T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH
ANABİLİM DALI

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE ÇOCUKLUK DÖNEMİNE BAKIŞ (TARİHSEL DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK)

Doktora Tezi

Hazırlayan
Nazlı GEYLANİ

Danışman
Doç. Dr. İbrahim BOZKURT

ŞUBAT- 2023, MERSİN

T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH
ANABİLİM DALI

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE ÇOCUKLUK DÖNEMİNE BAKIŞ (TARİHSEL DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK)

Doktora Tezi

Hazırlayan
Nazlı GEYLANİ
ORCID No: 0000-0002-9060-7759

Danışman
Doç. Dr. İbrahim BOZKURT
ORCID No: 0000-0002-6787-4920

ŞUBAT - 2023, MERSİN

ONAY

…….....….tarafından…….……danışmanlığında hazırlanan "…….……..." başlıklı çalışma aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından,

☐ Oy birliği ile

☐ Oy çokluğu ile

Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Görevi	**Unvanı, Adı ve SOYADI**	**İmza**
Başkan	……	……...
Üye	…….....	……...
Üye	…….....	……...
Üye	…….....	……...
Üye	…….....	……...

Yukarıdaki Jüri kararı T.C. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ……..tarih ve …….sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Yusuf Gürhan TOPÇU
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

Bu tezde kullanılan özgün bilgiler, şekil, tablo ve fotoğraflardan kaynak göstermeden alıntı yapmak 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine tabidir.

ETİK BEYAN

Mersin Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinde belirtilen kurallara uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında,

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak kullandığımı,
- Kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü Mersin Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı,
- Tezin tüm telif haklarını Mersin Üniversitesi'ne devrettiğimi

beyan ederim.

ETHICAL DECLARATION

This thesis is prepared in accordance with the rules specified in Mersin University Graduate Education Regulation and I declare to comply with the following conditions:

- I have obtained all the information and the documents of the thesis in accordance with the academic rules.
- I presented all the visual, auditory and written informations and results in accordance with scientific ethics.
- I refer in accordance with the norms of scientific works about the case of exploitation of others' works.
- I used all of the referred works as the references.
- I did not do any tampering in the used data.
- I did not present any part of this thesis as an another thesis at Mersin University or another university.
- I transfer all copyrights of this thesis to Mersin University.

23 Şubat 2023 / 23 February 2023

İmza / Signature

Nazlı GEYLANİ

ÖZET

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE ÇOCUKLUK DÖNEMİNE BAKIŞ (TARİHSEL DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK)

Çocuk kavramı, kişinin yetişkin olmadan önceki dönemini kapsayan biyolojik bir evre olarak tanımlanırken; çocukluk ise çocuğun algılanışı ve yetiştirilme şeklini içeren toplumsal bir tasvir olarak telakki edilmiştir. Çocukluğa yöneltilen düşünceler ve seçilen paradigmalar, tarihsel süreç içerisinde değişiklik göstermiştir. Aydınlanma Dönemi ile başlayan modernleşme hareketlerinin toplumsal ayağı, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere dünya genelinde bir yayılma sürecinde iken, çocukluğun politik olarak yapılandırıldığı görülmüştür. Bahsedilen bu durum, Osmanlı Devleti'nde de geçerli olmuş ve toplumun modernizasyon çalışmalarında çocukluk dönemi yeniden yorumlanmış ve yapılandırılmıştır. Nitekim "devlet", "ideoloji" ve "eğitim" kavramlarının birbirleriyle olan diyalogları ve etkileşimleri oldukça kuvvetlidir. Devletler, ideolojilerini toplumlarına benimsetebilmek ve yerleştirebilmek gayesi ile eğitim alanından yararlanmışlardır. Bu sebeple özellikle ulus devletlerin kurulması evresinde, eğitim alanına verilen ehemmiyet oldukça fazlalaşmıştır. Zira ulus devletlerin ortaya çıkması ile toplumlar, yeni ve farklı ilke ve prensiplerle karşılaşmışlardır. Toplumların bu yeni ve farklı ilke ve prensiplerle bütünleşebilmesi için eğitim faktöründen yararlanma yoluna giden devletler, çocuk eğitimi sorunsalı ile mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Çünkü ulus devletler, geleceklerini güvence altına alma ve devamlılıklarını sağlama konusunda, geleceğin yetişkini olarak görülen çocuklara büyük sorumluluklar ve görevler yüklemişlerdir. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde de benzer bir durum yaşanmış ve Cumhuriyetin kurucu kadrosu, tasvir edilen çocukluğu yapılandırabilmek gayesi ile mühim teşebbüslerde bulunmuştur. Bu doğrultuda yapılan teşebbüslerin başında eğitim kurumlarına yani okullara ve ders kitaplarına yüklenen özel işlevler olmuştur. Bu amaç doğrultusunda okulların ders programlarında da değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Nihayetinde Cumhuriyetin faziletlerini, ilke ve prensiplerini öğrenmiş ve içselleştirmiş, vazife ve mesuliyetlerine gönülden bağlı "ideal çocuğun" tasvirinde devlet, eğitim kanalıyla ideolojisinden yararlanarak, yeni bir çocukluk anlayışını yapılandırma yolunda önemli adımlar atmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocukluk, Eğitim, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti.

Danışman: Doç. Dr. İbrahim BOZKURT, Tarih Anabilim Dalı, Mersin Üniversitesi, Mersin.

ABSTRACT

A LOOK AT THE CHILDHOOD PERIOD IN TURKEY FROM TANZIMAT TO THE REPUBLIC (HISTORICAL CHANGE AND CONTINUITY)

While the concept of child is defined as a biological stage that covers the period before the person becomes an adult; childhood, on the other hand, has been considered as a social description that includes the perception and upbringing of the child. Thoughts directed towards childhood and the paradigms chosen have changed in the historical process. While the social pillar of the modernization movements, which started with the Enlightenment Period, was in the process of spreading throughout the world, especially in European countries, it was seen that childhood was politically structured. This situation was also valid in the Ottoman Empire, and the childhood period was reinterpreted and restructured in the modernization studies of the society. As a matter of fact, the dialogues and interactions between the concepts of "state", "ideology" and "education" are quite strong. States have benefited from the field of education in order to adopt and place their ideologies in their societies. For this reason, the importance given to the field of education has increased considerably, especially during the establishment of nation-states. Because with the emergence of nation-states, societies encountered new and different principles and principles. In order for societies to integrate with these new and different principles and principles, the states that took advantage of the education factor had to struggle with the problem of child education. Because nation states have given great responsibilities and duties to children, who are seen as adults of the future, in order to secure their future and ensure their continuity. A similar situation was experienced during the transition period from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey, and the founding staff of the Republic made important attempts to structure the described childhood. At the beginning of the attempts made in this direction, there were special functions assigned to educational institutions, namely schools and textbooks. In line with this purpose, changes and transformations have been experienced in the curriculum of the schools. In the end, in the description of the "ideal child" who learned and internalized the virtues, principles and principles of the Republic, and who was devoted to his duties and responsibilities, the state tried to construct a new childhood insight by making use of its ideology through education.

Keywords: Child, Childhood, Education, Ottoman Empire, Republic of Turkey.

Advisor: Doç. Dr. İbrahim BOZKURT, Department of History, Mersin University, Mersin.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada ve akademik hayatımın kilit noktalarında her daim bana yardımcı olan, beni sabır ve özveriyle dinleyen ve çalışma konusunun belirlenmesinden yazım sürecine pek değerli öneri ve eleştirileriyle araştırmanın şekillenmesinde desteklerini esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. İbrahim BOZKURT'a teşekkürlerimi sunarım. Tanıştığımız günden beri hem bilgi ve bilim birikimiyle hem de güler yüzü ve şefkatiyle yoluma ışık tutan kıymetli hocam sayın Doç. Dr. Birgül BOZKURT'a teşekkürü bir borç bilirim. Kendisini bilimsel toplantılarda takip ettiğim ve bilimine saygı duyduğum sevgili hocam sayın Prof. Dr. Ayşe BALCI KARABOĞA'ya bu satırlar vasıtasıyla teşekkür etmek isterim. Ayrıca lisans eğitimimden bu yana üzerimde emeği olan ve beni yetiştirerek, bu sürece gelmeme sebebiyet veren Mersin Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'ndaki bütün hocalarıma saygılarımı sunarım. Nihai olarak, tüm yaşamım boyunca her zaman her koşul ve her şartta yanımda olan, beni destekleyen ve bana kol kanat geren canım aileme şükranlarımı sunmak isterim. İyi ki varsınız.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇ KAPAK	**i**
ONAY	**ii**
ETİK BEYAN	**iii**
ÖZET	**iv**
ABSTRACT	**v**
TEŞEKKÜR	**vi**
İÇİNDEKİLER	**vii**
TABLOLAR DİZİNİ	**ix**
ŞEKİLLER DİZİNİ	**x**
KISALTMALAR ve SİMGELER	**xii**
GİRİŞ	**1**
1. ÇOCUK KAVRAMI İLE ÇOCUKLUĞUN TARİHİ ÜZERİNE İDEALAR	**13**
1.1. Çocuk ve Çocukluk Kavramlarının Tasvir Edilmesi	14
1.2. Antik Çağ'ın Çocukları	15
1.3. Orta Çağ'ın Bulunması Güç Bir Figürü: Çocuk	18
1.4. Modernite Öncesi ve Modernleşme Dönemi Çocukluk Kavramı	23
2.OSMANLI DÜNYASININ ÇOCUKLARI	**28**
2.1. 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Osmanlı Toplumunda Çocuk	28
2.1.1.Osmanlı Ailesinin Çocuğu Olmak	28
2.1.2. Velâdet-i Hümâyûn: Sarayda Bir Sultan veya Bir Şehzade Doğduğunda	31
2.2. Osmanlı'da Muhtaç ve Yetim Çocukların Yaşamı	36
2.2.1. Devletin Çocukları Himayeye Yönelik İlk Teşebbüsleri	38
2.2.2. Tanzimat Dönemi'nden II. Meşrutiyet Dönemi'ne Değin Çocukları Koruma Politikası	38
2.2.2.1.Yetimlerin Haklarının Korunması: Eytam sandıkları ve Emval-i Eytam Nezareti	38
2.2.2.2. Islahhaneler	39
2.2.2.3. Eğitim ve Bakım Kurumu: Dârüşşafaka	41
2.2.2.4. Kimsesiz, Yoksul Çocukların Evi: Dârülaceze	45
2.2.2.5. Hamidiye Etfâl Hastane-i Âlisi	49
2.2.2.6. Yetim Çocukların Yuvası: Dârülhayr-ı Âli	54
2.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne Çocukların Korunmasına Yönelik Teşebbüsler	56
2.2.3.1. Yetimler Yurdu: Dârüleytamlar	56
2.2.3.2. Himâye-i Etfâl Cemiyeti / Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Ortaya Çıkışı	59
2.3. Osmanlı Devleti'nde Çocuk Yetiştirme Düzeni	65
2.3.1. Geleneksel Dönemin Eğitim Anlayışı	65
2.3.1.1. İlköğretim ve Sıbyan Mektebi Görünümü	65
2.3.1.2. Mahalle Mektebine Başlama Ritüeli: Âmin Alayı	67
2.3.1.3. Medreseler	72
2.3.1.4. Osmanlı Sarayında Bir Okul: Enderun Mektebi	74
2.3.1.5. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Çocuk Eğitimi	77
2.3.1.5.1.Tanzimat Öncesi Osmanlı Devleti'nde Kız Çocuklarının Eğitimi	78
2.3.1.5.2.Tanzimat Dönemi'nden II. Meşrutiyet Dönemine Değin Kızların Eğitimi ile İlgili İdealar	79
2.3.1.5.3. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kız Okulları	81
2.3.1.5.3.1. Kızlara Yönelik Açılan Mesleki Eğitim Kurumları (Ebe Mektebi ve Kız Sanayi Mektepleri /Islahhaneler)	86
2.3.1.5.3.2. Dârülmuallimât (Kız Öğretmen Okulu)	87
2.3.1.5.4. Gayrimüslim ve Yabancı Kız Okullarına Genel Bir Bakış	91
2.3.1.5.5. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kızlara Sunulan Eğitim Olanakları	93
2.3.2. 20. Yüzyılın Başlangıç Yıllarına Kadar Modern Eğitimin Yapılanması Üzerine Düşünceler	99
3. 19. YÜZYILDAN 20. YÜZYILA TÜRKİYE'DE ÇOCUK KAVRAMININ TOPLUMSAL VE POLİTİK DÖNÜŞÜMÜ VE CUMHURİYET DÖNEMİ'NİN ÇOCUKLUK ANLAYIŞI	**109**

3.1. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı Toplumunda Çocukluğun Dönüşümü 109
3.2. II. Meşrutiyet Dönemi'nin Çocuk Dergilerinde Tasvir Edilen Çocukluk İzleği 111
3.3. II. Meşrutiyet'in Yurttaş Çocuk Olgusu 117
3.4. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geleceğin İdeal Vatandaşının Taşıması Gereken Değerler Dizgesi 118
3.4.1. İdeal Vatandaşın Öne Çıkan Özellikleri 118
3.4.1.1. Sağlıklı Bir Bedene Sahip Olmak 119
3.4.1.2. İlimi Rehber Edinmek 121
3.4.1.3. Geleceğin Vatandaşının Amentüsü: Vatansever Olmak 122
3.4.1.4. Dini Bilgilere Hâkim Olmak 124
3.4.1.5. Doğruluk Değerinden Ayrılmamak 126
3.4.1.6. Yardımseverlik, Dayanışma ve İşbölümü Duygusuyla Bütünleşmek 128
3.4.1.7. Çalışmaktan Vazgeçmemek 130
3.4.1.8. Girişimci Bir Ruha Sahip Olmak 132
3.4.1.9. Ekonomik Davranmak ve Tutumlu Olmak 134
3.5. Erken Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinde "İdeal Türk Çocuğu"nun Yapılandırılması: *Yavrutürk, Cumhuriyet Çocuğu* ve *Çocuk* Dergileri Üzerine Bir Analiz 136
3.5.1. İdeal Türk Çocuğunun Tasvir Edilen Kişilik Özellikleri 139
3.5.1.1. Atatürkçü ve Cumhuriyetçi Türk Çocuğu 139
3.5.1.2. Milliyetçi ve Vatanperver Türk Çocuğu 143
3.5.1.3. Asker ve Savaşçı Türk Çocuğu 145
3.5.1.4. Sağlıklı ve Gürbüz Türk Çocuğu 146
SONUÇ **148**
KAYNAKLAR **154**
BENZERLİK RAPORU ÖZET SAYFASI **184**
ÖZGEÇMİŞ **185**

TABLOLAR DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 2.1. Enderun Mektebi'nde Başlangıç (İptidai) Aşamasındaki Dersler	75
Tablo 2.2. Enderun Mektebi'nde Birinci Sene Ders Programı	75
Tablo 2.3. İkinci Sene Ders Programı	75
Tablo 2.4. Üçüncü Sene Ders Programı	75
Tablo 2.4.(devamı)	76
Tablo 2.5. Dördüncü Sene Ders Programı	76
Tablo 2.6. Beşinci Sene Ders programı	76
Tablo 2.7. İlk kız İptidâî Mekteplerinin Ders Programı	82
Tablo 2.8. Kız Rüştiyelerindeki Dersler	84
Tablo 2.8. (devamı)	85
Tablo 2.9. Kız Rüştiye Mektepleri Ders Programı	85
Tablo 2.10. Dârülmuallimât 'taki Ders Programı	90
Tablo 2.11. Dârülmuallimât' ta Öğretmen, Öğrenci ve Mezun Sayısı (1871-1882)	90
Tablo 2.11. (devamı)	91

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 1.1. Orta Çağ Avrupası'nın Homunculus'u – "Kısa, bodur bebek" İsa'sı	21
Şekil 1.2. Çocuk İşçiler	26
Şekil 2.1. Özlemle Yâd Edilen Bir Medeniyetin En Mühim Ferdi: Çocuklar	28
Şekil 2.2. Osmanlı'da Çocuklar Sıbyan Mektebi'nde	30
Şekil 2.3. Sıbyan Mektebi	30
Şekil 2.4. Kız ve Erkek Çocuklar Aynı Mektepte	31
Şekil 2.5. Sultan ve Şehzadeler	32
Şekil 2.6. Şehzade Mehmed Selim Efendi, Zekiye Sultan, Naime Sultan, Şehzade Abdülkadir Efendi	32
Şekil 2.7. Sultan ve Şehzade	33
Şekil 2.8. Sultan ve Şehzade	34
Şekil 2.9. Sivas Islahhanesi Terzi Atölyesi	40
Şekil 2.10. Bursa Islahhanesi	40
Şekil 2.11. Selanik Islahhanesi Öğrencileri	41
Şekil 2.12. Dârüşşafaka Binası	42
Şekil 2.13. Dârüşşafaka Öğretmen ve Öğrencileri	43
Şekil 2.14. Dârüşşafaka Öğrencileri	44
Şekil 2.15. Dârülaceze	45
Şekil 2.16. Dârülaceze Yetimhanesindeki Çocuklar	47
Şekil 2.17. Dârülaceze'nin Yavruları	47
Şekil 2.18. Dârülaceze'deki Kız Öğrenciler Halıcılık Eğitiminde	48
Şekil 2.19. Dârülaceze Öğrencileri Derste	48
Şekil 2.20. Dârülaceze'de Dersteki Çocuklar	49
Şekil 2.21. Hamidiye Etfâl Hastane-i Âlisi Açılışı	50
Şekil 2.22. Avusturya'dan Gelen Tıp Heyeti Hastane Çalışanları ile	51
Şekil 2.23. Hamidiye Etfâl Hastanesi Muayehanesi	51
Şekil 2.24. Hamidiye Etfâl Hastane-i Âlisi Poliklinik	52
Şekil 2.25. Hamidiye Etfâl Hastanesi Ameliyathane	53
Şekil 2.26. Hamidiye Etfâl Hastanesi Hasta Koğuşları	53
Şekil 2.27. Dârülhayr-ı Âli Binası (Zeynep Hanım Konağı)	55
Şekil 2.28. Yetimler Yurdu: Dârüleytâm	57
Şekil 2.29. Osmanlı'nın Yetimler Yurdu: Dârüleytamlar	58
Şekil 2.30. Savaş Sahasından Gelen Çocuklardan Bir Grup (geldikleri kıyafetlerle)	60
Şekil 2.31. Himâye-i Etfâl Cemiyeti	61
Şekil 2.32. Çocuk Bahçesinden Görünüm	62
Şekil 2.33. Müdürleri ile Birlikte Bir Grup Çocuk Bakıcısı	63
Şekil 2.34. Himâye-i Etfâl Cemiyeti	64
Şekil 2.35. Himâye-i Etfâl Cemiyeti	64
Şekil 2.36. Âmin Alayı	69
Şekil 2.37. Âmin Alayına Katılacak olan Çocuklar	70
Şekil 2.38. Âmin Alayı	71
Şekil 2.39. Yanya İnas Hamidiye Mektebi	83
Şekil 2.40. Yanya İnas Rüştiye Mektebi	83
Şekil 2.41. İnas Rüştiye'sinde Öğretmen ve Öğrenciler	84
Şekil 2.42. Üsküdar ve Konya Kız Sanayi Mektebi Öğrencileri	87
Şekil 2.43. Dârülmuallimât: Osmanlı'nın İlk Kız Öğretmen Okulu	88
Şekil 2.44. Dârülmuallimât Öğretmenleri ve Öğrencileri	89
Şekil 2.45. İnas Darülfununu Zeynep Hanım Konağı'nda	95
Şekil 2.46. İnas Dârülfununu	96
Şekil 2.47. Karma Eğitime Geçiş	98

Şekil 2.48. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin İlk Binası 98
Şekil 2.49. İnas ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Heykeltıraşları 99

KISALTMALAR ve SİMGELER

Kısaltma/Simge	Tanım
A.DVN.	Bâb-ı Âsafi Divan-ı Hümayun Kalemi Defterleri
A.DVNS. MTAN.	Babı Âsafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Meclis-i Tanzimat Defterleri
A.MKT. MHM.	Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı
A.MKT. NZD.	Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı
BCA.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO.	Bâbıâli Evrak Odası Evrakı
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DH. MKT.	Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. UMVM.	Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı
DH. HMŞ.	Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi
DH. TMIK. M.	Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Evrakı
Ed.	Editör
FTG. F.	Fotoğraflar
HR. TH.	Hariciye Tahrirat
HR. SYS.	Hariciye Siyasi Kısmı
Haz.	Hazırlayan
İ.DUİT.	İrade Dosya Usulü
İ. Hus.	İrade Hususi
İ.KNM.	İrade Kanun ve Nizamât
İ. MVL.	İrade Meclis-i Vâlâ
İ.TAL.	Mekteb-i Harbiye
MF. ALY.	Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi
MF. HYR.	Maarif Darülhayr
MF. İBT.	Maarif İbtidai
MF. EYT.	Maarif Nezareti Dârüleytam Dosyaları
MF. MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
SHÇEK.	Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
ŞD.	Şûra-yı Devlet Evrakı
TBMM.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
Top. Arş.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Belgeler
Vol.	Volume
Yay.	Yayınları
Y.A. Res.	Yıldız Resmi Maruzat
Y.PRK. AZJ.	Yıldız Perakende Evrak Arzuhal ve Jurnaller
Y.PRK. MF.	Yıldız Perakende Maarif
Y.PRK. MK.	Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı
Y. MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK. TKM.	Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği

GİRİŞ

Amerikalı yazar ve eğitimci John Holt, *Çocukluktan Kaçış* ismini verdiği çalışmasında, çocuklara yönelik yapılan, düşünülen ve doğru olduğuna inanılan tavır ve davranışların ne olduğu sorusuna yanıt bulmaya çalışmıştır.[1] Holt'a göre, bu soru ve bu sorulara bağlı olarak ortaya çıkan endişe ve tasalar, modern çocukluğun sebeplerinden ve neticelerinden birini oluşturmuştur. "*Zira çocukluk diye bir dönem keşfedilene değin, bu türden sorular sormak, kimsenin aklına gelmemiştir; akla geldiyse bile kimse çocuklar için iyi olan şeyin, başkaları için iyi olandan farkı bulunabileceğini düşünmemiştir.*"[2] Hollandalı psikiyatrist Jan Hendrik van den Berg, *İnsanın Değişen Doğası* isimli çalışmasında, bahsi geçen bu durumu "uzaklık" terimi ile betimlemiştir. Berg'e göre, "*Yetişkin kendini çocuktan uzaklaştırmış hatta çocuğu itmiş, çocukla yetişkin giderek genişleyen bir uçurumun iki tarafında konumlanmışlardır.*"[3] Amerikalı çocuk psikologu ve yazarı David Elkind ise *Çocuk ve Toplum* adlı eserinde, çocuğun insanlık tarihi boyunca varlığının bilindiğini; fakat çocukluk döneminin sonradan insanlar vasıtasıyla oluşturulduğunu dile getirmiştir.[4]

Nihayetinde çocuk kavramı, bütün toplumlarda her daim varlığı ile bilinen bir gerçeklik olmasına karşın, çocukluk düşünüşleri, çocukları yetişkin insanlardan ayıran nitelikleri ile farklı toplumlarda ve zamanlarda farklı biçimlerde idrak edilmiş[5] ve böylelikle çocukluk döneminin "sosyo-kültürel" bir tarihi ortaya çıkmıştır.[6] Ünlü sosyologlar Allison James ve Alan Prout'un da çocuk sosyolojisi açısından dile getirdikleri gibi yürütülen çalışmalar, yapılan incelemeler ve tahliller neticesinde, insanlık tarihi süresince değişik şekillerde algılanan "çocukluk fikirleri"nin varlığı konusunda bir uzlaşmaya varıldığı görülmüştür.[7]

Bugün algılanan ve kullanılan çocukluk fikrinin oluşumu, aslında geniş bir zaman dilimi içerisinde değişiklik gösteren şartların ve görüşlerin birlikteliği ile ortaya çıkmıştır. Bu sebeple çocukluk döneminin tarihini ele almak ve onun hangi aşamalardan geçerek, değişik ve ayrı manalara büründüğünü tespit etmek, oldukça ehemmiyetli bir süreç olarak değerlendirilmiştir.[8]

Çocukluğun tarihi ile ilgili incelemeler mevzu bahis olduğunda, Philippe Ariès'in araştırmaları oldukça önemli bir pozisyonda yer almaktadır. Fransız tarihçi Ariès, Orta Çağ'da çocukluk feraseti ile algısının oluşmadığını ileri sürmüştür.[9] Ona göre, Orta Çağ'da çocuklar varlıklarıyla bilinmektedir;

[1] John Holt, *Çocukluktan Kaçış*, çev. Sinem Yılancı ve Cihan Aksoy (İstanbul: Beyaz Yayınları, 2000), 34.
[2] Holt, *Çocukluktan Kaçış*, 39.
[3] Mine Tan, "Çağlar Boyunca Çocukluk", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1 (1989): 71.
[4] David Elkind, *Çocuk ve Toplum*, çev. Demet Öngen (Ankara: Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1999), 27.
[5] Bekir Onur, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi* (Ankara: İmge Yayınları, 2005a), 27-28.
[6] Colin Heywood, *Baba Bana Top At: Batı'da Çocukluğun Tarihi*, çev. Esin Hoşsucu (İstanbul: Kitap Yayınları, 2003), 22.
[7] Bekir Onur, "Çocukluğun Dünü ve Bugünü", *Kebikeç*, 19 (2005b): 101-102.
[8] Tan, "Çağlar Boyunca Çocukluk", 5.
[9] Özge Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 2 (2017): 92-93.

bilinmeyen şey "çocukluk" düşünüşü ve algısı olmuştur.[10] Ariès, Orta Çağ'da çocukluk düşüncesinin var olmadığının izlerini sürerken, o dönemin çocuk görünümü üzerinde ısrarla durmuştur. O, "*Orta Çağ döneminde gerçek bir çocuk portresi çizilmediğini, çocukların yetişkinlerle aynı kıyafetleri giydiğini, çocukluğun 16. yüzyıldan itibaren geliştiğini ileri sürmüştür*."[11] Ariès, Orta Çağ'da çocukluk bilinci ile ilgili bir farkındalığın olmadığı yönündeki düşüncesini açıklarken bir diğer emare olarak da okulları göstermiştir.[12] "*Çünkü ona göre Orta Çağ'da okullar, çocukların eğitilmesi için değil daha çok her yaştan insanın eğitim görmesi ve dini bilgileri edinmesi gayesi ile faaliyete geçmiştir. Bahsettiğimiz bu durum 18. yüzyıla değin de sürmüştür.*"[13] Ariès, Orta Çağ dünyasında çocukluk dönemi ile ilgili bir bilinç yoksunluğunun olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle de çocuk, yetişkin dünyasının bir üyesi olarak kabul edilmiş yani kendine özgü ve özel bir çocukluk algısı henüz keşfedilmemiştir. Bahsi geçen bu durumun bir diğer emaresi de çocuk edebiyatının geçmişinde bulunmuştur. Zira çocuk edebiyatının geçmişi, 16. ve 17. asırlara yani modern anlamda bir çocukluk fikrinin oluşmaya başladığı döneme denk gelmiştir.[14] Bununla birlikte sanayileşme, üretim ilişkilerindeki dönüşümler, aile kurumunda meydana gelen vazife değişiklikleri, "burjuva sınıfı"nın ortaya çıkması ve eğitim alanında meydana gelen gelişmeler de çocuk edebiyatının ortaya çıkmasını lüzumlu hale getirmiştir.[15]

Amerikalı eleştirmen, yazar, eğitim reformcusu ve iletişim kuramcısı Neil Postman'a göre, çocukluk anlayışının ortaya çıkması için Rönesans'a değin beklemek gerekmiştir. 16. yüzyılda matbaanın icat edilmesi ve yaygınlaşmaya başlaması ile okuryazarlık oranında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Okuma yazma yeterliliğine sahip bir yetişkin kitlesinde meydana gelen bu artış, aslında okuma yazma yeterliliğine sahip olmayan çocuk kitlesi ile arasındaki uçurumu iyice derinleştirerek, belirginleştirmiştir. Böylelikle farklı bir çocukluk ferasetinin oluşabilmesi adına, oldukça uygun bir zemin oluşmuş, çocukluk kavramı bu dönemden itibaren hem literatüre dâhil olmuş hem de kullanılmaya başlanmış ve nihayetinde Aydınlanma Dönemi ile birlikte bugünkü biçimine ulaşmıştır.[16] "*Ariès, modern çocukluğun keşfedilmesinde okulun en önemli faktör olduğunu belirtmiştir. Çünkü ona göre okul, çocuğu yetişkinden ayıran ve yetişkinin dikkatini çocuğun özel gereksinimlerine ve yeteneklerine yönelten bir kurum olmuştur*."[17] 17. yüzyıldan itibaren ise çocukluğun keşfi, içselleştirilmeye çalışılmış ve çocukluk, bundan böyle "okullu" olmakla tasvir edilmiştir.[18]

[10] Philippe Ariès, *Centuries of Childhood A Social History of Family Life*, çev. Robert Baldick (New York: Random House Publications, 1962), 10.
[11] Ariès, *Centuries of Childhood A Social History of Family Life*, 33-47.
[12] Ariès, *Centuries of Childhood A Social History of Family Life*, 330.
[13] Philippe Ariès, *Centuries of Childhood, A Sociology of Education* (U. K: Collier Macmillan, 1976), 37-48.
[14] Kemal Çağan, "Manipülasyon ve Öznenin Yitimi: Eğitim ve İdeoloji İlişkileri Bağlamında Çocuk Edebiyatı", *Sivil, Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 16 (2006): 35.
[15] Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", 111.
[16] Neil Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, çev. Kemal İnal (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 33-52.
[17] Sevim Atila Demir, "Çocukluğun Sosyolojik Serüveni ve Toplumsal Kabulü", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2022): 61.
[18] Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", 119.

Çocukluk, bu dönemden itibaren okula gitmekle tasvir edilirken, "Batı Avrupa" ve "Kuzey Amerika" toplumlarında gelişen "burjuva çocukluk ideolojisi", çocukların aile kurumu ile eğitim kurumlarında eğitilip terbiye edilmesi, düşünüşü üzerinde şekillenmiştir.[19] Ayrıca "ahlâki fazilet", "ussal terbiye", "düzenli yaşam" ve "ortak değer"ler ekseninde eğitilmeye başlanan çocuklardan beklenen görev paradigması, onları bir süre sonra toplumsal işleyişin ehemmiyetli öğelerinden biri haline getirmiştir. "*Çocukluk döneminin farklı bir kategori olarak adlandırılmasında; sanayileşmenin ortaya çıkması, sanayileşmenin ortaya çıkması ile birlikte orta sınıf olarak adlandırılan bir grubun yaygınlık göstermesi, aile kurumunda meydana gelen değişiklikler, çocuk ölüm oranlarında yaşanan düşüşler ve okulların sayılarındaki artış gibi faktörlerin etkili olduğu görülmüştür.*"[20] Nihayetinde çocukluk döneminin fark edilme veya keşfedilme süreci, uzun bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşebilmiştir. Fakat bahsedilen bu süreç, durağan ve mutlak olarak yorumlanmamıştır. Zira çocukluk döneminin ne olduğu sorunsalı, içinde yaşanılan toplumun dinamiklerine göre şekillenmiştir.

Türkiye'de çocukluğun tarihi ile ilgili araştırmalara baktığımızda ise bu alanın yeterince ilgi görmediği ya da ihmal edildiği görüşünün hâkimiyetiyle karşılaşılmıştır. Nitekim Türkiye'de çocukluk tarihi ile alakalı yapılacak araştırmalarda karşılaşılan en büyük problem, kaynak problemi olmuştur.[21] Gelişim psikolojisi, çocuk kültürü ve çocukluğun tarihi ile ilgili çalışmalarıyla bilinen bilim insanı Bekir Onur'a göre, Türkiye'de çocuk ve çocuklukla alakalı kaynaklar oldukça yetersizdir.[22] Tarihçi Cüneyd Okay'da Türkiye'de çocukluğun tarihine ilişkin çalışmalara nasıl başladığı sorunsalı üzerinden okuyucularını bilgilendirirken, bu konu ile ilgili bazı tespitlerde de bulunmayı ihmal etmemiştir:

> "*Türkiye'de çocukluk tarihi üzerine ilk defa çalışmaya başladığımda bu alanda ikincil kaynakların neredeyse yok denecek kadar az olduğunu fark etmiş, dolayısıyla muhtelif kaynaklarda konu ile ilgili en küçük bir bilgiyi bile değerlendirmek durumuyla karşı karşıya kalmıştım. Bu süreçte ilgilerinin başka alanlarda olduğunu bildiğim halde araştırmaları esnasında bu konuyla ilgili bilgilere rastlamış olması ihtimali olan herkesten yardım istiyor, fikirlerini alıyordum. Önemli bir kesim araştırıcıdan hiçbir ipucu alamazken, herhangi bir kaynakta bir bilgi olabileceği söylendiğinde büyük bir ümitle ismi verilen tüm kaynakları tarayıp herhangi bir bilgiye rastlayamamam sıkça başıma geliyordu.*"[23]

> "*Bu süreç zarfında İstanbul'daki üniversitelerin birinde iki tarih profesörü ile bir araya gelmişim. Tarih profesörü olmaları hasebiyle konuyu hemen kendilerine açmış ve Osmanlı çocuk tarihi üzerinde çalıştığımı kendilerinin de bu konuda bir bilgileri olabileceğini söyleyerek yapacakları en küçük bir katkının benim açımdan çok önemli olacağını ve makbule geçeceğini belirtmiştim. Bu profesörlerden biri bana şu cevabı vermişti: O an içinde bulunduğumuz kendi mensubu olduğu üniversiteyi kast ederek 'Biz burada ciddi işlerle uğraşıyoruz, çoluk çocukla uğraşmıyoruz!' Cevabın akademi dışılığı bir tarafa bırakılırsa bu sözler bize en azından belirli bir çevrede çocuk tarihine nasıl yaklaşıldığını ve çocuk tarihinin nasıl algılandığını göstermesi açısından önemlidir.*

[19] Jacques Donzelot, *The Policing of Families* (Baltimore and Londra: The Johns Hopkins University Press, 1997), 48-58.
[20] Bekir Onur, *Toplumsal Tarihte Çocuk* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016), 6.
[21] Onur, "Çocukluğun Dünü ve Bugünü", 106-107.
[22] Onur, "Çocukluğun Dünü ve Bugünü", 107.
[23] Cüneyd Okay, "Türkiye'de Çocuk Tarihi: Tespitler, Öneriler", *Kebikeç*, 19 (2005): 121.

Çocuk tarihi bir kısım çevreler tarafından 'akademi dışı' ve 'gayr-i ciddi' olarak algılanmaktadır. Çocukluk tarihi ile ilgili sorunlardan en önde geleni bence bu algılama/ algılanmadır."[24]

Bu tartışmalar doğrultusunda, Türkiye'de çocukluğun hangi aşamalardan geçerek değişim ve dönüşümlere uğradığı sorusu akıllara gelmiş, sorunun yanıtlanması için Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri'ndeki çocukluk anlayışlarına yakından bakmak gerekmiştir. Osmanlı Dönemi'nde çocuk, diğer geleneksel toplumlarda olan çocuklar gibi "teslimiyetçi" ve "sadakatli" özelliklere sahip, toplumla bütünleşmesi beklenen bir varlık olarak tasvir edilmiştir. [25]

Osmanlı Devleti'nde çocukluk dönemi, "cinsiyet ayrımcılığı" ekseninden ele alınmış ve biçimlendirilmiştir. "*Örneğin Osmanlı toplumu, kadın ile erkeğin bir arada bulunmasını kısıtlı yerlerde ve mekânlarda hoş karşılamıştır*."[26] Fakat modernleşme projesinin hayata geçirilmesi ile birlikte Osmanlı'da kadın ve erkeğin hem toplumsal hem de hususi alanlardaki pozisyonları tekrardan tanzim edilmiştir. Bilhassa kadın, modernleşme dönemi ile kamusal alanlarda daha fazla görünür olmuştur.[27] Dolayısıyla bu durum, modernleşme girişimlerinin tesiriyle değişmeye ve dönüşmeye başlarken, uzun yıllar boyunca birbirini reel manada tanımadan yaşamış olan bu iki cinsin, şimdi birlikte yaşayıp, tecrübe edinmeleri bî hayli zor olmuştur.[28]

Osmanlı'da çocukluk dönemiyle ilintilendirilecek bir diğer emare ise çocukların giysileri olmuştur. Bahsi geçen bu emarenin detaylarını, ünlü Rum psikolog yazar Marianna Yerasimos "*16. ve 19. yüzyıllar Arası Gravür ve Suluboyalarda Osmanlı Çocuk Figürleri*"ni adını verdiği araştırmasında ele almış ve incelemiştir. Yerasimos'a göre, *"Osmanlı'da çocuklar dış görünümleri ile yetişkin insanlardan ayırt edilememiştir.*"[29] Bir diğer ifadeyle Yerasimos, Osmanlı'da çocuklara özgü bir kıyafet tasarımının olmadığının altını çizmek istemiştir.[30]

Osmanlı Devleti'nde çocukluk kavramının belirginleşmeye başlaması, Tanzimat'la ortaya çıkmıştır. Çünkü Tanzimat, modernleşme girişimlerinin başladığı bir dönem olmuş ve bu dönemde çocuklar için yayınlar ortaya çıkmış ve çeviriler yapılmıştır.[31] Çocuklara yönelik hazırlanan süreli yayınlar, daha çok siyasal ve toplumsal eksenli bir yayın politikası izlemiştir. Bahsi geçen bu yayınlar, Meşrutiyet'in ilan edilmesine değin saltanat yanlısı bir tutum ve politika izlerken; Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yeni yönetime destek vermeyi ve onun sesi olmayı tercih etmiş ve nihai olarak Cumhuriyet rejimine geçişle, yeni kurulmuş olan ulus devletin yani Türkiye Cumhuriyeti'nin yanında yer almış ve devletin meşruluğunu ve devamlılığını sağlama adına, okuyucularını yani çocukları ve ebeveynleri

[24] Okay, "Türkiye'de Çocuk Tarihi: Tespitler, Öneriler", 121-122.
[25] Alev Sınar, *Hikâye ve Romanımızda Çocuk (1872-1950*) (İstanbul: Alfa Yayınları, 1997), 20.
[26] Bekir Onur, *Türk Modernleşmesinde Çocuk* (Ankara: İmge Yayınları, 2009), 172.
[27] Mustafa Orçan, *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü* (Ankara: Harf Eğitim Yayınları, 2008), 112.
[28] Onur, *Türk Modernleşmesinde Çocuk*, 172.
[29] Marianna Yerasimos, "16.-19. Yüzyıllarda Gravür ve Suluboyalarında Osmanlı Çocuk Figürleri", içinde *Toplumsal Tarihte Çocuk* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 65-75.
[30] Yerasimos, "16. - 19. Yüzyıllarda Gravür ve Suluboyalarında Osmanlı Çocuk Figürleri", 65-75.
[31] Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999), 16.

bilgilendirme ve aydınlatma yolunu seçmiş ve bu doğrultuda bir siyaset yürütmüşlerdir.[32] 1869 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan çocuk dergilerinde görülen en önemli ortak payda, çocuklara gösterilen "hürmet" olmuştur. "*Bahsi geçen bu dergilerde çocuklara seslenilirken bey, beyefendi ve muhterem gibi kelimeler tercih edilmiştir*. Yine "*Bu dergilerde, muharebe havadislerinden, ülke problemlerine değin, birçok meselenin ele alındığı görülmüştür.*"[33] Nihai olarak, çocuk dergilerinde çocuklara seslenme biçimiyle ile yetişkin insanlara seslenme biçimi arasında herhangi bir fark görülmediği gibi yine onların aynı sosyo-politik konulardan haberdar edilmeleri, "yetişkin çocuk" nişanesinin var olduğunu adeta kanıtlar nitelikte olmuştur.[34]

19. yüzyılda Osmanlı toplumunda görülmeye başlayan modernleşme çalışmaları, çocukların hayatlarına da yansımıştır. Örneğin çocuklara özgü kıyafetler bu dönemden itibaren üretilmeye başlamıştır.[35] Bu durum, topluma yerleşmeye başlayan modernlik algısının, çocukluk kavramına sirayet etmesine örnek teşkil etmiştir. Cumhuriyet Dönemine değin, çocukluk düşünüşü bakımından verilebilecek bir diğer mühim örneğe yine çocuk dergileri aracılığıyla ulaşılmıştır.[36] 1913 yılında yayın hayatına başlayan çocuk dergileri incelendiğinde, "hırs" ve "intikam" gibi duyguların yoğun bir biçimde ele alındığı görülmüş ve "milliyetçilik" unsurlarıyla sıklıkla karşılaşılmıştır.[37] Bu doğrultuda şöyle bir çıkarımda bulunabilmek mümkün görünmektedir: "*Devletler, çocukları hangi pozisyon içerisinde anlamlandırmak ve konumlandırmak arzusunda iseler o duruma göre bir tutum ve davranış sergilemiş ve politika yürütmüşlerdir. Cumhuriyet rejimine geçişle birlikte çocuklar, geleceğin yurttaşı olarak tahayyül edilmiş ve konumlandırılmıştır*."[38]

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de çocukluk dönemine bakışı ortaya koymak amacında olan bu çalışma, Tanzimat Dönemi'nde uygulamaya konan modernizasyon projesi ile birlikte değişmeye ve dönüşmeye başlayan çocukluğun, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemleri'ndeki görünümünü, Osmanlı'yla karşılaştırmış ve ortaya çıkan bulguların dönemsel değerlendirmeleri yapılmıştır. Çocuk kavramının siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda nasıl değişikliğe uğradığı ve dönüştüğü sorunsalı, araştırmanın temel problemi çerçevesinde incelenmiştir.

Çalışma, Osmanlı Devleti ile genç Türkiye Cumhuriyeti'nin çocukluğa bakış açılarını, çocuğu ele alış biçimlerini, onları nasıl biçimlendirmek istediklerini özellikle de "geleceğin yurttaşlarının inşa edilişini" ve bu inşa sürecinde çocukların anlamlandırılışını ortaya koymak amacındadır. Çünkü Türk toplumunu tebaadan yurttaşa dönüştürmek, Cumhuriyet rejiminin temel amaçları arasında olmuştur. Bu doğrultuda Cumhuriyet'e mutabık ya da uygun bir ulusu yapılandırmak ve yurttaş yaratmak girişimleri de yeni rejimin öncelikleri arasında yer almıştır. Cumhuriyet'in ilke ve prensiplerine hâkim

[32] Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, 21.
[33] Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, 21.
[34] Onur, *Türk Modernleşmesinde Çocuk*, 240.
[35] Semiha Aydın, "Türkiye'de Çocuk Giyimine Genel Bakış", içinde *Cumhuriyet ve Çocuk II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri* (Ankara: ÇOKAUM Yayınları, 1998), 593.
[36] Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, 106.
[37] Sönmez Taner, "Reklamlarda Çocuk İmajı", içinde *Toplumsal Tarihte Çocuk* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 97.
[38] Bekir Onur, *Çocuk, Tarih ve Toplum* (Ankara: İmge Kitabevi, 2007), 33.

olacak ve onları özümseyecek ve benimseyecek yeni yurttaşları yetiştirmede eğitim, önemli bir vasıta olarak değerlendirilmiştir. Hedeflenen değişimler, öncelikle resmi eğitim kurumlarıyla gerçekleştirilmeye çalışılırken, aynı zamanda genç kuşaklarda ulusal bilinç ve yurttaşlık sorumluluklarının geliştirilmesinde dönemin basınından da yararlanılmıştır. Bu dönemde okullaşmanın ve eğitsel materyallerin yetersizliği göz önüne alındığında, basının ve çocuklara yönelik yayımlanan dergilerin yeri oldukça önemlidir. Bundan dolayı çalışmada, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinde yayımlanan çocuk dergilerinin geleceğin yurttaşlarının yetiştirilmesi sürecindeki katkılarına da yer verilmiştir.

Çalışma Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerini kapsamıştır. Bahsi geçen bu dönemlendirmenin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Şöyle ki, Tanzimat'la birlikte modernleşmenin etkisiyle çocukluk dönemine yönelik bakış açılarında değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde "model yurttaşı" yaratmak için eğitilmesi gerektiği düşünülen çocuğa ilgi artmış; ayrıca toplumun değişimi konusunda yapılan öngörülerin içine çocuk da dâhil edilmiştir. Meşrutiyet'le birlikte bu değişimler ivme kazanmış ve yeni bir çocuk tipi öngörülmüştür. Çocuk, gelecekte yeni düzenin güvencesi olarak düşünüldüğünden, eğitim konusunda birtakım girişimler olmuş ve "milli bir nesil" yaratma gayesi ile hareket edilmiştir. Bu yaklaşım Cumhuriyet sonrasında da devam etmiştir. Bu amaç doğrultusunda hareket eden kurucu kadro, çocuğu kültür değişiminin belli evrelerinde farklı farklı konumlandırmıştır. Nihayetinde yaşanan bu gelişmeler, dönemin dergi ve gazeteleri başta olmak üzere pek çok alana da yansımıştır. Dönemin siyasi ve sosyal şartlarına göre hareket eden çocuk dergileri, çocuğun toplumsallaştırılması ve siyasal bağlılık yaratılması yönünde işlev görmüştür. Böylelikle Cumhuriyet'le birlikte yeni rejimin doğrultusunda hareket eden çocuk dergileri, yüklendikleri görevlerle "ideal çocuğu" oluşturmaya çalışmıştır.

Çalışmada, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e tasarlanan çocukluğun emareleri, 1945 yılı sonrasında da izlenmiş ve böylelikle yeni rejimin dergiler vasıtasıyla gerçekleştirdiği çocukluk tasvirleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu ortaya çıkarma eylemi, çocuğun toplumsal ve yönetimsel söylemle nasıl betimlendiği "aile", "okul", "vatandaşlık", "müteşebbislik", "çalışkanlık", "doğruluk" ve "iktisatlılık" ilkeleri üzerinden yapılmış ve ideal Türk çocuğunun tahayyül edilen kişilik özellikleri bu manzara üzerinden resmedilmiş ve 1950 yılında sonlandırılmıştır. Çünkü bu tarihten itibaren Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısında yine önemli dönüşümler olmuştur. Nitekim çok partili döneme geçişle birlikte ortaya çıkan değişiklikler, ekonomi alanına da yansımış, bilhassa tarım alanı yaşanan bu gelişmelerden oldukça etkilenmiştir. Yine bu dönemde sanayileşme hareketleri hızlanmış ve teknolojik gelişmeler yaşanmıştır. Teknolojik gelişmelerin yaşanmış olması, göç faktörünün yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Göçler, kentlere taşınmış olan ailelerin sadece erkeklerini değil, diğer aile üyelerini de etkilemiş ve özellikle yaşanan bu süreç çocuk emeğini yaygınlaştırmıştır. Çocuk emeğinin yaygınlaşması ise beraberinde çocukluk döneminin tanımı ve sınırları ile ilgili yeni tartışmaları da gündeme getirmiştir.

Nihai olarak çocukluk dönemi, toplumsal gelişmelere bağlı olarak değişebilen bir yapıya sahiptir. Toplumsal tarihte çocukluğun hangi paradigmalar ekseninde şekillendiğini bilmeden geleceğe bakmak, bu anlamda mümkün olmamaktadır. Ancak dünyada çocukluk kavramının bilimsel çalışmalarda yer alması, 1960'larda gerçekleşmiştir. Bundan dolayı Türkiye'de çocukluğun, toplumsal tarihin adımlarından etkilendiğini gösteren, toplumun belli dönemlerde çocukluğa bakışını yansıtan ve çocuğun taşıması öngörülen özellikleri araştıran çalışmalara katkıda bulunmak gayesiyle kaleme alınan bu çalışma, Türkiye'de Tanzimat'tan Cumhuriyet'e çocukluk döneminin sosyo-kültürel ve siyasal alanlarda geçirdiği dönüşümleri, bütünsel olarak verebilmeyi hedeflemiştir. Ayrıca geçiş döneminde çocukluk anlayışındaki değişikliği ya da aynılığı, tarihsel kuramlara dayanarak karşılaştırma yapıp ortaya koymak, araştırmanın en önemli ve en ayırt edici özelliği olmuştur. Bu doğrultuda çalışma "*Giriş*" kısmı dışında üç ana bölümden meydana gelmiştir. Bu bölümlerdeki bilgiler aşağıda belirtilen temel eksenler etrafında incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Çalışmanın "*Çocuk Kavramı ile Çocukluğun Tarihi Üzerine İdealar*" başlıklı bölümünde, çocuk ile çocukluk dönemi kavramlarının tanımları ve yorumları "*Çocuk ve Çocukluk Kavramlarının Tasvir Edilmesi*" alt başlığı içerisinde yapılmış, çocuğun ve çocukluğun toplumsal konumunun dönemlere göre hangi eksenler bağlamında yorumlandığını belirlemek gayesi ile "*Antik Çağ'ın Çocukları*", "*Orta Çağ'ın Bulunması Güç Bir Figürü: Çocuk*" ve "*Modernite Öncesi ve Modernleşme Dönemi Çocukluk"* alt başlıkları içerisinde kaleme alınmış ve tartışılmıştır.

Çalışmanın "*Osmanlı Dünyasının Çocukları*" adlı bölümünde, "*16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Osmanlı Toplumunda Çocuk*" başlığı altında, Osmanlı ailesinin bir üyesi olarak dünyaya gelmenin ve yaşamanın yansımalarına ve pratiklerine yer verilen bu bölümde, çocukların doğumlarından yetiştirilme âdetlerine, mektep hayatlarından erkek çocuklarının sünnet törenlerine dair bilgiler ele alınmıştır. Ardından sarayda bir şehzade ve sultan olarak doğmanın niteliklerinden mektep hayatlarına, şehzadelerin sünnet düğünlerinden sancaklara yönetici olarak gönderilmelerine, 17. yüzyıldan itibaren ise şehzadelere uygulanan kafes usulüne ve nihai olarak sultan ve şehzadelerin düğün ritüellerine yer verilmiştir. "*Osmanlı'da Muhtaç ve Yetim Çocukların Yaşamı*" isimli alt başlık kısmında, devletin korunmaya muhtaç, öksüz ve yetim çocukları himaye etmeye yönelik uyguladığı politikalar irdelenmiştir. Bahsi geçen bu politikalar irdelenirken Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemleri ekseninde bir betimleme gayreti gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda özellikle modernleşme süreciyle beraber ortaya çıkmaya başlayan yardım kuruluşlarına yakından bakılmış ve bu kuruluşların çocuklara yönelik izlediği politikalar ve süreçler değerlendirilmiştir. "*Osmanlı Devleti'nde Çocuk Yetiştirme Düzeni*" alt başlığı kullanılarak, ele alınan bölümde ise öncelikle geleneksel dönemde uygulanan eğitim sistemine ve eğitim kuruluşlarına bakılmış, ardından "*Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Çocuk Eğitimi*" konusu, kız çocuklarının eğitimi sorunsalı üzerinden şekillendirilmiştir. Bu anlamda geleneksel dönemde kız çocuklarına verilen eğitim ve feraseti üzerine bir yorumlama yapıldıktan sonra Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri'nde, kız çocuklarının eğitimlerine yönelik izlenen politikaların hem topluma yansımalarına bakılmış hem de

kızlar için açılan yerli ve yabancı menşeli eğitim kurumları hakkında bilgiler verilmiştir. Bahsi geçen bu bölüm, "*20. Yüzyılın Başlangıç Yıllarına Kadar Modern Eğitimin Yapılanması Üzerine Düşünceler*" adı verilen bir başlıkla nihayetlendirilmiştir. Bu başlık altında, özellikle modernleşme projesi kapsamında hayata geçirilen yeniliklerin var olan eğitim sistemine yansımalarına ve bu konu ile ilgili pürüzlere ve aksaklıklara odaklanılmış ve genç Cumhuriyetin kurulduğu zamanlarda, Osmanlı Devleti'nden yadigâr kalan mektep-medrese ikilemi konusu irdelenerek yorumlanmış, Türkiye'de uygulanmakta olan eğitim düzeninin nasıl ilerletilebileceği sorunsalı gündeme alınmış ve toplumsal örgünün gereksinimleri düşünülerek, modern eğitimin yapılanması sürecine yer verilmiştir.

Çalışmanın "*19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Türkiye'de Çocuk Kavramının Toplumsal ve Politik Dönüşümü ve Cumhuriyet Dönemi'nin Çocukluk Anlayışı*" başlıklı son bölümünde, II. Meşrutiyet Dönemi'nin çocukluğu algılama biçimi, bilhassa çocuk dergileri ve gazeteleri rehberliğinde okunmuş, tahlil edilmiş ve yorumlanmıştır. Ayrıca yine bu bölümde "*II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geleceğin İdeal Vatandaşının Taşıması Gereken Değerler Dizgesi*" alt başlığında, Cumhuriyetin kurucu kadrosu tarafından çocuklara kazandırılmak istenen, bir başka deyişle tasavvur edilen vatandaşın sahip olması gereken niteliklerin, ders kitaplarına ve dergilere yansımalarına bakılmış ve bu yayınların içeriklerinin tahlili neticesinde, şekillenen prensipler doğrultusunda bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Bu bölümün "*Cumhuriyet Dönemi'nin Çocukluk Anlayışı*" başlığında ise dönemin çocuk dergilerinden ve gazetelerinden elde edilen veriler doğrultusunda, Cumhuriyet Dönemi'nin tahayyül ettiği "ideal çocuk" profili oluşturulmuş ve yorumlanmıştır. Bilhassa yönetim tarafından geleceğin yurttaşları olarak görülen çocuklara hangi paradigmalarla yaklaşıldığı çözümlenmeye çalışılmıştır. Böylelikle çalışmanın son bölümünde, bahsedilen dönemin çocuk dergilerinde "geleceğin ideal vatandaşı olma" hususunda, çocukların hangi ilkeler ve değerler doğrultusunda yapılandırıldığı ortaya konmuş ve bu yapılandırma evresinin dönemin "resmî yurttaşlık ideolojisi" ve çocuk siyaseti ile bağları analiz edilmiştir.

Çocuğun yüzyıllar boyunca süregelen "küçük birer yetişkin" olduğu algısı ve "kamusal özne" olarak kabul görmemesi, O'nu toplum belleğine "soyut bir varlık" olarak tanımlamıştır. Bahsettiğimiz bu anlayış, 16. yüzyıla değin devam ettiği için çocukla ilgili ayrıntılara ulaşmada büyük zorluk yaşanmıştır. 16. yüzyıldan itibaren ise çocukluk döneminin keşfedilmesi ile birlikte dünya genelinde yavaş da olsa çocukla ilgili bir farkındalığın toplumlara yerleşmeye başladığı görülmüştür. Nihayetinde bahsi geçen bu geç farkındalık algısı, gerisinde oldukça kısıtlı kaynakları bırakmış ve bu durum, geleceğin yetişkini olan çocuk ile ilgili araştırma ve incelemelerin sınırlı olmasına sebebiyet vermiştir. Çocuk ve çocuklukla ilgili çalışmaların sınırlı ve kısıtlı döngüsü, Türkiye için de geçerli olmuştur. Türkiye'de bugüne kadar çocukluk ekseni ile ilgili yapılan çalışmaların belli başlı özellikler taşıdığı görülmüştür. Bu çalışmalarda görülen en önemli özellik, dönemsel kesitleri içermiş olmalarıdır. Örneğin Mustafa Doğdu'nun "*Tek Parti Dönemi'nde (1930-1950) Ülkemizdeki Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilincinin Oluşturulması*" isimli yüksek lisans tezi, Erken Cumhuriyet Dönemi'ni kapsamıştır. Seyhan Kübra Esmer'in "*Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Yıllarında (1923-1928)*

Yayımlanan Çocuk Dergilerindeki Tahkiyeli Metinlerin Çocuklara Değer Aktarımı Açısından Değerlendirilmesi" adlı yüksek lisans tezinde yine Cumhuriyetin ilk dönemlerinin konu edildiği görülmüştür. Fatma Banu Deniz tarafından incelenen "*II. Meşrutiyet Dönemi Süreli Çocuk Yayınlarında Dini Motifler*" adlı yüksek lisans tezinde de Meşrutiyet Dönemi süreci ele alınmıştır. İrfan Davut Çam'ın kaleme aldığı "*Eğitim ve İdeoloji: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar (1908-1922)*" isimli doktora çalışması, Meşrutiyet Dönemini inceleyen değerli çalışmalar arasındaki yerini almıştır. İncilay Terlemiş'in hazırladığı "*İdeal Çocukların ve Çocukluğun Peşinde: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Ahlâk ve Terbiye Kitaplarında Çocuklar, Çocukluk ve Toplumsal Cinsiyet*" adını taşıyan yüksek lisans tezinde Osmanlı'nın son dönemindeki çocuk ile çocukluğun irdelendiği görülmüştür. Mine Rugancı'nın "*Tek Parti Döneminde Yurttaşlığın ve Çocukluğun İnşası: 1936-1948 Yılları Arasında Çocuk Dergisinin 23 Nisan Sayıları*" ismiyle kaleme aldığı yüksek lisans tezinde de Cumhuriyet Dönemi'nin belli bir kesitinin ele alındığı tespit edilmiştir.

Literatürde bilhassa çocuk dergilerinin ana kaynak olarak kullanıldığı çalışmalarla da karşılaşılmıştır. Celal Aslan'ın "*Bahçe Dergisi'nin Sistematik İncelenmesi*" adlı yüksek lisans tezi, Elif Konar'ın "*Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi'nin İncelenmesi (1926-28*)" isimli yüksek lisans tezi, Havva Sena Yaman tarafından kaleme alınan "*Eski Harfli Dergilerden Çocuklara Mahsus Gazete Tahlili Fihrist-İnceleme-Metin*" adı verilen yüksek lisans tezi, Murat Kaya'nın yazdığı "*Yeni Yol Dergisi'nin İncelenmesi*" adlı yüksek lisans tezi, Abdülkadir Durmuş'un "*1897-1910 Yılları Arasında Çıkan Eski Harfli Çocuk Dergileri'nin Çeviri Metinleri Üzerine*" isimli yüksek lisans tezi, Sema Noyan tarafından incelenen "*Bahçe (1908-1909), 1-52 Sayılar İnceleme Tahlili Fihrist, Seçilmiş Yazılar*" adını taşıyan yüksek lisans tezi, Hüseyin Küçük'ün "*Talebe Defteri Çocuk Dergisi (İndeks, Seçme Metinler, Değerlendirme ve Sözlük*)" isimli yüksek lisan tezi, Kamile Şendil tarafından yazılan "*Talebe Defteri (1913-1919) 1-67 Sayılar İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçilmiş Yazılar*" adlı yüksek lisans tezi, Arife Erdoğan'ın "*Çocuklara Arkadaş Dergisi (Metin-İnceleme*)" adını taşıyan yüksek lisans tezi, Akif Karakoç'un "*Mektepli ve Mekteplilere Arkadaş Dergilerinin Sistematik İndeksi*" adını verdiği yüksek lisan tezi, Asiye Demir Uraz tarafından yazılan "*Bahçe Dergisi'ndeki Edebi Eleştiri ve Polemik Yazılarının İncelenmesi*" adlı yüksek lisan tezi, Ebru Bozbıyık'ın "*Çocuklara Kıraat ile Çamlıca Çocuk Dergilerinin İçerik ve Biçim Açısından İncelenmesi*" adını verdiği yüksek lisans tezi, Emine Yoran tarafından kaleme alınan "*Çocuklara Arkadaş, Çocuklara Talim Dergileri (Metin-inceleme)*" adlı yüksek lisan tezi çocuk dergilerini temel kaynak olarak kullanarak ve bu dergilerin transkriptlerini gerçekleştirerek, çocuk ve çocukluk dönemi ile ilgili çalışmalarda bulunacak araştırmacılara büyük katkı sağlamışladır. Çocuk dergiciliği alanında gerçekleştirilen bu çalışmalar, dönemin çocuk görünümü ve algısı ile ilgili emareleri araştırmacılara sunmuşsa da çalışmaların örneklemleri gereği, zamansal olarak belirli bir periyodu içerdiği görülmüştür.

Literatürde çocuk dergilerinin eğitim alanına yaptığı katkılara yer veren araştırmalara da rastlanılmıştır. Örneğin Ahmet Balcı'nın "*Çocuklara Rehber Dergisi'nin Çocuk Eğitimine Katkısı*

Açısından İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezi, Nilüfer Öğüt tarafından yazılan "*Eski Harfli Çocuk Dergilerinden Yeni Yol Dergisi'nin Çocuk Eğitimindeki İşlevi*" adlı yüksek lisans çalışması, Nurten Eker'in "*Doğan Kardeş Dergisi'nde Yer Alan Metinlerin Tür, İçerik ve Anlatım Özelliklerinin Çocuk Eğitimine Katkısı Açısından İncelenmesi (1-75. Sayı)*" isimli yüksek lisans tezi, Elvan Başaran Taş tarafından kaleme alınan "*Türkiye'de Çocuk Dergilerinin Çocuk Eğitimine Katkısı ve Milliyet Kardeş Dergisi*" isimli yüksek lisans tezi, Nihat Bayat'ın "*Eski Harfli Çocuk Dergilerinin (Çocuk Bahçesi, Çocuk Dünyası) Çocuk Eğitimindeki İşlevleri*", adlı yüksek lisans çalışması, Emine Merve Türkmen Kılıç'ın "*Çocuklara Talim (1887-1888) ve Musavver Çocuk Postası (1923) Dergilerinin Çocuk Eğitimine Katkıları Açısından İncelenmesi*" isimli yüksek lisans tezi, Mehmet Karakoç tarafından kaleme alınan "*Çocuk ve Yuva Dergisinin Çocuk Edebiyatı ve Çocuk Eğitimindeki Rolü*" isimli doktora tezi, Havva Merve Sarı'nın "*Çocuk Eğitimine Bakış Açısı Yönünden Tercüman Çocuk ve Milliyet Çocuk Dergilerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*" adındaki yüksek lisans tezi vd. çalışmalar, bahsi geçen dergilerin çocuk eğitimindeki işlevlerine yer vermiştir.

Temel ekseni çocuk kültürü araştırmacısı ve psikologu olan bilim insanı Bekir Onur'un bu konuyla alakalı birbirinden değerli çalışmaları bulunmaktadır. Onur'un özellikle "*Oyuncaklı Dünya*" isimli kitabı, "*Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*" adlı eseri, "*Çocuk, Tarih ve Toplum*" ismini taşıyan çalışması, "*Türk Modernleşmesinde Çocuk*" adlı yapıtı, "*Çocuk Kültürü 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi*" ile "*Cumhuriyet ve Çocuk 2. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi*" adlı çalışmaları, "*Türkiye'de Çocukla İlgili Kurum ve Kuruluşlar Rehberi*" adını taşıyan ve Müge Artar ile kaleme aldıkları eserleri, "*Türkiye Çocuk Kültürü Bibliyografyası*" ve "*Dünya'da ve Türkiye'de Değişen Çocukluk 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi*"ni sayabiliriz. Ünlü tarihçi Cüneyd Okay'ın çocuk ile ilgili kaleme aldığı önemli eserleri de literatürdeki yerini almıştır. Bahsi geçen bu eserler, "*Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*", "*Eski Harfli Çocuk Dergileri*", "*Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923*", "*Meşrutiyet Çocukları*", "*Meşrutiyet Dönemi'nde Savaş ve Çocuk*", "*Türkiye'de Çocuk Tarihi*", "*Meşrutiyet Dönemi Çocuk Edebiyatı*", "*Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk*" ve "*Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'da Mahalle ve Çocuk*" adını taşımıştır.

Nihai olarak, ünlü akademisyen yazar Yahya Araz tarafından literatüre kazandırılan çocuk ve çocukluk eksenli birbirinden kıymetli eserlerle de karşılaşılmıştır. Bahsedilen bu eserler, "*Çocuk Kimdir Çocukluk Nedir Osmanlı Toplumunda Çocukluk Algısı Algıları Üzerine Bir Değerlendirme*", "*Osmanlı Ailesinde Çocuk 16. 18. Yüzyıllar Araştırma Alanının İmkânları Kaynaklar ve Sorunlar*", "*History of Children and Youth in the Ottoman Empire*", "*Osmanlı Toplumunda Çocukların Eğitimi ve Yetiştirilmesi Meselesi Üzerine Düşünmek 15. Yüzyılın İkinci Yarısından 19. Yüzyılın Başlarına*", "*Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Emeği Ev içi Hizmetlerde İstihdam Edilen Çocuklar (1750-1920)*", "*Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Olmak*", "*16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*", "*Tebenniden İcâra: Osmanlı İstanbul'unda Eviçi Hizmetlerde İstihdam Edilen Kız Çocukları (1800-1920)*", "*Osmanlı'da Çocuk Yetiştirme Kültürü*" ve "*Children and Youth*" olarak

okuyucularıyla buluşmuştur. Nihayetinde çocuk(luk) tarihi alanında yapılmış olan bu çalışmaların her birinin kendi özelinde ve sınırında özgün veriler içerdiği görülmüştür.

Literatür araştırması esnasında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş süreci içerisinde çocukluk dönemini bütünsel olarak değerlendiren bir çalışmaya rastlanılmamıştır. "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Çocukluk Dönemine Bakış (Tarihsel Değişim ve Süreklilik)*" adlı bu çalışma, bahsi geçen geçiş sürecini çocuk dergileri, arşiv belgeleri, dönem makaleleri, dönem ders kitapları, risaleleri, romanları, gazeteleri, anne ve çocuk salnamesini inceleyerek, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi farklılıkları ve aynılıklarını kanuni düzenlemeler ile yorumlayarak, bütünsel bir bakış açısıyla değerlendirme öznelliğine ve özelliğine sahip olmuştur. Çalışmada bilhassa Tanzimat Dönemi ile temeli atılan ve Meşrutiyet Dönemi ile değişmeye başlayan çocukluk paradigması, uygulamalar ekseni ile irdelenmiş ve Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki çocuk imgesinin betimlemesi yapılarak, elde edilen veriler doğrultusunda yeni rejimin tasavvur ettiği "ideal çocuk" algısının görünümüne ulaşılmıştır.

Çalışma Osmanlı ile Cumhuriyet Dönemlerinin belirli bölümlerini kapsadığı için öncelikle o dönemlerde yayımlanmış çocuk dergilerine ulaşmak ve incelemek gerekmiştir. Bu nedenle "*Ankara Milli Kütüphane*" ve "*İstanbul Hakkı Tarık Us Kütüphanesi*"nden elde edilen dergilerin transkripti yapılmış, transkriptlerin tahlil ve tasnif edilmesinin ardından elde edilen veriler, hazırlanmış olan başlıklar altında kullanılmıştır. İslam Araştırmaları Merkezi bünyesinde var olan "Osmanlıca Makaleler, Risaleler" linkinden çocuk ve çocukluk kavramı ile ilgili gerekli taramalar yapılmış ve bahsi geçen konu ile ilgili olan makaleler tespit edilerek, transkriptleri gerçekleştirilmiştir. Günümüz Türkçe'sine çevrilmiş olan makalelerden elde edilen bilgiler, daha önceden oluşturulmuş konu başlıklarına göre değerlendirilip, yorumlanmıştır. Çalışma süresince o dönemlere ait ders kitaplarından da faydalanılmıştır.

Çalışmanın özgünlüğünün sağlanması konusunda dönem dergilerinden yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda çalışma kapsamında "*Arkadaş*", "*Çalışkan Çocuk*", "*Çocuk*", "*Çocuk Bahçesi*", "*Çocuk Duygusu*", "*Çocuk Dünyası*", "*Çocuk Dünyasının Düşüncesi*", "*Çocuk Dostu*", "*Çocuk Haftası*", "*Çocuk Sesi*", "*Çocuk Yurdu*", "*Cumhuriyet*", "*Cumhuriyet Çocuğu*", "*Doğan Kardeş*", "*Gürbüz Türk Çocuğu*", "*Halk*", "*Hazine-i Fünun*", "*İbret*", "*İstatistik*", "*Maarif Vekâleti*", "*Mektepli*", "*Muallim*", "*Musavver Hukuki Etfâl*", "*Musavver Şebab*", "*Musavver Mektep*", "*Mektepli*", "*Mekteplilere Arkadaş*", "*Resimli Ay*", "*Takvim-i Vekayi*", "*Tanin*", "*Tasvir-i Efkâr*", "*Türk Kadını*" ve "*Yavrutürk*" dergileri incelenmiş ve elde edilen veriler doğrultusunda söz konusu dergilerdeki çocuk profili ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Yukarıda saydığımız kaynakların dışında bir de çalışma yaptığımız dönemlere ışık tutan arşiv kaynaklarının kullanılmasına da ehemmiyet gösterilmiştir. Bu doğrultuda çalışma kronolojik olarak, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecini içerdiği için Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgelerin taranması, işlemi gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda elde

edilen belgeler, çalışma konusunun ana çerçevesini çizmesi açısından kayda değer katkılar sunmuş ve belirlenen konu başlıkları içerisinde yorumlanarak kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan arşiv kaynakları, perakende belgeler ekseninde tanzim edilmiş ve değerlendirilmiştir. "Farklı fon kodları" ile (A.DVN., A.DVNS., A.MKT. MHM., BEO., BCA., DH. MKT., DH. UMVM., DH. HMŞ., DH. TMIK. M., FTG. F., HR. TH., HR. SYS., İ.DUİT., İ. HUS., İ.KNM., İ. MVL., MF. HYR., MF. İBT., MF. EYT., MF. MKT., MF. ALY., MTAN., İ.TAL., NZD., ŞD., Y.A. Res ., Y. MTV., Y.PRK. AZJ., Y.PRK. MF., Y.PRK. MK., Y. PRK. TKM.) düzenlenmiştir. Bahsi geçen bu perakende belgelerin büyük bir kısmı Osmanlı Arşivi özelinde; Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemi Defterleri, Babı Âsafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Meclis-i Tanzimat Defterleri, Bâbıâli Evrak Odası Evrakı, Cevdet Tasnifi, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı, Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi, Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Evrakı Muamelat, Fotoğraflar, Hariciye Tahrirat, Hariciye Siyasi Kısmı, İrade Dosya Usulü, İrade Hususi, İrade Kanun ve Nizamât, İrade Meclis-i Vâlâ, Maarif Darülhayr, Maârif İbtidai, Maârif Nezareti Dârüleytam Dosyaları, Maârif Nezareti Mektubi Kalemi, Maârif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi, Mekteb-i Harbiye, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı, Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı, Şûra-yı Devlet Evrakı, Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, Yıldız Perakende Evrak Arzuhâl ve Jurnaller, Yıldız Perakende Maârif Dosyaları gibi birçok dosya kodunu kapsarken; Cumhuriyet Arşivi özelinde bilhassa eğitim alanındaki "fon kod"larını içerdiği tespit edilmiştir. Ele aldığımız belgeler, çocukların bahsi geçen dönemlerdeki hayatları, korunmaları ve himaye edilmeleri ile alakalı verileri içermektedir. Çalışma kapsamında yukarıda saydığımız kaynakların dışında İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nden, Galata Şer'iye Sicilleri ve Topkapı Sarayı Arşivi'nden, meclis zabıtlarından, gazetelerden, araştırma ve inceleme eserlerden de yararlanılmıştır.

Çalışmanın hazırlanması sırasında *tarihsel yöntem* ile *nitel araştırma yöntemleri* kullanılmıştır. *Tarihsel yöntem*, çalışmanın konusunun netleşmesi, çalışma alanının sınırının belirlenmesi, kaynaklardan elde edilen bilgilerin bir araya getirilmesi, sınıflandırılması ve çözümlenmesini kapsamakta ve bu yöntemle çalışmalar düzenli olarak sürdürülmektedir. *Tarihsel yöntem* özellikle *nitel araştırma yöntemi* ile birlikte kullanılmaktadır. *Nitel araştırma yöntemi* ise belirli bir süreçteki insan ve toplum davranışlarını içermesi bakımından bilhassa süreç çözümlemelerinde kilit rolüyle ehemmiyetli bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle çalışma süresince, *nitel araştırma yöntemlerinin doküman ve içerik analizi* metodu izlenerek, dönem dergilerinden, makalelerinden, ders kitaplarından ve arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler, düzenlenerek değerlendirilmiş ve analiz edilerek bulguya dönüştürülmüştür.

1. ÇOCUK KAVRAMI İLE ÇOCUKLUĞUN TARİHİ ÜZERİNE İDEALAR

Yaşama özgü bir güzellikten ve sadelikten bahsedildiği yerde, çocukla veya çocukluk dönemiyle alakalı bir emareye ve simgeye rastlamak olasıdır. Zira çocukluk dönemi, hemen herkesin büyük bir özlemle yâd ettiği ve maziye dönerek, o yılları tekrardan yaşamayı dilediği "özel" ve "kıymetli" bir süreçtir. Aslında bahsettiğimiz bu süreci özel ve kıymetli hale getiren unsur, bireylerin çocukluk dönemlerinde dünya içerisinde yaşadığı o "saf" ve "temiz" olan noktadır.[39] Çocuk gelişimci Mehmet Sağlam ve Neriman Aral'a göre "*İnsanoğlunun en naif ve en hassas dönemi olan çocukluk, tarihsel süreç içerisinde insanların şahsi düşüncelerini ifade ederek açıklamaya çalıştıkları önemli ve kıymetli bir süreç…*"[40] olarak betimlenmiştir.

Neil Postman, Antik Çağ'da çocuklarla ilgili sınırlı bilgilere ulaşıldığını ve dolayısıyla çocuklara yönelik bakış açılarının da tasavvur edilemeyeceğini belirterek,[41] bu durumun Orta Çağ boyunca da devam ettiğini ve çocukluk dönemiyle ilgili bir farkındalığın oluşmadığını dile getirmiştir.[42] Postman'a göre çocukluğa ilişkin farkındalıklar, Batı'da 16. yüzyılda başlamış, 17. yüzyılda ise çocukların saflığı, temizliği ve naifliği üzerinde durulmuştur.[43] Tarihçi Hamon'a göre ise çocuklarla ilgili büyük farkındalıkların ortaya çıktığı zaman dilimi, ancak II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Çünkü Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan olumsuzluklar silsilesinde, çocukların büyük mağduriyetler yaşadığını belirten Hamon, öncelikle "*Batı dünyasında başlayan ve daha sonra diğer coğrafyalarda görülen bir durumdan yani çocuklara hassasiyetle yaklaşma girişiminden bahsetmiştir.*"[44] Bilim insanlarına göre yaşanmış olan bu duyarlı ve hassasiyetli davranış biçimi, çocuğa yönelik yeni tasvirleri ya da tanımlamaları da beraberinde getirmiştir. Nihayetinde "bilimsel gelişmeler" ve "insan hakları" hususundaki girişimler neticesinde, çocuklarla ilgili tasvir ve betimlemelerde değişiklikler yaşanmış ve 1900 'lü yıllar "*çocuk yüzyılı*"[45] olarak da adlandırılmıştır.

Nitekim tarih boyunca insanların çocuklara atfettiği görevler, mesuliyetler ve manalar da değişiklikler gözlenmiş[46] ve çocuk kavramına ve çocukluk dönemine farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Çalışmanın bu bölümü, çocuk(luk) tanımlamalarına ve çocukluk kavramının tarihsel çağlara göre nasıl dönüşüm ve gelişim gösterdiğini belirlemek gayesi ile yazılmıştır.

---

[39] Umut C. Karadoğan, "Çocuk ve Çocukluk Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi", *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 4/7 (2019): 195.
[40] Mehmet Sağlam ve Neriman Aral, "Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları", *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 1/2 (2016): 44.
[41] Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, 16-17; Emine Akyüz, *Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması* (Ankara: Pegem Akademi, 2012), 19.
[42] Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, 16-17; Anthony Giddens, *Sosyoloji* (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2000), 68-69; Sağlam ve Aral, "Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları", 45.
[43] Sağlam ve Aral, "Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları", 44-45.
[44] Hamon Hamon, "Avrupa Hukuku'nda Çocuk ve Genç Adalet Sistemi", içinde *Çocuk ve Genç Adalet Sistemi Sempozyumu* (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2006), 53-54.
[45] Mary Gander ve Harry Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, çev. Ali Dönmez, Nermin Çelen ve Bekir Onur Ankara: İmge Yayınları, 2010), 33.
[46] Zeynep Erkut, Serap Balcı ve Suzan Yıldız, "Tarihsel Süreç İçinde Çocuk", *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 2/3, (2017): 17.

1.1. Çocuk ve Çocukluk Kavramlarının Tasvir Edilmesi

"Çocuk" ile "çocukluk" kavramları zaman zaman birbiriyle karıştırılan ya da birbirinin yerine kullanılan ancak birbirinden farklı anlamlar taşıyan kavramlar silsilesidir. Bu nedenle çocuk veya çocukluk dönemi ile alakalı çalışmalarda bu farklılığın dikkate alınması ve göz önünde bulundurulması gerekmektedir. "*Çocuğu bir ödül ve bir mükâfat, çocukluk dönemini ise insanoğlunun meydana getirdiği ya da oluşturduğu bir değer*."[47] tanımıyla Elkind, bu kavramlar arasındaki nüansı açık bir şekilde dile getirmiştir.

Çocuk edebiyatı yazarı Mustafa Ruhi Şirin, "*Çocukluğun sonradan keşfedilen bir kavram…*"[48] olarak tanımlarken; Postman ise "*geleceğin yetişkinleri olarak…*"[49] tasvir ettiği çocukların geleceğin tahayyülündeki rolleri üzerinde ivedilikle durmuştur.[50] Şirin "*Aslında çocuğu konuşmak insanlığı konuşmaktır.*"[51] ifadesiyle çocuğun insanlık tarihinin vazgeçilmez bir öğesi olduğunu ve içinde yaşadığı toplumu hem etkilediği hem de ondan etkilendiğini ileri sürmüştür.[52] İnsanlık tarihinin öznelerinden olan ve onun sürdürülebilirliğini sağlayan çocuğu incelemek, bu bakış açısıyla daha da anlamlı bir hale gelmektedir. Bu doğrultuda öncelikle "çocuk" kavramına ve bu kavramın içeriğine odaklanmak gerekmektedir. 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe giren Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde, "*Çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılır.*"[53] tanımının yapıldığı görülmüştür. Çocuk psikolojisi uzmanı Atalay Yörükoğlu çocuk kavramını betimlerken, çocuğun kendine has özelliklere sahip olduğunu ve "beklenmedik" ve "süratli" değişimler geçirebildiğini vurgulamıştır.[54] Bir diğer tanımda çocuk, gelişim evresi içerisinde yaşayan bir insan yavrusu olarak tasvir edilirken;[55] ayrıca nesilin ve kültürün sürekliliğini sağlama konusunda kıymetli bir varlık olarak da değerlendirilmiştir.[56]

Fransız tarihçi Philippe Ariès, 1960 yılında yayımladığı *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (*Eski Devirlerde Çocuk ve Aile Yaşamı*) ünlü çalışmasıyla çocukluk dönemiyle ilgili kuramını yazıya dökmüştür. Ariès'in kuramında en önemli unsurun "çocukluk duygusu" olduğu görülmüştür.[57] Ariès'e göre bu duygu, Antik dönemde ve Orta Çağ boyunca mevcut değildir ve 18. yüzyıldan sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Ariès, yaşanan bu değişimi Sanayi Devrimi'ne bağlayarak, sanayileşme sonucunda ortaya çıkan hızlı kentleşmeyle birlikte gerek toplum hayatında gerek aile kurumunda ve gerekse aile üyelerinin konumlarında ciddi dönüşümlerin yaşandığını ileri

[47] Elkind, *Çocuk ve Toplum: Gelişim ve Eğitim Üzerine Denemeler*, 35.
[48] Mustafa Ruhi Şirin, *Dersimiz Çocuk* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 149.
[49] Postman, *Çocukluğun Yokoluşu,* 7.
[50] Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", 92.
[51] Şirin, *Dersimiz Çocuk*, 16.
[52] Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", 92.
[53] Mustafa Ruhi Şirin, *BM Çocuk Hakları Sözleşmesi Kitabı* (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2011), 21.
[54] Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı* (İstanbul: Özgür Yayınları, 2011), 21.
[55] Tuncel Altınköprü, *Çocuğun Başarısı Nasıl Sağlanır?* (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2003), 12.
[56] Ömer Karadağ, "Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Çocuk ve Çocukluk", *Millî Folklor Dergisi*, 25/98 (2013): 109-124.
[57] Onur, *Çocuk, Tarih ve Toplum,* 110.

sürmüştür.[58] Aydınlanma ile birlikte çocukların geleceğin yurttaşları anlamında kabul görmesi, aile kurumu içerisinde babanın değişmez yetkesinin sarsılmasına neden olmuş ve artık çocukların himaye edilmeleri lüzumluluğu ortaya çıkmıştır. Bu noktada devletler tarafından çocukların korunup kollanmaları ve himaye edilmeleri hususunda ciddi adımlar atılmış ve kurumsallaşma yoluna gidilmiştir. Ancak Sanayi Devrimi'nin yaşanması, beraberinde kapitalist üretim şekillerinin topluma eklenmesi sonucunu doğurmuş ve fabrikalarda çalışacak işgücüne ihtiyaç artmış ve bu doğrultuda özellikle kadınlar ile çocukların olumsuz çalışma şartlarında bu fabrikalarda çalıştırıldıkları görülmüştür.[59]

Bilim insanlarına göre özellikle 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, çocukluk dönemi ile ilgili çalışmaların "sosyal bilimler" başlığı altında inceleme kategorisi olarak değerlendirildiği ve bu doğrultuda çocukluk dönemine odaklanıldığı ve yaygınlaştığı görülmüştür.[60] Fakat bu hususla alakalı hayata geçirilen çalışmaların henüz yeterli düzeye ulaşmadığının da belirtilmesi gerekmektedir.

1.2. Antik Çağ'ın Çocukları

Hangi çağda hangi yerde ve hangi kültürde olursa olsun çocuk, insanlık tarihi boyunca nesilin ve toplumsal hayatın sürekliliğini sağlama bakımından oldukça ehemmiyetli ve değerli bir "varlık" olarak nitelendirilmektedir. Antik Çağ'da çocuk, *"Toplumun kendi normları doğrultusunda yetiştirilmesi gereken küçük yurttaş profiline sahip olmuştur*".[61] Çocukların sayıca fazla olmasından kaynaklanan nüfuz ve güç politikalarının bir sonucu olarak ailelere verilen bazı ayrıcalık ve haklar, Antik Çağ'da çocuğun önemli bir pozisyonda olduğunu ortaya koymaktadır.[62]

Eski Mezopotamya'daki çivi yazılı metinlere bakıldığında, çocuk sahibi olmanın oldukça mühim olduğu açıkça görülmektedir. *Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Diyarı* isimli Sümer öyküsünde "*İnsanın öbür âlemde ne kadar iyi bir yaşama sahip olacağının, bu dünyada ne kadar çocuk sahibi olmasına bağlı olduğu…*"[63] yazılmıştır. Yine Girit Uygarlığı'nda çocuk hayatın, yenilenmenin ve doğadaki dönüşümlerin sembolü olarak görülmüştür.[64] Antik Çağ'da çocuğu değerli kılan bir başka etken ise geleceğin vatandaşını donanımlı bir şekilde yetiştirme ideasıdır.[65] Bu nedenle Yunan toplumu içinde babanın benimsemiş olduğu çocuk, özenle ve ihtimamla yetiştirilmiştir.[66] Varlıklı olan ailelerin kız çocukları ise genellikle anneleri ya da çevrelerinde bulunan diğer kadınlardan esinlenerek, eğitilmişlerdir. Bu dönemde kızların evde günlük yaşamını devam ettirebilecek seviyede okuma

[58] Onur, *Çocuk, Tarih ve Toplum*, 111.
[59] Sağlam ve Aral, "Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları", 49.
[60] Emrah Akbaş ve Reyhan Atasü Topçuoğlu, Modern Çocukluk Paradigmasının Oluşumu-Eleştirel Bir Değerlendirme, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20/1 (2009): 95.
[61] Karadoğan, "Çocuk ve Çocukluk Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi", 198.
[62] Hatice Palaz Erdemir ve Halil Erdemir, "Antikçağ'da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek", içinde *Uluslararası Kadına ve Çocuğa Şiddet Sempozyumu* (Ankara: Mutlu Çocuklar Derneği ve Kırıkkale Üniversitesi KAUAM, 2012), 649.
[63] Koray Toptaş, "Eski Mezopotamya'da Çocuk", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 10/1 (2016): 59.
[64] Nazmiye Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk* (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2007), 24-25.
[65] Aylin Dikmen Özarslan, *Çocuk ve Çocukluk Sosyolojisi* (İstanbul: Resse Yayınları, 2016), 40.
[66] Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, 52-53.

yazma bilmeleri yeterli görülmüş ve yaşları geldiğinde evlenmeleri ve çocuk sahibi olmaları beklenen bir durum olmuştur.[67]

Atina'da erkek çocukları 7 yaşına kadar annelerinin himayesi altında iken, sonraki dönemlerde babalarının himayelerinde yaşamaya devam etmişlerdir. Kız çocukları ise annelerinin yanında kalarak, ev kadınlığı için adeta bir hazırlık süreci geçirmişlerdir.[68] Erkek ile kız çocuklarının toplumsal hayattaki farklılığı eğitim alanına da yansımıştır. Örneğin "*Sokrates Atina'da yalnızca erkek çocuklarına eğitim vermiştir. Bununla birlikte Platon da kız ve erkek çocuklarının 6 yaşından itibaren ayrılmaları gerektiği…*"[69] konusunda düşüncelerini dile getirmiştir.

Çeşitli yüzey ve kazı araştırmalarındaki yazıtlar incelendiğinde, Antik Çağ'da eğitime önem verildiği görülmüştür. "*Yazıtlarda öğretmenlerin aylık veya senelik aldıkları belirli bir ücrete karşı çalıştıkları, çocukların bugünkü gibi yarışma ya da bayramlara öğretmenleri gözetiminde katıldıkları, yasalar kapsamında bir okul sisteminin olduğu ve okul gelir-giderlerinin denetiminin tutulduğu konusunda verilerin olduğu tespit edilmiştir*."[70]

Roma toplumunda ise çocuk sahibi olmak, genişleme ve güçlenme sembolü olarak değerlendirilmiştir.[71] "*Burada çocuk sahibi olma ve çocuğun yetiştirilmesi, evliliğin temel amacı olarak belirlenmiştir. Yasal bir evliliğin sonucunda çocuğun doğması, soyun devamıyla yakından ilişkili tutulmuş ve bir kadından çok sayıda çocuk beklenilmiştir*."[72] Bu nedenle çocuk doğuramama evliliği bitirme sebebi olarak görülebilmiştir.[73] Zira sahip olunan çocuk sayısı, ailenin itibarıyla doğru orantılı olmuştur. "*Julia yasasında en az 3 çocuk sahibi olanlar, idari görevlerde avantajlı durumda konumlandırılmıştır. Ayrıca memuriyete girerken de tercih hakkı yine bu ailelerden yana kullanılmıştır*."[74] Bunların yanında Roma'da ailenin kutsallığını devam ettirmek ve çocukların itibarlı bir şekilde yetiştirilmelerini sağlamak ve toplum içerisinde konumlandırmak amacıyla bazı uygulamaların yürürlüğe konulduğu görülmüştür. "*Bu kapsamda düzenlenen yasalar ile düzensiz hayatı olan çiftlerin mallarına el konulacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu tarz davranışlar, devlete karşı suç sayılmış ve bu suçu işleyenlerin sürgüne gönderileceği de ifade edilmiştir*."[75] Roma'da aile kurumu "ataerkil" bir düzene sahip olmuş ve toplumun en önemli ve başat unsuru olarak konumlanmıştır.[76]

---

[67] Antik Çağ toplumlarına bakıldığında bazı istisnaların dışında kız çocuklarının vakitlerini genel olarak ev çevresinde geçirdikleri ve belirli bir yaşa geldiklerinde de evlendirildikleri görülmüştür. Daha detaylı bilgi için bkz. Erdemir ve Erdemir, "Antikçağ'da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek", 647.
[68] Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, 41.
[69] Karadoğan, "Çocuk ve Çocukluk Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi", 198.
[70] Emine Bilgiç, "Epigrafik Veriler Işığında Antik Çağ Anadolu'sunda Eğitim", *Cedrus*, 2 (2014): 323. https://dergipark.org.tr/tr/pub/cedrus/issue/51819/673985.
[71] Erdemir ve Erdemir, "Antikçağ'da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek", 649.
[72] Fulya Kocakuşak, "Antik Roma'da Aile Kurumu" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011), 51.
[73] Kocakuşak, "Antik Roma'da Aile Kurumu", 51.
[74] Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, 107.
[75] İmparator Augustus'un kızı ile torununun dâhi cezaya çarptırılmış olması, bu duruma örnek olarak verilebilir. Bkz. Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, 107.
[76] Kocakuşak, "Antik Roma'da Aile Kurumu", 86.

Resmi bir evlilikten olan çocuklar meşru sayılmıştır. Bahsi geçen bu çocuklar babaların himayesi altında yaşamış ve onların mirasına varis olmuşlardır. Ancak Roma'da evlilik ile tamamlanmayan ilişkilerin varlığının da yoğun olduğu bilinmektedir. Bu ilişkilerden dünyaya gelen çocuklar meşru sayılmamışlardır. "Gayrimeşru" olarak görülen bu çocuklar, yasa nezdinde babasız kabul edilmişler ve varis olamamışlardır.[77]

Eski Yunan'da görüldüğü gibi Roma'da da çocuğun "yaşama hakkı" ailenin iradesi altında olmuştur.[78] "*Kız çocukları evleninceye kadar babanın otoritesi altında yaşamaya devam etmiştir. Erkek çocukları da aile kurup çocuk sahibi olsalar dâhi, yine babanın otoritesi altında kalmıştır. Ancak babanın ölmesi halinde erkek çocukları serbest kalmış ve babanın yerine aile reisi konumuna yükselebilmişlerdir*."[79]

Roma toplumunda çocuğun iyi bir "Romalı" olması için eğitimine büyük önem verilmiştir. Bilhassa çocukların aldığı beden eğitimi, onların fiziki olarak kuvvetlenmesi ve sağlam bir vücuda sahip olması gayesiyle düzenlenmiştir. Beden eğitimine ehemmiyet gösterilmesinin altında yatan neden ise çocukları yani geleceğin yetişkinlerini, olası savaşlara hazırlamak ve donanımlı hale getirmek olmuştur.[80]

Çocukların eğitilmesi meselesi, Antik Çağ'da uygarlıklara göre farklılıklar göstermiştir.[81] "*Babalar evlatlarının eğitilmesinden sorumlu tutulmuşlardır. Antik Çağ'da okullar, özel statüsünde olduğundan dolayı ücretli olmuştur. Bu nedenle ekonomik durumu müsait olan ebeveynler ile ekonomik durumu müsait olmayan ebeveynlerin çocuklarının eğitimleri de aynı düzeyde olmamıştır.*"[82] Eski Mezopotamya uygarlıklarında ise eğitim sadece varlıklı ailelerin çocuklarının alacağı bir düzene sahiptir. "*Maddi anlamda zorluk yaşayan ebeveynlerin eğitime ayıracakları olanakları da mümkün olmamıştır. Eğitimin ana gayesi, çocuklara okuma yazma ve cebirle alakalı başat bilgileri aktarmak olarak belirlenmiştir. Eski Mezopotamya'da okullara tablet evi adı verilmiştir. İlk eğitim binaları tapınaklara bitişik olarak yapılmış ancak daha sonraları eğitim için ayrı binaların tahsis edildiği görülmüştür.*"[83]

Sümer okulları ilk zamanlarda sarayın ve tapınağın gereksinimlerine uygun bireyleri eğitmek gayesiyle kurulmuş[84] fakat bir süre sonra bu okullar "kültür ve bilim merkezleri" olarak çalışmalarını

[77] Kocakuşak, "Antik Roma'da Aile Kurumu", 55.
[78] Erdemir ve Erdemir, "Antikçağ'da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek", 648-649.
[79] Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, 95-96.
[80] Kocakuşak, "Antik Roma'da Aile Kurumu", 56.
[81] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Marcus Valerius Martialis, *Epigramlar*, çev. Güngör Varınlıoğlu (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 330.
[82] Erdemir ve Erdemir, "Antikçağ'da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek", 646.
[83] Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, çev. Özcan Buze (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002a), 312.
[84] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Marten Stol, *Private Life in Ancient Mesopotamia, Civilizations of the Ancient Near East* (Michigan: Hendrickson Publisher, 2006), 492.

sürdürmüştür.[85] Deneme türündeki Sümerce tabletlerden çocukların okul günlerine ait bilgilere de rastlanılmıştır:

> "*Tabletimi ezbere okudum, öğle yemeğimi yedim, yeni tabletimi hazırladım, yazdım, bitirdim; sonra örnek tabletimi getirdiler; öğleden sonra da alıştırma tabletimi getirdiler. Okul bitince eve gittim, içeri girdim, babamı orada oturur buldum, alıştırma tabletimi babama (?) anlattım (?), tabletimi ona ezbere okudum, öyle hoşuna gitti ki, ona sevinçle baktım*."[86]

Nihayetinde Antik Çağ boyunca çocuklar soyun devamını ve toplumun ayakta kalmasını sağlamada başat bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu durum, çocuklar arasında cinsiyete dayalı ayrımın yapılmasını önleyememiştir. Hatta engelli ve sağlıksız doğmuş bir çocuğun yaşayıp yaşamayacağının kararının babaya bırakılmasına izin veren bir anlayışın izleriyle de bu dönemde karşılaşılmış ve "yaşama hakkına erişebilen" çocukları donanımlı hale getirebilmek adına, eğitimin bir araç olarak kullanıldığı görülmüştür.

1.3. Orta Çağ'ın Bulunması Güç Bir Figürü: Çocuk

Orta Çağ'ın çocuğu ve çocukluğu ele alış biçimi daha çok dini algılamalar ve ritüeller[87] üzerinden okunmuştur. Bu dönemde çocukla ilgili olumlu düşüncelere pek rastlanılmamıştır.[88] Orta Çağ'da çocuk gerek biyolojik olarak üreyememesi ve gerekse ekonomik olarak fayda sağlayamamasından ötürü "niteliksiz" ve "biçare" bir kitle olarak kabul edilmiştir.[89] Saint Augustine, *Opus İnperfectrum*'da yeni doğan çocukların konuşma yeteneklerinin olmaması konusuna dikkat çekmiş ve onların bu ehliyetsizliklerine odaklanmıştır. Saint Augustine bahsedilen bu ehliyetsizlikleri, "ilk günah" düşüncesiyle açıklamıştır:[90]

> "*Bebeklik yıllarında da olsa, insanın olur olmaz her şeyi istemesi, kendine itaat etmediler diye gerek özgür doğumlu insanlara gerek aile büyüklerine gerek kendisini doğuran ana babasına, gerekse isteklerine olmaz anlamında başlarını sallayan sağduyu sahibi diğer insanlara kızıp küsmesi, dahası kendisine zararı dokunacak türdeki buyrukları yerine getirilmedi diye, karşısındakilere haince vurarak onların canını yakmaya çalışması, iyi huylar olabilir mi? Demek ki bebeklerin sadece narin bedenleri masumdur, ruhları değil.*"[91]

Dönemin çocuk algısında karşımıza çıkan bu ilk günah anlayışı, kilisenin yaygınlaştırmış olduğu çocuk profilinin sonucu olarak yorumlanmıştır. Araştırmacı yazar Kemal İnal'a göre "*Çocukların günahkâr olarak görülmesinin arka planında kilisenin yaymış olduğu ilk günah anlayışı yatmaktadır*."[92] Çünkü Hıristiyan anlayışında "*Çocuklar yaradılışları gereği iyi bir mizaca sahip olmamışlardır. Bu sebeple çocuklar, Tanrı'ya sığınmalı ve ikaz edilmelidirler. Bu doğrultuda hem*

[85] Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002b), 22.
[86] Kramer, *Sümerler*, 313.
[87] Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 18.
[88] Elkind, *Çocuk ve Toplum: Gelişim ve Eğitim Üzerine Denemeler*, 28.
[89] Banu Yazgan İnanç, *Gelişim Psikolojisi, Çocuk ve Ergen Gelişimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2010), 5.
[90] Özarslan, *Çocuk ve Çocukluk Sosyolojisi*, 14.
[91] Augustinus, *İtiraflar*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010), 35.
[92] Kemal İnal, *Modernizm ve Çocuk-Geleneksel, Modern ve Post Modern Çocukluk İmgeleri* (Ankara: Sobil Yayınları, 2007), 21.

eğitmenler hem de ebeveynlerin vazifesi, onları ele geçiren ve yöneten kötülükleri ber taraf etmek olmuştur."[93]

Çocukların kötülüğe meyilli olduklarını ve iyi bir huya sahip olmadıklarını ısrarla savunan diğer bir isim ise Calvin[94] olmuştur. Calvin'e göre, "*Çocuklar ancak ve ancak ebeveynlerinin gözetimi altında bu kötülüğe meyilli olma özelliklerinden kurtulabilirler.*"[95] Bu nedenle Kalvinizmin İngiltere'de gelişen bir kolu olan Püritenler, çocuk yetiştirmeyi ciddiye almış ve bu konuyla alakalı birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin Püritenler, çocuk sahibi olan anne babalara, çocuk eğitimi konusunda el kitapları hazırlamışlardır. Ayrıca çocuklara özgü kitap yazma geleneği, ilk olarak Püritenler tarafından gerçekleştirilmiştir.[96]

Augustinus'a göre çocuklar büyüdükçe yani yetişkin grubuna dâhil oldukça bu kusurlarından kurtulmuşlardır.[97] Bekir Onur, "*Çocukları geleceğe yönelik yetiştirme düşüncesinin, aslında onların içinde yaşanılan zaman diliminin önemsenmemesine neden olduğunu ileri sürmüştür.*"[98] Kanadalı yazar Colin Heywood, çocukların Antik Çağ'dan 18. yüzyıla değin, "noksan" insanlar olarak tanımlandığını ileri sürmüştür. Aslında "*Yetişkin insan eksenli bu düşünüş tarzı, çocukluk döneminin farkındalığının önüne geçmesine ve bu dönemin inceleme konusu olarak ele alınmasına engel olmuştur.*"[99] Yani çocukluk kavramı, Orta Çağ boyunca özgü ve özel bir evre olarak görülmemiş[100] ve sadece yetişkinliğe hazırlanılan ve bir an evvel geçirilmesi lüzumlu olan bir süreç olarak değerlendirilmiştir.[101]

Orta Çağ'ın çocukluk düşünüşü hususunda önemli fikirleri bulunan bir diğer ünlü isim Philippe Ariès'tir.[102] Batı'da çocukluk tarihi araştırmaları Ariès'in ilk kez 1960'da yayımlanan *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (*Eski Devirlerde Çocuk ve Aile Yaşamı*) adlı çalışmasıyla başlamıştır.[103] "*Ariès'i kendi döneminin düşünürlerinden farklılaştıran niteliği, Orta Çağ'da çocukluk dönemi farkındalığının oluşmadığı yönündeki fikirleri olmuştur.*"[104]

Çocukluk dönemini keşif kavramıyla açıklayan Ariès, bu aşamayı çocukluk kavramına atfedilen manaların emarelerini bularak anlamlandırma yoluna gitmiştir. Bunu yaparken de bahsi geçen çağların yapıtlarını irdeleyerek gerçekleştirmiştir. Bekir Onur'a göre "*Ariès, bu tezini ileri sürerken eğitim kurumları, çocuk ve ebeveyn ilişkisi, çocukların kıyafetleri ile beslenme düzenleri, çocukların resmedildiği tabloları, edebi yazıları, çocukların eğitilme şekil, biçim ve metotları vb.*

[93] İnanç, *Gelişim Psikolojisi, Çocuk ve Ergen Gelişimi*, 5.
[94] Bekir Onur, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi* (Ankara: İmge Kitabevi, 2005a), 24.
[95] Onur, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*, 24.
[96] Hatice Karakuş Öztürk, "Çocukluğun Tarihsel Gelişimi Üzerine Düşünceler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,13 (2017): 260-261.
[97] Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", 94-95.
[98] Onur, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*, 19.
[99] Heywood, *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi*, 8.
[100] Bekir Onur, "Çocukluğun Dünü ve Bugünü", 99.
[101] Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", 95.
[102] Philippe Ariès (1914-1984) Fransız tarihçi. Orta Çağ ve Aile Çocuk Tarihi Uzmanı.
[103] Onur, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*, 13.
[104]Beyhan Kanter, "Sosyolojik Kaygılar Bağlamında Çocuk Edebiyatı", içinde *II. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu* (İstanbul: KBN Dijital Baskı Tesisleri, 2015), 15.

incelemiştir."[105] Aslında Ariès, bu konu ile ilgili yapmış olduğu araştırmalarıyla çocukların sosyal hayattaki pozisyonlarının nasıl değiştiğinin altını çizmiş ve çocuklara ait bir dönemin varlığına dikkat çekerek, farkındalık yaratmayı başarmıştır.[106]

Orta Çağ Dönemi'nde çocuklar başka ailelerin yanına verilerek de yetiştirilmişlerdir. Yapılan bu uygulamaya "çıraklık" adı verilmiştir. Çıraklık uygulamasıyla çocuklar başka ailelerin yanında kalarak eğitilmişler ve yetişkinliğe hazırlanmışlardır. Bilim insanı ve yazar Mine Tan'a göre bu çıraklık uygulaması, Orta Çağ boyunca oldukça sık kullanılan bir uygulama olmuştur. Bu uygulamanın en büyük handikabı ise çocukların ebeveynlerinden uzakta yaşamasına ve büyümesine neden olması ve dolayısıyla aile bağlarını zayıflatmasıdır.[107]

Orta Çağ'ın çocuk kavramı, "günahkârlık" ve "terbiyesizlik" düsturu üzerinden kurgulanmıştır. Bu anlayışa göre çocuklar, herhangi bir faydası olmayan, her daim kontrol edilmesi gereken güçsüz birer varlıklar olarak algılanmışlar[108] ayrıca cinsiyet ayrımcılığı üzerinden de şekillendirilmişlerdir. Günümüzde dâhi çoğu toplumda bu ayrımcılığın emarelerine rastlanmaktadır. Heywood'a göre "*Erkek çocuklarının dünyaya gelmeleri mutlulukla, kız çocuklarının ise mutsuzlukla karşılanıyor olması, Orta Çağ toplumlarının belirgin özelliklerinden biri olmuştur. Aslında bahsi geçen bu özellik, bugünün patriarkal toplumlarında da görülmektedir.*"[109] Nitekim "*Kız çocukları büyüdüklerinde evlenerek evden ayrıldıkları için onlara verilen emekler ve harcanan paralar, ziyan olarak…*"[110] yorumlanmıştır.

Orta Çağ'da çocuklar arasında oluşturulan bu cinsiyet ayrımcılığının izlerini eğitim alanında da görmek mümkün olmuştur. Nitekim tarihçi Özlem Genç de bu konu ile alakalı görüşlerini dile getirmiştir. Ona göre bir meslek edinmesi gayesi ile okullara gönderilen ve eğitim alma hakkına sahip olan erkek çocukları ile bir meslek edinmesi gayesi güdülmediği için okullara gönderilmeyen ve eğitim alma hakkına sahip olmayan kız çocuklarının varlığı, bu dönemde de yadsınamaz bir gerçekliktir.[111] "*Orta Çağ'da bilhassa kız çocuklarının erken yaşlarda yaptığı evlilikler, onların çok küçük yaşlardan itibaren evden ayrılmalarına ve evlenecekleri kişilerin ailelerinin yanına gönderilip yetiştirilmelerine de vesile olmuştur.*"[112] Özcan'a göre "*Bu çağda kız çocuklarının baba evinden ve himayesinden kopması, çok erken zamanlarda meydana gelmiş ve ebeveynlerin kız evlatlarından kopuşu, erkek evlatlarına göre oldukça kolay olmuştur*."[113] Nihayetinde bu durum toplumlarda bilinçli veya bilinçsizce oluşturulan bu farklılığı gözler önüne sermiştir.

[105] Onur, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*, 14.
[106] Özarslan, *Çocuk ve Çocukluk Sosyolojisi*, 10.
[107] Tan, "Çağlar Boyunca Çocukluk", 8.
[108] Kürşat Bumin, *Batı'da Devlet ve Çocuk* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 2013), 20.
[109] Heywood, *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi*, 69.
[110] Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", 98.
[111] Özlem Genç, "Çocukların Orta Çağ Avrupa'sındaki Yeri", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2016): 253.
[112] Genç, "Çocukların Orta Çağ Avrupa'sındaki Yeri, 253.
[113] Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", 100.

Orta Çağ'da çocukların "yetişkinlerin dünyasına ait olduğu" fikrinin perde arkasında birçok emare bulunmaktadır. Bu emarelerin ilkini dönemin heykelleri vermiştir. Orta Çağ heykellerini incelediğinizde, çocukların küçük birer yetişkin olarak tasvir edildikleri görülmüştür. Örneğin Şekil 1.1.'de Orta Çağ Avrupa'sının homunculusu yani küçük, bodur ve cüce adamı "İsa" olarak resmedilmiştir.[114]

Şekil 1.1. Orta Çağ Avrupası'nın Homunculus'u – "Kısa, bodur bebek" İsa'sı[115]

Özcan'a göre Orta Çağ'da çocukların "yetişkinlerin dünyasına ait olduğu" fikrinin perde arkasındaki bir başka emare ise çocuklar ile yetişkinlerin aynı beslenme düzenine sahip olmalarıdır. Şöyle ki, bu dönemde çocuklar ile yetişkinler aynı besinleri aynı şekillerde tüketmişlerdir. Yani bu dönemde çocuklara "özgü" olan ve "özel" olarak hazırlanan yiyeceklerin olmadığı konusunda yorumlarda bulunulmuştur.[116] Özcan'ın da dile getirdiği üzere, Orta Çağ'da bebekler doğdukları andan itibaren anne sütüyle beslenmişler, ancak sütü bıraktıkları andan itibaren ise tıpkı yetişkin insanlar gibi beslenmeye devam etmişlerdir.[117] Zira bebeklik evresinden çıkan çocuklar, artık yetişkin kategorisinde konumlandırılmış ve değerlendirilmişlerdir.[118]

Orta Çağ'da çocukların "yetişkinlerin dünyasına ait olduğu" düşüncesinin arkasında yatan emarelerden bir diğeri de giyim kuşam benzerliğinde aranmıştır. Bu dönemde çocuklar ile yetişkinler benzer özelliklere sahip kıyafetleri giymişlerdir. Amerikalı yazar Arthur Dobrin'e göre çocuklara özel olarak tasarlanmış kıyafetlerin olmaması, aslında çocukluk döneminin insan hayatında ayrı ve hususi bir dönem olarak tanımlanmadığının bir nişanesi olmuştur. Çocuklar, yetişkinlerden ayrı bir anlama sahip olmadıkça, aynı o insanlar gibi hayatlarını sürdürmeyi, beslenmeyi ve giyinmeyi sürdürmek zorunda kalmışlardır.[119] Ariès çalışmasında bu konuya da yer vermiş ve Orta Çağ'da çocukların bebeklik döneminden hemen sonra büyük insanlarla aynı kıyafetleri giydiklerini ileri sürmüştür.[120]

[114] Bumin, *Batı'da Devlet ve Çocuk*, 21-22.
[115] https://birsanatbirkitap.com/sanat/sanat-tarihi/ortacag-avrupasinin-homunculus-isasi/
[116] Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", 101.
[117] Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", 101.
[118] Ariès, *Centuries of Childhood A Social History of Family Life*, 321.
[119] Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", 102.
[120] Ariès, *Centuries of Childhood A Social History of Family Life*, 50.

Çocukların yaşamlarına, davranışlarına ve alışkanlıklarına etki eden bu farklılıklar, onlara model olarak sunulan kişilerin ve ebeveynlerinin hayatlarıyla alakalı olmuştur. Zira Orta Çağ'da çocuk kavramının ve çocukluk döneminin keşfi henüz gerçekleşmemiştir.[121]

Orta Çağ'da çocukluk bilincinin olmadığı fikrini savunan isimlerden bir diğeri ise Neil Postman'dır. Postman *Çocukluğun Yokoluşu* adlı eserinde, çocukluk dönemini irdelemiş ve çocukluğun keşfiyle ilgili çıkarımlarda bulunmuştur. Postman'a göre matbaanın icat edilmesi ile "okuma kifayetine sahip yeni bir yetişkin" tasviri ortaya çıkmış ve bu yeni tasvir ile birlikte "okuma kifayetsizliğine sahip yeni bir çocukluk" tasvirine ulaşılmıştır.[122]

Orta Çağ'da bugün anladığımız manada eğitim feraseti olmamıştır. Eğitim alanın o dönemdeki başat fonksiyonu, çocukları yetişkinlik kategorisine donanımlı bir şekilde hazırlamak olmuştur. Gazeteci, yazar Kürşat Bumin, bu dönemde okulların çocukların yetersizliklerini önleyebilecek ya da en aza indirebilecek ve onları yetişkinliğe hızlı bir şekilde hazırlayabilecek bir sistemle yönetildiklerini belirtmiştir.[123] Heywood ise Orta Çağ'daki eğitim sisteminin daha çok "çıraklık" metoduyla şekillendiğini ve temel gayesinin yetişkinliğe hazırlamak olduğu tezini ivedilikle savunmuştur.[124]

Nihai bir söylemle o dönemdeki eğitimin genel amacı, çocuklara yüklenmiş olan geleceğin yetişkini olma fikrini aşılamak ve bu doğrultuda onları bu sürece hazırlamak olarak belirlenmiştir. Zira Aries de Orta Çağ'da eğitim sisteminin "usta-çırak" denklemi ile kurulduğunu ve uygulama yönteminin yaygın olarak kullanıldığına dikkat çekmiştir.[125] Çıraklık, Orta Çağ boyunca görülen en yaygın eğitim yöntemi olmuştur. Çocukların ivedilikle yetişkin hayatına adapte olmaları hedeflendiğinden, çıraklık yoluyla hem mesleki hem de yaşama dair bilgileri tecrübe yoluyla edinmeleri istenmiştir. Bu sebeple çocuklar, özellikle çiftçilerin ve zanaatkârların gözetimi altında kalarak hem yaşamı deneyim yolu ile öğrenme fırsatını bulmuşlar hem de bu uygulama yöntemi ile kalıcı bir eğitim sürecinden geçmişlerdir. Fakat çocuklara uygulanan bu çıraklık yöntemindeki eğitimin ağırlıklı olarak mesleki eğitimi içermiş olması, bahsi geçen bu yöntemin bir noksanlığı olarak da değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.[126]

Orta Çağ dönemindeki eğitim yapısı, çocukların kendi yaş grupları ile vakit geçirmelerinin önünü kesmiş hatta engellemiş olsa da kendilerinden yaşça büyük kişilerden hayata dair çıkarımlarda bulunmalarına da vesile olmuştur. Bahsi geçen çağda kurulan okulların öncelikli fonksiyonu, dini bilgilerin çocuklara aşılanması olmuş ve Latin alfabesi çocuklara öğretilmesi gereken bilgilerin

[121] Ariès, *Centuries of Childhood A Social History of Family Life*, 71.
[122] Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, 31.
[123] Bumin, *Batı'da Devlet ve Çocuk*, 21.
[124] Heywood, *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi*, 25.
[125] Ariès, *Centuries of Childhood, A Sociology of Education*, 141.
[126] Nicholas Orme, "Childhood in Medieval England" (2005): 6 https://www.representingchildhood.pitt.edu/pdf/MedChild.pdf ; Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", 110.

başında gelmiştir.[127] Çünkü Latince hem okulların dini temaları temele koymasıyla hem de Bumin'in de ifade ettiği gibi çocukları soyutlamanın yani ayırmanın bir yolu olarak düşünülmüştür.[128]

Modernleşme ile çocukların günahsızlığına ve saflığına yönelik itikat yaygınlaşmış ve çocukluk kavramının keşfedilip yaygınlaşması ile okulların fonksiyonu da günümüz okullarına benzer özellikler göstermiştir. Bilhassa çocukluğa yönelik farkındalık düzeyi artıkça çocuğun eğitilmesi meselesi ile ilgili yeni düşünceler ve yeni argümanlar ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu gelişmeler beraberinde "modern okul" ve "modern eğitim" anlayışını getirmiştir. Bu yeni ve modern anlayış çerçevesinde ders programları, öğretim metotları, öğretmen ile öğrenci arasındaki denklem temel alınarak yapılan düzenlemelerle modern okulların karakteristik nitelikleri belirginleşmiştir.[129]

1.4. Modernite Öncesi ve Modernleşme Dönemi Çocukluk Kavramı

Orta Çağ sonrası oluşan yenidünya düzeni hem yeni bir çocukluk kavramının oluşmasına hem de çocukluk döneminin farkındalığına vesile olmuştur. Nitekim bu yeni dönemde bilim, başat bir özne konumuna gelerek, "ulus devlet" ile "dinsel özgürlük" ekseninde "çocukluk" bilincinin fark edilmesine öncülük etmiştir.[130] 16. yüzyılın önemli olayları hem çocukluk kavramına hem de çocukluk dönemine etkide bulunmuş ve bu etkiler günümüze de yansıyan pek çok sonucu içerisinde barındırmıştır. Örneğin bu yüzyılda ulus devletlerin ortaya çıkması, yaşanılan büyük bir Sanayi Devrimi, Sanayi Devrimi ile birlikte kendini gösteren kentleşme projesi, kentleşme projesinin hayata geçirilmesi ile başlayan nüfus hareketliliği ve işgücü gibi gelişmelerin sonucunda çocukluk kavramı farklı bir yöne evrilmiştir.[131]

Sosyolog Cevat Özyurt'a göre "*Çocukluk döneminin farkındalığı, Rönesans'la başlamıştır.*"[132] Bumin'in ifade ettiği üzere, "*Rönesans ile birlikte çocukların günahkâr olduğu düşüncesi, yerini bir başka düşünceye yani çocukların yaratıcı güç karşısında belli bir işi, oluşu ve eylemi gerçekleştiren bir kişi konumuna getirmiştir.*"[133] Bu yüzyılda kilisenin zayıflayan otoritesi sonucunda, özellikle edebiyat kategorisinde çocuklara ilgi gösterilmiş ve nihayetinde onlar saflığın, yalınlığın ve temizliğin sembolü olarak algılanmaya başlamıştır.[134]

Bu oluşan yeni düzende geleceğin yetişkini olan çocukların evrensel bir çocukluk paradigmasına sahip olduğu tezi, ön plana çıkmıştır.[135] Yaşanmış olan bu değişimler, döneme egemen olan bir anlayışın ve düşünce tarzının terk edilmesine neden olmuştur. Nihai anlamda, insanlık yaşanan bu değişim ile "yeni ve bağımsız bir çocuk" ideasının ortaya çıkmasına tanıklık etmiştir.[136]

---

[127] Orme, "Childhood in Medieval England", 5.
[128] Bumin, *Batı'da Devlet ve Çocuk*, 31.
[129] Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", 110-111.
[130] Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, 8.
[131] İnal, *Modernizm ve Çocuk-Geleneksel, Modern ve Post Modern Çocukluk İmgeleri*, 32.
[132] Cevat Özyurt, *Çocuk Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi, Aile Sosyolojisi* (İstanbul: Açılım Kitap, 2011), 156.
[133] Bumin, *Batı'da Devlet ve Çocuk*, 19.
[134] İnal, *Modernizm ve Çocuk-Geleneksel, Modern ve Post Modern Çocukluk İmgeleri*, 29.
[135] Özyurt, *Çocuk Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi, Aile Sosyolojisi*, 172.
[136] İnal, *Modernizm ve Çocuk-Geleneksel, Modern ve Post Modern Çocukluk İmgeleri*, 27-29.

Çocukluk düşüncesini Rönesans'ın başat keşiflerinden biri olarak gören Postman'a göre, çocukluk dönemi keşfedildiği andan itibaren gelişerek ve yayılarak bugünlere gelirken, aynı zamanda bazı düşüncelerin ve normların terk edilmesinin bu sürece hizmet ettiğini ileri sürmüştür.[137] Nitekim yeni çocukluk paradigması, "kilisenin günahkâr çocuk" düşüncesinin irdelenmesi temelinde kurgulanmıştır. Hatırlayacağımız üzere "*Orta Çağ'da kilisenin önderlik ettiği negatif bir çocuk algısı söz konusuydu. Bu algı, çocuğun günahkâr olarak dünyaya geldiği yönünde oluşturularak, çocuğa önem verilmemesi, değersiz sayılması ve küçümsenmesi tavır ve davranışını doğurmuştu.*"[138] İnal'a göre "*Locke ve Rousseau gibi aydınlar, günahkâr çocuk algısını kabul etmemişler, fenalıkların ve hataların içinde bulunulan şartlardan olduğunu dile getirmişlerdir*."[139]

Orta Çağ'da çocukla özdeşleştirilen ilk günah anlayışını reddeden İngiliz filozof John Locke, çocukların zihinlerinin doğuştan boş olduklarını belirtmiş ve onların günahsız olarak dünyaya geldiklerini savunmuştur. Bu paradigması ile Locke, Batı dünyasında çocuğu suçlu ya da kabahatli konumdan alarak masumlaştırmıştır. Ona göre çocuk, çevre ve eğitim dinamikleri doğrultusunda şekillenmiştir.[140] Locke'a göre çocuklar, çok iyi şart ve koşullar altında ciddi anlamda eğitilmeli ve yetiştirilmelidirler.[141]

Locke ile aynı düşüncelere sahip olan bir başka düşünür de Cenevreli filozof ve yazar Jean Jacques Rousseau olmuştur.[142] Rousseau, çocuğu günahsız ve saf olarak vasıflandırmış ve çocukluk dönemini insan gelişiminin en doğal evresi olarak tanımlamıştır.[143] *Emile* kitabı ile Rousseau, çocuk kavramına ve çocukluk dönemine ilişkin fikirlerini okuyucularına sunmuş ve çocuk eğitimi sorunsalına dair düşüncelerini bu eserle kaleme almıştır. "*Hayata yeni gelmiş bir yavrunun günahkâr olamayacağı tezini sıklıkla dile getiren...*"[144] Rousseau, insanların sonradan kötü oldukları ya da olabilecekleri tezini savunmuştur.[145] Var olan çocukluk anlayışına sert eleştiriler getirerek, konuyla ilgili yeni açılımlar yapan Rousseau'nun bu konu ile ilgili en önemli keşfi, "çocuk bakımı" ile "iyi anne olma" paradigması arasında kurduğu denklem olmuştur. "*Çünkü Batı'da modern çocukluğun gelişimi, anneliğin tarihsel gelişimi ile ilişkilendirilmiştir*."[146]

Amerikalı tarihçi Mark Poster ise çocukların bu dönemde ebeveynleri nazarında oldukça kıymetli hale geldiklerinden bahsetmiş ve ebeveynler ile çocuklar arasındaki ilişkiye dikkat çekerek,

[137] Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, 8.
[138] İnal, *Modernizm ve Çocuk-Geleneksel, Modern ve Post Modern Çocukluk İmgeleri*, 21.
[139] İnal, *Modernizm ve Çocuk-Geleneksel, Modern ve Post Modern Çocukluk İmgeleri*, 27-29.
[140] Öztürk, "Çocukluğun Tarihsel Gelişimi Üzerine Düşünceler", 266.
[141] İnanç, *Gelişim Psikolojisi, Çocuk ve Ergen Gelişimi*, 5; Öztürk, "Çocukluğun Tarihsel Gelişimi Üzerine Düşünceler", 266.
[142] Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, 25; İnanç, *Gelişim Psikolojisi, Çocuk ve Ergen Gelişimi*, 5-6; Özarslan, *Çocuk ve Çocukluk Sosyolojisi*, 57; Özyurt, *Çocuk Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi, Aile Sosyolojisi*, 160-161.
[143] Öztürk, "Çocukluğun Tarihsel Gelişimi Üzerine Düşünceler", 267.
[144] Jean Jacques Rousseau, *Emile Bir Çocuk Büyüyor* (İstanbul: Selis Kitaplar, 2005), 62.
[145] Rousseau, *Emile Bir Çocuk Büyüyor*, 27.
[146] Özarslan, *Çocuk ve Çocukluk Sosyolojisi*, 57.

"aile muhabbeti" argümanı üzerinde yoğunlaşmıştır.[147] Bu dönemde aileler sadece çocuklarının bakımlarıyla ilgilenmemiş aynı zamanda onları toplum içerisinde saygın bir yere konumlandırmak amacıyla da hareket etmişlerdir.

Burjuvazi merkezli bu yeni anlayışın yankılarını birçok alanda görmek mümkündür. 18. yüzyılla birlikte burjuvazi çocuklarına yetişkinlerden ayrı, onlara özel ve özgü giysiler yaptırmaya başlamıştır. Çocukların hareket etmesini kısıtlamayacak tarzda tasarlanan yeni giysiler, çoğunlukla detaydan uzak bir çizgiye sahip olmuştur. Bu dönemde çocukların eğlence anlayışlarında ve araçlarında değişiklikler görülmüş; yeni bir üslupla tasarlanan oyuncaklar, çocukların beğenisine sunulmuştur.[148] Yukarıda bahsedilen bu yeni anlayışın oluşmasında, değişen otorite mekanizmasının etkisini vurgulamak gerekmektedir. Çünkü önceki dönemlerde çocuk üzerinde babaya verilmiş olan himaye ve otorite yetkisinin, bu dönemde başka alanlara kaydığı görülmüştür.[149]

Yeni çocukluk anlayışının ortaya çıkmasında okulların, aile kurumunun ve orta sınıfın varlığını özellikle belirttikten sonra[150] tabii matbaanın keşfedilmesi hususunu da unutmamak gerekmektedir. Çünkü matbaanın keşfedilmesi, beraberinde yazılı eserlerin yaygınlaşmasını getirmiş, bu yaygınlaşma okuma yetisinin artmasını sağlamış ve çocuklar ile yetişkin insanlar arasındaki farklılık ve uzaklık daha da derinleşmiştir. Zira matbaa ile birlikte okuma yazma oranında ciddi bir artış meydana gelmiş ve bu durum yeni bir "yetişkinlik" betimlemesinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.[151] Postman'a göre tüm bu yaşanılanlar, çocukların konumunu da etkilemiş ve çocuklar yetişkinlik kategorisinden ayrılmaya başlamışlardır.[152]

Modernite öncesi ve sonrasında çocuk, kendisine özgü eğitim hayatıyla, kıyafet koleksiyonuyla, oyun ve oyuncak dünyasıyla, bünyesinde barındırdığı gizli güçleri ve yetenekleriyle himaye edilmesi gereken ve özel bir bakıma ihtiyaç duyan önemli bir varlık olarak tanımlanmıştır.[153] Önemli ve değerli bir varlık olarak tanımlanan çocukların himaye edilmesi konusunda, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren çalışmalara girişilmiş ve kurumlaşma yoluna gidilmiştir.

> "*Batı'da terk edilen çocuklara yönelik kurum açma geleneği 16. yüzyıla kadar gitmekle birlikte, 1830'lardan itibaren her yaş ve ihtiyaç grubu çocuklar için çok yoğun bir kurumsallaşma görülmektedir. 1875 yılında New York'ta kurulan The Society for the Prevention of Cruelty to Children (Çocuklara Karşı Yapılan Zulmü Önleme Derneği), İngiltere'de kimsesiz ve yetim çocuklara yatılı hizmet veren ilk sivil kurumlardan olan Dr. Barnardo's (1870), National Children's Home (1869) (Milli Çocuklar Yuvası), Catholic Children's Society (1887) (Katolik Çocuklar Derneği) gibi sivil örgütler bu dönemin Batılı örnekleridir. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde de çocukların korunmasına dönük önemli gelişmeler de görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk çocuk rehabilitasyon merkezi Niş Çocuk Islahhaneleri, Dârüşşafaka, yetimlerin haklarının korunmasına dönük Eytam Keseleri ve Emval-i Eytam Nezareti, I. Meşrutiyet*

[147] Mark Poster, *Eleştirel Aile Kuramı*, çev. Hüseyin Tapınç (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1989), 200.
[148] Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*.
[149] Özarslan, *Çocuk ve Çocukluk Sosyolojisi*, 14.
[150] Özarslan, *Çocuk ve Çocukluk Sosyolojisi*, 12; Özyurt, *Çocuk Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi, Aile Sosyolojisi*, 156.
[151] Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, 31.
[152] Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, 58.
[153]Levent Eraslan, "Çocukluk Sosyolojisine Giriş", *Çocuk ve Medeniyet Dergisi* 1 (2019): 81-104. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1335753

Dönemi'nde kurulan sokak çocuklarının barındırılmasına dönük Dârülaceze, Dârülhayr-i Âlî ve sonraki dönemlerde kurulan Dârüleytamlar sayılabilir."[154]

Ancak 18. yüzyılla birlikte genel olarak Avrupa'da özelde ise İngiltere'de[155] Sanayi Devrimi'nin yaşanması ile fabrikalarda bir işçi sorunuyla karşı karşıya gelinmiş ve bu sorunsal çocuk işçi aracılığıyla kapatılmak istenmiş ve yaşanan bu durum, çocuk işçi sorununu gündeme getirmiştir.[156] Bir süre sonra bahsedilen bu sorun daha da büyüyerek devam edince İngiliz Parlamentosu'nda bir toplantının yapılmasına karar verilmiş ve nihayetinde yapılan toplantılarda bu konu ile alakalı ilk düzenlemenin yani *Çırakların Bedensel ve Tinsel Sağlığı Hakkındaki Yasa Tasarısı'*nın 1802 yılında hayata geçirildiği görülmüştür.[157] Çıkarılmış olan bu yasa hem çocukların korunması gerekliliğini ortaya koymuş hem de onların o zamanlarda ne tür şartlarda yaşamak zorunda kaldıklarını ortaya koyması bakımından olabildiğince değişik bir durumu gözler önüne sermiştir.[158]

Şekil 1.2. Çocuk İşçiler[159]

19. yüzyıl içerisinde gerçekleşen bu paradigma, 20. yüzyıla değin devam etmiş, fakat I. Dünya Savaşı'ndan sonra artış gösteren toplumsal hassasiyetlerinde etkisi ile çocuk ve çocukluğa yönelik

[154] Eraslan, "Çocukluk Sosyolojisine Giriş", 84- 85.
[155] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Damlanur Tat, "Avrupa Birliği Aday Ülkelerinde Çocuk İşçiliği: Çocuk İşçiliğini Önleme Politikaları Önerileri", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/6 (2016): 106.
[156] Duygu Ayzöğ, "Öğrencilerin Çocuk Haklarını Algılama Düzeyleri ile Başarıları Arasındaki İlişki", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2008), 7-8.
[157] Karadoğan, "Çocuk ve Çocukluk Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi", 205.
[158] Bumin, *Batı'da Devlet ve Çocuk*, 10-12.
[159] https://www.sosyalbilgiler.org/sanayi-inkilabi-nedenleri-ve-sonuclari/

kavramlar üzerinde yeniden bir düzenlemeye gidilmiş ve yaşanan bu varyasyon uluslararası anlamda bazı değerlerin ve normların kabulünü de gündeme getirmiştir.[160]

19. yüzyılla birlikte tartışmaların nesnesine dönüşen çocuklar, 20. yüzyılda belli alanlarda kendilerine tanınan haklara rağmen, tüketici kategorisinden çıkamadığı gibi ayrıca pek çok olumsuzluğun içerisine dâhil olmaktan ve sürüklenmekten de kendisini kurtaramamıştır.[161] Bu dönemde ayrıca yasal metinlerde hayat bulan değişimlerin gerçek yaşamda yeterince karşılık bulmadığı da görülmüştür.

Nihayetinde çocuk kavramını ve çocukluk dönemini önemsemeyen ya da gerekli önemi vermeyen düşüncenin farklılaşması ile ilk başlarda varlıklı ebeveynlerin çocuklarına yönelik gösterilen alakanın bir süre sonra varlıklı olmayan ebeveynlerin çocuklarını da içine alacak biçimde genişlediği görülmüştür.[162] Bilim adamlarının çalışmalarıyla çocuk kavramının ve döneminin birçok açıdan ve eksenden değerlendirildiği, yorumlandığı ve inşa edildiği bir süreç yaşanmıştır.[163]

20. yüzyılın sonlarından itibaren ise çocukluğun yok oluşuyla ilgili bir tartışmanın yaşanmaya başladığı bir döneme girilmiştir. Yaşanan bu tartışmalarda sadece geleneksel çocukluk imgelerine rastlanmamış aynı zamanda modern çocukluk imgelerinin mevcudiyetinden de bahsedilmiştir.[164] Bunun yanında çocukluk döneminin yitirilen objesine yani "oyuna" değinen Postman, yetişkinlere ait olan birtakım kullanımların yani "içki", "uyuşturucu" ve "alkol" gibi zararlı tüketim maddelerinin, cinsel faaliyetlerin ve suça özgü öğelerin çocuk kategorisine dâhil olduğunu ve çocukluğa özgü argümanların tüketildiğine dikkat çekmiş ve gelinen bu noktayı "çocukluğun yok oluşu" olarak adlandırmıştır.[165]

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Batı dünyasına dair yukarıda özetlenen gelişmeler gözönünde bulundurularak, "*Osmanlı Dünyasının Çocukları*" başlığı altında 16. yüzyıldan 19. yüzyıla değin sıradan bir ailede ve sarayda doğan ve yaşayan çocukların hayatlarından kesitler olacağı; ardından toplumdaki muhtaç ve yetim çocukların durumlarına değinileceği; bu konuyla alakalı yürütülen politikalara ve açılan kurumlara bakılacağı ve son olarak da Osmanlı'da çocuk yetiştirme düzeninin ayrıntılarına yer verileceği bir bölüme geçilecek ve böylelikle Osmanlı Devleti'nde çocuğun geleneksel dönemden modern döneme doğru olan seyri betimlenmiş olacaktır.

---

[160] Mazhar Bağlı, "Türk Modernleşmesi Bağlamında Hukuk ve Yargılama: Çocuk Yargılaması", içinde *II. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu Bildiriler* (Ankara: Türkiye'de Çocuklara yeniden Özgürlük Vakfı, 2003), 276-278; Aşkın Yaşar Topuzuğlu, "Çocuk Hakları, Mağdur Çocukların Hukuksal Konumu", içinde *Çocuk Hakları Merkezi Meslek İçi Eğitim Semineri Notları* (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2004), 16-17; Aydın Atılgan ve Ümit Atılgan, *Çocuk Hakları Paradigması ve Çocuk Ceza Yargılamasına Hâkim Olan İlkeler Açısından Türkiye'deki Düzenleme ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi* (Ankara: İnsan Hakları Ortak Platformu Yayınları, 2009), 6-7; Zafer Gören, "Çocukların Temel Haklarının Anayasal Garantisi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/22 (2012): 45-105.

[161] Emrah Akbaş ve Reyhan Atasü Topçuoğlu, "Modern Çocukluk Paradigmasının Oluşumu", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20 / 1 (2009): 100. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsh/issue/48475/614085

[162] Sağlam ve Aral, "Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları", 52.

[163] Sağlam ve Aral, "Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları", 52.

[164] Elkind, *Çocuk ve Toplum: Gelişim ve Eğitim Üzerine Denemeler*, 34-35.

[165] Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, 11-12.

2.OSMANLI DÜNYASININ ÇOCUKLARI

2.1. 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Osmanlı Toplumunda Çocuk

2.1.1.Osmanlı Ailesinin Çocuğu Olmak

Şekil 2.1. Özlemle Yâd Edilen Bir Medeniyetin En Mühim Ferdi: Çocuklar[166]

Osmanlı Devleti'nde çocuklar, Arapça orijinli bir nitelemeyle "sagîr/e" olarak adlandırılmışlardır. Aslında Osmanlı'da tüm çocukluk evresini kapsayan ve sıklıkla da dile getirilen *"sagîr/e"* kelimesine refakat eden, bir dizi kelime hazinesi de mevcuttur.[167] Osmanlı Devleti'nin çocukluk dönemi ile ilgili tasavvuru, İslam hukukunun çocukluk dönemiyle ilgili düzenlemesine paralel bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemeye göre çocukluk, "gayri mümeyyiz" ve "mümeyyiz" olmak üzere iki dönemden oluşmuştur. Doğumu takip eden ilk 7 yaş, çocukluğun "gayri mümeyyiz" dönemi olarak adlandırılmıştır. Çocukların bu yaş aralığında akl-ı selim olmadıkları yani tek başlarına karar verebilme yetisine erişemedikleri sonucuna varılmış ve bu sebepten ötürü, onların gayri mümeyyiz dönemlerini anneleri başta olmak üzere, kadınların koruması altında geçirmelerine önem verilmiş ve özen gösterilmiştir. 7 yaşından yetişkinliğe kadar devam eden evre ise "mümeyyiz" dönemi adıyla tanımlanmıştır. Çocuklar mümeyyiz evresinde, akl-ı selim kabul edilmişler, kendi adlarına karar alabilme yetilerine sahip olmuşlar ve yetişkinlik evresine hazırlanmışlardır.[168]

Osmanlı Devleti'nde evlenip yuva kuran çiftlerden bir müddet sonra anne baba olmaları beklenen bir durumdur. Çünkü çocuk sahibi olmak, çiftlere toplum içerisinde itibar kazandırmış ve mesuliyetler yüklemiştir.[169] Osmanlı toplumunda çocukların dünyaya gelişi, coşkuyla karşılanmış ve kutlamaların yapılmasına sebebiyet vermiştir. Dünyaya gelen çocuğun erkek olması ise yaşanan coşkunun daha fazla hissedilmesine neden olmuştur. Çünkü ebeveynlerin erkek çocuğa sahip olma arzularının altında bazı sebepler bulunmaktadır. Zira ebeveynler, özellikle de babalar nesillerini sürdürme konusunda oldukça ısrarcı bir tutum izleyebilmişlerdir. Ayrıca erkek çocuk, gelecekte

[166] https://yedikita.com.tr/
[167] Yahya Araz, "Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Olmak", içinde *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (İstanbul: İBB Kültür A.Ş, 2015): 476.
[168] Mehmet Akif Aydın, "Çocuk", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), 8: 361-363.
[169] Araz, "Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Olmak", 478.

ailesine maddi anlamda destek olabilecek bir teminat olarak da görülmüştür. Bahsi geçen bu durum, yüzyıllar boyunca devam eden, yinelenen ve ataerkil yaşam biçiminin görünümüyle anlamlı bir hale gelen bir değerler dizgesidir.[170]

Osmanlı'da gelenekler, çocukluk yıllarının biçimlenmesinde başat bir yere konumlanmıştır. Bu anlamda erkek çocukları için tertip edilen sünnet törenleri, insanları buluşturan ritüeller olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle erkek çocukları için yapılan sünnet ritüeli, çocukluğun mühim basamaklarından biri olarak değerlendirilmiştir. Özellikle varlıklı ebeveynlerin çocuklarının sünnet törenlerinde varlıklı olmayan ailelerin çocuklarının da sünnetlerinin gerçekleştirildiği bilinmektedir.[171] Toplu olarak yapılan bu sünnet düğünleri ve sünnet ritüelinin bizatihi kendisine verilmiş olan önem, çocukluğun bu aşamasının kaynaklara detaylı betimlemelerle aktarılmasına neden olmuştur.[172] 1850 yılında İstanbul'da doğan Abdülaziz Bey *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirler*i adlı çalışmasında, ebeveynlerin bu ritüeli gerçekleştirmek üzere giriştikleri özel hazırlıkları ayrıntılarıyla kaleme almıştır.[173]

Kısacası sünnet ritüeli, erkek çocuğun hayatındaki ilk ve önemli intikal evresi olarak değer görmüştür.[174] Zira Osmanlı'da erkek çocuklarının sünnet olmaları, onlar için bir basamak bir aşama olarak değerlendirilmiş ve bu durum hem toplum hem de ebeveynlerin nazarında geçerli bir hale gelmiş ve çocuk artık çocuk olmaktan çıkarak, erkek kategorisine dâhil edilmiştir.[175]

Osmanlı toplumunda çocukların eğitilmesi ve yetiştirilmesiyle ilgili konular "terbiye" kavramıyla şekillenmiş ve yapılandırılmıştır. Toplum bu büyülü kavramdan yola çıkarak, çocuklarını yetiştirmiştir. Çocukların yetiştirilmesi ve eğitilmesi, öncelikle annelerin yükümlülüğü altında geçmiştir. Maddi durumu müsait olan ailelerde ise sütanneler ile dadıların anneye yardımcı oldukları da görülmüştür. Osmanlı'da 5-6 yaşına gelen çocuklar için mektep hayatı başlamıştır.[176] Aslında Osmanlı'da mektebe gitmek mecburi olmadığı için bu konu ile alakalı kesin bir bilgiye ulaşmak söz konusu değildir.[177] "*Bazı bulgular 5-6 yaşlarındaki çocuklarla 12-13 yaşlarındaki çocukların bir arada eğitim gördüklerine işaret etmiştir.*"[178]

[170] Araz, "Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Olmak", 478.
[171] Araz, "Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Olmak", 480.
[172] Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576,* çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 679-680.
[173] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri 1* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 39-44.
[174] Onur, "Çocukluğun Dünü ve Bugünü", 213.
[175] Dilaver Cebeci, *Tanzimat ve Türk Ailesi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1993), 96.
[176] Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi* (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1962), 42-43; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 87-88.
[177] Araz, "Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Olmak", 486.
[178] Yahya Araz, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), 114-115.

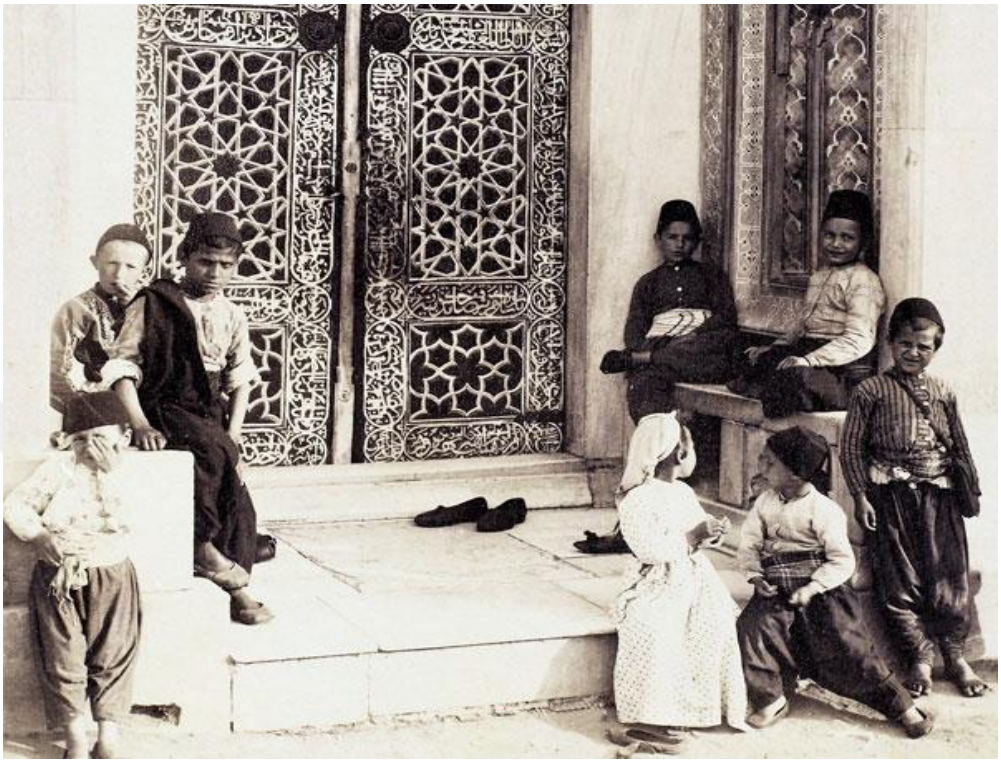
Şekil 2.2. Osmanlı'da Çocuklar Sıbyan Mektebi'nde[179]

Şekil 2.3. Sıbyan Mektebi[180]

[179]https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/osmanli-sibyan-mekteplerinde-egitim-sistemi/3
[180]https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/osmanli-sibyan-mekteplerinde-egitim-sistemi/4

Osmanlı'da mekteplerde "*Kuran, temel fıkıh bilgileri işlenmiş, namaz kılma öğretilmiş ve peygamberin yaşamından kesitler sunulmuştur. Yazı dersi ise bazı mekteplerin programlarında yer almıştır.*"[181] Ancak yazının ders programlarına tamamıyla dâhil olması, Tanzimat Dönemi'nden sonra gerçekleşmiştir.[182]

Şekil 2.4. Kız ve Erkek Çocuklar Aynı Mektepte[183]

Yukarıda bahsedilen derslerde kız ile erkek öğrenciler arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Fakat yaratıcılık ve maharet konularına gelindiğinde, bir ayırımın ortaya çıktığı görülmüştür. Zira "*Erkek çocuklarının hayatlarını sürdürebilme noktasında bir meslek edinmeleri gerekliliği üzerinde ivedilikle durulurken; kız çocukları ile ilgili bu yönde bir düşünce ileri sürülmemiştir.*"[184] Nitekim kız çocukları mekteplerde temel dinî bilgileri aldıktan sonra evde annelerinin yanında yaşamaya ve ev işlerini öğrenmeye devam etmişlerdir.[185]

2.1.2. Velâdet-i Hümâyûn: Sarayda Bir Sultan veya Bir Şehzade Doğduğunda

Dünyanın neresinde ve hangi koşullarda dünyaya gelmiş olursa olsun, çocukların temel gereksinimleri hep aynıdır. Ancak ailesinin toplum içindeki yerine göre çocukların formasyon şekilleri birbirinden farklılıklar göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde de sarayda dünyaya gelen çocuklar, diğer

[181] Araz, "Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Olmak", 487.
[182] Araz, "Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Olmak", 487.
[183] https://yedikita.com.tr/osmanlida-cocuk-olmak/
[184] Hülya Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları* (İstanbul: Aygaz Yayınevi, 2006), 191-209; Araz, "Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Olmak", 487-488.
[185] Araz, "Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Olmak", 487-488.

çocuklardan oldukça farklı bir hayat silsilesi içerisinde yaşamışlardır.[186] Osmanlı Devleti'nde padişahın kız çocuklarına sultan, erkek çocuklarına da şehzade denilmiştir.[187]

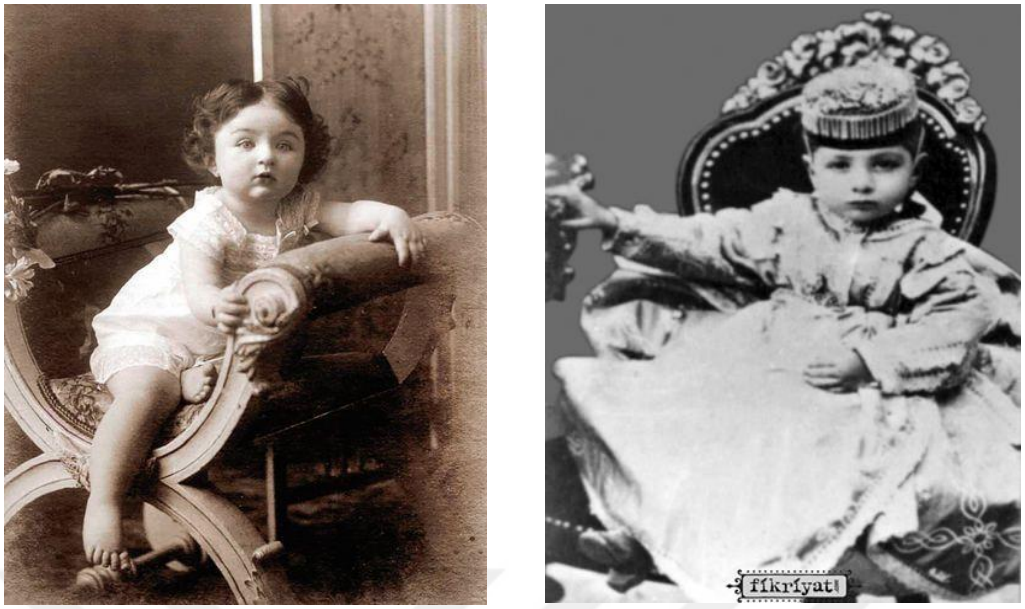

Şekil 2.5. Sultan ve Şehzadeler[188]

Şekil 2.6. Şehzade Mehmed Selim Efendi, Zekiye Sultan, Naime Sultan, Şehzade Abdülkadir Efendi[189]

[186] Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayar, *Binbir Gün Binbir Gece Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı* (İstanbul: Creative Yayıncılık, 1999), 13.
[187] Funda Acar, "Osmanlı'da Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/27 (2015): 187.
[188] https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/sultan-abdulhamidin-fotograf-arsivinden-osmanli-sehzadeleri/19
[189] https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/sultan-abdulhamidin-fotograf-arsivinden-osmanli-sehzadeleri/18

Şekil 2.7. Sultan ve Şehzade[190]

Sarayda kadınefendi, haseki veya cariyelerden birinin doğumu yaklaştığında, valide sultanlar doğum hazırlıklarıyla yakından ilgilenmişlerdir.[191] Doğum için yapılan hazırlıklar konusunda, şehzade ile sultan arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Ancak doğumun topluma ilan edilmesine yönelik protokolde, doğan çocuğun cinsiyetinin belirtilmesine yönelik birtakım ayırımlar olmuştur. "*Doğan çocuk şehzade ise 5, sultan ise 3 kurban kesilerek, doğumun halka ilan edildiği görülmüştür.*"[192] Sarayın sahilinde bulunan toplar aracılığıyla[193] da doğumlar hem halka hem de devlet adamlarına ilan edilmiştir.[194] Diğer bir taraftan dellâllar[195] İstanbul'un sokak ve çarşılarında gezerek, padişahın bir çocuğu olduğu bilgisini halka duyurmuşlardır.[196] Saraydaki doğum haberi sadece İstanbul için değil aynı zamanda Osmanlı hakimiyetindeki tüm topraklarda yaşayan halkla da paylaşılmıştır. Bu doğrultuda hazırlanan fermanla, eyaletlerin valilerine bildirilen doğumlar, kadılar aracılığıyla eyalet, sancak ve kazalardaki şer'i mahkeme sicillerine kaydedilmiş[197] ve ardından

[190] https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/sarayda-cocuk-olmak-padisah-cocuklarinin-egitimi
[191] Bkz. Çağatay Uluçay, *Harem II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 70-74.
[192] Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız* (İstanbul: Tercüman Yayınları, tarihi yok), 39; Uluçay, *Harem,* 75; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 171.
[193]28 Cumâdelûla 1175/25 Aralık 1761 tarihli bir arzdan bazen Yedikule'den de top atışının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Cevdet Tasnifi,* Saray No: 833.
[194] Doğan çocuk şehzade ise 7; sultan ise 3 defa atış yapılmış ve top atışı günde 5 defa tekrarlanmıştır. Bkz. Zeynep Tarim Ertuğ, "Osmanlı İstanbul'unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8 /16 (2010):140-141.
[195] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Dellal", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9: 145-146.
[196] Uluçay, *Harem II*.
[197] "II. Mahmud'un Bayezid, Şah Sultan ve Mihrimah Sultan isimli çocuklarının "velâdetleri tebşîri memâlik-i mahrûsemde mahâkim sicillâtına kaydolunmak için Anadolu ve Rumeli'nin üçer kollarına altı kıt'a fermân-ı âlîşânın ısdar olunub…", Top. Arş. E. No: 9255. Ayrıca bkz. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Cevdet Tasnifi,* Saray No: 5996; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Cevdet Tasnifi,* Saray No: 20.

dellâllar tıpkı İstanbul sokak ve çarşılarında olduğu gibi buralarda da padişahın çocuğu olduğu haberini yaymışlardır.[198]

Sarayda dünyaya gelen çocukların bebeklik dönemlerinin iyi geçmesi için sütnine (daye, taye, taya) bulundurulmuş, ilerleyen zamanlarda çocukların bakımlarına yardım etmesi amacıyla dadıların da tutulduğu görülmüştür. Dadılar saray adabını, nezâketini ve yaşamını bilen kadınlardan seçilmiş ve sorumlu olduğu çocuğu da bu terbiyeye uygun şekilde yetiştirmişlerdir.[199] "*Sultanın sarayda doğan erkek çocuklarına 1 yaşına geldiklerinde lala tayin edilmiş ve şehzadelerin eğitim ve öğretiminden en çok lalaları sorumlu olmuştur.*"[200] Osmanlı sarayının çocukları dünyaya geldikleri andan itibaren belli bir program düzeneği içerisinde sarayın ananelerine, değerlerine ve normlarına göre büyütülmüştür.

Padişahın çocukları için yaşamın her döneminde farklı farklı devlet törenleri düzenlenmiştir. Çocukların dünyaya gelmeleri, mektebe başlamaları, şehzadelerin sünnet olmaları ile şehzade ve sultanların düğünleri bu törenlerin tertip edildiği ehemmiyetli günlerdendir. Bahsi geçen sebeplerle yapılan bu törenler halkın da dâhil olduğu etkinliklerle renklendirilmiştir.[201]

Şekil 2.8. Sultan ve Şehzade[202]

[198] Acar, "Osmanlı'da Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat", 191.
[199] Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları*.
[200] Ömür Tufan, "Osmanlı Sarayında Şehzadelerin ve Hanım Sultanların Oyuncakları", içinde *Günümüzde Çocuk Oyunlarında ve Oyuncaklarında Yaşanan Değişimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011), 75-76.
[201] Ömür Tufan, "Osmanlı Sarayında Doğan Çocukların Yaşantısı", içinde *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk* (Samsun: Canik Belediyesi Yayınları, 2016), 640.
[202] https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/osmanlida-padisah-cocuklari-nasil-yetistirilirdi/5

Şehzade ve sultanlar ilk eğitimlerini Şehzadegân Mektebi'nde almışlardır.[203] Bu mektepte şehzade ve sultanlara tıpkı Sıbyan Mektepleri'nde olduğu gibi dini bilgiler, dini ritüeller ve basit düzeyde cebir dersleri gösterilmiştir. Gazeteci, yazar, şair ve devlet adamı Ahmet Semih Mümtaz Bey, hatıralarında Şehzadegân Mektebi ile ilgili bazı ayrıntılara değinmiştir: "*Osmanlı sarayındaki mektepte padişahın evlatları eğitim görürlerdi. Padişah burayı vakit buldukça ziyaret eder ve dersleri takip ederdi.*"[204]

Saray Tanzimat Dönemi'nde eğitime, musikiye ve Harem'deki eğitim etkinliklerine odaklanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde modernleşme projesinin hayata geçirilmesi ile yabancı dil derslerini içeren bir program hazırlanmıştır.[205] Şehzadegân Mektebi'nde muayyen aralıklarla imtihanlar yapılmış ve sonuçları padişaha sunulmuştur. II. Abdülhamid döneminde Şehzadegân Mektebi'ne öğrencilerin alınma usulünde birtakım değişiklikler yapılmış ve Yıldız Sarayı'ndaki Şehzâdegân Mektebi'ne nüfuz sahibi olan ailelerin çocuklarının da alındığı görülmüştür.[206]

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Şehzâdegân Mektebi kapatılmış[207] ve şehzadelerin eğitim ve terbiyeleri için bir hanedan kanunu çıkarılmıştır.[208] Bu kanuna göre şehzadeler de diğer Türk çocukları gibi devletin mekteplerinde eğitim almaya başlamışlardır.[209] Şehzadelerin ileriki yaştaki eğitimleri için ise "Mektebi Harbiye" ve "Mektebi Sultani"yi (Galata Saray Lisesi) tercih ettikleri görülmüştür. Ayrıca yurt dışında eğitimlerine devam eden şehzadelerin olduğu da bilinmektedir.[210]

Osmanlı sarayında görülen bir diğer merasim "sûr-ı hıtân" yani şehzadelerin sünnet düğünleri olmuştur. Aslında sur-ı hıtânlar saraydan topluma akseden, yayılan ve bir gelenek haline gelen merasimler olarak nitelendirilmiştir. Şehzadelerle birlikte halkın erkek çocuklarının da sünnet ettirildiği bu törenler, farklı kesimlerden insanların bir araya geldiği, şenlik düzeyinde eğlencelerin yapıldığı ve toplumsal duyarlılık seviyesi yüksek olan bir anlayışı da beraberinde getirdiği için toplumda oldukça önemli bir yere konumlandırılmıştır.

Belirli bir yaşa gelen şehzadeler, yanlarında valide sultanları, hocaları, lalaları ve danışmanlarının da olduğu kalabalık bir topluluk ile görevlendirildikleri sancaklara gitmişlerdir. Valide sultanlar, oğullarının eğitiminin izleyicileri ve kontrolcüleri olduğu kadar sancakların yönetimini de yakından takip etmişlerdir. Valide sultanlar, lalaları tarafından şehzadelerin kötü eğitildikleri veya doğru yönlendirilmedikleri durumlarda ise olaya dâhil olmuşlar ve gerektiğinde

[203] Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, 6.
[204] Selma Hacıosmanoğlu, *Osmanlı'da Çocuk Musikisi* (İstanbul: Fanus Kitap, 2014), 50.
[205] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Mektebi Harbiye (İ.TAL),*1313/Ş-80. İrade no:80, 19 Kânunusani 1311/31 Ocak 1896; Uluçay, *Harem*, 87.
[206] Sevda Özdemir Kol, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumunda Çocuk", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2019), 53.
[207] Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, 1079.
[208]Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *İrade Dosya Usulü (İ.DUİT),* 2/51. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Cevdet Kırpık, "II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim", *SDÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2010): 181-229.
[209] Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, 1079.
[210] Kol, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumunda Çocuk", 53.

padişaha şikâyet mektubu yazmışlardır.[211] Nihayetinde şehzadeler, saltanata çıkıncaya kadar bulundukları eyaletlerde yöneticilik yapmışlardır. Bu usûl, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden 16. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.[212]

17. yüzyılın başından itibaren ise Osmanlı hanedanında tahtta geçişte ekberiyetle yani yaşça en büyük varisin padişah olmasıyla yeni bir döneme girilmiş ve şehzadeler sancağa gönderilmemiş ve kafes sistemi denilen bir usûle geçilmiştir.[213] Kafes usulüne geçilmesiyle kendilerine ayrılan dairelerde yaşamak zorunda kalan şehzadeler, zor ve sıkıntılı bir yaşam şekline maruz kalmışlardır. Bu sistemle hayatları sınırlanmış olan şehzadeler sadece cariye ve valideleriyle görüşmüşlerdir.[214] Şehzadeler sadece sarayda gerçekleştirilen cülus ve bayramlaşma gibi merasimlere katılabilmişler; saray dışında gerçekleştirilen merasimlere dâhil olamamışlardır.[215]

19. yüzyılın ortalarından itibaren ise şehzadelerin yaşamında mühim bir değişiklik yaşanmıştır. Abdülmecid dönemi kafes sisteminin oldukça esnediği bir dönem olmuştur. Bu gelişmeye tabi olarak, şehzâdelerin eğitimlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Ayrıca resim ve müzik gibi sanat derslerine ağırlık verilmeye başlanmıştır.[216] Taht adaylarının boş zamanlarını değerlendirdikleri faaliyetler ve oynadıkları oyunlar ise padişahlık niteliklerine uygun içerikte olmuştur. Bu doğrultuda at binmek, ok atmak ve spor yapmak şehzadelerin yapması ve ihtisaslaşması gereken aktivitelerden sayılmıştır.[217]

Padişahın kızları ve kız kardeşleri için yapılan düğün merasimleri de sarayda görülen merasimlerden bir diğeridir. Kızların ve kız kardeşlerin damat adaylarını padişahın bizzat kendisi belirlemiştir.[218] Padişah damat adaylarını daha çok hanedana fayda sağlayacak yüksek dereceli devlet görevlilerinden tercih etmiştir.[219]

2.2. Osmanlı'da Muhtaç ve Yetim Çocukların Yaşamı

Toplumların en kıymetli, en değerli ve en ehemmiyetli varlıkları çocuklarıdır. Zira çocuklar geleceğin yetişkinleri ve güvencesidirler. Bu nedenle devletler, kendi ideaları ve ülküleri doğrultusunda çocukların yetiştirilmesi, eğitilmesi ve himaye edilmesi sorunsalıyla yakından alakadar olmuşlardır.[220] Öteden beri yaşanan bütün olumsuz koşulların toplum içerisinde en çok etkilediği

[211] Cevdet Kırpık, "Şehzade Eğitimini Çağdaşlaştırma Teşebbüsleri", *Belleten*, 261 (2007): 576.
[212] "Tarih-i mezkûrda siyaset-i dâhiliye icabı olarak kaide-i mebhûse terk edilmiş ve talim ve tatbik sahası saray dâhiline inhisar" ettirilmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *İrade Dosya Usulü (İ.DUİT)*, 7/49, Lef:18, 1340.S.25/27 Ekim 1921.
[213] BOA. *İ.DUİT,* 7/49, Lef:18, 1340.S.25/27 Ekim 1921.
[214] Kırpık, "Şehzade Eğitimini Çağdaşlaştırma Teşebbüsleri", 101.
[215] BOA. *İ.DUİT*, 7/49, Lef:18, 1340.S.25/27 Ekim 1921.
[216] Bkz. Osmanoğlu, *Osmanlı'da Çocuk Musikisi*, 2; Bkz. Leyla Saz, *Anılar 19. Yüzyılda Saray Haremi* (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000), 100.
[217] Haldun Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 81.
[218] Ahmet Şimşirgil, "Padişah Kızları: Sultanlar", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7 (2001): 48-51.
[219] Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985), 161; Uluçay, *Harem*, 92-93; Funda Acar, "Osmanlı'da Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/14 (2015): 197.
[220] Makbule Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti (1921-1935*) (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi,

kesim yine çocuklar olmuştur. Çocukların olumsuz ve kötü koşullardan etkilenmelerini önlemek veya en aza indirmek ve benliklerinin sağlıklı bir şekilde gelişmesini gerçekleştirebilmek maksadıyla devletler, çocukları himaye etmeye özgü birtakım metotlar geliştirmiş ve tedbirler almıştır.[221]

Tarihçi Nadir Özbek'e göre Osmanlı'da çocukları himaye etme konusunda yürütülen çalışmalar, Tanzimat Dönemi öncesi ve sonrası olarak iki döneme ayrılabilir.[222] Tanzimat Dönemine değin, devletin kontrolünde varlığını sürdüren fakat bazı bakımlardan bağımsız bir yapı özelliği gösteren vakıf ve imaretler, bir dizi kamu hizmetinin yanı sıra özellikle çocukları gözetme, koruyup kollama konusunda da sorumluluklara sahip olmuştur.[223]

Çocukların en iyi şekilde gözetilip himaye edildikleri ve eğitildikleri kurum, şüphesiz aile kurumudur. Tüm geleneksel yapılarda görüldüğü üzere, Osmanlı'da da çocukların ebeveynlerinin gözetiminde, aile kurumu içerisinde korunup kollandıkları görülmüştür. Ebeveynlerin olmadığı zamanlarda ise koruma vazifesi, akraba çevresi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.[224] Yakın çevrenin yani akrabanın olmadığı veyahut yeterli olamadığı durumlarda ise evlatlık sisteminin uygulandığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde oldukça yaygın olan evlatlık sistemi ile çocukların iyi koşullar içerisinde yetiştirilmesi amaçlanmıştır.[225] Evlatlık sistemi Osmanlı'da çocuğun kendi ihtiyaçlarını karşılayabileceği zamana değin devam eden bir koruma yöntemi olmuştur.[226]

Evlatlık uygulaması Tanzimat Dönemine kadar mevcut yapısını koruyarak devam etmiştir. Tanzimat'tan itibaren ise Mithad Paşa'nın birtakım girişimleriyle ailesi ve yakınları olmayan muhtaç çocukları korumaya yönelik Batı'daki örnekleri model alınarak, kurumsallaşma yoluna gidilmiştir. Başta ıslahhaneler olmak üzere, II. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte açılan yardım kuruluşları ile evlatlık uygulaması da toplumdaki mevcudiyetini korumuş ve sürdürmüştür.[227]

2011), 1.

[221] Abdullah Bay, "Osmanlı Toplumunda Evlatlıklar ve Hukuki Durumları", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/4 (2014): 150.

[222] Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım Uygulamaları", içinde *Tanzimat*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 577-599.

[223] Ziya Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1985), 123; Vehbi Ünal, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları", *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 36/2 (2012): 2-27; Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, (Ankara, 1938), 260-328; Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 152-153. Bkz. Veli İnanç, *Osmanlı Devleti'nde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması, Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler* (İstanbul, 2003), 20; Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2006): 103-121.

[224] Abdullah Karatay, "Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikaların Oluşumu", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 101; İbrahim-i Halebî, *İzahlı Mülteka El-Ebhur Tercümesi*, çev. Mustafa Uysal (İstanbul: Uysal Yayınları, 1968) , 166-171.

[225] Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2007): 14.

[226] Abdurrahman Kurt, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (Ankara: Pelikan Yayınları, 2006), 529.

[227] Bay, "Osmanlı Toplumunda Evlatlıklar ve Hukuki Durumları", 161.

2.2.1. Devletin Çocukları Himayeye Yönelik İlk Teşebbüsleri

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldaki kurumsallaşma çalışmalarına geçmeden önce, II. Mahmud dönemindeki eğitim alanındaki düzenlemelere genel anlamda bakmak gerekmektedir. Nitekim bu kapsamda II. Mahmud 1824 yılında yayımladığı bir fermanla İstanbul'da ilköğretim kademesini mecburi tutmuştur.[228] Ardından "*1838'de meclis, rüştiye mekteplerinin açılmasını gündeme getirdiği gibi gureba mekteplerinin kurulmasını da planlamıştır.*"[229] Bu plan doğrultusunda bakıma ve korunmaya muhtaç olan öksüz ve yetim çocukların bu mekteplere alınarak, okutulmasına karar verilmiştir. Ancak alınan bu kararlar ne yazık ki o dönemde uygulanamamış, Rüştiye ve Gureba mektepleri açılamamıştır.[230]

Bahsi geçen dönemde yani 19. yüzyılda devlet, korunmaya muhtaç çocukların himaye edilmesi mevzusunda, mesuliyet alma noktasında çalışmalara girişmiştir. Arşiv belgelerine göre, "*Sahipsiz olan çocukların ergenlik dönemine yani kendilerine bakabilecek duruma gelinceye değin, devletin koruması altında ve bir kadının gözetiminde yaşamlarını sürdürdükleri görülmüştür.*"[231] Yine arşiv belgelerinden öğrendiğimiz kadarıyla "*İkiz ve üçüz olarak dünyaya gelen çocukların ebeveynlerine katkıda bulunmak gayesi ile devlet, belli bir miktar para yardımında bulunmuş; ayrıca çocuk sahibi olup dul kalan anneleri de maaşa bağlamıştır.*"[232] Yürütülen bu politikalar Tanzimat Dönemi'nde de sürdürülmüş ve bir müddet sonra belediyelerin kurulmasıyla bahsedilen mesuliyetler bu kurumlara devredilmiştir. Çocukların korunmasına ve himaye edilmesine yönelik arşivden yararlanılabilecek çok sayıda doküman mevcuttur.[233]

2.2.2. Tanzimat Dönemi'nden II. Meşrutiyet Dönemi'ne Değin Çocukları Koruma Politikası

2.2.2.1.Yetimlerin Haklarının Korunması: Eytam sandıkları ve Emval-i Eytam Nezareti

Tanzimat Dönemiyle hayata geçirilen değişiklikler ve gelişmeler, sosyal devlet alanına da yansıyarak önemli ve gerekli değişimlerin gerçekleşmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde geleneksel dönemde korunmaya muhtaç olan çocuklar, genellikle yakın çevre himayesinde kalmışlar, yakın çevrenin olmadığı veyahut yeterli olamadığı durumlarda ise evlatlık olarak başka ailelerin koruması altına girmişler veya vakıflar ve imarethaneler vasıtasıyla bakılmış ve korunmuşlardır.

[228] Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 28; Kararla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)* (İstanbul: MEB. Yayınları, 1991), 35-37.
[229] Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, 341.
[230] Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, 341-342.
[231] İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1974), 223.
[232] Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 20.
[233] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT),* 536/15, 01 Rebiülahir 1320/8 Temmuz 1902; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT),* 509/28, 13 Safer 1320/22 Mayıs 1902; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT),* 632/44, 13 Şevval 1320/13 Ocak 1903; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT),*803/14 08 Şevval 1321/28 Aralık 1903; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT),* 2376/20, 22 Rebiülevvel 1318/21 Temmuz 1900.

Çocuğu koruma politikasının teminatı noktasındaki ilk yasal süreç, 1851 tarihli "Eytam Nizamnamesi" ile hayata geçmiştir.[234] "*Eytam Nizamnamesinin yürürlüğe girmesi ile Eytam Meclisleri ile Eytam Sandıkları kurulmuştur*."[235] Sandıkların kuruluş gayesi, "*Babası ölmüş olan çocukların varlıklarının işletilmesi ile elde edilen gelirlerin, çocukların velisi veya vasisi olan kişi ya da kişilere çocukların ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmasını sağlamak üzere verilmesi olmuştur.*"[236]

Eytam sandıkları mevcudiyetini, Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam ettirmiştir.[237] 1926 yılında sandıklar kapatılmış ve sandıkların görev ve mesuliyetleri, "Eytam ve Eramil Bankası"na aktarılmıştır. Daha sonraları "Emlak ve Eytam Bankası" ismini alarak çalışmalarına devam eden kurum, 1946 yılında "Türkiye Emlak ve Kredi Bankası"; 1988'de "Türkiye Emlak Bankası" adını alarak faaliyetlerini sürdürmüş ve nihayetinde 2001 yılında "T.C. Ziraat Bankası" bünyesine dâhil olmuştur. [238]

2.2.2.2. Islahhaneler

Islahhaneler, Osmanlı'da sahipsiz, öksüz ve yetim çocuklara mesleki eğitim sunmak gayesi ile hayata geçirilen ve ardından sanat mektepleri olarak varlığını sürdüren kurumlardır.[239] İlk ıslahhane Tuna vilayeti valisi Mithad Paşa tarafından 1863 yılında Niş'te açılmıştır.[240] Bu ıslahhanenin açılmasında hem yerli memurların hem de Tuna vilayetinin hayırsever insanlarının destekleri olmuştur.[241] Öğrenci sayıları, ıslahhanelerin olanaklarına göre değişmiştir. Bu kurumlara alınan öğrenciler, ilk hafta çeşitli denemelerden geçirilerek kabiliyetleri saptanmış, ardından kabiliyetlerine uygun meslek seçmeleri konusunda yönlendirilmişlerdir.[242]

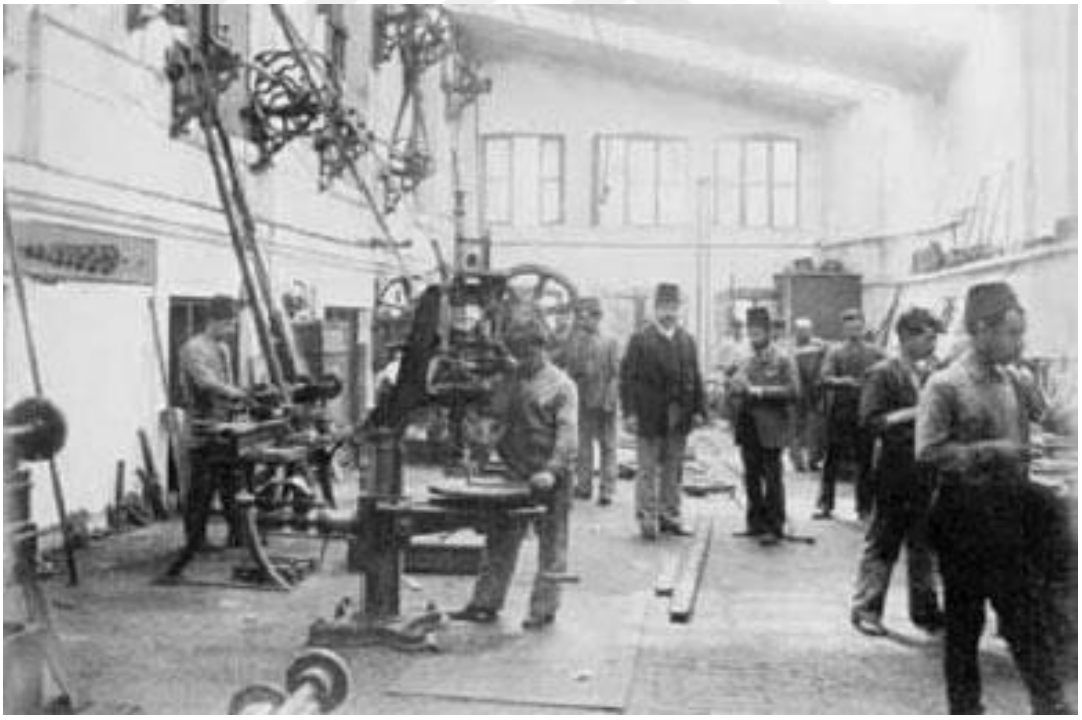
Islahhanelerde temel dini bilgileri öğretmek amacıyla dersler verilmiş[243] ayrıca çocuklar kendi dinlerine mensup hocalardan da ders alabilmişlerdir. "*Bu kurumlarda çocuklara verilmek istenen meslekler terzilik, kunduracılık, debbâğlık yani dericilik ve dokumacılık olmuştur.*"[244] İlerleyen yıllarda gereksinimlerin çeşitlenmesi doğrultusunda, başka mesleki eğitimlerin de çocuklara verildiği

[234] Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, 41.
[235]Mehmet Çanlı, "Eytam İdaresi Sandıkları ve Osmanlı Devleti'nde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler* (2003): 58.
[236]Muammer Salim, "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2010), 37.
[237]Kevser Şeker, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çocukların ve Çocuk Esirgeme Kurumu (1917-1981)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), 8; 28 Teşrinievvel 1336, Düstur, 3. Tertip, s. 81-82.
[238] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2006): 103-121.
[239] Cemil Öztürk, "Islahhaneler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999), 19: 190.
[240] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, "Niş Islahhanelerinden Haber Var", *Kültür Dergisi*, 12 (2008): 27.
[241] İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2000).
[242] Öztürk, "Islahhaneler", 190-191.
[243] Tuna vilâyetinde ayrıca Bulgarca dersleri okutulurdu.
[244] Öztürk, "Islahhaneler", 190.

görülmüştür.[245] Kız ıslahhanelerinde ise temel dini bilgilerin yanında dikiş nakış derslerine ağırlık verilmiştir.

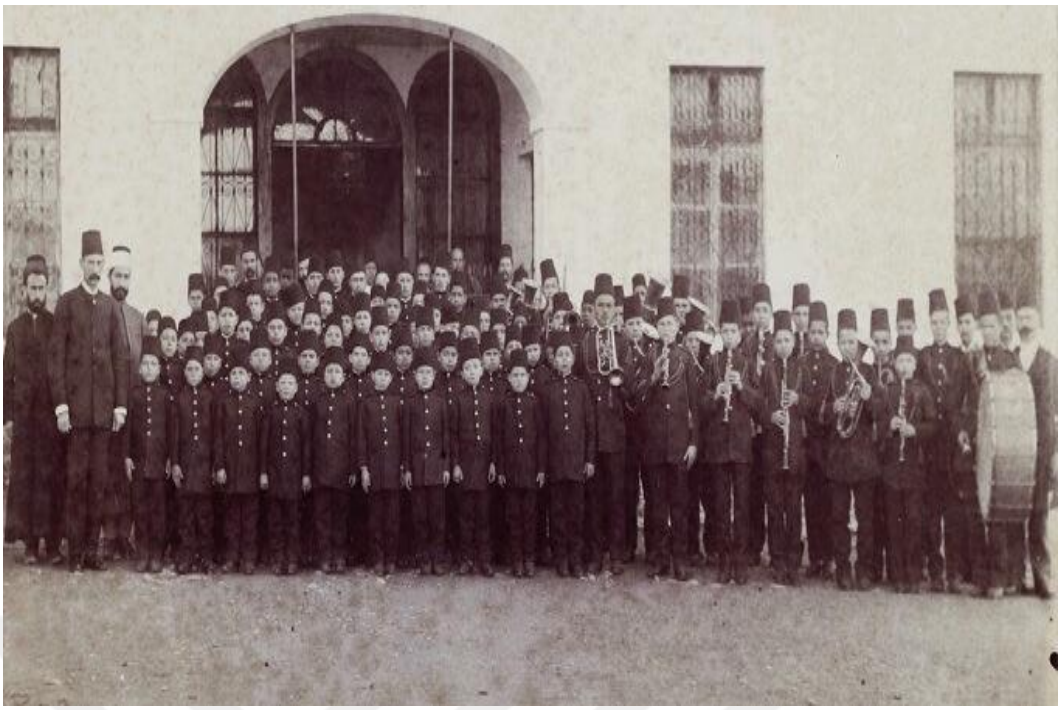

Şekil 2.9. Sivas Islahhanesi Terzi Atölyesi[246]

Şekil 2.10. Bursa Islahhanesi[247]

[245] Öztürk, "Islahhaneler", 190-191.
[246] Sivas Vilayeti Salnamesi, 1325.
[247] Hamidiye Bursa Sanayi Mektebi.
https://www.moment-expo.com/tr/dergiler/74/makine-tarihi/anadolunun-mesleki-egitim-merkezi-bursa-islahhanesi-sanayi-mektebi-

Şekil 2.11. Selanik Islahhanesi Öğrencileri[248]

Bu kurumlarda verilen meslekî eğitimler, işlevsel bir yapıda olmuştur. Islahhanelerde eğitim gören çocuklar hem mesleki eğitim almışlar hem de edindikleri bilgileri pratikte uygulama imkânına ulaşmışlardır.[249] Islahhanelerdeki öğrenciler 5 sınıfa ayrılmıştır. Öğrencilerin bu okullardan mezun olabilmeleri için okumayı öğrenmeleri, hesap yapmayı bilmeleri ve eğitim aldıkları sanat dallarını başarıyla tamamlamaları gerekmiştir. Ara sınıflarda eğitimlerine devam eden öğrenciler, sınavlara girerek sınıf atlama imkânına da sahip olmuşlardır.[250] Eğitimlerini başarıyla tamamlayan ve mezun olmaya hak kazanan öğrenciler, ıslahhane kurumlarının bünyelerinde ya da onların gösterdikleri alanlarda çalışabilme yetisine ulaşmışlardır.[251] Islahhaneler aynı zamanda Cumhuriyet Dönemine değin, eğitimlerini sürdüren sanayi mekteplerine temel ve örnek olmuşlardır.[252]

2.2.2.3. Eğitim ve Bakım Kurumu: Dârüşşafaka

"Şefkat gösterilen yer" manasını taşıyan Dârüşşafaka, Osmanlı'da korunmaya muhtaç çocuklar için tasarlanan ve faaliyete geçen bir eğitim kurumu olarak karşımıza çıkmıştır. Dârüşşafaka ilk faaliyete geçtiği dönemde, "Dârüşşafakatü'l- İslâmiyye" olarak adlandırılmıştır.[253] Devlet destekli olarak açılan okulun kurulma fikri, ilk defa "Cemiyyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye" tarafından dile

[248] İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Fotoğraf Albümleri Dizini, 90852-0009. … Selanik mekteb-i sanayi şâkirdânının mekteb meydanında alınan fotoğraflarıdır.
[249] Öztürk, "Islahhaneler", 191.
[250] Öztürk, "Islahhaneler", 190-191.
[251] Düstur, Birinci Tertip, II, (1290), 292-295.
[252] Öztürk, "Islahhaneler", 191.
[253] Necdet Sakaoğlu, "İnas Darülfünunu", içinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994), 4:1.

getirilmiştir.[254] Cemiyet bu mektebi, Müslüman erkek ve kız öğrencileri için açmayı planlamış fakat kız öğrencilerin Dârüşşafaka'ya girmesi, Osmanlı Dönemi'nde değil Cumhuriyet Dönemi'nde mümkün olabilmiştir.[255] Kimsesiz Müslüman çocukların eğitimi[256] amacıyla açılan Dârüşşafaka'ya 15 yaşını doldurmayan öksüz, yetim, muhtaç olan ve aynı zamanda herhangi bir bulaşıcı hastalığı olmayan çocuklar alınmıştır.[257]

Dârüşşafaka'nın ders programı dönemin ibtidâî, rüştiye ve idâdî programlarını kapsayacak biçimde düzenlenmiştir. Nizamnâmeye göre öğrenciler, 8 yıllık bir eğitime tabi olmuşlar ve 8 yılın sonunda şahadetnâme yani diploma almaya hak kazanmışlardır.[258]

Şekil 2.12. Dârüşşafaka Binası[259]

Ahmed Esad Paşa tarafından Paris'ten getirtilen ders içerikleri temel alınarak, bir ders programı oluşturulmuştur. Düzenlenen müfredat doğrultusunda, Dârüşşafaka mektebinde Osmanlı Tarihi, cebir, coğrafya, astronomi, Fransızca, kompozisyon, aritmetik, Farsça, mantık, fizik, dini

[254] Aylin Koç, "Öksüz ve Yetim Çocuklar için Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Dârüşşafaka", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler* (2003): 183.
[255] Songül Keçeci Kurt, "Bir Eğitim Öncüsü: Dârüşşafaka", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 /2 (2016): 166.
[256] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (MKT. MHM),* 480/459.
[257] Kurt, "Bir Eğitim Öncüsü: Dârüşşafaka", 166.
[258] Halis Ayhan ve Hakkı Maviş, "Dârüşşafaka", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994), 9: 8.
[259] https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce Erişim Tarihi: 10.12.2020.

ilimler, topografya, edebiyat, kimya, makine bilgisi, Türkçe, jeoloji, iktisat, Arapça, Osmanlı coğrafyası ve geometri gibi derslere yer verilmiştir.[260] Zaman içerisinde bu müfredatta gereksinimlere göre farklılıklar da meydana gelmiş ve telgraf ile elektrik derslerinin de programa dâhil edildiği görülmüştür.[261] Ayrıca Dârüşşafaka mektebinden mezun olanlar, yurt dışındaki mekteplere de gönderilmişlerdir. Gönderilen kişilerden olumlu geri dönüşler alınınca, 2 yıllık aralıklarla 2'şer mezunun daha yurt dışına gönderilmesine devam edilmiştir.[262]

Şekil 2.13. Dârüşşafaka Öğretmen ve Öğrencileri[263]

Dârüşşafaka'ya ilk eğitime başladığı 1873 yılında 54 öğrenci alınmıştır. Okul en parlak devresini 1873-1894 yıllarında yaşamıştır. Bahsi geçen dönemde, Dârüşşafaka'da gönüllü olarak çalışan subay öğretmenleri görmek mümkün olmuştur. Ayrıca cemiyetin üyeleri ve öğretmenleri tarafından bazı eserler kaleme alınmış ve çevirileri yapılmıştır. Dârüşşafaka'nın bastırmış olduğu bu kitaplar, öğrencilere parasız olarak dağıtılmıştır.[264]

[260] Ayhan ve Maviş, "Dârüşşafaka", 8.
[261] Ayhan ve Maviş, "Dârüşşafaka", 8.
[262] Ayhan ve Maviş, "Dârüşşafaka", 8.
[263] https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce Erişim Tarihi: 10.12.2020.
[264] Ayhan ve Maviş, "Dârüşşafaka", 8-9.

Şekil 2.14. Dârüşşafaka Öğrencileri[265]

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkması, bu kurumu da olumsuz anlamda etkilemiştir. İstanbul'da bir araya gelen göçmenlerin bir kısmı, Dârüşşafaka mektebine yerleştirildiği için 6 ay gibi bir süre mektepte eğitime ara verilmiştir. Ayrıca savaş sırasında mektebin gelirlerinin göçmenlere harcanıyor olması nedeniyle yaşanan maddî problemler, en yüksek seviyede hissedilmeye başlamıştır. Bu nedenle yapılan birtakım girişimler ile Hindistan'dan yardım kabul edilmiş ve göçmenlere yer bulunmuştur.[266] Göçmenlerin mektebi boşaltmasıyla, Dârüşşafaka kapılarını tekrardan öğrencilerine açmıştır.[267]

Yeniden eski kuvvetine ve prestijine ulaşan Dârüşşafaka'nın bu dönemi de uzun sürmemiş, mektebin kurucusu ve destekleyicisi olan "Cemiyyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye" eski gücünü kaybetmiştir. Her türlü içtimainin menedildiği bu dönemde, cemiyet üyeleri bir arada toplanamamış ve nihayetinde cemiyet, 1888'de içtimailerini tatil etmiş ve Dârüşşafaka tekrardan maddi problemler yaşamaya başlamıştır. Bu durumdan haberdar olan II. Abdülhamid, Dârüşşafaka'yı koruması altına almış ve Osmanlı'dan ayrıcalık alan şirketlerin mektebi maddi anlamda desteklemeleri hususunda bir karar çıkarttırmıştır.[268]

Dârüşşafaka'nın gelirlerinin sabit kalmasına karşın, öğrenci sayısında meydana gelen artışlar, 1894'ten itibaren büyük gerilemelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bundan dolayı *"Mektep, çıkarılan bir kanunla 1903 yılında Maârif Nezâreti'ne bağlanmış ve özellikle ekonomik anlamda yaşanan*

[265] https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce Erişim Tarihi: 10.12.2020.
[266] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1994* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1996), 445-448.
[267] Ayhan ve Maviş, "Dârüşşafaka", 8-9.
[268] Ayhan ve Maviş, "Dârüşşafaka", 8-9. Bkz. Hakan Aytekin, "1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 22.

problemlerin çözülmesi amaçlanmıştır."[269] Fakat yapılan bu değişimle Dârüşşafaka bir devlet mektebi haline gelmiş ve kuruluş gayesinden uzaklaşmıştır. Zira 1903 yılına değin mektebe öksüz, yetim ve muhtaç çocuklar kabul edilirken; yapılan değişiklikle ebeveynleri hayatta olan ve maddi anlamda bir sıkıntı yaşamayan ailelerin çocuklarının da Dârüşşafaka'ya kayıt oldukları görülmüş ve bu durum 1908 yılına değin devam ermiştir.[270]

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle gelen özgürlük ortamından yararlanan Dârüşşafaka mezunları, 21 Ağustos 1908'de mezunlar cemiyetini kurarak bir araya gelmişlerdir. Üyeler öncelikle Dârüşşafaka'yı geri alabilmek amacıyla gerekli başvuruları yapmışlar, nihayetinde yapılan başvurular neticesinde 7 ay kadar süren yazışmalardan sonra Dârüşşafaka, cemiyete geri verilmiştir.[271] Cumhuriyet Dönemi'ne geçişle birlikte *Dârüşşafaka Lisesi* ismiyle eğitimine devam eden mektep[272] 15 Temmuz 1969 tarihinde cemiyetin almış olduğu bir karar doğrultusunda karma eğitimi uygulamaya başlamıştır. 1971-1972 eğitim öğretim yılında ihtiyaçlara cevap veremeyecek bir halde olan bina tahliye edilmiş ve yeni binaya taşınılmıştır. Günümüzde kimsesiz, yetim veya maddi durumu kötü olan çocukları kendi bünyesine dâhil eden Dârüşşafaka'nın gereksinimleri, yardımseverlerin hibeleriyle giderilmektedir. Bu okullarda okuyan öğrencilerin ders araç gereçleri ve elbiseleri de yine okul tarafından karşılanmaktadır.[273]

2.2.2.4. Kimsesiz, Yoksul Çocukların Evi: Dârülaceze

Şekil 2.15. Dârülaceze[274]

[269] Ayhan ve Maviş, "Dârüşşafaka", 9.
[270] Ayhan ve Maviş, "Dârüşşafaka", 9.
[271] Ayhan ve Maviş, "Dârüşşafaka", 7-9.
[272] Ayhan ve Maviş, "Dârüşşafaka", 7-9.
[273] Aytekin, "1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri", 22-23.
[274] https://www.gzt.com/jurnalist/osmanlida-ve-cumhuriyetin-ilk-yillarinda-darulaceze-2953027 Erişim Tarihi: 10.12.2020.

Dârülaceze'nin kurulma düşüncesi, 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nın ertesinde gündeme gelmiştir. Çünkü bu savaş sonrasında Balkan ve Kırım'dan büyük bir göç dalgasının Osmanlı topraklarına doğru gerçekleştiği görülmüştür. Yaşanan bu göç dalgasıyla hem ciddi bir nüfus artışı meydana gelmiş hem de öksüz ve sahipsiz olan çocukların sayısında da ciddi oranda bir artış gözlenmiştir.[275] Dârülaceze'nin kurulmasına uygun ortamı hazırlayan bir diğer etken ise toplumdaki dilencilerin yoğunluğu olmuştur.[276] Bir taraftan hükümetin bu projeyle alakalı çalışmaları devam ederken diğer taraftan "*II. Abdülhamid, doğum günü olan 7 Nisan 1890*[277] *tarihinde çıkardığı ikinci bir iradede bu kuruluşun hemen faaliyete geçeceğini ve adının da 'Dârülaceze' olacağını ilan etmiştir.*"[278]

Dârülaceze başta 1 adet idare binası olmak üzere, kadın ve erkeklere ayrılmış 4 adet "acizler servisi", 200 yatak kapasiteli hastanesi ile 1 adet yetimhanesi ve çeşitli ihtiyaçları karşılayacak olan hizmet binaları, fırını ve mabetleri[279] ile bir kompleks olarak tasarlanmıştır.[280] Dârülaceze'de 0-7 yaş grubu çocuklar için özel olarak hazırlanmış ve adına "ırz'hâne" denilen yani 4 yaşın altında sahipsiz olan bebeklerin bakımının yapıldığı bir bölümün daha kurulduğu görülmüştür.[281] Terkedilen çocukların bakımı burada gerçekleştirilmiştir. 7 yaşına girenler ise erkek ya da kız yetimhanesine yerleştirilmişlerdir. Yetimhanede kalan çocuklara yönelik bir de mektep yaptırılmıştır.[282]

Nihayetinde Dârülaceze, kurulduğu andan itibaren yardıma ihtiyacı olan kişilere ve sahipsiz çocuklara kapılarını açan ve yuva olan, onları eğiten ve meslek erbabı yapan Osmanlı başkentinde faaliyete geçen ilk modern sosyal refah kurumu olarak tanımlanmıştır.[283] Bu hayır kurumu, bugün de İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yönetilmekte ve yardım faaliyetlerine devam etmektedir.[284]

---

[275] Nuran Yıldırım, *İstanbul Dârülaceze Müessesesi Tarihi* (İstanbul: Dârülaceze Vakfı Yayını Numune Matbaacılık, 1996), 22; Servet Güngör, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Hayır Kurumu Olarak Dârülaceze Müessesesi", *Türk İdare Dergisi*, 81 (2009): 463-464.

[276] Reşad Ekrem Koçu, *Dârülaceze* (İstanbul: Dârülaceze'ye Yardım Derneği Yayınları, 1974): 19.

[277] H. 16 Ş 1307. II. Abdülhamid'in doğum tarihi hicri takvime göre kutlanıyordu.

[278] Yıldırım, *İstanbul Dârülaceze Müessesesi Tarihi*, 22; Güngör, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Hayır Kurumu Olarak Dârülaceze Müessesesi", 159; Hidayet Yavuz Nuhoğlu, "Dârülaceze", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1993), 8: 512-513. Nizamnamenin metni için bkz. Koçu, *Dârülaceze*, 31.

[279] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *İrade Hususi (İ. Hus.)*, 1313 L/51.

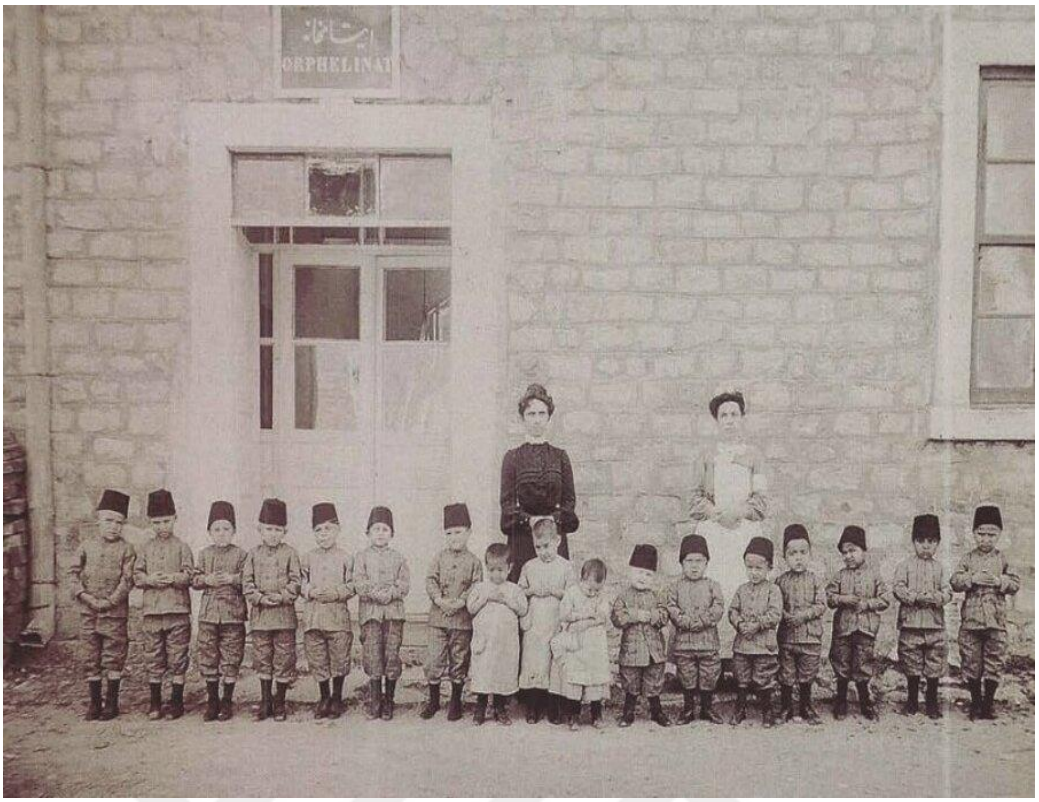
[280] Nuran Yıldırım, "Etfal Hastanesi", içinde *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: NTV Yayınları, 1994), 3: 555.

[281] Lale Uçan, "Osmanlı'da Çocuk ve Gençlik", içinde *Sosyal Bilimler Konferansı* (İstanbul: Meridyen Yayınları, 2009), 20; Nuran Yıldırım, "Dârülaceze" içinde *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: NTV Yayınları, 2010b), 331.

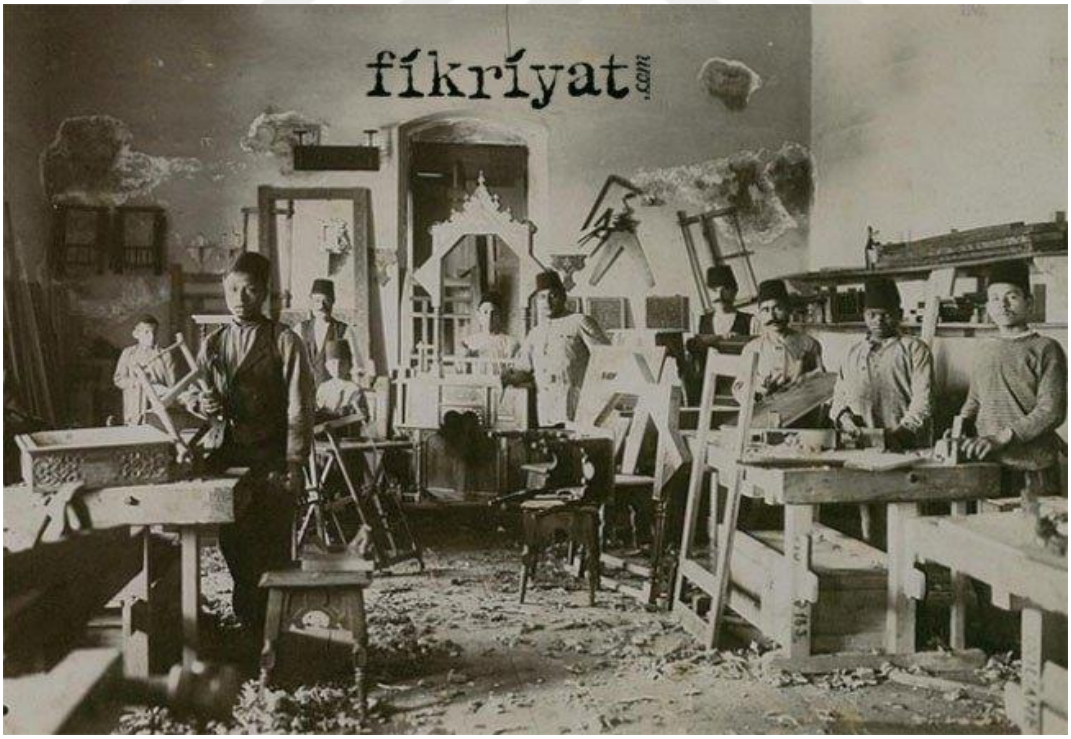
[282] Nuhoğlu, "Dârülaceze", 513-514.

[283] Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914*) (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 33.

[284] Nuhoğlu, "Dârülaceze", 514.

Şekil 2.16. Dârülaceze Yetimhanesindeki Çocuklar[285]

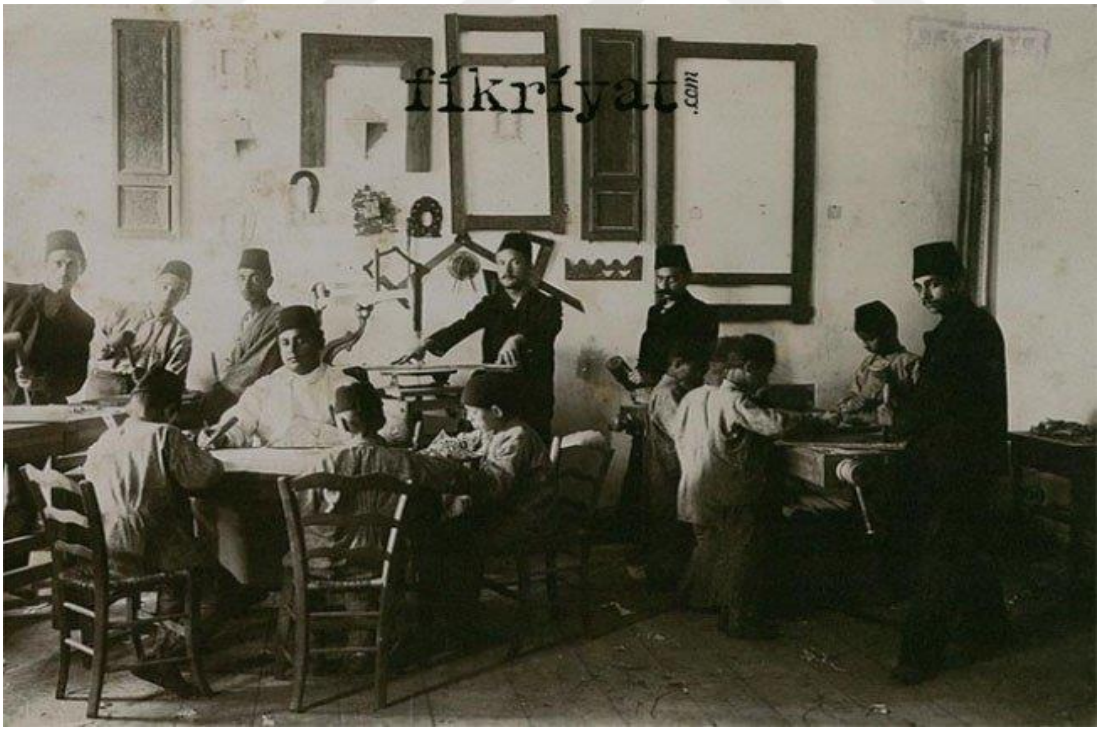

Şekil 2.17. Dârülaceze'nin Yavruları[286]

[285]https://www.gzt.com/jurnalist/osmanlida-ve-cumhuriyetin-ilk-yillarinda-darulaceze-2953027 Erişim Tarihi: 10.12.2020.
[286]https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/devletin-merhamet-eli-darulaceze/11 Erişim Tarihi: 10.12.2020.

Şekil 2.18. Dârülaceze'deki Kız Öğrenciler Halıcılık Eğitiminde[287]

Şekil 2.19. Dârülaceze Öğrencileri Derste[288]

[287] https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/devletin-merhamet-eli-darulaceze/18 Erişim Tarihi: 08.12.2020.
[288] https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/devletin-merhamet-eli-darulaceze/20 Erişim Tarihi: 10.12.2020.

Şekil 2.20. Dârülaceze'de Dersteki Çocuklar[289]

2.2.2.5. Hamidiye Etfâl Hastane-i Âlisi

İstanbul'un geçmişinden bugünlere değin, Türkiye'nin ilk çocuk hastanesi olarak kayıtlara geçen "*Şişli Etfâl Eğitim ve Araştırma Hastanesi*" yani "*Hamidiye Etfâl Hastane-i Âlisi*" önemli bir maziye sahip olmuştur.[290] Hamidiye Etfâl Hastanesi, Sultan II. Abdülhamid'in isteği üzerine tasarlanmış ve faaliyete başlamıştır.[291] 2 Haziran 1898'de Berlin'deki "Kaisers und der Kaiserin "Friedrich Kinderkrankenhaus" (İmparator ve İmparatoriçe Friedrich'in Çocuk Hastanesi) hastanesi model alınarak inşasına başlanan hastane[292] 5 Haziran 1899 tarihinde gerçekleştirilen toplu sünnet merasimiyle açılmıştır.[293]

Hastane, faaliyete geçtiği andan itibaren hem çocuklar hem de aileleri için önemli bir merkez olmuştur. *İstatistik* mecmuasında kesin bir dille anlatılan; "*Babalarının yavrucakları olan onların ciğerparelerine sıhhat ve afiyet temini.*"[294] sözü, hastanenin kurulma gayesini net bir ifadeyle ortaya koymuştur. "*Pavyon düzeni ile tasarlanan hastane laboratuvarları, poliklinikleri, muayene daireleri,*

[289] http://www.eskiistanbul.net/4572/darulaceze#lg=0&slide=0 Erişim Tarihi: 10.12.2020.
[290] Betül Altıntaş Selçuk, "Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi: Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi", *Lokman Hekim Journal,* 2 /1 (2012): 11.
[291] Selçuk, "Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi: Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi", 11.
[292] Selçuk, "Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi: Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi", 11.
[293] Zehra Tonbul ve Özgün Forta, *Tarihi Hastaneler* (*Gureba Hastaneleri'nden Memleket Hastaneleri'ne İlk Sivil Hastaneler* (İstanbul: Novartis Yayınları, 2009), 124.
[294] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM),* 48/70/ 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905), 17.

mutfak ve çamaşırhane gibi hizmet binaları ile dikkat çekmiştir. Hastanede çalışan doktor ve hemşirelerin büyük bir kısmı da yurt dışında okumuş ve uzmanlaşmış kişilerden oluşmuştur."[295]

Şekil 2.21. Hamidiye Etfâl Hastane-i Âlisi Açılışı[296]

Padişahın özel alakası ve Dr. İbrahim Bey'in hizmetleri sonucunda hastane, kısa sürede ilerleme kaydetmiştir.[297] 1903 yılında hastane bünyesinde fizik tedavi pavyonu ile laboratuvarın faaliyete geçtiği görülmüş, ayrıca çocuklara yönelik bir spor salonunu da hizmete girmiş ve son olarak da "*1904'de Türkiye'nin ilk çocuk sanatoryumu açılmıştır.*"[298]

[295] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM*), 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 21; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM),* 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 22; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM*), 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye, 24; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM*), 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 25; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM*), 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 26; Yıldırım, "Etfal Hastanesi", 220; Nuran Yıldırım, *Hamidiye Etfal Hastanesi, Ülke Erkenin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye Sağlık Kurumları* (2002), 151; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM*), 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 27. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM*), 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 33.

[296] https://www.fikriyat.com/tarih/2018/04/23/tarihimizin-ilk-cocuk-hastanesi-hamidiye-etfl
Erişim Tarihi: 10.12.2020.

[297] Selçuk, "Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi: Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi", 13.

[298] Selçuk, "Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi: Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi", 13.

Şekil 2.22. Avusturya'dan Gelen Tıp Heyeti Hastane Çalışanları ile[299]

Şekil 2.23. Hamidiye Etfâl Hastanesi Muayehanesi[300]

[299]https://www.fikriyat.com/tarih/2018/04/23/tarihimizin-ilk-cocuk-hastanesi-hamidiye-etfl Erişim Tarihi: 10.12.2020.
[300]https://www.fikriyat.com/tarih/2018/04/23/tarihimizin-ilk-cocuk-hastanesi-hamidiye-etfl Erişim Tarihi: 10.12.2020.

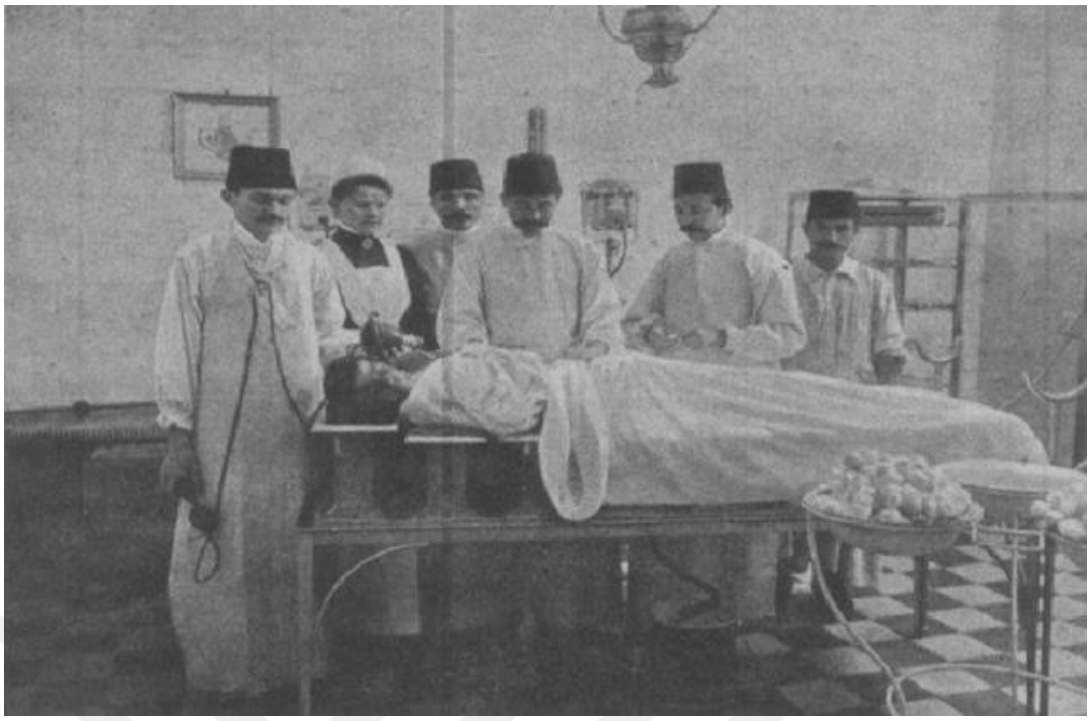

Şekil 2.24. Hamidiye Etfâl Hastane-i Âlisi Poliklinik[301]

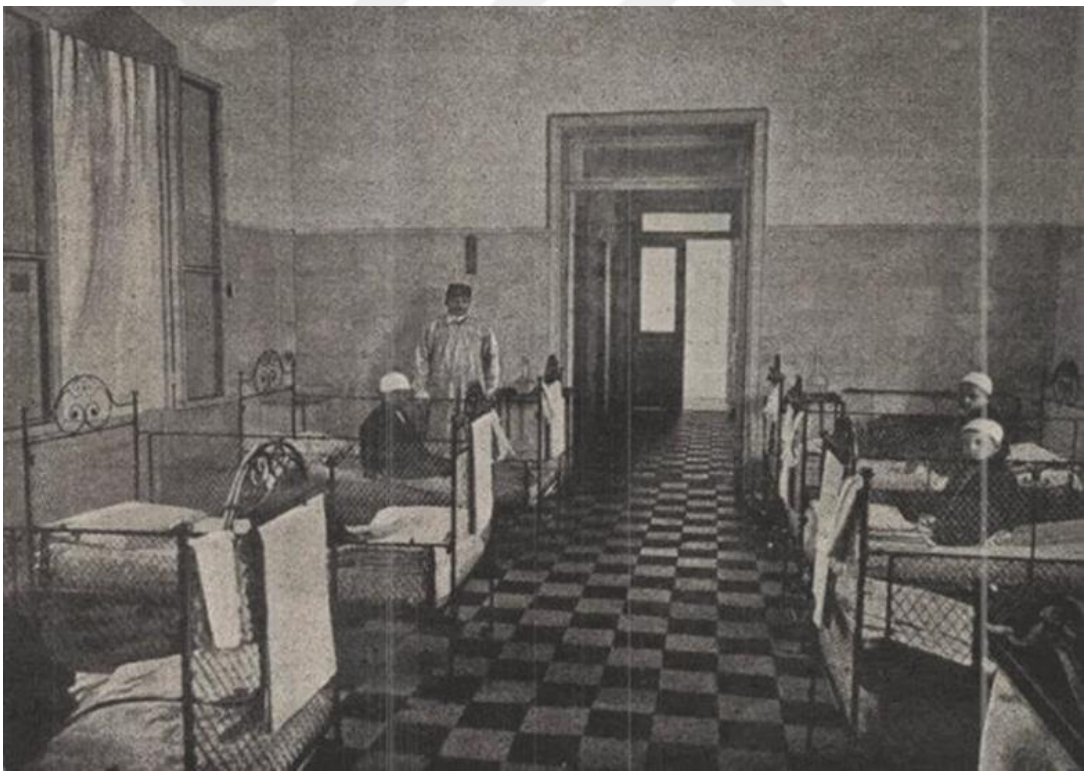
Hastanenin inşası ve faaliyete geçişinden sonra da tüm giderler, padişah tarafından bizzat karşılanmıştır. Etfâl çalışanları da padişaha şükranlarını sunmak amacıyla onun cülus törenine denk gelen Rumi tarihle 19 Ağustos günlerinde padişah için birtakım aktivitelerde bulunmuşlar ve merasimler tertiplemişlerdir. 1899 yılından itibaren her 19 Ağustos'ta tertiplenen bu merasimler artık "anane" haline gelmiştir.[302] Merasimler 1907 yılına kadar devam etmiş, hastanenin etkinlikleri ve düzenlenen tüm merasimler, *İstatistik* mecmualarında ayrıntılarıyla yer almıştır.

[301] https://www.fikriyat.com/tarih/2018/04/23/tarihimizin-ilk-cocuk-hastanesi-hamidiye-etfl
Erişim Tarihi: 10.12.2020.

[302] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM)*, 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye, 19-20.

Şekil 2.25. Hamidiye Etfâl Hastanesi Ameliyathane[303]

Şekil 2.26. Hamidiye Etfâl Hastanesi Hasta Koğuşları[304]

[303]https://www.fikriyat.com/tarih/2018/04/23/tarihimizin-ilk-cocuk-hastanesi-hamidiye-etfl Erişim Tarihi: 10.12.2020.
[304]https://www.fikriyat.com/tarih/2018/04/23/tarihimizin-ilk-cocuk-hastanesi-hamidiye-etfl Erişim Tarihi: 10.12.2020.

Bu dönemde tıpta uzmanlaşmaya ehemmiyet gösterilmesi ve özellikle bu uzmanlaşmanın çocuk hastanesi başlığı altında ayrı bir bölümde oluşturulması fikri, yakında kurulacak olan Cumhuriyet'e büyük fayda sağlamıştır. Hastane, II. Abdülhamid'den sonra da hizmetlerine devam etmiştir. Hastane 1909 yılında belediyeye devredilmiş; Cumhuriyet Dönemi'nde "*Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı*" çatısı altında faaliyetini sürdürmüş, böylelikle hastane artık çocuk hastanesi kimliğinden ayrılmıştır.[305] II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi'nde hizmetlerine devam eden hastane, 1922 yılında "Şişli Etfâl Hastanesi", 2013 yılında da "Şişli Hamidiye Etfâl Eğitim ve Araştırma Hastanesi" ismini alarak hem varlığını hem de faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir.

2.2.2.6. Yetim Çocukların Yuvası: Dârülhayr-ı Âli

II. Abdülhamid döneminde faaliyete geçen kurumlardan bir diğeri de "Dârülhayr-ı Âli"dir. Dârülhayr-ı Âli, kimsesiz çocukları meslek sahibi edindirmek gayesiyle hareket eden, ilköğretim seviyesindeki eğitim anlayışıyla ön plana çıkan ve yatılı okul kimliğine sahip olan bir hayır kurumu olmuştur. Aslında Dârülhayr-ı Âli'nin kurulmasının arka planında, 1890'lı yıllarda meydana gelen Ermeni olaylarının akabinde, sayıları binleri bulan yetim çocukların himayesinin uluslararası bir mesele olarak adlandırılmasının önüne geçebilme fikriyatı bulunmaktadır.[306] Tarihçi Nadir Özbek "Dârülhayr-ı Âli" adlı çalışmasında, bu durumu detaylı bir şekilde izah etmektedir:

> "*3 Nisan 1899 tarihinde Dâhilîye Nezareti tarafından Abdülhamid'e sunulan bir raporda bu durum açıkça ifade edilmektedir. 'Bikes kalan Ermeni Fukara-i Etfal' inin iskân ve iaşe ve talim ve terbiyeleri maksadıyla Palu ve Çünkeş'de tesis olunan yerler hükümetçe sedd olunduğundan etfal-i merkumenin iaşe ve terbiyesi niyet-i hayriye-i insaniyetkârane müsteza olduğu cihetle bunlara hükümet-i seniyyece bakıldığı takdirde bir şey denilemeyeceği Almanya ve İngiltere sefaretleri tarafından ifade kılınmış ve tebaa–i Devleti-i Aliyye'den bivaye ve muhtac-ı himaye olan Ermeni çocuklarının umur-ı iskam ve terbiyelerinin ecanibe bırakılmayıp hükümet-i seniyyece deruhte edilmiş bil vücude mütezi olmakla etfal-i merkumeden hakikate fakir ve bikes olanların miktarıyla bunların ne suretle ve nerede iskân ve infak ve talim edilmeleri lazım geleceğinin vilayetlerde bil muhabere kararlaştırılması.*" [307]

Binlerce yetimin himaye edilme projesi, maddi sıkıntılardan dolayı sadece Müslüman kimsesiz çocukların barınabileceği bir yetimhane fikrine dönüşmek zorunda kalmıştır. Nitekim 1 Eylül 1903 tarihinde II. Abdülhamid tarafından gelen talep üzerine "Dârülhayr" adı verilen yetimhanenin faaliyete geçtiği görülmüştür.[308] Kurum maddi açıdan Hazine-i Hassa Nezareti aracılığıyla desteklenmiştir.[309]

---

[305] Özgür Yıldız, "Kuruluşundan II. Meşrutiyet'e Kadar Hamidiye Etfal Hastanesi Üzerine Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies,* 5/5 (2012): 401.

[306] Nadir Özbek, "İkinci Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Dârülhayr-i Ali", *Tarih ve Toplum,* 182 (1999): 11.

[307] Özbek, "İkinci Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Dârülhayr-i Ali", 13.

[308] Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2006), 41-43. Daha önceki kayıtlarda 200 kişi olması öngörüldüğü ifade edilmiştir. 1 Nisan 1903 tarihli tezkere ile 200 kişi olması istenen Darülhayr'ın 14 Eylül 1903 tarihli tezkereyle öğrenci sayısı artırılmış ve 300 kişiye çıkarılması tavsiye edilmiş, 24 Ekim'de Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nce bu karar uygun görülmüştür. Bkz. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Dârülhayr* (*MF. HYR),* 1/29; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Bâbıâli Evrak Odası Evrakı (BEO),* 2209/165617.

[309] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *İrade Hususi (İ.HUS),*109/1321.C.37; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Dârülhayr* (*MF. HYR),* 10/37 1323; Özbek, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar,* 13.

Şekil 2.27. Dârülhayr-ı Âli Binası (Zeynep Hanım Konağı)[310]

1903 yılında düzenlenen yönetmelik doğrultusunda, Dârülhayr-ı Âli'ye alınacak çocukların 10 yaşını doldurmamış olmalarına ve bulaşıcı hastalıkları taşımamalarına dikkat edilmiştir.[311] Dârülhayr eğitim kurumuyla kimsesiz olan çocuklar himaye altına alınmış ve gerekli ihtiyaçlar, devlet aracılığıyla sağlanmıştır. Aslında devlet, himaye altına aldığı çocukları burada koruyup kollayıp gözeterek ve eğiterek onların problemli bireyler olmalarının önüne geçmek istemiş ve topluma sosyal bir hizmet sunmaya çalışmıştır. "*Kimsesiz çocuklara aynı zamanda bu okulda mesleki bir eğitim de verilmiş ve geçimlerini sağlayacakları bir sanat dalı da öğretilmiştir*."[312] Nihayetinde öksüz ve yetim

[310]https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/abdulhamidin-emriyle-osmanlida-acilan-ilk-yetimhane/2 Erişim Tarihi: 10.12.2020.

[311] Murat İşeri, "Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi ve Dârüleytamlar (1851-1923)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2014), 56.

[312] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Darülhayr (MF. HYR),* 1/29 1321/C/21; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Darülhayr (MF. HYR),* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Maârif Darülhayr (MF. HYR), 1/29 1321/C/21; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Darülhayr (MF. HYR),* 10/37 1323. Düstur; 2. Tertip, 1. Cilt, Numara: 133, 648-649; Takvim-i Vekayi, İkinci Sene, 21 Ramazan 1327/23 Eylül 1325, Numara: 349, Sayfa: 7; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *İrade Kanun ve*

olan çocuklar, devletin koruması altında eğitim alarak ve ihtiyaçları giderilerek hem topluma kazandırılmışlar hem de burada aldıkları mesleki eğitimleri ile meslek sahibi olmuşlardır. [313]

Dârülhayr-ı Âli'nin açılması ile Sultan II. Abdülhamid aynı zamanda Müslüman kimsesiz çocukların durumuyla yakından alakadar olan ve onları korumasına alan bir imajı yaratmak ve o imaja sahip olmak da istemiştir. Tabi dönemin koşulları, yapılan savaşlar devleti maddi anlamda olumsuz yönde etkilemiş, okula ihtiyacı olan maddi destek tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Ayrıca savaşlardan dolayı yaşanan göçlerle Dârülhayr-ı Âli, kapasitesini aşan çocuk sayısıyla karşılaşmış ve hizmet veremez duruma gelmiş ve nihayetinde 31 Mart ayaklanmasından sonra da kapanmak mecburiyetinde kalmıştır.[314]

2.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne Çocukların Korunmasına Yönelik Teşebbüsler

2.2.3.1. Yetimler Yurdu: Dârüleytamlar

Dârüleytam, "*yetimlerin ve fakirlerin yurdu*"[315] manasına sahip bir kurum olarak tanımlanmıştır. Aslında Dârüleytamların kuruluş öyküsü, 1899 yılına dayanmış ve bir dizi hazırlık aşamasına geçilmiştir.[316] Ancak yapılan hazırlıklara rağmen,[317] Dârüleytamlar istenilen tarihte faaliyete geçememiş ve bu nihai durum, Osmanlı Devleti'nin mali gücüyle ilişkilendirilmiştir.[318]

1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşının nihayetlenmesi ile Osmanlı çok ciddi problemlerle karşılaşmıştır. Bir taraftan savaşların ardında kalan kimsesiz ve yardıma muhtaç binlerce çocuk diğer taraftan Anadolu'ya yapılan büyük göç hareketi ve yaşanan maddi sıkıntılar devleti oldukça zor bir pozisyona sokmuştur.[319] Özellikle de savaşlarda hayatlarını kaybeden insanların çocuklarına yani öksüzlere bir de toplumda yaşamakta olan sahipsiz ve muhtaç çocuklar da eklenince Dârüleytam[320]ların kurulması fikri, tekrardan gündeme alınmıştır.[321]

Nizamât (İ.KNM), 1327/Ş.5) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Dârülhayr (MF. HYR),*1/29 1321/C/21; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Dârülhayr (MF. HYR),* 10/37 1323. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *İrade Hususi (İ.HUS),* 163/1324 Ca.67; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Dârülhayr (MF. HYR),* 15/123 1325/M/14; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT),* 761/63 1321/Za/21; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Dârülhayr (MF. HYR),* 9/40 1323/N/3; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT),* 1109/11 1327/Ra/1.

[313] Hikmet Zeki Kapcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu: Dârülhayr-i Ali" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2012), 232.

[314] Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti*, 19.

[315] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2010), 167.

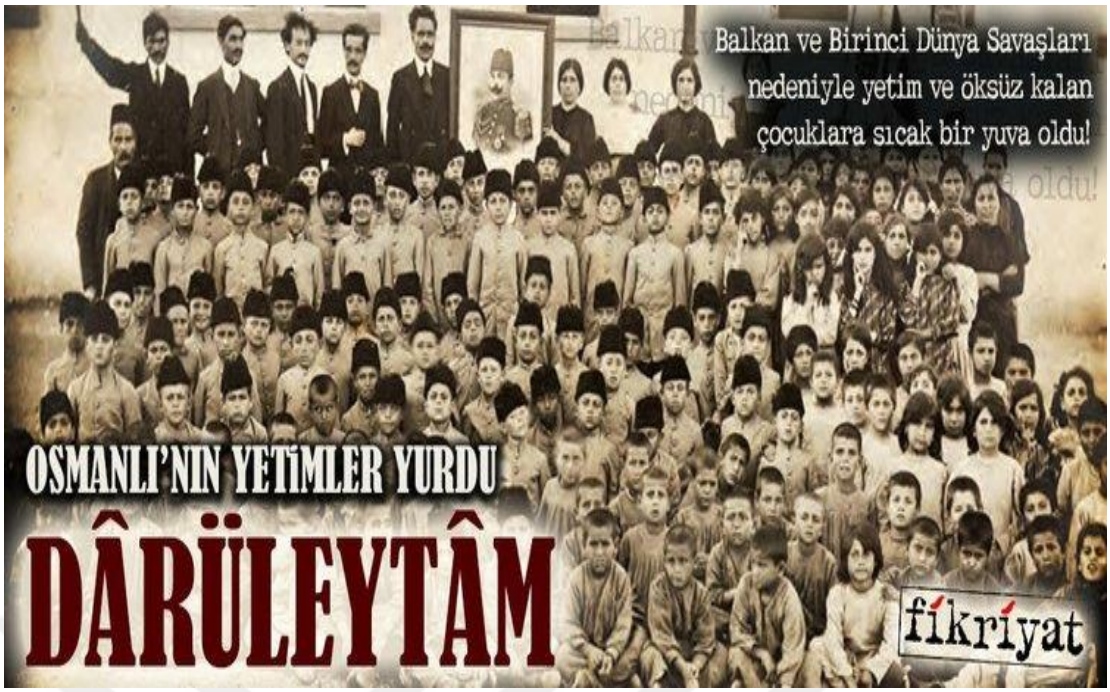
[316] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV),* 193/44, 7 Rebiülahir 1317/15 Ağustos 1899; *Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye* (1319), 14.

[317] BOA. *Y. MTV*. 193/44,7 Rebiülahir 1317/ 15 Ağustos 1899; Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye (1319), 14.

[318] Nurdan Şafak, "Darüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre", *Journal Of Humanities and Social Sciences,* 2 (2013): 263-264.

[319] Hidayet Yavuz Nuhoğlu, "Dârüleytam", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8: 521.

[320] Dârüleytam kısaca yetimhane, yetimler evi ya da öksüzler yurdu anlamına gelmektedir.

Şekil 2.28. Yetimler Yurdu: Dârüleytâm[322]

1914 tarihinden itibaren alınan Evlâd-ı Şüheda[323] vergisiyle kurulan Dârüleytamların[324] kuruluş süreci ile ilgili bilgiler, süreli yayınlara da konu edilmiştir.

> "*Savaş, yıkık binalarla, harap ve terk edilmiş tarlalarla beraber öksüz birçok çocuklar da bıraktı. Babasız ve anasız, yersiz ve yurtsuz kalan bu çocuklara bakmak milletin borcuydu. Bağımsızlığını kazanmak için savaşan Türkler, geleceğini de düşünmek mecburiyetindeydi. Hudutlarda, köylerde şehirlerde kimsesiz kalan bu binlerce şehit çocuğu savaş ile kazanılan bağımsızlığın gözcüsü ve koruyucusu olacaklardı. O yavruları ihmal etmemek, aksine ihtimam ve itinalarla yetiştirmek gerekliydi. Altı ay içinde biteceği tahmin edilen savaş üç seneyi aşıyor. Köydeki yuvasında babasını bekleyen çocuk, onun Kafkas, Çanakkale, Irak cephelerinden birinde şehit olduğunu öğreniyor. Anası bin bir zorluk içerisinde kendisinin ve çocuğunun hayatını kurtarmağa çabalarken bir gün ölüm onu da alıp götürüyordu. Kaderin böyle bedbaht bıraktığı çocukları millet güldürmek istedi. İşte dârüleytamlar bu yüksek merhametten, vazifeden doğmuş birer şefkat yeridir.*"[325]

I. Dünya Savaşı ile yabancı devletlerin tahliye ettikleri yapılar, Dârüleytamların kullanımına sunulmuş ve Türkiye'nin pek çok yerinde açılmaya başlamıştır.[326] "*1914 yılında sayısı 20 olan Dârüleytamlar, 1916 yılında 69'a ulaşmış ve 5.000'i kız, 15.000'i erkek olmak üzere toplamda 20.000 korunmaya muhtaç çocuğa hizmet verir duruma gelmiştir*."[327]

Dârüleytamlar ana sınıfı, iptidai ve sanayi sınıfları olmak üzere 3 sınıftan oluşmuştur. Ana sınıfı iki şube olarak hizmet verirken, birinci şubeye 4 yaşını doldurmamış olan; ikinci şubeye de 4, 5,

---

[321] Nuhoğlu, Dârüleytam", 521; Salih Özkan, "Türkiye'de Dârüleytamların Gelişimi ve Niğde Dârüleytamı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19 (2006): 211-229.
[322] https://www.fikriyat.com/tarih/2018/03/27/osmanlinin-yetimler-yurdu-druleytm Erişim Tarihi: 10.12.2020.
[323] Şehit çocuklarına yardım edebilmek için "Evlad-ı Şüheda" vergisi ve pulu kullanıldı.
[324] Nesrin Koşar, *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı* (Ankara: İltek A.Ş., 1992), 115.
[325] "Dârüleytamlar", *Muallim*, 2/17 (1917): 585.
[326] Yabancılara ait binaların dârüleytama tahsisi hakkında bkz. BOA. MF. MKT, 1203/30, 2/12/ 1914.
[327] Özbek, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, 76.

6 yaş aralığındaki çocukların alındığı görülmüştür. "*İptidai sınıflarına 7-12 yaş aralığında olan çocuklar kabul edilirken, sanayi sınıflarına 13 ile 17 yaş arasında olanlar kaydedilmiştir*."[328]

Devletin hazırladığı talimatnameye göre, Dârüleytamlara alım bazı şartlara dayanmıştır. "*Öncelikle şehit çocuklarının bu kurumlara alınması hususunda bir öngörü oluşmuş ardından sahipsiz, muhtaç, yetim ve öksüz olan çocukların da Dârüleytamlara kabul edilmesine karar verilmiştir.*"[329] Bu kurumlarda binlere dayanan şehit çocuğu himaye edilmiş ve gereksinimleri giderilmiştir. Ancak bu durum Dârüleytamların bütçesini oldukça zorlamış ve bu kurumlara yaş sınırlaması getirilmiştir.[330] Dârüleytamlarda çocuklar cinsiyetlerine ve yaşlarına göre belli bir müfredata tabi olmuşlardır. Başta dini bilgiler olmak üzere kız ve erkek çocukların yapabilecekleri mesleki ve teknik bazı derslere de müfredatta yer verilmiştir.[331]

Çocukların Dârüleytamlarda sağlıklı, iyi ve dengeli beslenmelerine dikkat edilmiştir.[332] Nitekim bu gayeyle çocuklara birer sağlık karnesi düzenlenmiş ve bu karnelerde çocukların geçirmiş oldukları hastalıklar ile onlara yapılan aşılar hakkında bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.29. Osmanlı'nın Yetimler Yurdu: Dârüleytamlar[333]

[328]Aytekin, "1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri", 53.
[329] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH. UMVM)*, 119/13, 22 Cemaziyelevvel 1337/ 25/03/1919.
[330] Yasemin Okur, "Dârüleytamlar" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, 1996), 20-23.
[331] *Düstur*, I. Tertip, 1 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289), 288.
[332] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Dârüleytam Dosyaları (MF. EYT)*, 4/10, 5 Teşrinievvel 1332/18 Ekim 1916.
[333]https://insanvehayat.com/savas-yetimleri-buyuk-savasin-kucuk-kurbanlari/ Erişim Tarihi: 10.12.2020.

Dârüleytamların özellikle şehit çocuklarına özgü bir kurum olma özelliği göstermesi, Gayrimüslim yetim ve öksüzlerin göz ardı edildiği düşüncesini akıllara getirmemelidir. Zira hem Dünya Savaşı hem de Kurtuluş Savaşı zamanlarında taşrada Gayrimüslimlerin alındığı Dârüleytamların varlığı bilinmektedir.[334]

I. Dünya Savaşının bitiminde yapılan Mondros Antlaşması gereğince, İtilaf kuvvetlerin askeri birlikleri ve vatandaşları, İstanbul'a ve boşaltmış oldukları binalara tekrardan dönmek istemişlerdir. Bu sebeple kısa bir zaman dilimi içerisinde bu binaları tasfiye etmek mecburiyetinde olan öksüzler, başka binalara taşınmışlardır. Fakat taşınılmış olan binalar, Dârüleytamların koşullarına elverişli olmadıkları için giderlerde bir artış meydana gelmiştir. O dönemde maddi koşulların kötü olmasından dolayı Dârüleytamlara yeni bir bütçe oluşturamayan devlet, bir önceki yılın bütçesini aynen kabul etmek durumunda kalmış ve bir müddet sonra da "*yaşanan maddi problemlerden dolayı İstanbul hariç Anadolu'da bulunan Dârüleytamların kapısına kilit vurulmak zorunda kalınmış ve buralardaki çocukların bir bölümü İstanbul'a diğer bölümü de Dârüşşafaka'ya gönderilmiştir.*"[335] Bir süre "Şehir Yatı Mektepleri" adı ile mevcudiyetini devam ettiren Dârüleytamlar, 1926 tarih ve 931 sayılı kanunla kapatılmıştır.[336]

2.2.3.2. Himâye-i Etfâl Cemiyeti / Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Ortaya Çıkışı

Öksüz ve yetim çocuklara yönelik tasarlanan Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin, 1908'de Kırklareli civarında yapılandığı ileri sürülmüş ise de günümüze ulaşan yapılanması, Dünya Savaşı zamanlarında gerçekleşmiştir.[337] Tıpkı I. Dünya Savaşı döneminde yaşananlar gibi ateşkes antlaşmasının imzalanmasının ardından yardıma ve himayeye gereksinimi olan yetimlerle yakından alakadar olan ve onları koruyup kollayan cemiyet,[338] bu çocukların sağlıklı bir şekilde yaşayabilmesi ve hayata hazırlanabilmesinde ülkenin sahip olduğu koşullara göre başarılı hizmetlerde bulunmuştur.[339]

---

[334] Tunay Kamer, "Balkan Savaşları ve Dârüleytamlar", *Türk Yurdu Dergisi*, 101/ 303 (2012): 198-201.
[335] Okur, "Dârüleytamlar", 60; Kamer, "Balkan Savaşları ve Dârüleytamlar", 198-201.
[336] Zeki Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları", *Sosyal Hizmet E-Dergi Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi,* 1/1 (2015): 16-31; İşeri, "Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi ve Dârüleytamlar", 82.
[337] Hasan Albayrak, "Himaye-i Etfal Cemiyeti", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 9/52 (1998): 32; Mustafa Şahin, "23 Nisan ve Himaye-i Etfâl", *Toplumsal Tarih*, 40 (1997): 15. *Himâye-i Etfâl Cemiyeti* (1339), 1.
[338] "Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi" (1927).
[339] Makbule Sarıkaya, "Savaş Yıllarında Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar", *Atatürk Dergisi*, 3/3 (2003): 194; Salim, "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu", 48; Doğan Çağlar, "Atatürk ve Cumhuriyet Devrinde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım ve Öğretim Olanakları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15 /2 (1982): 4.

Şekil 2. 30. Savaş Sahasından Gelen Çocuklardan Bir Grup (geldikleri kıyafetlerle)[340]

20 liralık mütevazı bütçesi ve kuruluş sürecindeki sınırlı olanaklarıyla işe başlayan cemiyet, hayırseverlerin de katkılarıyla kısa süre içerisinde kurumlarını oluşturmayı ve kendini yönetebilecek yetiye ulaşmayı başarmıştır. Dr. Fuad Umay'ın başkanlığını yaptığı cemiyet, ticari ve siyasi bir politikaya sahip olmamış sadece çocukların sağlıklı bir biçimde yaşamalarını sürdürme noktasında korumacı ve himayeci bir siyaset izlemiştir.[341] Dr. Umay'ın yaşamında, başkanlığını yürüttüğü cemiyetin ve bu esnada Amerika'ya gerçekleştirdiği seyahatin büyük bir önemi vardır. Çünkü Umay, Amerika gezisi boyunca hem cemiyet için bağış toplamayı düşünmüş hem de siyasal, toplumsal ve ekonomik eksende, birtakım incelemelerde bulunmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda Dr. Umay, 7 Nisan 1923 tarihinde bahsi geçen bu hedefleri gerçekleştirmek üzere, Amerika seyahatine çıkmış ve bu seyahatine dair tüm ayrıntıları *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bir Devrimci Doktorun Anıları* adlı eserinde kaleme almıştır. Dr. Fuat Umay "*19 Temmuz sabahı, saat 6'da güzel İstanbul'a gelmiştik. Dört aydan fazla süren ve yetimlerimize 152 bin lira sağlayan gezim sona ermişti*."[342] ifadesini kullandığı eseri gerek Dr. Fuat'ın kendisini gerekse içinde bulunulan dönemi anlamak ve anlamlandırmak noktasında oldukça önemli ve değerli bir konumda yer almıştır. Dr. Umay, Amerika seyahati esnasında topladığı yardımların, cemiyetin çalışmalarında kullanıldığını belirtmiş ve bu yardımların 1950 yılına değin, devam ettiğini belirtmiştir.[343]

[340] https://ailevecalisma.gov.tr/nigde/hakkimizda/tarihce/ Erişim Tarihi: 24.12.2020.
[341] https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/T%C3%BCrkiye_Himaye-i_Etfal_Cemiyeti Erişim Tarihi: 24.12.2020.
[342] Fuat Umay, *Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Bir Devrimci Doktorun Anıları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 173.
[343] Murat Yümlü, "Bir Devrin Cemiyet Adamı: Doktor Fuad Umay Biyografisi Üzerine Bir İnceleme", *History Studies International Journal of History*, 2 (2010): 444.

Belli bir geliri olmayan cemiyet, giderlerini üyelerin aidatlarından, çeşitli kurum ve yardımsever insanların bağışlarından, cemiyetin çatısı altında çalıştırılan işletmelerden elde edilen gelirlerden ve yine kendi olanakları dâhilinde tertiplediği faaliyetlerden topladıkları ile karşılamıştır.[344]

Şekil 2.31. Himâye-i Etfâl Cemiyeti[345]

Geleceğin yetişkini olan çocukları hem bedenen hem de ruhen beslemeye çalışan cemiyet, kurulduğu andan itibaren hamiliğini kabul eden Mustafa Kemal Atatürk'ün desteğini de almıştır. 11 Temmuz 1921'de koruyuculuğunu "*kemal-i iftihar ile kabul ettiği*"[346] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin "*istihlas ve istiklal-i vatan mücadelesinde şehit düşen kahramanların yavrularını müreffeh ve mesut etmeye çalışan*"[347] niteliğini her vesilede dile getiren Mustafa Kemal Atatürk, "*Ulusun, ulus gençlerinin, çocuklarının sağlıkları, sağlamlıkları, gürbüzlükleri üzerine düştüğümüz çok gerekli bir işi üstlenerek devletin sosyal hizmetlerine destek verdiğini de vurgulamıştır.*"[348] Cemiyetin sosyal hizmetleriyle "*…hastalar, zayıflar, özürlüler gibi özgürlüklerinden tam anlamıyla yararlanamayan bir kısım vatandaşlara da bir yaşam sağlamak zorunluğundadır. Bu gibi görevleri*

[344] https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/T%C3%BCrkiye_Himaye-i_Etfal_Cemiyeti Erişim Tarihi: 24.12.2020.

[345] https://www.kitantik.com/product/COCUK-ESIRGEME-HIMAYE-I-ETFAL-CEMIYETI-VE HALK_0z8kgltjucqbijh15v3 Erişim Tarihi: 10.12.2020.

[346] Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1999.

[347] İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999).

[348] *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Küçük Bir Tarihçesi*, (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1940); İnan, Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999).

sosyal yardım kurumları yapar. Sosyal yardım kurumları fazlasıyla gereklidir."[349] ifadeleriyle Atatürk, cemiyetin ehemmiyetli ve bir o kadar da kıymetli görevinde muvaffak olmasını dilemiştir. Cemiyetin çalışmalarına dayanak olan Mustafa Kemal Atatürk, müsait oldukça yapılan faaliyetlere iştirak etmiş, yurt gezileri sırasında himaye edilen çocuklarla vakit geçirmiş ayrıca öksüz, sahipsiz çocuklara eğitim olanağı da sunmuştur.[350]

Devlet her ne kadar himaye edilmeye muhtaç çocuk konusuna doğrudan karışmasa da cemiyeti ve çalışmalarını desteklemeyi ihmal etmemiş ve gereksinimlerinin karşılanmasında etkin olmuştur. Cemiyet, çocukları himaye etme görevini ivedi bir şekilde uygulama maksadıyla kısa zamanda kurumsallaşma yolunu tercih etmiştir. "*Bu doğrultuda cemiyet, birçok şubesi ile gerek yurt içinde gerekse yurt dışındaki şubeleri ile hizmet vermiştir.*"[351] Bu şubeler tertip ettikleri etkinliklerle hem gerekli olan yardımları elde etmiş hem de cemiyetin yurt dışında tanınmasına sebebiyet vermişlerdir.[352] Cemiyet, savaş sonrasında maddi ve manevi anlamda türlü yoksunlukların ve olumsuzlukların olduğu ve hissedildiği bir zaman diliminde yani 1920'li yılların genç Türkiye'sinin önemli ve değerli yardım kurumu kimliğine sahip olmuştur.[353]

Şekil 2.32. Çocuk Bahçesinden Görünüm[354]

[349] *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Küçük Bir Tarihçesi* (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1940); İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999).
[350] Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011)
[351] Alev Sınar Çılgın, "Genç Cumhuriyetin Ütopyası: Gürbüz Türk Çocuğu", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/6 (2004): 98.
[352] "Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Maddesi", (Erişim Tarihi: 24.12.2020), https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/T%C3%BCrkiye_Himaye-i_Etfal_Cemiyeti
[353]Turgay Çavuşoğlu, "Türkiye'de Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk: 1921-1983", içinde *2. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi* (Ankara: ÇOKAUM Yayınları, 1999), 468; "Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Maddesi".
[354] https://ailevecalisma.gov.tr/nigde/hakkimizda/tarihce/ Erişim Tarihi: 24.12.2020.

Şekil 2.33. Müdürleri ile Birlikte Bir Grup Çocuk Bakıcısı[355]

1934'ün son evrelerinde dilde gerçekleştirilen çalışmaların tesiriyle cemiyet, "Çocuk Esirgeme Kurumu" ismiyle çalışmalarına kaldığı yerden devam etmiştir.[356] Çocuk merkezli etkinliklerini devam ettiren kurum, 1940'lı yıllarda "İstanbul Serseri" ve "Satıcı Çocuklar" planını hayata geçirmiş; 1943 yılında hazırlanan "Çocuk Yuvaları" tasarısını hazırlamış; 1962'de "Barış Gönüllüleri" uygulamasını yürürlüğe koymuş; 1964'de "Gönüllü Ablalar" ile "Kısa Pantolon" karikatür yarışmasını tertip etmiştir. Çocuk Esirgeme Kurumu hem ebeveynlere hem de çocuklara özgü hazırladığı maârif ve sıhhat konulu yayınlarını da sürdürmüştür. Bu bağlamda kurumun 1926 tarihinden itibaren aylık olarak yayımladığı "*Gürbüz Türk Çocuğu dergisi, 1936'da Çocuk ismini alarak yayın hayatına devam etmiş ve ardından Türk Kadını, Ana, Çocuk ve Yuva adını verdiği diğer dergileri de yayın hayatına başlamıştır.*"[357]

[355] https://ailevecalisma.gov.tr/nigde/hakkimizda/tarihce/ Erişim Tarihi: 24.12.2020.
[356] Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011); Turgay Çavuşoğlu, *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu* (İstanbul: Beyaz Gemi Yayınları, 2001); Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Küçük Bir Tarihçesi (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1940).
[357] Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011).

Şekil 2.34. Himâye-i Etfâl Cemiyeti[358]

Şekil 2.35. Himâye-i Etfâl Cemiyeti[359]

[358]https://www.peramezat.com/urun/himaye-i-etfal-tabela-tutan-cocuklar-cocuk-yurdun-temelidir-ona-hurmet-etmeli_2 Erişim Tarihi: 10.12.2020.
[359]https://www.istanbulmuzayede.com/en/product/1061225/himaye-i-etfal-cemiyeti-1333-tarihli-kp Erişim Tarihi: 10.12.2020.

Kurum, 1980'lerin sonuna değin çalışmalarını dernek konumunda gerçekleştirirken, 1983'te "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu" oluşturulmuştur. "*2011 yılına gelindiğinde ise çıkarılan bir kanunla yukarıda bahsedilen hizmet ve politikaların Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü vasıtası ile sürdürülmesine karar verilmiştir.*"[360]

2.3. Osmanlı Devleti'nde Çocuk Yetiştirme Düzeni

2.3.1. Geleneksel Dönemin Eğitim Anlayışı

Osmanlı Devleti Türk-İslam kültürü ile yerel kültür öğelerinin senteziyle oluşmuş bir devlettir.[361] "*Bahsi geçen bu üç norm ve değerin tesiri, içinde bulunulan döneme göre değişkenlik göstermişse de tarihsel süreç içerisinde İslami norm ve değerlerin daha baskın bir özelliğe sahip oldukları bilinmektedir.*"[362] Nitekim geleneksel ya da klasik dönemde eğitim alanının en sorumlu makamı Meşihat[363] makamı olurken, eğitimde yetkili en yüksek kişi de Şeyhülislam[364] olmuştur. Tarihçi Osman Nuri Ergin'in dönemlendirmesiyle "*Klasik dönemde eğitim kurumları mektepler ve medreseler ile ilim ve terbiye müesseseleri başlıkları altında uzun bir liste oluşturacak şekilde toplanmıştır*."[365] Bu listede Osmanlı klasik dönem eğitim kurumlarından en ehemmiyetli ve en muhtevalı olanları "*Sıbyan Mektepleri, Medreseler ve Enderun Mektebi*" olarak öne çıkmıştır.[366]

2.3.1.1. İlköğretim ve Sıbyan Mektebi Görünümü

Osmanlı Devleti'nin Selçuklu Devleti'nden ve İslam ülkelerindeki eğitim müesseselerinden edindikleri ilkokul seviyesindeki mekteplere "sıbyan mektebi" denilmiştir.[367] İlk yıllarda sıbyan mekteplerinin muayyen bir okul binaları olmamıştır. Bundan dolayı eğitim önceleri evlerde yapılırken daha sonraki zaman dilimlerinde *cami, medrese, kütüphane* gibi birimleri içinde barındıran *külliye* biçimindeki mimarilerde gerçekleştirilmiştir. Bu tarz bir külliyenin olmaması durumunda ise mekteplerin camilerin yanında konumlandığı görülmüştür.[368] Mekteplerin idareleri, vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.[369]

---

[360] Abdüsselam Arı, "Yetim", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43: 502.
[361] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 3.
[362] Seyfi Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", *Osmanlı Araştırmaları*, 41 (2013): 2.
[363] Şeyhülislamın makamı.
[364] Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* (Ankara: MEB Yayınları, 1964), 1.
[365] Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, 824-825.
[366] Mustafa Gündüz, "Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler", *Doğu Batı*, (2013): 45.
[367] Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 12.
[368] Hatice Şentürk, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri Hakkında Bir Değerlendirme*", Aksaray Genç Kalemler Dergisi*, 4/8 (2018): 3.
[369] Bkz. Şadiye Yılmaz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009), 9-10.

Çocukların mektebe kaydolmaları için kararlaştırılmış bir "yaş aralığı" olmamıştır. Genelde çocuklar Anadolu'da 4, İstanbul'da ise 5-6 yaşlarına geldiklerinde mektebe kaydolmuşlardır.[370] Kız ile erkek çocuklar birlikte ders alabilmişler; ancak kızlar onlar için belirlenmiş olan kısımlarda oturmuşlardır. Ayrıca Osmanlı'da yalnızca erkek ya da kız çocukları için açılmış olan mekteplerin varlığı da bilinmektedir.[371]

Sıbyan mekteplerinde hoca[372] olarak görev alan kişiler için hazırlanan bir devlet politikası oluşturulmamıştır. "*Genellikle hocalar camide imamlık ve müezzinlik yapan, medrese okumuş din adamlarından tercih edilmiştir. Kız öğrencilerine ders veren hocaların ise daha çok imamların eşleri arasından seçilen kadınlar olduğu görülmüştür.*"[373] Mekteplerde hocanın dışında hocaya yardım etmek için "kalfa", çocukları evlerine götürüp getiren "mubassır"[374] ve bir de temizlik işlerine bakan "bevvab" bulunmuştur.[375]

Sıbyan mekteplerinin muayyen bir yönetmeliği ve programı olmamıştır. Bu nedenle eğitim ve öğretim çalışmaları, geleneklere göre belirlenmiştir. Mekteplerde vakıflar tarafından ön görülen koşullara münasip dersler verilmiş ve bu koşullar sabit kalmıştır. Sıbyan mekteplerinin müfredatı, dini bilgiler çerçevesinde şekillenmiş ve düzenlenmiştir.[376] Ayrıca "*Yazı, ilmihal ve basit matematik*

[370] Bu bilgi ile ilgili farklı rakamlar söz konusudur. Ayrıca bkz. Cahit Baltacı, *15. 16. Asırlar Osmanlı Medreseleri: Teşkilât, Tarih* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976); Mefail Hızlı, "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese", içinde *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 11: 426-435.

[371] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT*). 1/151; Ünal Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/3 (2008): 346.

[372] Hocalara Osmanlıların ilk devirlerinde "hace"; son devirlerinde "muallim" ismi verilmiştir. Kara ve Birinci, 2005: 24. Hocalar çevrenin ahlaklı, bilgili, şerefli, faziletli ve haysiyet sahibi, saygıdeğer ve yaşlı kişilerinden seçilmiştir.

[373] Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri", içinde *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 15: 1.

[374] Mubassır, her sabah çocukları evlerinden toplar, akşam aynı şekilde evlerine bırakırdı.

[375] Şentürk, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri Hakkında Bir Değerlendirme", 3-4.

[376] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL)*, 96/2036, 12/06/1263; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemi Defterleri (BOA. A.}DVN)*, 163/44, 17/10/1277; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A.} MKT. MHM)*, 245/50, 11/05/1279; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *İrade Meclis-i Vâlâ* (İ. MVL), 280/ 10938, 26/10/1269; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (*MF. İBT), 24/57; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (*MF. İBT), 24/58; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT),* 24/103; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT),* 1/27, 02/04/1289; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT),* 1/98; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT),* 1/114, 11/04/1289; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT),* 2/21; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT),* 2/51, 25/04/1289; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT),* 2/113; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT),* 3/13, 21/05/1289; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT),* 3/63; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maarif İbtidai (*MF. İBT), 3/116; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT),* 5/38, ; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT),* 5/93; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT),* 5/99; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT. MHM),* 295/35, 16/10/1280; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (*A. *MKT. MHM),* 300/84, 15/12/1280.

işlemleri de bu programa sonradan dâhil edilmiştir."[377] Mekteplerde öğrenciler başarı basamaklarına göre gruplandırılmış[378] ve Kuran'ı hatmeden öğrenciler, mektepten mezun olabilmişlerdir.[379]

Bu mekteplerin büyük çoğunluğu, vakıfların destekleri ile kurulduğu için onların istediği ya da tercih ettiği müfredatı uygulamak durumunda kalmışlardır. Bu durum sıbyan mekteplerinin durağan bir yapıya bürünmesine neden olmuştur.[380] Dolayısıyla sıbyan mektepleri, değişen koşullara uyum sağlayamamıştır. Yine sıbyan mekteplerinde verilen eğitimin niteliği, yeniliklere açık olmamıştır. Çünkü bu mektepler, ezber faktörüne dayanan bir eğitim anlayışını benimsemiştir.[381]

Sıbyan mektepleri zamanla toplumun gereksinimlerini karşılamayınca ıslah edilmiş[382] yayımlanan talimatlar ve nizamnameler istenilen seviyede uygulanamamış ve ezber yönteminden vazgeçilememiştir. Bu sebepten dolayı mektepleri yeniden düzenlemek yerine yeni düzeni hayata geçirecek mektepler kurulmaya başlanmıştır. "İptidai mektepler"in kurulması ile de eğitim sisteminde ikili bir yapı düzeni yani "düalizm" oluşmuştur. "*Bu eski - yeni çekişmesinde yönetim, yenilik taraftarlarını desteklemiştir.*"[383] Bir süre sonra müfredatında birtakım değişikliklere gidilen sıbyan mektepleri, 1924 yılına değin mevcudiyetini korumuş ve nihayetinde "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"nun çıkarılması ile kapatılmıştır.[384]

2.3.1.2. Mahalle Mektebine Başlama Ritüeli: Âmin Alayı

Sıbyan mekteplerinde çocukların eğitim ve öğretime başlama merasimleri bu noktada değineceğimiz önemli başlıklardan birini oluşturmaktadır. Çünkü Osmanlı'da çocuklar okuma çağına geldikleri zaman o dönem için oldukça önemli sayılan bir eğitim ritüeliyle yani "âmin alayı" merasimiyle mektebe başlamışlardır. Aslında bu merasim daha çok maddi durumu iyi olan ailelerin çocukları için tertip ettikleri bir ritüel olarak değerlendirilmiş ve ebeveynlerin nazarında en az sünnet ritüeli kadar bir ehemmiyet taşımıştır. Yazar Haluk Şehsuvaroğlu, âmin alayı ile ilgili detayları

---

[377] İbrahim Bozdemir, "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1991), 24.
[378] Sınıf geçme sistemine ancak 1846 yılında geçilebilmiştir.
[379] Şentürk, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri Hakkında Bir Değerlendirme", 5.
[380] Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 57.
[381] Meral Güdek, "Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012), 6-7.
[382] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT),* 2/157, 15 /5/ 1289; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT),* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT),* 5/15; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *(İ.MF),* 5/44, 7/11/ 1316; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT),* 16/41; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT),* 32/38, 29 /08/1292; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT),* 42/58, 4/8/1293; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT),* 58/145, 17/12/1295; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT),* 64/13, 9/ 8/ 1296; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT),* 196/95, 16/08/1311; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL),* 481/ 21788, 01/08/ 1279; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL),* 1073/ 21, 15/01/1283.
[383] Zülfü Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/1 (2007): 182.
[384] Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", 182.

anlattığı eserinde, maddi durumu iyi olan aileler ile maddi durumu iyi olmayan ailelerin tertip ettikleri merasimler arasındaki farklılıklara değinmiştir:

> *"... Çocuk fakir bir aileye mensup babası, anası yahut velisi tarafından civardaki mahalle mektebine götürülür, hocanın eli öptürülür ve okuyup yazmak öğretilmesi rica edilirdi. Orta halli ailelerde çocuk giydirilir, kuşatılır erkek ise fesine, kızsa saçlarına elmas, inci gibi süsler, boynuna şal ve klaptanlı bir cüz kesesi takılır, akraba ve tanıdıklarla beraber mektebe gidilir ve çocuk derse başlatılırdı. Hoca duasını eder, yeni talebenin velisi mektepteki çocuklara ikişer, üçer kuruş, hoca ile mubassıra, kalfaya ucuna birkaç mecidiye bağlanmış birer mendil verilirdi. Zengin çocukların törene başlaması ise bir merasime tabi idi."* [385]

Daha çok maddi durumu iyi olan ailelerin çocuklarına yapılan ve birçok edebi esere de konu olan bu merasimler, varlıklı ailelerde "Bed-i Besmele" olarak da adlandırılmıştır. Tören esnasında okunan ilâhiler ve çocukların bu ilahilere ve dualara yüksek sesle "âmin" diye eşlik etmelerinden ötürü, "âmin alayı" olarak tasvir edilen merasimlerin aşamaları oldukça teferruatlı olmuştur.[386]

> "*İlk olarak aile tarafından mektebin hocasına haber iletilmekte ve hoca alay gününü (daha çok Pazartesi ve Perşembe günleri) öğrencilere bildirip, o gün için en güzel bayramlık giysileri ile okula gelmelerini istemektedir. Bu âdetin uygulanışındaki birinci aşama, okul heyetinin okula başlayacak çocuğu evinden alarak mahalle arasında gezdirmesidir. Okulu temsil eden topluluk en önde ilahicilerden, arkada âmin diye bağıran ikili sıra olmuş öğrencilerden ve okul görevlilerinden oluşmaktadır. İlahiciler o zamanın okul şarkılarını okuyan kişilerdir. Öte yandan okula başlayacak çocuğa bazen mücevherle işlenmiş yeni elbisesi giydirilmekte, boynuna kıymetli bir şal ve sırmalı bir cüz kesesi takılarak, evinde alayın gelmesi beklenmektedir. Alay görününce çocuk ve yakınları dışarı çıkarak, kapının dışında kendisi için hazırlanmış ve süslenmiş faytona ya da midilliye bindirilmekte ve yakınlarından birkaç temsilci de ona eşlik etmektedir. Çocuğun okulda üzerinde oturacağı işlemeli kıymetli bir kumaştan yaptırılmış minder ile okulun açılır-kapanır rahlesi, boynuna askı asılmış bir adam tarafından taşınmaktadır. İlahicilerin içinde olduğu alayda bir o taraftan da ilahiler okunmaya başlar iki mısradan sonra çocuklar âmin diye bağırırlardı.*"[387]

> "*Törenin ikinci bölümü ise evde geçmektedir. Bu bölümde okulun hocası, çocuğun ilk dersini verir ve işin en son noktasında ise alaya yemek ya da lokma dağıtılırdı. Ardından hediyelerin verilmesi faslına geçilerek, konukların ağırlanması tamamlanırdı.*"[388]

[385]Haluk Şehsuvaroğlu, "Eski İlk Mektepler ve Mektebe Başlama Merasimleri", *Asırlar Boyunca İstanbul (Cumhuriyet Gazetesi eki)* (1979): 91.
[386] Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri", 41.
[387] Şehsuvaroğlu, "Eski İlk Mektepler ve Mektebe Başlama Merasimleri", 91; Osman Nuri Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısı ile Türkiye Maârif Tarihi* (İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1936), 78-80; Ş. Pınar Yavuztürk, "Mahallede Bir Tören: Âmin Alayı ve İlk Ders", *Kültür*, 12 (2008): 20; Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısı ile Türkiye Maârif Tarihi*, 73.
[388] Mefail Hızlı, Osmanlı "Çocuklarını Heyecanlandıran Bir Uygulama: Âmin Alayı", *Bursa Araştırmaları*, 1 (2003): 37.

Şekil 2.36. Âmin Alayı[389]

Âmin alayı merasimleri, Osmanlı Devleti'nde mektep algısının ve şuurunun oluşmasına sebebiyet veren mühim bir anane ve ritüel olarak nitelendirilmiştir.[390] Ünlü tarihçi yazar Ahmed Rasim[391] anılarında, mektebe başlama merasimini anlatmış ve bu merasimle birlikte ev halkının değişen tavır ve davranışlarından bahsetmiştir:

> "*Mektebe başlayacağıma söz verdiğim an, evde bir derece yükselir gibi oldum (...) şu bir iki güne kadar birinden biri eliyle bana yemek yedirirken artık elimle yemeye başladım." diye anlatır. Aynı zamanda bir çocuk olarak okula başladığı için yeni alınan elbiselerle de oldukça mutludur. Bu mutluluk anılarına şöyle yansır: ... Aradan birkaç gün geçer geçmez sandıkta bulunan iki üç kat yabanlık ve bayramlık giysilerimden ortaya yenisi çıktı. Annem giydirdi. Değerli bir Lahor şalını, omuzumdan çapraz olarak geçirip belimin üstünden usulüne uygun olarak bağladı. Alında alınalı bir bayram giydiğim fesimi; armudiye altınlı bir nazarlık takılmış, kenarı sol tarafa biraz eğilmiş olmak üzere başıma koydu. O günün modası galoş kunduramı da bembeyaz çoraplarla ayağıma geçirdi.*" [392]

Sokaklardan ve mahalle aralarından geçen bu topluluk, aslında mektebe başlama coşkusunun toplum nezdinde hissedilmesine de neden olmuştur. Ahmed Rasim, bu ritüel zamanında kadın erkek, çoluk çocuk herkesin sokaklara akın ettiğini ve merasimi ilgiyle izlediklerini belirtmiştir.[393] Ünlü yazar ve şair Yahya Kemal Beyatlı ise günümüzde Makedonya'nın başkenti olan Üsküp'te 5 yaşında iken 1889 yılında mektebe başladığı o günü ve heyecanını *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım* adlı eserinde okuyucularıyla paylaşmıştır:

[389] https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/amin-alayi-nedir-edebiyatin-unlu-yazarlarinin-amin-alaylari-nasil-gerceklesti/3 Erişim Tarihi: 10.12.2020.
[390] Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısı ile Türkiye Maârif Tarihi*, 79.
[391] Ahmed Rasim Falaka adlı eserinde bu olaya defalarca tanık olmuş bir çocuğun hislerini esprili bir dille detaylı olarak aktarmıştır.
[392] Ahmet Rasim, *Gecelerim ve Falaka* (İstanbul: Üç Harf Yayınları, 2013), 74-75.
[393] Ahmet Rasim, *Falaka* (İstanbul: İskele Yayıncılık, 2007), 41.

"*Yeni mektebe başladığım gün güzel bir sonbahar günüydü. Dediğim gibi beş yaşındaydım. Evde bu işin olacağını bana duyurmamışlardı. Mamafih birkaç günden beri mektebe başlayan çocukların göğüslerine çapraz geçirdikleri sırmalı, kar-ı kadim, bir kitap kılıfını göstermiştiler. Bir sabah İshakiye Mahallesinde karaağaçların altındaki konağımızın önünde el ele vermiş kız ve erkek mektep çocukları, sarıklı hocaları önde, ilahiler söyleyerek göründüler. Her ilahinin sonunda cumhurlu bir âmin gulgulesi işitiliyor ve ilahiler tekrar başlıyordu. Selamlıkta minderlere sıra ile komşulardan, eşraftan, hacı ve hocalardan birçok misafir dizilmişti. Şerbetler ve kahveler dağıtılıyordu. Bu kalabalık bana hem ürküntü hem de üzüntü veriyordu. Kolumdan tuttular, köşede oturan Hoca Gani Efendi'nin önünde, diz çöktürdüler. Gani Efendi menimçün alınan yaldızlı eski usul Elifba kitabını açtı. Şehadet parmağımla Elifba'dan ilk harfleri tekrar ettirdi. Sonra şekere bulanmış bir parça mürekkep yalattı. Dua edildi. Babam 'Eti senin kemiği benim' mukaddemesiyle beni hocaya emanet ettiğini söyledi. Evin bahçesinde ve sokaklarda ilahiler tekrar başladı. Galiba bizim Yeni Mektep çocuklarından başka diğer mahalle mekteplerinin de çocukları gelmiştiler. Çünkü Alay büyüktü, bütün bu çocuklara külahlarla şekerler ve birer gün harçlığı verilmişti. Benim bu alay önünde gitmem görenek muktezasıydı. Lakin son derece üzüntülü idim. Annem de bunu istemedi. Alay bir taraftan gitti, beni de uşakla bir arabaya bindirdiler. Ayrı bir yoldan Saat Bayırından Yeni Mektebe çarçabuk sevk ettiler. Yeni Mektebi'n iki sınıfı ve iki hocası vardı. Tahsil farkının ne olduğunu hala bilmem. Lakin Muallim-i Evvel Sabri Efendi idi. Sarı sakallı, yeşil sarıklı, temiz bir sofu idi. Mektebin müdürü gibiydi ve daha mutena bir daire olan kısımda okutuyordu. Muallim-i Sani Gani Efendi idi. Niş muhacirlerinden gür sakallı, gözleri ağrıyan bir hocaydı. Ekseriya kirlice bir beyaz sarık sarardı. Aynı zamanda Sultan Murat camiinin baş müezzini idi. Müthiş bir gassaldı. Cenaze günleri minarelerden Su Salası verdiği gibi ölüleri de yıkardı. Ders göstermek, falakaya çekmek, ezan ve temcit okumak, ölü yıkamak arasında mütemadi bir faaliyet içindeydi. Gani Efendi'nin garip bir ailesi vardı. Hatırladığıma göre dört oğlu iki de kızı vardı. Büyük kızı bir şekercinin karısıydı. Büyük oğlu Rahmi İstanbul'da Tıbbiyede tahsilde idi. Ramazanlarda Üsküp'e geldiği zaman Tıbbiye üniformasıyla müezzinlik eder, sesinin güzelliğine meftun olanlarla Sultan Murat Camiinin kapılarına kadar doldururdu. Sınıfın diğer çocukları divanhanenin duvarlarında sıra ile dizilmiş, pöstekilerine diz çökmüş mütemadiyen sallanarak Amme cüzünü yeknesak bir tafanni ile okurlardı. Hoca hazırken kulakları yırtan gulguleli bir çalışmadır giderdi. Benim ve iki arkadaşımın oturduğumuz sofanın arkasından eski Üsküp bütün güzelliğiyle görünürdü. Bu manzaraya saatlerce dalardım. Yeni Mektebe gide gele üç sene geçmişti. Âdem, İdris, Nuh, İshak, İbrahim diye peygamberlerin isimlerini ezber öğrenmiştim. Garip bir zevkle bu peygamberlerin arasında en ziyade Hazreti Âdem'i seviyordum.*" [394]

Şekil 2.37. Âmin Alayına Katılacak olan Çocuklar[395]

[394]Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım* (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 2020); Hanım Göktaş, "Mahalle Mektebine Başlama Merasimi: Âmin Alayı ve Bed-i Besmele", içinde *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk II* (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 1318.

[395]https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/amin-alayi-nedir-edebiyatin-unlu-yazarlarinin-amin-alaylari-nasil-gerceklesti/9 Erişim Tarihi: 10.12.2020.

Şekil 2.38. Âmin Alayı[396]

Yazar, siyasetçi, akademisyen ve öğretmen kimlikleriyle tanıdığımız Halide Edip Adıvar, 6 yaşındayken yaşadığı âmin alayı merasimini detaylarıyla dile getirmeyi ihmal etmemiştir:

> "*Altı yaşındayım. Bir gün evde büyük bir hazırlık başladı. Her taraf silindi, süpürüldü, masalar, koltuklar yerlerini değiştirdi. Evin erkekleri yeni elbiselerini giydiler. Ablama da bana da gayet süslü, ipekli entariler giydirdiler, başımızı örttüler. Meğer komşulara ziyafet verilecekmiş. Gerçekten öğleye doğru kapılar açıldı, eller tespihli, çoğunun başı sarıklı, koca koca efendiler gelmeye başladı. Yemekler yendikten ve kahveler içildikten sonra bütün misafirlerin ellerini öptük. Sonra bizi köşedeki hocanın önüne oturttular. Hoca ile bizim aramızda mini mini üstü şal örtülü bir rahle vardı. Hoca, rahlenin üstünde duran az yapraklı bir kitabın ilk sayfasını açtı. Şehadet parmağını sayfanın başını kapayan, karışık bir sayfanın bir sayfanın üstüne koydu. Biz de bu kalın sesi takip ederek 'Besmele' ve 'Elif' dedik. Ablam değil ama ben ilk defa o gün okumaya başladım. Asıl mektebe başlayışım bundan sonra gelir. Çünkü mektepten önce evde okumaya başlamıştık. Bu bakımdan iki defa mektebe başladım sayılır. Bu başlayış ilkinden daha şatafatlıdır. Güneşli bir gün, Beşiktaş'ta Uzuncaova ilk mektebin talebesi bizim evin avlusuna dolmuştular. Aşureler yendi, paralar dağıtıldı. O sırada biz de iki örgü saçımızı önümüzde sallandırırdık, başımıza işleme taktık, çocukların arasına katıldık. Ve hep beraber tabur halinde sokağa çıktık. Büyük çocuklar taburun önünde, şol cennetin ırmakları akar Allah deyü deyü! diye ilahi söylüyorlar, küçükler de arkada sırası geldikçe 'Amin' diye bağırıyorlardı. Ablam ilahicilerin, ben de âmincilerin arasındaydım. Arkadaşlarım âmin derken açılan ağızlarına bakarak onlar gibi bağırmaya çalışıyordum. Böylece âminler diyerek ilahiler söyleyerek Beşiktaş sokaklarının tozunu kaldıra kaldıra mektebe vardık*." [397]

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde âmin alayı merasimi, "mektepliler bayramı"na dönüşmüştür. O zamanın şartlarına göre özenli ve ihtişamlı olduğu anlaşılan bu merasimler, çocukları okula gitmeleri konusunda özendirmek ve yüreklendirmek gayesi ile gerçekleştirilmiştir.[398] Adeta bir

[396]https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/amin-alayi-nedir-edebiyatin-unlu-yazarlarinin-amin-alaylari-nasil-gerceklesti/8 Erişim Tarihi: 10.12.2020.
[397]https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/amin-alayi-nedir-edebiyatin-unlu-yazarlarinin-amin-alaylari-nasil-gerceklesti/11 Erişim Tarihi: 1.12.2020
[398] Mefail Hızlı, "Osmanlı Çocuklarında Mektep Kültürü", içinde *III. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu* (Bursa: Kültür A.Ş. 2005), 129.

bayram ya da bir düğün havasında tertip edilen bu merasimler, çocuğu merkezi bir konumda bulundurduğu için oldukça mühim ayrıntıları içermiş ve mektebi cazibeli bir mekân haline getirmiştir. Ayrıca bu merasimler, toplumdaki birlik ve beraberlik hislerinin ilerlemesine ve yardımlaşma duygusunun ön plana çıkmasına da vesile olmuştur. Zira bu törenler esnasında, ekonomik durumu yetersiz olan çocuklar da mektebe verilmiş ve mektep giderleri karşılanmıştır.[399]

2.3.1.3. Medreseler

Arapça kökenli bir kelime olan medrese, ders anlatılan ve aktarılan mekân manasına gelmektedir.[400] İslamiyet'in ortaya çıkmasıyla cami ve mescitlerin bitişiğinde olan, onlara eşlik eden ve İslami değerlerin aktarıldığı medreseler gerek *İslam dünyasının* gerekse *dünya medeniyetinin* eğitim ve öğretim tarihinde en mühim yere konumlanmışlardır.[401] Medreseler, Türkler'in İslamiyet'i benimsemelerinden itibaren kurdukları Büyük Selçuklu Devleti ile Osmanlı Devleti'nin bilinen eğitim merkezleri olarak görülmüştür.[402]

Osmanlı topraklarında kurulan medreseler, amaç ve fonksiyonları doğrultusunda hukuk, ilahiyat ve edebiyat eğitimini içeren ve Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan "Sahn-ı Seman"; fen, tıp ilimlerini kapsayan ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırılan "Süleymaniye" medreseleri olmak üzere 2'e ayrılmıştır.[403]

Medreseler öğrencilerin yatmaları için hücre, yıkanmaları için banyo, ders çalışmaları için etüt odaları ve yemek ihtiyaçlarını karşılamak için mutfak vb. yapılarla donanımlı bir kurum halinde tasarlanmıştır.[404] Eğitim süreleri boyunca öğrenciler para yardımı alabilmiş, mezunlar ise belli bir bekleme sürecinin akabinde, müderris olarak görev alabildikleri gibi ayrıca devlet kadrolarına atanabilmişlerdir. Medreselerde dersler, müderrisler aracılığıyla ve takrir yani anlatma metoduyla yürütülmüştür. Takrir dışında not alma, müderrise soru sorma ve ezber yapma gibi öğretim metotları da kullanılmıştır.[405]

Medreselerin yönetiminden sorumlu en yüksek makam, "Şeyhülislamlık" makamı olmuştur. Ancak Şeyhülislamlar bahsi geçen bu görevi bizzat kendileri yapmamış ve yerlerine bir müderris

---

399 Göktaş, "Mahalle Mektebine Başlama Merasimi: Âmin Alayı ve Bed-i Besmele", 1323.

400 Şemsettin Sami, "Medrese", *Kamus-u Türki* (İstanbul, 1317); Ayrıca bkz. Eş-Şeyh Taraluıi, El-Mescidji'l-İslam (Beymt, 1988), 129; Baltacı, *15. 16. Asırlar Osmanlı Medreseleri: Teşkilât, Tarih*, 25.

401 İsmet Parmaksızoğlu, "Medrese", içinde *Türk Ansiklopedisi* (Ankara, 1976), 370; Joseph Szyliowicz, *Education and Modernization in the Middle East* (New York: Cornell University Press, 1973), 62; Baltacı, *15. 16. Asırlar Osmanlı Medreseleri: Teşkilât, Tarih,* 8.

402 Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* (1998): 408-409.

403 Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, 11-12; Cahit Baltacı, *15. 16. Asırlar Osmanlı Medreseleri: Teşkilât, Tarih,* 38-40.

404 Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, 5.

405 İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: MEB Yayınları, 1966), 10; Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,* 6; Şebabettin Tekindağ, *Medrese Dönemi, Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi* (İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973), 26-29; Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Yeni Çizgi Yayınları, 1995), 28; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 78-82, 93-97.

atamışlardır. "*Medrese eğitimi bir icazetle yani diploma sınavıyla tamamlanmış ve öğrenimlerini tamamlayanlara 'mücaz' denilmiştir.*"[406]

Uzun yıllar din, hukuk ve kültür alanında birçok âlim yetiştiren ve Osmanlı Devleti egemenliği altına giren yerlerde ve nihai olarak devletin merkezlerinde kurulan medreseler[407] diğer Osmanlı müesseselerine benzer şekilde 17. yüzyıldan itibaren güç kaybetmeye başlamıştır. Medreselerin güç kaybetmesinde, özellikle müfredatlarında pozitif bilimlere yani akli ve müsbet bilimlere değil de dini bilimlere ağırlık verilmesi, eğitim ve öğretiminde izlenen yolun yenilenmemesi ve otoritenin ve düzenin bozulması gibi faktörler etkili olmuştur.[408] Bir zamanlar devletin hem ilmiye teşkilatına hem de diğer kadrolarına nitelikli kişiler yetiştiren bu kurumlar, başka başka müesseselerin kurulması ile bir çıkmaza girmiş ve ilmiye mensubu olanlar ile olmayanlar arasında sıkışmıştır.[409]

Osmanlı Devleti'nde geleneksel dönemde uygulanmakta olan eğitim düzeni ile ilgili yukarıdaki satırlarda değinilen genel bilgilerden hareketle, Selçuklular'dan devraldığı ve sonrasında geliştirdiği düzenle alakalı ehemmiyetli gelişmelerin yaşandığı görülmüştür. Nitekim "*Fatih Sultan Mehmet döneminde eğitim alanına yatırımlar yapılırken, aynı zamanda siyasi otoritenin bilimi kendi ideolojik hedefleri doğrultusunda ele alması, kurulmuş olan merkezi yekteyi kuvvetlendirmiştir.*"[410] Ancak daha sonraları Batı'da "Aydınlanma Çağı" ile birlikte değişik fikirler ortaya çıkmaya başlamış ve yaşanan bu durum teknik anlamda büyümeye de neden olmuştur. Fakat yaşanan bu gelişmelerle ilgilenmeyen ve bundan dolayı da savaşlarda yenilgiler alan Osmanlı Devleti'nin güçsüzleşen idaresi ve ekonomisi, kendini eğitim alanında da göstermiştir. Bir süre sonra görülen "suhte ayaklanmaları" hem siyasal erki hem de toplumsal refahı bozacak bir pozisyonda konumlanmıştır. Süreç içerisinde kendi amaç ve ülküsünden uzaklaşan medreseler, II. Mahmud dönemine yani batılı bir eğitim sisteminin uygulanmasına kadar, devletin nitelikli elemanlarını yetiştirme işini devam ettirmiştir.

---

[406] İcazetnameler hakkında geniş bilgi için bkz. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, 4; Andreas Kazamias, *Educatian and The Quest Modernity in Turkey* (Chigo: The University of Chicago, 1966), 32; Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, 101-130.

[407] Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 9.

[408] Bkz. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul: Remzi Kitabevi. 1970), 124; Tekindağ, *Medrese Dönemi, Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, 20; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984), 166, 213-231; Şerafettin Yaltkaya, *Tanzimat'tan Evvel ve Sonra Medreseler* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), 463-467; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1954), 6: 141; Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, 6; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965), 67, 71-74, 241; Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, 133-144; Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, 12; Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 3.

[409] III. Selim'den önceki medreselerin ıslahı ile ilgili olarak bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 241-246, 247-255; Baltacı, *15. 16. Asırlar Osmanlı Medreseleri: Teşkilât, Tarih,* 37-42, 67,70; Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, 174-183.

[410] Deniz Aşkın, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 6/2 (2017): 981- 982.

19. yüzyıla değin bir eğitim müessesesi kimliğinde, Osmanlı eğitim modelinin temelini oluşturan bu kurumlar, siyasal eksende görülen sorunlara dönemsel farklılıklar sergilemiştir.[411] Özellikle Avrupa'da görülen militer fikirler ekseninde, yabancıların kendi lisanlarında eğitimlerini sürdürmeleri ve "Osmanlıcılık" prensibine uymayan içeriklerin öğrencilere sunulması, toplumda değişik seslerin yükselmesine neden olmuştur. Maârif alanında ortaya çıkan bu dağılmanın tesiri ile sosyal parçalanma ve tedirginlik durumu, bilhassa gayrimüslimlerde görülmüştür. Burada değindiğimiz kadarıyla medreseler, bu süreç içerisinde kendini düzeltmeye çalışmışsa da bu müesseselerin eğitim düzeneğinin bir çatı altında bir araya gelmesi görüşünden bağımsız olduğu düşünülememiştir.[412] Ancak mevzubahis olduğu üzere, uzun bir müddet devletin eğitim sisteminin dayanağı olan bu müesseselerin, "mektep" konumuna geçmesi ve etkinliklerinin sonlandırılmasıyla laik devlet anlayışına eklenmesi, önceki eğitim düzeninin vasıfsızlığını değil, eğitimde birliğin ya da tekliğin işlevsel kapsamını göstermektedir.[413]

2.3.1.4. Osmanlı Sarayında Bir Okul: Enderun Mektebi

Osmanlı eğitim düzeninde idare etme sembolünün devamlılığı niteliğinde, yönetimin kadrolarına eleman yetiştirmek üzere organize edilmiş bir mektep olarak tanımlanan Enderun,[414] devletin bekâsı için tasarlanan eğitim modelinin adı olmuştur.[415] Enderun, Hıristiyan tebaadan olan çocukların düzenli ve disiplinli bir eğitim sisteminden geçerek, devletin önemli kademelerinde görev almalarını sağlayan bir okuldur.[416]

Çocukların yeteneklerinin ön planda olduğu Enderun mektebi, Batılıların saygın, ünlü ya da asil eğitiminden bambaşka bir eğitim düzenine malik olmuştur. 500 yıllık bir eğitim müessesesi olması sebebiyle Enderun'daki dersler, çağın ihtiyaçlarına ve zorunluluklarına göre değişmiştir. Bu derslerin vadeleri ve saatleri de yine bu ihtiyaç ve zorunluluk durumuna göre düzenlenmiştir.[417] Nihayetinde Enderun mektebinde verilen dersler irdelendiğinde, devşirme çocukların Müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesi gayesi ile hareket edildiği sonucuna varılmıştır.[418]

---

411 Aşkın, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu", 991-982.
412 Aşkın, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu", 982.
413 Aşkın, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu", 992.
414 Batuhan İsmail Kıran, "Enderûn-u Hümâyun'da Dilsiz İç Oğlanları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/35 (2014): 277.
415 Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi* (Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1984), 6.
416 Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2007), 37; Esagev, *Osmanlı Devleti'nin Yönetici Yetiştirme Sistemi: Enderun Mektebi* (İstanbul: ESAGEV Yayınları, 2017), 2.
417 Akkutay, *Enderun Mektebi* (Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1984).
418 Şehmuz Turan, "Enderun Eğitim Sisteminin Türk Eğitim Sisteminde Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2018), 67-69.

Tablo 2.1. Enderun Mektebi'nde Başlangıç (İptidai) Aşamasındaki Dersler[419]

Dersin Adı	Haftalık Ders Saati	Yıllık Ders Saat
Kur'an	5	180
Dini İlimler	3	108
Türkçe	2	72
Güzel Yazı	1	36

Tablo 2.2. Enderun Mektebi'nde Birinci Sene Ders Programı[420]

Dersin Adı	Haftalık Ders Saati	Yıllık Ders Saati
Dini İlimler	5	180
Türkçenin Kuralları	5	180
Güzel Yazı	1	36

Tablo 2.3. İkinci Sene Ders Programı[421]

Dersin Adı	Haftalık Ders Saati	Yıllık Ders Saati
Arapça Sarf	3	108
Farsça	2	72
Peygamberler Tarihi	2	72
Matematik	1	36
Coğrafya	1	36
Resim	1	36
Güzel Yazı (Sülüs)	1	36
Güzel Yazı (Rika)	1	36

Tablo 2.4. Üçüncü Sene Ders Programı[422]

Dersin Adı	Haftalık Ders Saati	Yıllık Ders Saati
Arapça	3	108
Farsça	2	72
Osmanlı Tarihi	2	72
Matematik	1	36

[419] Akkutay, *Enderun Mektebi*, 72-73.
[420] Akkutay, *Enderun Mektebi*, 72-73.
[421] Akkutay, *Enderun Mektebi*, 72-73.
[422] Akkutay, *Enderun Mektebi*, 72-73.

Tablo 2.4. (devamı)

Coğrafya	1	36
Resim	1	36
Güzel Yazı (Sülüs)	1	36
Güzel Yazı (Rika)	1	36

Tablo 2.5. Dördüncü Sene Ders Programı[423]

Dersin Adı	**Haftalık Ders Saati**	**Yıllık Ders Saati**
Arapça	3	108
Farsça	2	72
Tarih	2	72
Matematik	1	36
Coğrafya	1	36
Resim	1	36
İmla	1	36
Güzel Yazı (Sülüs)	1	36
Güzel Yazı (Rika)	1	36

Tablo 2.6. Beşinci Sene Ders programı[424]

Dersin Adı	**Haftalık Ders Saati**	**Yıllık Ders Saati**
Türk Edebiyatı	3	108
Farsça	2	72
Tarih	2	72
İnşa (Kompozisyon)	1	36
Matematik	1	36
Hendese (Geometri)	1	36
Resim	1	36
Güzel Yazı (Sülüs)	1	36
Güzel Yazı (Rika)	1	36

Enderun mektebinde her dönem sadece başarılı olanların yükselmesi esasının uygulandığı görülmüştür. Bundan ötürü Enderun'da başarı göstermek ve ilerlemek isteyen öğrenciler, disiplin altında tutulmuşlardır. Bahsi geçen bu normlar doğrultusunda başarı gösteremeyenler, buradan ayrılmak zorunda kalmış ve başka yerlerde görevlendirilmişlerdir.[425] Enderun yalnızca bürokratik

[423] Akkutay, *Enderun Mektebi*, 72-73.
[424] Akkutay, *Enderun Mektebi*, 72-73.
[425] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: MEB Yayınevi, 1993), 2: 26.

yapının gereksinimi olan "devlet adamlarını" eğitmekle yetinmemiş; yeteneklerine ve becerilerine göre gruplandırılan çocuklar, kendilerine verilen eğitimlerle "hat", "minyatür", "müzik" ve "edebiyat" dallarında birçok yapıt bırakmış ve Osmanlı kültürüne hizmet etmişlerdir.[426]

2.3.1.5. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Çocuk Eğitimi

Üniversal dinler içerisinde İslamiyet "*Cinsellik, kadın-erkek ilişkisinin düzenlenmesi ve kadının gerek özel yaşamda gerekse kamusal alandaki rolünün belirlenmesine önem veren bir inanç sistemi olarak değerlendirilmektedir*."[427] Bu doğrultuda "*Kadının cinselliğine atfedilen önem, bu cinselliğin erkekler üzerinde potansiyel olarak yaratacağına inandığı olumlu ve olumsuz etkiler ve bunun toplumsal düzen açısından yaratacağı varsayılan sarsıcı sonuçlar da gözönünde tutularak, yakın akraba veya mahremlik ilişkisi içinde olmayan kadın ve erkeklerin doğrudan iletişim içinde bulunmamasına özen gösterilmektedir*."[428] Bu durum daha çok İslamiyet'in "ortodoks" uygulamalarının yapıldığı "Sünni" ve "Caferi Şii" ekollerinde uygulanmış, "heterodoks" ve "senkretik inanç" oluşumlarının çok sık görüldüğü kırsal ve göçebe aşiret kültüründe ise (Türkmenler, Bedeviler) bu derecede uygulanmamıştır. Dolayısıyla Sünni İslamî bir siyasi ekole mensup Osmanlı Devleti'nin tesirinin güçlü bir şekilde duyumsandığı Anadolu ve Rumeli bölgesinde, kadın erkek ilişkisi daha çok "ortodoks uygulama" üzerinden şekillenmiştir. Bu sebeple Osmanlı'da kızların eğitimi hususu incelenirken bu ayrıntının dikkate alınması gerekmektedir.[429]

Geleneksel anlamda İslam dininin kız / kadın eğitimi hususunda sert ve dominant sınırlamalar ve engellemeler getirmediği sonucuna varılabilir. Çünkü İslam tarihine bakıldığında, yüksek mertebede eğitim alan kadınların varlığı bilinmektedir. Fakat kızların / kadınların kamusal alandaki rollerinin azlığı sebebiyle onların ileri düzeyde eğitim almalarına gerek duyulmamıştır.[430]

Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nde eğitimin ana gayesi, Müslümanların hem bu dünyada hem de öteki dünyadaki kurtuluşlarını gerçekleştirmek, iyi Müslümanlar yetiştirmek ve bu doğrultuda dinsel bilgileri öğretmek ve yerleştirmek olarak belirlenmiştir.[431] Kız çocuklarının daha ileri seviyelerde eğitim görmelerinin yöntemi ise ya özel hocalar vasıtasıyla ya da bir tarikat tekkesinde şiir ve musiki dallarında zanaat elde ederek gerçekleşmiştir.[432]

Klasik eğitim düzeni ve anlayışı, Osmanlı'da bilhassa Tanzimat Dönemi'nde görülen modernleşme hareketleri ile değişmeye başlamıştır. Tanzimat'ta temel amacı mülki bürokrasinin

---

[426] Suat Zeyrek ve Ali Erken, "Bir Saray Okulu: Enderun", içinde *Bosna Hersek, I. Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Sempozyumu Bildiri Kitabı* (2009), 348.
[427] Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", *Kebikeç*, 10 (2000): 223.
[428] Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 223.
[429] Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 223-224.
[430] Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlâkı* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 73; Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 223.
[431] Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 224.
[432] Sibel Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, 2006), 22-23.

ihtiyacı olan ve modern eğitimden geçmiş kişileri yetiştiren okulların kurulmasına yönelik bir siyasetin izlendiği görülmüştür. Ayrıca Tanzimat'ın ilanı ile kız çocuklarının eğitimiyle alakalı konular gündeme gelmiş ve bu konuyla alakalı ilgi, ilerleyen süreçlerde de devamlılığını sürdürmüştür. "1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi"nin içeriğini hayata geçirmek için gayretlerin sürdüğü II. Abdülhamid döneminde kız çocuklarının yararlanabileceği eğitim müesseselerinin sayılarında ve bu müesseselerinin yelpazesinde bir genişleme yaşanmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise özellikle Balkan ile I. Dünya Savaşları sebebiyle eğitim alanında gerektiği kadar teşebbüs gerçekleştirilememiştir. Fakat yine de bu dönemde kız çocukları için açılan okulların sayılarında bir artış meydana gelmiş ve ilk defa kız çocuklarının gidebileceği bir yükseköğretim kurumunun faaliyete geçtiği görülmüştür.[433]

Çalışmanın bu bölümünde, Osmanlı Devleti'nde kız çocuklarının eğitimi sorunsalı, öncelikle "*Tanzimat Öncesi Osmanlı Devleti'nde Kız Çocuklarının Eğitimi*" başlığı altında, geleneksel dönemde kız çocuklarına sunulan eğitim olanakları hakkında genel bir bilgilendirme yapılacaktır. Ardından "*Tanzimat Dönemi'nden II. Meşrutiyet Dönemine Değin Kızların Eğitimi ile İlgili İdealar*" başlığı altında, kız çocuklarının eğitimi için düşünülenler ele alınacak ve bu dönemlerde açılan okullar "*Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kız Okulları*" başlığıyla irdelenecektir. Ardından "*II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kızlara Sunulan Eğitim Olanakları*" başlığını taşıyan kısımda, Meşrutiyet'in kızlara getirmiş olduğu eğitim olanakları hakkında bilgilere yer verilmeye çalışılacak ve nihai olarak "*20. Yüzyılın Başlangıç Yıllarına Kadar Modern Eğitimin Yapılanması Üzerine Düşünceler*" adını taşıyan başlık doğrultusunda, eğitimin modernleşmesi konusunda bir değerlendirme gerçekleştirilecektir.

2.3.1.5.1.Tanzimat Öncesi Osmanlı Devleti'nde Kız Çocuklarının Eğitimi

Geleneksel yani klasik dönemde, Osmanlı Devleti'ndeki eğitim kurumları "*Sıbyan"*, "*Enderun*" ve "*Medrese*"lerden oluşmuştur. Kız ile erkek çocukların gittikleri ilk mektepleri, sıbyan mektepleridir. Bu mekteplerin ana gayesi, çocuklara okuma ve yazmayı öğretmek, Kuran-ı Kerim'i hatmettirmek ve belli başlı dini enformasyonları vermek olmuştur.[434] Ancak sıbyan mektepleri zamanla tıpkı medreseler gibi ihtiyaçlara cevap vermemeye başlamış ve eğitim kalitesi yönüyle de kötüye gitmiştir. Sıbyan mektebindeki eğitimlerini bitiren kız çocuklarının bir sonraki eğitimleri ise ebeveynlerinin sosyo-kültürel seviyelerine göre değişiklik göstermiştir. Kız çocuklarının eğitilmesi vazifesini, baba kâfi bir donanıma sahipse sürdürmüş, değilse tutulan özel hocalar aracılığıyla bu vazife yerine getirilmiştir.[435]

1800'lü yıllara gelindiğinde Osmanlı aydınları ve devlet adamları, Batı dünyasını tanıma ve algılama konusunda daha bilinçli bir hale gelmişlerdir. Batı ile kurulan politik ve iktisadi ilişki

[433] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 23.
[434] Abdurrahman Kurt, *Osmanlı Ailesi (1839-1876*) (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998).
[435] Kurt, *Osmanlı Ailesi (1839-1876*) (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998); Dulum, Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, 2006).

ağlarının yaygınlaşması ile Osmanlı Devleti'nde pek çok sahada Batılı düşüncelere eğilimlerde artışlar görülmüştür. Yaşanan bu gelişmeler aynı zamanda bir realitenin de fark edilmesine sebebiyet vermiştir. Osmanlı devlet adamları tarafından fark edilen bu realite, kız çocuklarına verilen ya da sunulan eğitimin niteliği ve derecesiyle alakalı olmuştur. Çünkü o dönemlerde kız çocuklarına sunulan eğitim, Batı'nın oldukça gerisinde kalmıştır. Nitekim içinde bulunulan bu duruma göre devlet adamları ve aydınlar tarafından Tanzimat Dönemi'nde kızların eğitimine dair yeni idealar oluşturulmuş ve bu oluşturulan idealar doğrultusunda, yeni mekteplerin faaliyete geçmesi hususunda ciddi adımlar atılmıştır.[436]

2.3.1.5.2.Tanzimat Dönemi'nden II. Meşrutiyet Dönemine Değin Kızların Eğitimi ile İlgili İdealar

Tanzimat Dönemi ile eğitim meselesi, Osmanlı Devleti'nin başat problemlerinden biri olarak görülmüş ve modernleşme projesinin hayata geçirilmesinde ve benimsenmesinde etkili bir aygıt olarak kullanılmıştır. Bütün bu düşünceler varolan eğitim düzeninde esaslı varyasyonların yapılmasına sebebiyet vermiştir.[437] Eğitim sisteminde gerçekleşmesi istenilen varyasyonlardan biri de kız çocuklarına yönelik olmuştur. Kız çocuklarının eğitimi konusunun gündeme alınmasında, bazı emarelerin etkili olduğu görülmüştür: Örneğin "*1861'de Takvim-i Vekayi gazetesinde yer alan bir yazıda, kız çocuklarına yönelik rüştiyelerin faaliyete geçmesindeki ana gayenin, kızların gerekli bilgileri öğrenmesi ve bu öğrenilen bilgiler doğrultusunda hem hayatlarını sürdürme hem de eşlerine katkıda bulunma…*"[438] düşüncesinin yattığının altı çizilmiştir.[439] Ancak tarihçi Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı Modernleşmesinde Kız Eğitimi* adlı makalesinde, rüştiyelerin kurulması konusundaki bu açıklamaları yeterli görmemiştir. Somel, bahsedilen fonksiyonların sıbyan mekteplerinde kız çocuklarına sunulan eğitimle benzer olduğunu vurgulayarak, devletin içinde bulunduğu maddi buhran durumunda yalnızca bu gaye nedeniyle eğitim alanına neden ek tahsisat ayrıldığını irdelemiş ve bu mekteplerin kurulmasında bambaşka bir gayenin yattığını düşünmüştür. Somel'e göre, kız çocuklarını iyi birer ev kadınına ve terbiyeli bir anneye dönüştürebilmek, devletin temel gayesi olmuştur. Çünkü kız çocukları yani geleceğin anneleri, çocukların yetiştirilmesinden ve eğitilmesinden sorumlu olan kişilerin başında gelmektedir. Çocuklar doğdukları andan itibaren annelerinin gözetimi ve denetimi altında yetişmişlerdir. Somel'e göre, bu anlamda ana kucakları, çocukların adeta ilk mektepleri, ilk terbiye edildikleri yer olmuştur.[440]

Bu değişim ve yenilenme evresinde toplumdaki aydın kesim, kız çocuklarının eğitim sisteminden mahrum kalmalarını, toplumun gelişememesinin sebeplerinden görmüştür.[441] Örneğin kız

[436] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 26.
[437] Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 224-225.
[438] Takvim-i Vekayi, 26 Zilhicce 1278.
[439] Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, 458.
[440] Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 225.
[441] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 27.

çocuklarının eğitimine ehemmiyet gösteren Namık Kemal 1872'de *Kızlar* adlı çalışmasında, toplumun bu konuyla ilgili düşüncelerine yer vermiştir:

> "*Kızların eğitimine ilişkin halkta bazı yanlış inanışlar ortaya çıkmıştır. Örneğin bazıları, kızların görevlerini ancak evin iç işleriyle uğraşmak olarak görür ve böylece fakir kızların yalnızca mutfak, dikiş, tahta silmek vs. bilmelerini yeterli bulurlar. Zengin kızların işi ise bunları yapacak hizmetçilerin denetimi olduğu için onların da okuma yazma öğrenmelerine hiç gerek yoktur, derler. Bazıları da kadınların yalnızca ihtiyaç giderme ve neslin üremesi âleti olduklarını, onların eğitim ve öğrenim görmelerinin gereksizliği şöyle dursun, bir ölçüde zararlı bile olduğunu söylerler. Çünkü böyle söyleyenlere göre kadınlar, yaratılışlarındaki eksiklik nedeniyle öğrendikleri şeyleri ekseriya kötüye kullanabilirler.*"[442]

Dönemin önemli aydınlarından Şemsettin Sami'nin *Kadınlar* adlı eseri, kız çocuklarının eğitimi konusunu merkeze almış ve ileri sürdüğü düşüncelerle dikkatleri üzerine çekmiştir. Toplumların iki cinsten yani kadın ve erkekten meydana geldiğinin altını çizen Sami, kadınların "eğitimsiz", "miskin" ve "uyuşuk" bir pozisyonda bırakıldıkça insanlığın ve dolayısıyla toplumların ilerleyemeyeceğini belirterek, kadınların eğitim sistemi içerisine dâhil edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.[443]

Kadınları yaşadıkları toplumun hem değeri hem de yükselme imgesi olarak tanımlayan ve değerlendiren Abdülhak Hamid Tarhan *Sabr-u Sebat* adlı oyununda, eğitim alan kadın ile eğitimden mahrum kalan kadınları bir çatı altında toplamış ve onları evin harem bölümünde buluşturarak, aralarındaki ayrımı gözler önüne sermek istemiştir. Kadınların kendi aralarındaki sohbetlerinden eğitim durumlarının anlaşıldığı oyunda, tiyatro sanatı ile ilgili diyaloglar oldukça dikkat çekmiştir:

> "*Emsal Kalfa:- Ey Kadın, Kaleiçi'nde hani bir oyun varmış, tiyatora mı ne diyorlar. O da oynayacak mı?*
> *Falcı Karı:- Tarator mu ha. O da var. O da oynayacak.*
> *Sabiha Hanım:- Bence asıl tiyatro burası. Bizi burada görenler kendilerini tiyatroda zannederler.*
> *Emine Molla:-Canım tarator da nedir? O nasıl şey öyle? Midelerde mi oynayacak?*" [444]

Kadınların da eğitim hakkına sahip olması gerekliliğine inanan ve eğitimsiz kalan kadınların ait olduğu toplumu kötü etkilediğini düşünen Abdülhak Hamid, ilk dönem oyunlarından *İçli Kız*'da da yine bu konu üzerinde durmuştur:

> "*Mesut Efendi: -Sen bilmez misin ki insan derdini hasūd bildiği adama söylemek adil bir hâkimin huzurunda sükût etmek kadar hamakat (ahmaklık) sayılır.*
> *Raife Hanım: -O hasūd dediğiniz ne oluyor acaba?*
> *Mesut Efendi: -Kendini bilmiyor musun? Bilmem ama senin için icat olunmuş bir söz olmalı. Behey İstanbullular! Bakınız terbiye etmediğiniz, okutmadığınız kızlarınızdan kocaları neler çekiyor? Ben şimdi bunun anasına babasına beddua etmem de kime ederim? Ah şurada evlenmek ister bir kaç kişi bulunsa da benim bu halimi görseler, acaba anlamazlar mı ki huyunu bilmediği bir karıyı almak! Acaba anlamazlar mı?*" [445]

---

[442] İbret, 22 Haziran 1288; Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 28.
[443] Şemsettin Sami, *Kadınlar* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1311), 34-46.
[444] Aynur Demircan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aydınlık Bir Yüz: Abdülhak Hamid Tahran" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2003), 83; Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 28-29.
[445] Demircan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aydınlık Bir Yüz: Abdülhak Hamid Tahran", 84; Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 29.

Tanzimat Dönemi'nde kız çocuklarının eğitim sisteminden mahrum kalmaları meselesi, basında da yer almıştır. Özellikle kadınların bilgisizliği ile sahip oldukları çocuklarının sıhhatleri arasındaki menfi bağa dikkat çekilerek, onların eğitilmesi lüzumundan bahsedilen yazılar görülmüştür. Nitekim 1893'de *Hazine-i Fünun* adını taşıyan dergide yer alan bir yazıda, doktor bu konuyla ilgili düşüncelerini dile getirmiştir. Yazıya göre, annelerin çocuklarının sıhhatleri konusunda yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadıklarının altı çizilmiş ve bu durumun özellikle çocuk yetiştiren anneler için büyük bir tehdit unsuru olduğu üzerinde durulmuştur. Yazıda ayrıca kadınlara yönelik yayınların azlığından, var olan yayınların dillerinin de ağırlığından bahsedilmiştir.[446]

2.3.1.5.3. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kız Okulları

Yukarıda bahsedilen görüşlerden yola çıkan yönetici ve aydın kesim, ilerleyememenin sebebini eğitim sistemine lüzumlu ehemmiyetin verilmediğini düşünerek, bu alanda reform çalışmalarının yapılmasına karar vermiştir. "*Bahsi geçen bu reform girişimlerinin temel dayanağı ise dini bilgilerden dünyevi bilgilere ve bilime geçiş olarak öngörülmüş ve betimlenmiştir*."[447] Nitekim bu doğrultuda Tanzimat Dönemi özellikle kız çocuklarının "ilköğretim" dışında eğitim sistemine dâhil edildiği bir dönem olarak da ön plana çıkmış ve kızlara yönelik okulların açılmaya başladığı görülmüştür.

Sultan Abdülmecid, 1845'teki bir fermanında; "*Eğitimin din ve dünya açısından herkese gerekli olduğunu, halkın cehaletinin giderilmesi gerektiğini*" belirterek "*bunun için de sıbyan ve rüştiye mekteplerinde (ilk ve orta öğretimin ilk dereceleri) yeni düzenlemeler…*"[448] yapılacağını belirtmiştir.[449] Nihai olarak yapılan çalışmaların neticesinde, bu döneme kadar gereken önemin gösterilmediği ya da gerek duyulmadığı kız çocuklarının eğitimi sorunsalı, artık devlet politikası kategorisinde kendisine yer edinmiştir.[450]

Tanzimat Dönemi'nde sıbyan mekteplerine yönelik gerçekleştirilen en anlamlı ve kıymetli adım, 1869'da çıkarılan "Maârif-i Umumiye Nizamnamesi" olmuştur. "*Bu nizamnameye göre sıbyan mekteplerine devam mecburiyeti erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları olarak belirlenmiştir*."[451] 1876'da yürürlüğe giren Kanun-i Esasi ile kız çocuklarının mektebe başlamaları mecburi hale getirilmiştir. Böylelikle kız ile erkek çocuklarının eğitimden eşit şekilde faydalanmaları konusunda yasal düzenleme yoluna gidilmiştir.[452] Söz konusu nizamnameye göre mektep hocalarının kadın olması isteniyorsa kadın öğretmenler yetiştirilinceye kadar yaşça büyük, deneyimli ve ahlâk sahibi

[446] Hazine-i Fünun, 1893; Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 29.
[447] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* (İstanbul: Metis Yayınları, 1996), 219.
[448] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi(M.Ö.1000-M.S.2004)* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2005); Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 30
[449]Mahmud Cevat, *Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı* (İstanbul, 1338), 27; Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 30.
[450] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 30-31.
[451]Cahit Yalçın Bilim, Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002, s. 218.
[452] Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, 218.

erkek hocaların görev alacakları da belirtilmiştir.[453] Kız çocukları için açılacak olan ilk mekteplerin ders programları erkek çocuklarının mektepleri ile özdeş niteliklere sahip olmuştur.[454]

Tablo 2.7. İlk kız İptidâî Mekteplerinin Ders Programı[455]

Usul-u Cedide Vehicle Elifba	Yazı Talimi
Kuran-ı Kerim	Muhtasar Fenn-i Hesap
Tecvid	Muhtasar Tarih-i Osmani
Ahlâka Müteallik Rasail	Muhtasar Coğrafya
İlmihal	

Bahsi geçen nizamnamenin ardından ilköğretimin zorunluluğunun 1876 anayasasında da yer alması, kız ile erkek çocuklara sunulan eşit eğitim imkânının hukuken de mümkün olabileceğini göstermesi açısından oldukça ehemmiyetli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.[456]

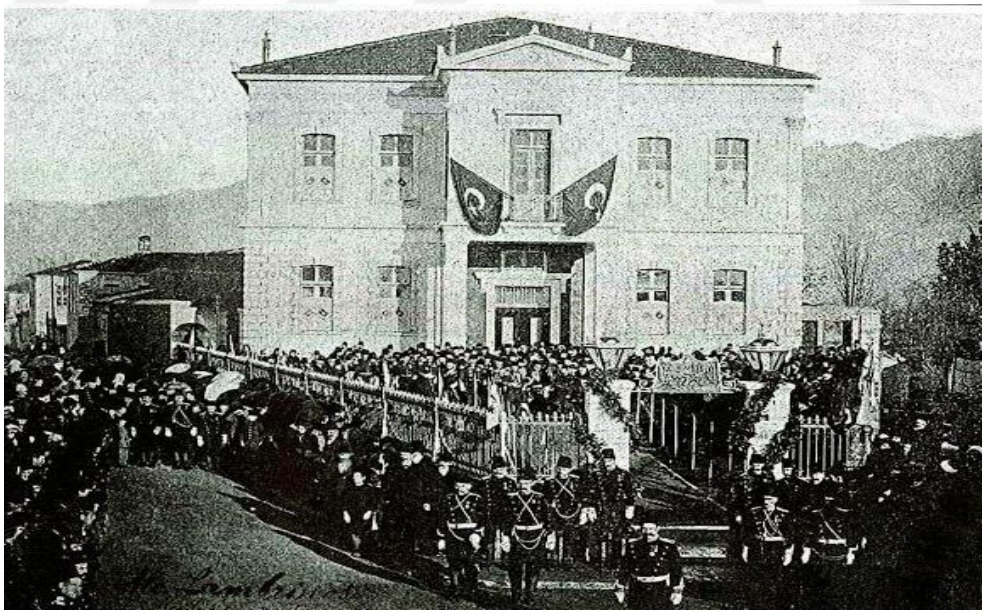
Tanzimat Fermanı'ndan ayrı olarak, 1856 tarihli Hatt-ı Hümâyûn'da yani "Islahat Fermanı"nda eğitim ile ilgili önemli maddeler yer almıştır. Fermana göre: "*Bütün mektepler bütün kesimlere açılacak, her cemaat kendi mektebini faaliyete geçirebilecek, ancak tüm mekteplerin müfredatları ve hocaları kontrol edilecek.*"[457] ifadeleri bulunmaktadır. Nihayetinde Islahat Fermanı'nın tesiriyle mektep sayısında önemli bir artış meydana gelmiştir. İlk kız rüştiyesi olan "Cevri Usta İnas Rüştiyesi"[458] 1858 yılında faaliyete geçmiştir.[459] "*Devlet nazarında kızlar için kurulan rüştiye mekteplerinin faaliyete geçmesindeki ana gaye, kızların bu mekteplerde alacakları eğitimle iyi bir şekilde yetiştirilebilecekleri ve evlenip yuva kurdukları zaman eşlerine yardımcı olabilecekleri ve kendi hayatlarını belli bir düzene oturtabilecekleri düşüncesine duyulan inançta yatmıştır.*"[460]

[453] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 31-32.
[454] Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 223-238.
[455] Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 226.
[456] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 32.
[457] Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, 25.
[458]Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT),* 9/126; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT*), 1/22, 02/04/1289; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT),* 1/95, 09/04/1289. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı (A. MKT. NZD),* 287/97, 14/01/1276. Bu rüştiyeye Sultanahmet [At Meydanı] Kız Rüştiyesi de denilmiştir.
[459] Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, 43.
[460] Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, 458; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 6: 172.

Şekil 2.39. Yanya İnas Hamidiye Mektebi[461]

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, bu mekteplerin kurulmasındaki ana gaye, kız çocuklarını iyi birer ev kadınına dönüştürebilmek olmuştur. Fakat bu mektepler ülke genelinde yaygınlaşamamış, büyük çoğunluğu İstanbul'da açılmıştır.[462] Taşrada Yanya, Selanik ve Yenişehir'de bu mekteplerin faaliyete geçtiği görülmüştür.[463]

Şekil 2.40. Yanya İnas Rüştiye Mektebi[464]

[461] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Fotoğraflar (FTG. F),* 8 (1912).
[462] Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 228.
[463] Bkz. Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, 93.
[464] https://tr.pinterest.com/pin/396457573428299380/ Erişim Tarihi: 10.01.2021.

Şekil 2.41. İnas Rüştiye'sinde Öğretmen ve Öğrenciler[465]

"*1800'lü yılların sonlarında taşranın belli kesimlerinde bu mektepler faaliyete geçmiş olsa da bilhassa kadın hocaların azlığı sebebiyle rüştiyelerin sayılarında bir artış yaşanmamış, üstelik bazı rüştiyelerin bu nedenden ötürü kapandığı görülmüştür*."[466] Yani toplum, rüştiye mekteplerine yeterince alaka göstermemiştir. Tarihçi ve akademisyen kimliğiyle tanınan Afet İnan, bu konu ile ilgili olarak düşüncelerini dile getirirken özellikle kadın öğretmenlerin sayıca azlığına vurgu yapmıştır.[467]

1869'da yayımlanan Maârif-i Umumiye Nizamnamesi sadece ilköğretime değil aynı zamanda orta öğretime de birtakım farklılıklar getirmiştir. Nizamnameye göre, İstanbul'da ve diğer şehirlerde kız rüştiyelerinin kurulmasına karar verilmiştir. Bu mekteplerdeki hocaların da kadınlardan oluşacağı belirtilmiş; fakat lüzumlu görülen kadın hocalar yetiştirilinceye kadar yaşça büyük, tecrübeli ve ahlâk sahibi erkek hocaların bu görevi yerine getirecekleri ifade edilmiştir.[468]

Tablo 2.8. Kız Rüştiyelerindeki Dersler[469]

Mebadi-i Ulum-u Diniyye[470]	Hesap ve Defter Tutmak Usulü
Kavaid-i Lisan-ı Osmani	Nakışa Medar Olacak Derecede Resim
İmla ve İnşa[471]	Musiki

[465] https://www.nkfu.com/inas-mektebi-nedir/ Erişim Tarihi: 08.01.2021.
[466] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)* (İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 1994), 151.
[467] Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri* (İstanbul: MEB Yayınları, 1982), 88.
[468] Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, 144.
[469] Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, 144.
[470] Dini ilimlere giriş.
[471] Kompozisyon.

Tablo 2.8. (devamı)

Müntehabat-ı Edebiyye	Tedbirü'l-Menzil[472]
Muhtasar tarih ve Coğrafya	Ameliyat-ı Hıyatiyye[473]
Mebadi-i Kavaid-i Arabiyye ve Farisiyye	

Tablo 2.8'de gösterilen ders programı tetkik edildiğinde, kız çocuklarına özgü kurulan rüştiyelerde sadece ev nizamına faydalı olabilecek seviyede yani belirli derecede matematik bilgisine yer ayrıldığı ve tarih ile coğrafya derslerinin tek bir ders altında toplandığı görülmüştür.[474] 1870'lere gelindiğinde ise kız rüştiyelerinin ders programında birtakım düzenlemeler yapılmış ve daha yalın daha reel bir müfredatın hazırlandığı görülmüştür.1873 yıllında kız rüştiye mekteplerinde uygulanan ders programı aşağıdaki tabloda ayrıntılandırılmıştır:"[475]

Tablo 2.9. Kız Rüştiye Mektepleri Ders Programı[476]

1.Sene	**2.Sene**	**3.Sene**	**4.Sene**
Arabi	Arabi	Arabi	Arabi
Farisi	Farisi	Farisi	Farisi
Ta'dad[477] Teracim[478]	Hesap	Hesap	Hesap
Ahlâk	Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya
İlmihal	Kıraat-ı Türkiye	Kıraat-ı Türkiye	Kıraat-ı Türkiye
Sülüs Hattı	Sülüs Hattı	Sülüs Hattı	Sülüs Hattı
Nakış	Rık'a Hattı	Rık'a Hattı	Hıyyatiyye
	Nakış	Nakış	Nakış

II. Abdülhamid döneminde ise rüştiye mektepleri ile alakalı yeni bir düzenleme daha gerçekleştirilmiş ve kız iptidai ve rüştiye mekteplerinde verilen eğitimler, 6 yıla dönüştürülmüştür. Arşiv belgelerine göre bu mektepler sadece İstanbul'da açılmıştır.[479] Bir müddet sonra rüştiye mekteplerinin sayılarındaki artış ile İstanbul'da birtakım meslek okulları ve yüksekokulların kuruluşu, yeni bir ara eğitim kurumunun açılmasını gerekli kılmıştır.[480] Bu doğrultuda 1869 Nizamnamesi'nde idadilerden de bahsedilmiş ve bu mekteplerle alakalı kararlara yer verilmiştir. Nizamnamede yer

[472] Felsefî metotla yazılmış ahlâk kitaplarında ev idaresini ve aile ahlâkını ifade eden terim.
[473] Biçki-Dikiş dersi.
[474] Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 227.
[475] Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 228.
[476] Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 228.
[477] Sayı saymak.
[478] Tercüme.
[479] Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 98.
[480] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 36.

verilen bu kararlar, 1000 haneyi aşan yerleşimlerde idadilerin kurulması, rüştiyelerden mezun olmuş olan çocukların bu mekteplere devam etmesi, bu mekteplerde öğrenim süresinin 3 yıl olması ve bu mekteplerin ders programları hakkındaki bilgilerden oluşmuştur.[481]

Kız çocuklarına yönelik lise seviyesinde eğitim veren ilk idadinin kurulması hususunda çeşitli görüşler ortaya konmuştur. "*Bazı kaynaklar kız çocuklarına özgü ilk idadinin II. Abdülhamid döneminde 13 Mart 1880 yılında faaliyete geçtiği bilgisine yer verirken…*"[482] yine bazı kaynaklarda bu tarihin 1911 olarak verildiği dikkat çekmiştir.[483] Ancak unutulmamalıdır ki, bu dönemde Manastır ile İstanbul'da kız çocuklarının gidebileceği "özel idadiler"in varlığı da bilinmektedir.[484]

2.3.1.5.3.1. Kızlara Yönelik Açılan Mesleki Eğitim Kurumları (Ebe Mektebi ve Kız Sanayi Mektepleri /Islahhaneler)

Osmanlı Devleti'nde mesleki eğitimin kız çocuklarına verilmesi konusu, Tanzimat Dönemi'nin tartışma konularından biri olmuş ve karara bağlanmıştır. Bu karar doğrultusunda, kız çocuklarının mesleki eğitimden yararlanmalarını sağlamak amacıyla çeşitli meslek mektepleri kurulmaya başlamıştır. Yapılan bu girişimlerle bahsi geçen mektepleri bitiren kız çocuklarının hem toplumsal yaşamda hem de iş yaşamında canlı ve etken olmaları amaçlanmıştır.[485] Bahsi geçen bu amaç doğrultusunda, kız çocukları için açılan ilk meslek mektebi "*1842'de Mekteb-i Tıbbiyye çatısı altında hizmete giren Ebe Mektebi olmuştur*."[486]

Avrupalı ebelerin hoca olarak görevlendirildiği "Mekteb-i Tıbbiyye"de 1843'de başlayan ve yaklaşık 2 yıl gibi bir zaman dilimi sonrasında eğitimlerini tamamlayan ebeler, diplomalarını almaya hak kazanmışlardır.[487] İlk zamanlarda bu mektebe kabul edilmede, okuma-yazma bilme zorunluluğunun olmadığı görülmüştür. İlkokulu bitirme zorunluluğu II. Meşrutiyet'ten sonra gerçekleşmiştir. Bu mekteplerde eğitimler uzun bir müddet modeller üzerinden verilmeye çalışılmıştır. 1895'ten itibaren bu mekteplerin ders programlarına "hastabakıcı dersleri" de eklenmiştir.[488] Ebe mektebini bitirenler, Osmanlı'da mesleki eğitimini tamamlayan ve kamusal yaşamın öznesi haline gelen kadınlar olarak nitelendirilmişlerdir.[489]

Kız çocuklarının el hünerlerini güçlendirmek ve bu hünerlerden iktisadi yarar elde etmek gayesiyle açılan "Kız Sanayi Mektepleri" ise mesleki eğitim olgusunu, kız çocuklarına sunması açısından oldukça değerli ve anlamlı kurumlar olarak tanımlanmıştır.

---

[481] Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 115.
[482] Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, 46.
[483] Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, 233.
[484] Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1991), 18.
[485] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 37.
[486] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 37.
[487] Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, 543; Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 37.
[488] Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, 543; Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 38.
[489] Bernard Caporal, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982), 105; Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 224.

Şekil 2.42. Üsküdar ve Konya Kız Sanayi Mektebi Öğrencileri [490]

Bahsedilen bu sanayi mekteplerinin İstanbul'da faaliyete geçmesi, erkek çocukları için 1868, kız çocukları için ise 1869'u bulmuştur. İstanbul'da kız çocuklarına yönelik kurulan bu mekteplerin ilk zamanlardaki gayesi, ordunun gereksinimlerini yani Yedikule'deki fabrikalara gereken işçi teminini sağlamak ve orduya gerekli olan malzemeleri temin etmek olmuştur.[491]

İlk başlarda kız çocukları sanayi mekteplerinde 5 yıllık bir eğitime tabi olmuşlardır. Fakat bu süre 1900 yılına gelindiğinde, derslerin artırılması nedeniyle 7 yıla çıkarılmıştır.[492] Yatılı olarak kız çocuklarına hizmet veren bu mekteplere ilk zamanlarda sadece yetim olan çocuklar kabul edilmiş ve her türlü masrafları devlet aracılığıyla giderilmiştir. 1904 yılında çıkarılan bir kanunla, maddi durumu iyi olan ailelerin çocukları da yatılı olmayarak, sanayi mekteplerine alınmışlardır.[493]

2.3.1.5.3.2. Dârülmuallimât (Kız Öğretmen Okulu)

Kız çocuklarının eğitimi için ortaöğretim düzeyinde olan rüştiye mekteplerinin 1859 yılında faaliyete geçmesi, oldukça mühim bir gelişme olarak algılanmış, fakat birtakım problemlerin de yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz mekteplere donanımlı ve nitelikli hocaları bulup getirmek, o dönem için büyük bir problem olmuştur. "*Bahsi geçen bu problemi ortadan kaldırmak için 1848 yılına değin, yani Dârülmuallimin'in hizmete girmesi beklenmiştir. Benzer bir sorun, kız rüştiye mekteplerinde de görülmüştür.*"[494] Ancak o dönemde kız rüştiye mekteplerinin bir başka problemi daha gün yüzüne çıkmıştır. "*Bu problem, ergenlik çağına giren kızların, İslami*

[490] https://loc.getarchive.net/media/students-art-school-for-girls-uskudar-kiz-sanayi-mektebi-abdullah-freres-photographes-1 Erişim Tarihi: 08.01.2021.
[491] Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, 686.
[492] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 110/39, 18/10/ 1319; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT),* 207/131, 19/04/1326.
[493] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD.),* 1176/34; Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, 80.
[494] Tezer Taşkıran, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973), 28.

geleneklere göre kapanmış olmaları ve yabancı erkeklerle aynı ortamda bulunmamaları gerektiği yönündeki anlayış üzerinden şekillenmiştir."[495] Bundan dolayıdır ki, kız rüştiyelerinde hocalık yapan kişilerin kadın olması zorunluluğu üzerinden oluşan problematiğin ön plana çıktığı görülmüştür. Bu problem, rüştiye mekteplerinin ilk zamanlarında iyi ahlâka sahip, yaşça büyük ve deneyimli erkek hocalardan yararlanılarak çözülmeye çalışılmış; yalnızca dikiş, nakış vb. elişi dersleri, işin ehli kadın uzmanlar aracılığıyla verilmiştir. Fakat gerçekleştirilen bu eylem, problemi çözmemiş ve nihayetinde kız rüştiye mektepleri yukarıda ifade ettiğimiz dini nedenlerden ötürü fazla ilgi görmemiştir.[496]

Kız rüştiye mektepleriyle ilgili bu problemi ortadan kaldırmak, daha çok kız çocuğunun bu mekteplerde eğitim almalarına vesile olmak ve bu mekteplere hoca yetiştirmek için 1870 yılında "Dârülmuallimât" yani "Kız Öğretmen Okulu" kurulmuştur.[497]

Şekil 2.43. Dârülmuallimât: Osmanlı'nın İlk Kız Öğretmen Okulu[498]

[495] Taşkıran, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, 28.
[496] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 38-39.
[497] Yahya Akyüz, "Osmanlı'da İlk Açılan Öğretmen Okulları", *Toplumsal Tarih*, 105 (2002): 21-22.
[498] https://www.fikriyat.com/fikriyat-ozel/2018/08/28/osmanlinin-ilk-kiz-ogretmen-okulu-drulmuallimt Erişim Tarihi: 08.01.2021.

Şekil 2.44. Dârülmuallimât Öğretmenleri ve Öğrencileri[499]

Dârülmuallimât, sıbyan ve rüştiye olmak üzere 2 bölümden oluşmuştur. Sıbyan bölümünün öğrenim süresi 2, rüştiyenin ise 3 yıl olarak belirlenmiştir. Mezun durumuna gelen sıbyan mektebi hocaları, istedikleri takdirde sınav haklarını kullanarak rüştiye bölümüne[500] devam edebilmişlerdir.[501] Devlet, kız çocuklarının eğitimlerini sürdürebilmeleri için gereksinimi olan kişilere de ekonomik anlamda destek olmuştur. Bu doğrultuda sıbyan bölümünde bulunan öğrencilere ayda 30, rüştiye bölümündeki öğrencilere ise ayda 60 kuruş destek verilmiştir.[502] Verilen bu desteğin karşılığında mezuniyet sonrası en az 5 yıl zorunlu görev mecburiyeti getirilmiş, görevi yerine getiremeyenlerden verilen krediler istenmiştir.[503] 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi gereğince, Dârülmuallimât'taki ders programı aşağıda gösterilmiştir:[504]

[499] https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/kiz-cocuklarinin-egitimi-icin-kurulan-drulmuallimt/3 Erişim Tarihi: 08.01.2021.

[500] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maarif İbtidai (MF. İBT.),* 112/90, 12.11.1319; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 112/128, 16.11.1319.

[501] Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, 668.

[502]Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.),* 59/177, 29.01.1296; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.),* 70/88, 05.11.1298; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.),* 51/163, 26/10/1294; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.),* 61/135, 07/05/1296; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.),* 1226/12, 18/07/1335.

[503] Tevfik Temelkuran, "Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 36 (1970): 62; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi (DH. HMŞ.*), 6/11.

[504] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 171/1. 09/10/1323; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 216/80, 14/10/1326; Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 234.

Tablo 2.10. Dârülmuallimât 'taki Ders Programı[505]

Sıbyan Şubesi	**Rüştiye Şubesi**
Mebadi-i Ulum-u Diniye	Mebadi-i Ulum-u Diniye
Kavaid-i Lisan-ı Osmani ve Kitabet	Kavaid-i Lisan-ı Osmani ve Kitabet
Usul-u Talim	Arabi ve Farisi
Her Cemaatin Kendi Lisanı	Her Cemaatin Kendi Lisanı
Risale-i Ahlâk	İlm-i Ahlâk
Hesap ve Defter Tutmak Usulü	Tedbir-i Menzil
Tarih-i Osmani ve Coğrafya	Tarih ve Coğrafya
Malumat-ı Nafıa[506]	Mebadi-i Ulum-u Riyaziye[507] ve Tabiiye
Musiki	Resim
Dikiş ve Nakış	Musiki
	Enva-ı Ameliyat-ı Hıyyatiyye

1895-96 yıllarına gelindiğinde ise Dârülmuallimât' ta yenilenmiş bir program hazırlanmıştır. "Ahlâk", "ilm-i eşya", "mevalid ve ulum-u tabiiye", "hıfz-ı sıhha", "musiki", "mamulat", "usul-u tedris" derslerinin programa eklendiği görülmüş ve böylelikle Dârülmuallimât'ta verilen eğitim daha profesyonel bir niteliğe sahip olmuştur.[508] Ayrıca yapılan düzenlemeyle artık okula rüştiyeyi bitirenlerin alınması planlanmıştır.[509] Aşağıdaki tablo, Dârülmuallimât' ta görev alan hoca sayısı ile kayıtlı olan ve mezun edilen öğrenci sayılarını göstermesi açısından yol gösterici niteliktedir:[510]

Tablo 2.11. Dârülmuallimât' ta Öğretmen, Öğrenci ve Mezun Sayısı (1871-1882)[511]

Yıl	**Mezun Sayısı**	**Bayan Öğr. Sayısı**	**Erkek Öğr. Sayısı**	**Öğrenci Sayısı**
1289 (1872-73)	-	8	50	20
1290 (1973-74)	2	-	-	17
1291 (1974-75)	2	5	31	20
1292 (1875)	2	6	58	8
1293 (1876)	2	6	62	9
1294(1877)	2	6	50	5
1295(1878)	3	-	37	-

[505] Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 234.
[506] Faydalı Bilgiler.
[507] Matematikle bağlantılı ilimler.
[508] Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim (1839–1908*) (İstanbul, 1945), 140.
[509] Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, 24-25.
[510] Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, 25.
[511] Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, 25.

Tablo 2.11. (devamı)

1296(1878-79)	3	4	46	-
1297(1879-80)	3	4	25	-
1298(1880-81)	2	5	16	-
1299(1881-82)	-	-	67	15

Nihayetinde Dârülmuallimât'ın faaliyete geçmesi ile kız çocuklarına verilen eğitim imkânlarının fazlalaştığı görülmüştür. Bu okuldan mezun olan öğretmenler hem kız rüştiyelerinin sayısının artmasına hem kız çocuklarının eğitimlerine devam etmelerine olanak sağlamışlar hem de kadınların çalışma hayatına dâhil olmasına vesile olmuşlardır.[512] Ünlü sosyolog ve yazar Niyazi Berkes[513] ile tarihçi İlber Ortaylı,[514] kız rüştiyelerin kurulmasıyla kadınlar için bilgi, eğitim ve kreatif güç gerektiren etkinliklerin yani mesleklerin önünün açılmış olduğunu ve kadınların mekteplerde hoca ya da yönetici olarak vazifelendirildiklerini belirterek, iş hayatına adım attıklarını ileri sürmüşlerdir.[515]

2.3.1.5.4. Gayrimüslim ve Yabancı Kız Okullarına Genel Bir Bakış

Tanzimat Dönemi'nden önce Osmanlı Devleti'nde yabancı menşeli özel kız okullarının varlığı bilinmektedir. Ancak Islahat Fermanı ile bu okulların sayılarında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Çünkü bu ferman ile çok sayıda yabancı devletin Osmanlı topraklarında okullaşma amacıyla harekete geçtiği görülmüştür.[516] 1870'li yıllara gelindiğinde, yabancı nüfusun Osmanlı'da okul açma gayesinin daha da arttığı görülmüştür. Tarihçi yazar Uygur Kocabaşoğlu[517] bunun nedenini "*Osmanlı'nın dağılması ve azınlıkların okullar vasıtasıyla dağılan Osmanlı'daki menfaatlerini himaye*

[512] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.),* 1/147,16/04/1289; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 113/62, 23/11/1319; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),*113/101, 27/11/1319; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),*117/44, 05/01/1320; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 117/50, 05/01/1320; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 120/21, 26/02/1320; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 142/113, 18/10/1321; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 143/66, 28/10/1321; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 145/27,19/12/1321.

[513] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973), 204.

[514] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: Hil Yayınları, 1983),183.

[515] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.),* 59/109; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 109/63; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 24/105, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 39/78; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif İbtidai (MF. İBT.),* 40/51.Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 43.

[516] Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 90; Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 43-44.

[517] Seçil Akgün, "Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika -19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Misyoner Okulları", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* 4 (1993), 119; Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 44.

arzusu…"[518]olarak yorumlamıştır. Kocabaşoğlu bu düşüncesini desteklemek amacıyla da Amerikan okullarını örnek olarak sunmuştur.[519]

Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler de okul açma konusunda hızlı hareket etmişlerdir. Rumların Heybeliada ile Fener'de; Ermenilerin ise Osmanlı'nın birçok yerinde kendi okullarını açtıkları görülmüştür. Arşiv belgelerine göre İstanbul'da Ermenilerin 1859 yılında 42 adet okulu bulunmaktadır.[520] Ayrıca Ermeniler kendi okullarında Türkçe eğitimine yer vererek, diğer yabancı menşeli okullardan farklı bir uygulama izlemişlerdir.[521]

Yabancıların kurdukları okullar, Türk aileleri tarafından da tercih edilmiştir. Bu okulların Türk aileleri tarafından tercih edilmesinin mühim sebepleri arasında; sistematik olmaları, reel bir müfredatı okullarında uygulamaları ve öğrencilerine çeşitli yabancı dilleri öğrenme imkânını sunmaları olmuştur.[522] Ayrıca Tanzimat ile birlikte gelen Batılılaşma düşüncesinin ekseniyle hareket edenlere göre Batı, sadece ekonomik anlamda değil kültürel dinamikleriyle de uygarlıkların en mükemmeli olarak konumlanmıştır.[523] Bu düşüncelerden dolayı Osmanlı Devleti'nde açılmış olan yabancı menşeli kız okullarında, Türk kızlarının eğitim aldıkları görülmüştür. Nitekim "*Bu okullarda okuyanlar, Batı'yı bilen eğitimli, nitelikli bir kadın kitlesinin oluşmasına, toplumun bilinçlenmesine ve kadın kitlesinin olması gerektiği toplumsal pozisyona sahip olmalarına vesile olmuşlardır.*"[524] Öte yandan bazı çevrelerde bilhassa edebiyat dünyasında bu okullara yönelik eleştiriler de getirilmiştir. Eleştirilerin odağında ise daha çok milli ve dini öğelere "yabancılaşma" konusunun yerleştirildiği görülmüştür.[525] Yazar Müfide Ferit *Pervaneler* adlı eserinde, bu "yabancılaşma" sorunsalına değinmeyi ihmal etmemiştir:

---

[518] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK. MK.)* 9/49, 09/08/1317; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrak Arzuhal ve Jurnaller (Y.PRK. AZJ.),* 27/36, 02/02/1311; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Hariciye Siyasi Kısmı(HR. SYS.),* 69/14, 30/09/1892. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, *(BCA.),* 180-9-0-0. 25/132/1, 24/11/1923; Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, *(BCA.),*180-9-0-0. 25/134/1, 01/11/1923.

[519] Akgün, 1993, s.157.

[520] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, *(BCA.),* 180-9-0-0. 22/112/1, 31/01/1923; Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, *(BCA.),*180-9-0-0. 22/113/1, 22/09/1925; Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, *(BCA.),* 180-9-0-0. 22/114/1, 20/06/1923; Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, *(BCA.),*180-9-0-0. 22/115/1, 27/01/1924.

[521] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.),* 1207/17, 11/05/1333; Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, 92.

[522] Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi,* 92; Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 44.

[523] Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi,* 92; Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 44-45.

[524] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 44-45. Bu okullarda okuyan Türk kızlarından olan yazar, siyasetçi, akademisyen ve öğretmen Halide Edip Adıvar kadınının bilinçli olması ve toplumsal yaşamın içine girmesi hususunda başat görevler yüklenmiş ve bu konularda telkinlerde bulunmuştur.

[525] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Maârif (Y.PRK. MF.),* 3/15, 06/08/1311; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Evrakı (DH. TMIK. M.),* 5/38, 15/12/1313; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi *Hariciye Tahrirat (HR. TH.),* 5/62, 15/09/1866; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *İrade Hususi (İ.HUS.),* 19/3, 01/06/1311; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrak Arzuhal ve Jurnaller (Y.PRK. AZJ.),* 27/36, 02/02/1311.

> "... *Bu Amerikan mektebine girenler artık aileleri, muhitleri, memleketleri için yabancı oluyorlar. Nasıl olacak o mektebe gidenlerin hepsi ahlâkına ve mektepte geçirdiği müddete göre bir istihaleye (başkalaşmaya) uğruyor. Fakat çocukluktan itibaren orada büyüyenler her halde Türklükten sıyrılıyorlar ve Amerika mukallidi (taklitçisi) oluyorlar. Bu muhakkak*." [526]

2.3.1.5.5. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kızlara Sunulan Eğitim Olanakları

19. yüzyılda dünyada yükselen merkeziyetçi akımla birlikte gerçekleşen ekonomik ve siyasal sistem değişikliği, Osmanlı Devleti'nde de kendisini hissettirmiş ve bu gelişme toplumsal ve yönetimsel kuruluşlarda olduğu gibi eğitim sisteminin de devletin kontrolüne girmesini gerekli kılmıştır.[527] Tanzimat Dönemi'nde "*Bu devlet nasıl kurtulur*?" problematiğine, II. Meşrutiyet Dönemi'nde verilmiş olan yanıt, "*Bu devleti sadece ve sadece uygulanmakta olan eğitim sistemi ile hocalar kurtarır."*[528] olmuştur. Nitekim bilimsel bilgiyi temel paradigma olarak gören İttihat ve Terakki'nin bu dönemde devlete ve devletin yürüttüğü politikaya kurduğu egemenlik hegemonyası, yenilenmenin ve ilerlemenin bir aracı olarak görülen eğitim kavramına değeri ve önemi artırırken,[529] toplumun yeniden yapılandırılması fikrinin doğmasına öncülük etmiştir.

Meşrutiyet'in toplumu yeniden yapılandırma projesinde, toplumu inşa etmenin öncelikle aile kurumunun ele alınmasından ve düzenlenmesinden geçtiği düşünülmüş ve bu duruma da kadına ve erkeğe sunulacak eşit eğitim olanakları ile ulaşılabileceğine inanılmıştır.[530] Bu konuyla alakalı esas düzenleme ise Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşı dönemlerinde gerçekleştirilmiştir. Bahsettiğimiz bu savaş dönemleri, toplumsal çıkarı bireysel çıkarın üstünde gören "milli bilinç" yaratma evresiyle beraber gitmiş ve kadınların "kamusal alana" dâhil olmalarının temelini oluşturmuştur.[531] Zira kızlara verilen eğitim, sadece onlar için değil aynı zamanda topluma sağladığı faydalar için gerekli olmuş ve bu şekilde algılanmaya ve yorumlanmaya başlamıştır.[532]

Toplumun yeniden yapılandırılması yolunda eğitim kavramının ve kadın simgesinin değerinin farkındalığı içerisinde olan yönetim, hazırlamış olduğu ilk nizamnamede, kız çocuklarının eğitimi sorunsalını, yönetimin mesuliyetlerinden ve görevlerinden biri haline getirmiştir.[533] Bu doğrultuda kadının eğitilmesi meselesinde, Tanzimat Dönemiyle başlamış olan bu süreci çabuklaştıracak

---

[526] Müfide Ferid, *Pervaneleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1340), 5.
[527] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001b), 245.
[528] Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 245.
[529] Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908- 1928*, çev. Ergun Aydınoğlu (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 54.
[530] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 445; Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 37; Mehmet Öznur Alkan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", içinde *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 198.
[531] Fatmagül Berktay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 355.
[532]Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi,* 238; Ayşe Kadıoğlu, "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", içinde *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 92.
[533] Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2001), 38; Caporal, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını,* 79-81.

etkinliklerin yapıldığı görülmüş ve kız iptidaileri ile rüştiyelerin sayıları çoğaltılmıştır.[534] 1911 yılında ise kız çocuklarına özgü idadilerin ve sonrasında da sultanilerin kurulduğu gözlemlenmiştir.[535] Bu yaşanan gelişmelerin dışında ayrıca "Dârülmuallimât"ın eğitim programının yeniden gözden geçirildiği ve kız çocuklarına yönelik "İnas Darülfünunu" adı verilen bir üniversitenin açıldığı ve yine aynı zaman diliminde "İnas Sanayi Nefise Mektebi" nin de faaliyete geçtiği tespit edilmiştir.[536]

Osmanlı Devleti'nde çağdaş manada hemşirelik eğitiminin I. Dünya Savaşı'nın ardından başladığı görülmüştür.[537] Bu doğrultuda öncelikle "Kadırga Doğum Kliniği"nde ebe olan kadınlara ders verilmeye başlanmış;[538] ardından Besim Ömer Paşa'nın çalışmaları sonucunda, Türkiye'de 1925 yılında ilk defa hemşire okulu faaliyete geçirilmiştir.[539]

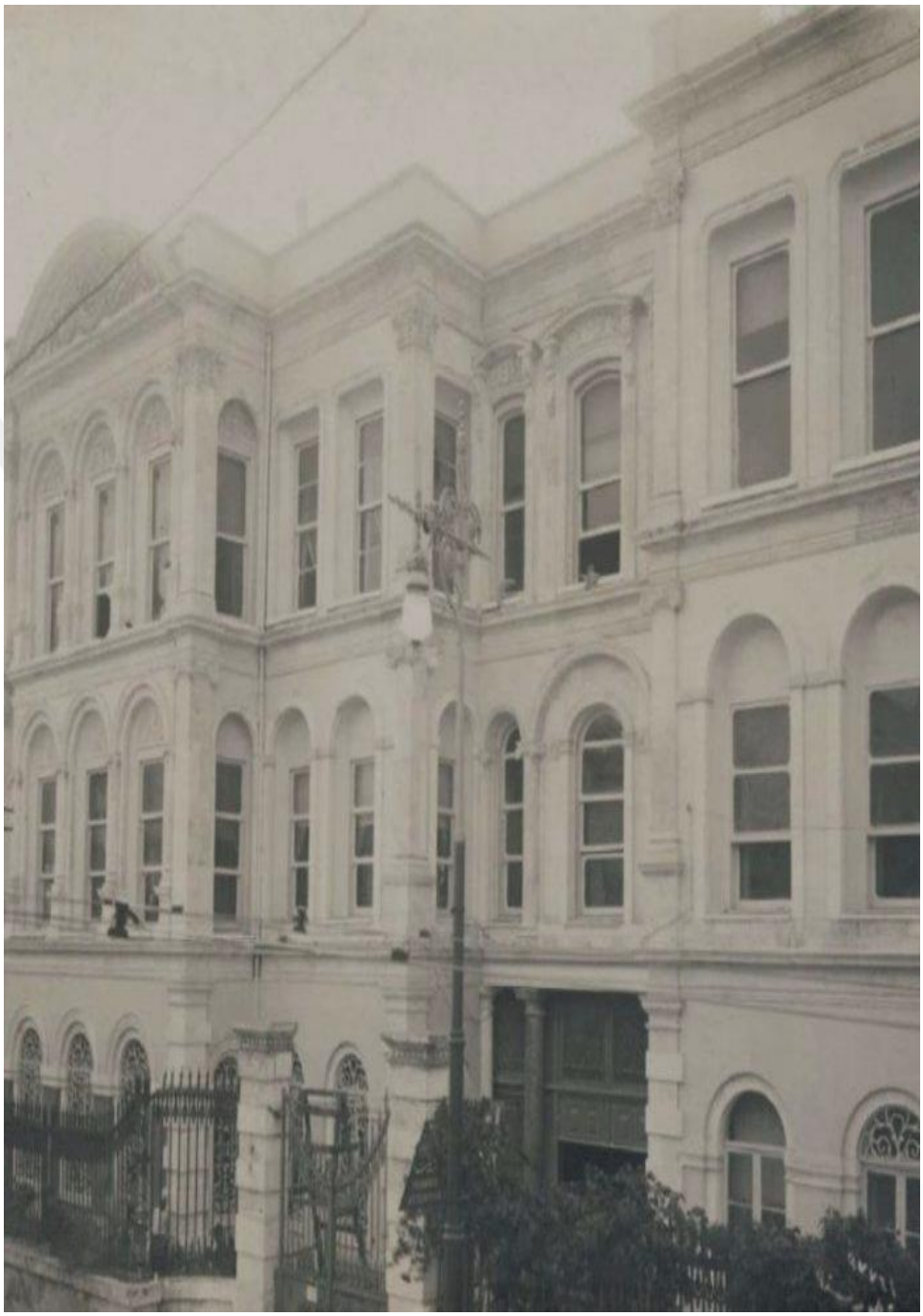
II. Meşrutiyet Dönemi'nde yani 1914 yılının Eylül ayında İstanbul'da kızlara yönelik "İnas Darülfünunu" isminde bir üniversite açılmıştır. "*Kadınlara özgü bir üniversitenin faaliyete geçmesi gerek o dönemin koşullarının buna müsaade etmesi gerek kadınların başını çektiği çabanın neticelenmesi gerekse kadın cinsini sosyal yaşamın içerisinde görmek isteyen fikir akımlarının da katkısı ile gerçekleşmiştir.*"[540] Tanzimat Dönemiyle gündeme gelen ve başlatılan, II. Meşrutiyet Dönemiyle ivme kazandırılan eğitim meselesi, kız çocuklarına özgü öğretim yapan okulların çoğalmasına sebebiyet vermiş; ancak bu çoğalma kadın öğretmen açığı sorununu da beraberinde getirmiştir.[541]

Kızların yükseköğrenim seviyesine erişebilme ve Dârülfünun'a girebilme zamanlarının geldiği yönündeki isteklerinin şiddetlendiği bir süreçte bir metot bulunmuş ve uygulamaya konmuştur. Bulunan metoda göre öncelikle Dârülfünun'da kızlara "serbest dersler" verilerek, kurulacak olan "İnas Dârülfünunu"nun temeli atılmak istenmiştir.[542] Ayrıca İnas Darülfünun'un açılmasında yükseköğrenim almak isteyen kızların başvuruları da dikkate alınmıştır.[543] "Dârülmuallimât'a eklenerek faaliyete geçen ve 3 yıllık bir eğitim periyoduna sahip olan "İnas Dârülfünunu", Edebiyat ile Fünun bölümlerinden meydana gelmiştir.[544]

Fünun bölümü "Riyaziyat" ve "Tabiiyat" olmak üzere 2'e ayrılmış ve 24 Ekim 1914 tarihinde 22 kız öğrenciyle eğitime başlamıştır. İnas Dârülfünun'a girebilmek için "Dârülmuallimât", "İnas

[534] Caporal, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını,* 111.
[535] Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını* (İstanbul: M.E. B. Yayınları, 1996), 84-85.
[536] Bahar Baskın, "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38 (2008), 90-91.
[537]Eren Kum, *Hemşirelik ve Kadın, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1967), 140.
[538] Kum, *Hemşirelik ve Kadın, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları*, 140.
[539] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 52.
[540] Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 46.
[541] Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 46-47.
[542] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Hayatım (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1998), 222–223; Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)* (Ankara: Ocak Yayınları, 1996), 269.
[543] Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müessesleri Dolayısı ile Türkiye Maârif Tarihi*, 1290.
[544] Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müessesleri Dolayısı ile Türkiye Maârif Tarihi*, 1290.

İdadisi" ya da "Sultanisi"ni bitirmek veya özel eğitime tabi olanlarının yapılacak sınavlardan[545] geçmeleri istenmiştir. Yine yükseköğrenime başvurmak isteyen kız öğrencilerin 16 ile 25 yaş arasında olmaları, kimlik ve aşı sertifikası göstermeleri de zaruri tutulmuştur.[546]

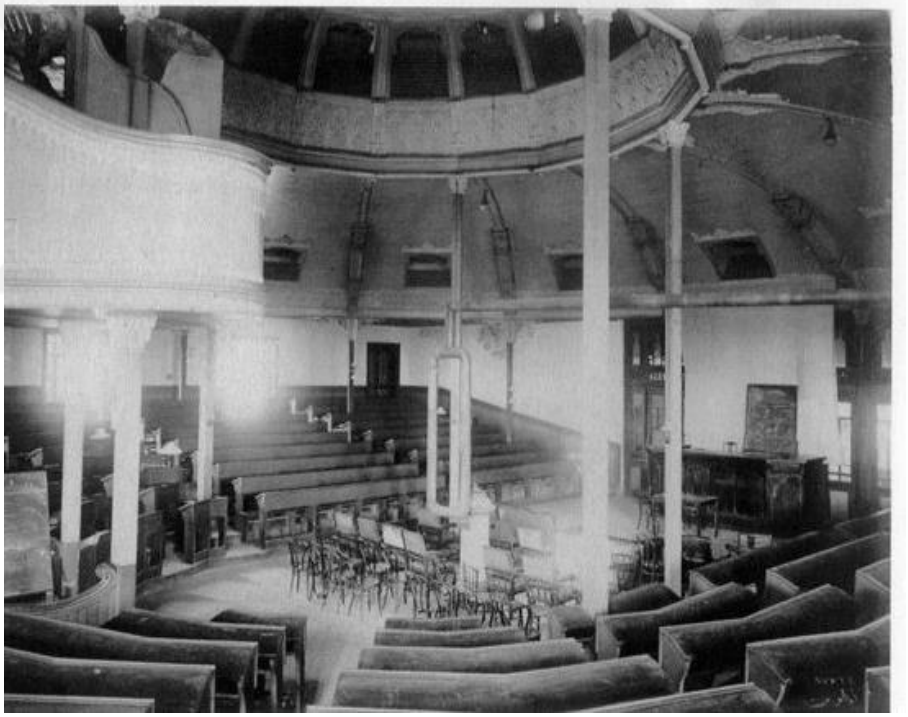

Şekil 2.45. İnas Darülfununu Zeynep Hanım Konağı'nda[547]

[545]Bkz. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi (MF. ALY.),* 27 Mart 1333 115/13-1.
[546] Tasvir-i Efkâr, 2 Eylül 1330.
[547] https://sarkac.org/2018/03/kadin-universitesi-sergisi/ Erişim tarihi: 12.01.2021.

Darülfünunun konferans salonu olarak yeniden düzenlenen Zeynep Hanım Konağı manejinin dış görünümü

Şekil 2.46. İnas Dârülfünunu[548]

Basında yer alan haberlerde İnas Dârülfünunu'nun Dârülmuallimât'a bağlı olarak kurulduğuna dikkat çekilmiş ve derslerde kullanılacak ekipmanlar için yapılan harcamaların, Dârülmuallimât'ın hesabına yatırıldığından bahsedilmiştir.[549] Böylelikle İnas Dârülfünunu'nun mali program anlamında da Dârülmuallimât'a tabi olduğu görülmüştür. Ayrıca okulda otoritenin ve düzenin sağlanıp korunması amacıyla 6 maddelik bir "dâhili talimatname" hazırlanmıştır. Bu talimatnameye göre kız öğrenciler,

[548] https://tr.pinterest.com/pin/509117932854748333/ Erişim Tarihi: 12.01.2021.
[549] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Tedrisat-ı Âliye Dairesi (MF. ALY.),* 13 Kânunisani 1330, 76/65.

belli kurallara uymak zorunda kalmışlardır.[550] Ali Nazıma Bey'in döneminde üniversitede verilen eğitimin bilimselliğini artırmak adına çalışmalar yapılmış[551] ve üniversitenin akademik ve idari kadrosunu güçlendirmek için birtakım girişimlerde bulunulmuştur.[552]

İnas Dârülfünunu başarıyla bitiren ilk mezunlar, "*Ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan Dârülmuallimâtlara tayin edilerek, toplumun üretim mekanizmasına dâhil edilmişlerdir*."[553] Ancak yapılmış olan bu tayinlere itaat etmeyenlere, İstanbul'da bulunan diğer mekteplerde görev verilmeyeceği gibi cezaların uygulanabileceği de belirtilmiştir.[554]

İlk mezunlarını 1917 yılında veren üniversite, 1920 yılında "Dârülfünun"a bağlanarak[555] yeni bir eğitim düzenine geçmiştir. Bu yeni düzene göre sabahları erkek öğrencilerin öğleden sonraları ise kız öğrencilerin dersleri verilmiştir.[556] Türk kadınlarını bilim alanında Türk erkekleri ile aynı seviyeye ulaştırmayı hedefleyen "İnas Dârülfünunu"nun nihai durumunu, kız öğrencilerin karma eğitimini savunmaları ve bu doğrultuda hareket etmeleri belirlemiştir. Zira kızlar, erkeklerle ayrı sınıflarda eğitim görmeleri usulüne karşı çıkmışlar ve derslere katılmamışlardır.[557] Yaşanan bu olayın akabinde tarihler 16 Eylül 1921'i gösterdiğinde üniversite senatosunun vermiş olduğu karar doğrultusunda İnas Dârülfünunu feshedilmiştir.[558] Böylelikle 1921-1922 eğitim öğretim döneminden itibaren karma eğitime başlanmış ve bu değişim süreci 1922-1923 eğitim öğretim yılında kız çocuklarının Tıp Fakültesi'ne kabul edilmeleriyle devam etmiştir.[559]

[550] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Tedrisat-ı Âliye Dairesi (MF. ALY.),*78/1.
[551] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezareti Tedrisat-ı Âliye Dairesi (MF. ALY.),* 90/96, 99/50, 78/33; Baskın, "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu", 93.
[552] Tanin, 4 Haziran 1333, 2.
[553] Bkz. Tanin, 15 Eylül 1333, 3; Tanin, 25 Eylül 1333, 4
[554] Tanin, 15 Eylül 1333, 3.
[555] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 52.
[556] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 52-53.
[557] Emre Dölen, "Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılında İstanbul Üniversitesi'nde Kız Öğrenciler", içinde *Sağlık Alanında Türk Kadını: Cumhuriyet'in ve Tıp Fakültesi'ne Kız Öğrenci Kabulünün 75. Yılı,* ed. Nuran Yıldırım, (İstanbul: Novartis Yayınları, 1998), 2.
[558] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 253.
[559] Tekeli ve İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, 253.

Şekil 2.47. Karma Eğitime Geçiş[560]

1914 yılına gelindiğinde, kızların güzel sanatlar alanında yeteneklerini geliştirebilmek, üretkenliklerini açığa çıkarmak ve onlar için açılmış olan okullara resim hocası yetiştirebilmek gayesiyle İstanbul'da "İnas Sanayi-i Nefise Mektebi" kurulmuştur. Yapılmış olan bu teşebbüs, kızların eğitilmesi konusunda gerçekleştirilen mühim bir hamle olarak nitelendirilmiştir.[561] 1917 yılında ise kız öğrenciler "dişçilik" ve "eczacılık" alanlarında eğitim görme olanağına da sahip olmuşlardır.[562]

Şekil 2.48. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin İlk Binası[563]

[560] https://www.milligazete.com.tr/haber/2852695/turkiyenin-ilk-kadin-universitesi-inas-darulfununu-1914te-kuruldu Erişim Tarihi: 12.01.2021.
[561] Kurnaz, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını*, 59.
[562] Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", 53.
[563] https://www.fikriyat.com Erişim Tarihi: 08.01.2021.

Şekil 2.49. İnas ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Heykeltıraşları[564]

Kısacası Meşrutiyet Dönemi, kız çocuklarının eğitimiyle alakalı tartışmaların yoğun olarak yapıldığı bir dönem olmuştur. Nitekim dönemin başlarında büyük imgelerle çalışmalara girişilmiş ve kızlara yönelik açılmış olan okulların niteliklerinin Avrupa normlarına uygun ölçekte olmaları arzulanmış, fakat bu konuda yeterince başarı gösterilememiştir. Aydın kesimler bu dönemin eğitim konusundaki en çarpıcı gelişmesini, kızlara üniversite eğitiminin sağlanmış olması olarak değerlendirmiştir.[565] Aslında eğitim sisteminde meydana gelen bu değişiklikler ve ilerlemeler, kadının hem toplumsal hem de kültürel yaşamdaki etkinliklerini çabuklaştırmasına vesile olmuştur.[566]

Nihayetinde II. Meşrutiyet Dönemi'nde kız çocuklarının eğitimindeki nihai hedef, "yeni hayat"ın "yeni kadınları"nın inşa edilmesiyle toplumun genelinde yapılacak olan değişimlerin gerçekleşmesine duyulan inanç olmuştur. Bu süreç zarfında bahsi geçen okulları başarı ile bitiren kızlar, öğretmen olarak görev aldıklarında toplumun ve geleceğin neslinin yapılanmasında oldukça önemli ve değerli bir sorumluluk bilinciyle hareket etmeye ve bu değişim ve yapılanma sürecine katkı sağlamaya çalışmışlardır.[567]

2.3.2. 20. Yüzyılın Başlangıç Yıllarına Kadar Modern Eğitimin Yapılanması Üzerine Düşünceler

Modernleşme kuramcıları, belirli bir tasarı ve düzen doğrultusunda gelişen "modern eğitim süreci"nin son evresinin "toplumsal", "ekonomik" ve "siyasal" ilerlemeye katkıda bulunacak bireyler üzerinden hareket etmek istemişler ve bu evrenin geleneksel toplumlarda nasıl ve ne şekilde

[564] Derya Uzun Aydın, "İnas ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin İlk Kadın Heykeltıraşları", *Turkish Studies,* 9/10 (2018): 1134.
[565] Kurnaz, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını,* 59.
[566] Türk Kadını, 16 Nisan 1335, 320.
[567] Baskın, "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu", 106.

gerçekleşeceğini irdelemişlerdir.[568] Modernleşme sürecini yaşamaya başlayan toplumlar, bu sebeple ilk olarak var olan eğitim sistemlerini düzenlemeye ve bu konu ile ilgili var olan pürüzleri ve aksaklıkları belirlemeye başlamışlardır. Gösterilen bu gayret, bir süre sonra devletlerin esas amaçları arasına dâhil olmuş ve bakiliğin eğitim evresinde gereksinim duyulan özelliklerle donatılmış kişiler aracılığıyla sağlanacağı düşüncesi, temel teoriler arasında yer almıştır.[569] Bu temel teoriye paralel bir biçimde 1923 yılına gelindiğinde, kurulan genç Türkiye'nin önünde duran en önemli mevzulardan biri de yeni rejimin prensiplerinin çocuklara aktarılması ve benimsetilmesi olmuştur.[570] Siyasi erkin hedeflediği tavır ile fikirler, dönemin eğitim yapılarında inşa edilerek topluma yayılmak istenmiştir. Bu anlamda yeni devletin prensipleri ile uyuşmayan ve geçmişi hatırlatan değerler ile bu prensiplerin şartsız kabulünü tehdit edecek unsurlar, tüm kapsamıyla ayrıntılı bir şekilde düşünülerek sistem dışına itilmiştir.[571]

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ve görülen modernleşme girişimlerinin yönü ise "devletin kurtarılması" amacını taşımıştır.[572] Nitekim III. Selim Dönemi'nde hem askeri hem de idari kurumlarda girişilen yapılandırma evresi, eğitim alanına da yansımıştır.[573] Nihayetinde işleyemediği ve yeni gereksinimleri karşılayamadığı ortaya çıkan eğitim alanına gerçekleştirilen düzenlemelerin içeriği ile özellikleri değişikliğe uğramıştır. Bu doğrultuda Batı'daki örneklerden hareketle, yeni okulların faaliyete geçtiği görülmüştür. Fakat modern eğitim sisteminin kurulabilmesi için şart olan dini unsurların eğitim alanından çıkarılmaması, bilakis dini unsurların korunabilmesi adına yapılan girişimler neticesinde, siyasi erkin eğitim alanında umduğu yararın sağlanmasını önlemiştir.[574] Daha oluşumunu bitirmemesine karşın, bütün İslam âleminde görülen "devlet ve toplum" beynindeki "düalizm", gerçekleştirilmek istenen reformlar sebebiyle Osmanlı'da olabildiğince karışık bir örgü oluşturmuştur. Yapılmak istenen reformların dini inanışları ortadan kaldıran teşebbüsler olarak nitelendirilmesi, iktidarın İslamiyet'in muhafızı olarak görevini yapmayan ve meşruluğuna zarar veren bir pozisyonda algılanmasına sebep olmuştur.[575]

> "*Devletin varlık gerekçesini ihmal etmesi ve hatta bu kutsal görevine ihanet etmesi şeklinde beliren bu algının yanında ortaya çıkan bu ikili görüntü, kendi içerisinde çelişkili bir yapı da yaratmıştır. Özellikle Tanzimat reformcularının, Avrupa'nın yönetim mekanizması ve kurumları ile*

[568]Mehmet Bozaslan ve Emel Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 /3 (2015), 311.

[569] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 311.

[570] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 311.

[571] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 311.

[572] Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler" içinde Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007), 61.

[573] Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", 61.

[574] Kemal Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. Dilek Özdemir (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 570.

[575] Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, 570.

> *üstünlüğünü kabul etmeleri sonucunda zımnen yani dolaylı olarak Avrupa siyasi ve kültürel sisteminin de üstünlüğünü kabul etmiş olmaları, sonraki yıllarda yabancılaşmanın artmasına neden olmuş ve bu yabancılaşmaya tepki de kendisini yerel kültürel düzeni koruma çabaları biçiminde göstermiştir ki, bu da dogmatik muhafazakârlığa ve hatta gericiliğe yol açmıştır. Eğitim siyasal birliğin, toplumsal uyumun ve devlete yönelik sadakatin sağlanmasında bir ideolojik aygıt endoktirinasyon aracı olarak da kullanılmıştır*."[576]

Modernleşme evresini yaşamak mecburiyetinde kalan "geleneksel toplumlar"ın temel unsurların değişmesi, bî hayli problemli olmuş ve değişime uygun olmayan güçlü unsurlar, çoğunlukla dağılma sürecine girmiştir.[577]17. yüzyılda yapılan savaşların yenilgiyle sonuçlanması, bu duruma bağlı olarak toprakların yitmesi ve mali problemlerin belirmesi mevcut nizamda ciddi sıkıntıların olduğunu göstermiştir. Daha Batı'nın gücünün farkına varılamadığı bu dönemde modernleşme teşebbüsleri, ordunun iyileştirilme faaliyetleriyle başlamıştır. Fakat bir müddet sonra yetersiz olan bu iyileştirme faaliyetlerinin içeriği, askeri başarısızlıkların son bulmaması üzerine genişletilmiş ve diğer alanları da kapsayan bir biçimde iyileştirme faaliyetlerine devam edilmiştir. İyileştirme faaliyetlerinin görüldüğü alanlardan biri de eğitim olmuştur. [578]

Tanzimat Döneminin mühim gelişmelerinden biri, eğitim alanında hem teşkilatlanma hem de biçimle alakalı görülen sorunların çözülebilmesi adına, 1857 yılında "Maârif-i Umûmiye Nezâreti"nin kurulması olmuştur. Maârif Nezaretinin kurulması ile eğitim alanında varolan sorunların aşılması noktasında, önemli bir girişim gerçekleştirilmiştir.[579] 18. yüzyılın sonlarında görülen "eklektik" ve "parçalı" bir görünüme sahip olan eğitim düzeni, hazırlanan nizamname ile dengeli ve tutarlı bir özellik göstermeye başlarken,[580] mektepler ilk, orta ve yükseköğretim aşaması olarak 3'lü bir yapıya sahip olmuştur.[581]

Tanzimat aydınları ve reformcularına göre toplumun eğitilmesi, esas gaye olarak belirlenmiş; dünyevi bilgilerin verilmesi, toplumun eğitilmesinden sonra öngörülmüş ve konumlandırılmıştır.[582] 1845 yılında gerçekleştirilen Yüksek Şûra'da Sultan Abdülmecid, eğitimin hedeflerini, dini ve dünyevi bilgilerin gerekliliği üzerine kurgulamış[583] ve bir Maârif Şûrası'nın kurulduğunu dile

---

[576] Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi* (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 80-81; Mehmet Öznur Alkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri 1839- 1924* (Ankara: Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000), 127.

[577] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 312.

[578] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 312-313.

[579] Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", 72.

[580] Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", 72.

[581] Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", 61; Mehmet Öznur Alkan, "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 379; Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim* (Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1985), 13-15; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 100-101.

[582] Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", 65.

[583] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 230

getirmiştir.[584] Bu doğrultuda gerek Yüksek Şûra'da gerekse Meşveret Meclisi'nde hazırlanan raporlarda hem dini bilgileri öğrenme hem de bu bilgilerin himaye edilmesine yönelik kararların alındığı görülmüştür.[585]

Eğitim sistemi ile ilgili çalışmalar, II. Abdülhamid döneminde de sürdürülmüş ve "Maârif-i Umûmiye Nezâreti" tekrardan düzenlenmiştir.[586] Bu dönemde gerek devlet yönetiminde gerekse toplumun sınıfsal yapısındaki değişiklikler, eğitim alanına da yansımış ve eğitimde önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. II. Abdülhamid döneminde beliren ve dönemin en belirgin özelliğine dönüşen değişikliklerden biri, eski konaklarda özel okulların açılması olmuştur. Nitekim Müslüman nüfusun bürokrasi alanında sayılarının ve nüfuzlarının artış göstermesiyle "Müslüman seçkinleri" yani "burjuvazisi" ortaya çıkmıştır. "*Bahsi geçen bu seçkin grubunun yaşadığı yerlerde ise çoğunlukta subay ile devlet memurlarının görev aldığı özel statüde olan okulların faaliyete geçtiği görülmüştür*."[587]

Özel okulların dışında mesleki eğitim veren kurumlar ile "yüksekokullar" bu dönemde faaliyete geçmiş ve eğitim alanında meydana gelen değişimler yaygınlaştırılmıştır.[588] Okul sayısındaki artış ile farklı seviyelerde okulların kurulması, II. Abdülhamid döneminin en mühim gelişmelerinden olsa da bu okullarda uygulanan ders programları ile derslerin dini nitelikli özellikler göstermesi, yaşanan bu gelişmelerin tam anlamıyla topluma etki edememesine neden olmuştur.[589] Tarihçi Kemal Karpat yaşanan bu durumun dönemin bürokrat eliti tarafından gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür. Karpat'a göre, bilimin ve bilginin gelişmesi konusunda bürokratik yapının katkısı yadsınamaz bir gerçekliktir. Ancak Karpat, bilimin ve bilginin toplumun tüm katmanlarınca benimsenmesi ve uygulanması noktasında, bürokrat elitin gönüllü olmadığını da ifade etmiştir.[590]

II. Abdülhamid, eğitim sistemini "monarşi"nin tekrardan inşasını gerçekleştirecek bir araç olarak algılamış[591] ve bu noktada halifelik makamının güçlenmesini sağlamak amacıyla dini bilgiler ve etik değerlerle yetiştirilmiş bir nesil oluşturmak istemiştir.[592] İslamiyet'in temel esaslarını okullar aracılığıyla öğrenecek nesilin, devletin kurtulmasına yönelik çareleri bularak yol alacakları düşüncesi, II. Abdülhamid'in eğitim siyasetini yönlendirmiştir. Dolayısıyla "İslamcılık" temelli bir siyaset

[584] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 230.
[585] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 314.
[586] Alkan, "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", 133.
[587] Tekeli ve İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, 657.
[588] Alkan, "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", 127.
[589] Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, 444.
[590] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 315.
[591] Alkan, "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", 387
[592] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 315-316.

izleyen II. Abdülhamid'in temel gayesi, devletin ne şekilde kurtarılacağı sorunsalını ortadan kaldırmaya özgü bir ilerleyiş olmuştur.[593]

1908 yılında "Jön Türkler"in girişimleri ve çabalarıyla "Kanun-ı Esasi" tekrar uygulamaya konmuş ve "Meclis-i Mebusan" çalışmalarına kaldığı yerden devam etmiştir.[594] II. Meşrutiyet'in oluşturduğu "nispi özgürlük ortamı", yeni sürecin başlangıcı olarak düşünülse de aslında aynı endişelerin ve korkuların hissedilmesinin önüne geçilememiştir. Bir süre sonra "Türkçülük" akımı ile hareket etmeye yönelen "İttihat ve Terakki Cemiyeti" izlediği eğitim siyasetini de bu düşünce akımına göre düzenlemiştir. Cemiyet her ne kadar "İslamcılık" akımından hoşnut olmasa da toplumun ayrışmasını önlemek amacıyla "İslamcılık" düşüncesinden de zaman zaman faydalanmıştır.[595]

II. Meşrutiyet Dönemi'nde "sultâni" ve "yüksekokul"lara ehemmiyet verilerek, kız çocuklarına yönelik "idadi" ile "sultâni" ve "üniversite" seviyesinde eğitim kurumlarının açıldığı görülmüştür. Ayrıca bu dönemde eğitim alanındaki problemlerin ve noksanlıkların önüne geçebilmek amacıyla çalışmalarda bulunulmuştur.[596] Örneğin bu dönemde ilköğretimin mecburiyeti konusunda birtakım girişimler yapılmış ve yapılan girişimler neticesinde ilköğretim kademesinin mecburiyeti gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde geleceğin neslini en iyi şekilde yetiştirme ve böylelikle ideal çocuğun yapılandırılması noktasında, bazı ilke ve prensipler doğrultusunda hareket edildiği de görülmüştür. Fakat eğitim sisteminin daha milli ve daha modern bir görünüme kavuşması, Cumhuriyet Dönemi'nde olmuştur.[597]

II. Meşrutiyet Dönemi'nde gösterilen gayretlere ve girişilen çalışmalara karşın, toplumun eğitilmesi hususunda yeterli ve kalifiyeli elemanlara ulaşılamamış ve kâfi derecede kurumsallaşılamamıştır. Üstelik belirli zamanlarda birbirinden ayrılmış ve kamplaşmış bir eğitim düzenini teslim alan rejim, kendi eğitim sistemini ve siyasetini oluştururken, Batı'daki gelişmelere paralel olarak hem "millî bir tavır" hem de "laik" bir özellik göstermek istemiştir.[598] Milletini dönemin önemli ve gelişmiş devletleriyle denk bir mertebeye ulaştırmak amacıyla eğitim alanında ve diğer pek çok alanda Batı'daki sistemleri inceleyen ve araştıran Mustafa Kemal Atatürk'ün hedefi, yeni kurulmuş olan genç Cumhuriyeti üniversal düzene dâhil etmektir.[599] Genç Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, eğitim alanındaki gayesini şu sözlerle ifade etmiştir: "*Mektep genç dimağlara insanlığa hürmeti, millet ve memleket muhabbeti, şerefli istiklâli öğretmeli, en mühim vazife maarif işleri olmalı, öğretme vazifesi güvenilir ellere teslim edilmeli, muallimlik diğer yüksek meslekler gibi*

[593] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 315-316.
[594] Nilüfer Göle, "Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen", *Doğu Batı*, 2 (1998): 78-79.
[595] Alkan, "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", 400.
[596] Alkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri*, 137.
[597] Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 36-37; Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi. (İstanbul: Pegem Akademi Yayıncılık 1999a), 229; Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 316-317.
[598] Bkz. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 121-145.
[599] Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, çev. Füsun Doruker (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 9.

refah teminine müsait bir meslek hâline konmalıdır."[600] Yeni rejimin eğitim anlayışının esasında "Fikri hür vicdanı hür" kişileri donanımlı bir şekilde yetiştirme düşüncesi vardır. Bu düşüncenin gerçekleştirilebilmesi için kişilerin hem etnik kimliklerinden hem de dini köklerinden ayrı bir biçimde davranması ve düşünmesi gerekmiştir.[601]

Genç Cumhuriyetin kurulduğu zamanlarda Osmanlı Devleti'nden yadigâr kalan mektep-medrese ikilemi iyice kökleşmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde medreselerle ilgili birtakım düzenlemeler yapılmış ancak var olan sorunlar çözülememiştir. Ayrıca Batı'daki paradigmalardan örnek alınarak kurulan okullarda da bir bütünlük oluşturulamamıştır.[602] 1921 yılında toplanan "Maârif Kongresi" ile Türk eğitim sisteminin bu sorunsalı, pek çok mahalde irdelenmiş, yorumlanmış ve nihayetinde "*3 Mart 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti kapatılmıştır.*"[603] Çıkarılan bu kanunla Tanzimat Dönemi'nden beri süregelen, birbirleriyle anlaşamayan ve ayrı düşen iki eğitim modelinin, birbirinden değişik fikir ve hislerle insan eğitme sorununu ortadan kaldırılacağı ve eğitimin gelecek nesilleri inşa edeceği fikri üzerinde temellendirileceği amaçlanmıştır.[604]

Türk eğitim tarihinde mühim değişimlerin gerçekleştiği 1924 yılında yaşanan bir diğer değişim ise "*Yurtdışında alanında uzman olmuş kişilerin Türkiye'ye çağrılmaları olmuştur.*"[605] Uzman eğitimcilerin davete icabet etmeleriyle Türkiye'de uygulanmakta olan eğitim düzeninin nasıl ilerletilebileceği problematiği gündeme alınmış ve eğitimciler tarafından hazırlanmış olan raporlar, incelenmiş ve uygulamaya konmuştur.[606]

> "*Okul programlarında ve ders kitaplarında yapılan değişikliklerle Osmanlıcılık yerine, Cumhuriyet'i öne çıkaran bir içerik getirilmiş; 1924 müfredat tadilâtı ile ilkokullar, birinci devrede üç sınıf ve ikinci devrede iki sınıf olmak üzere beş yıllık olarak düzenlenmiştir. Müfredatta Türkçe, hayat bilgisi, hesap-hendese, resim, el işi ve müzik dersinin yanı sıra üçüncü sınıftan itibaren din dersi, ikinci devrede ayrıca tarih, coğrafya, tabiat ve yurt bilgisi dersleri yer almıştır. 1924'te gerçekleşen müfredat düzenlenmesinde dikkat çeken nokta, eski programlarda dersler birbirlerinden kopuk ve konular tamamen müstakil olarak ele alınırken, yeni müfredatta ders konularının birbiriyle bağlantılı ve bütünleşik bir şekilde işlenmesi olmuştur.*"[607]

Atatürk, eğitim sisteminde uygulanması gereken programın niteliklerini şu şekilde dile getirmiştir: "*O program milletimizin bugünkü haliyle içtimaî, hayatî ihtiyacı ile muhiti şartlarıyla ve asrın icaplarıyla tamamen mütenasip ve mütevafık olsun. Bunun için muazzam ve fakat hayalî, muğlak mütalaalardan tecerrüd ederek hakikate nafiz nazarlarla bakmak ve el ile temas etmek lazımdır.*"[608]

---

[600] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1989), 206.
[601] Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", 18-19.
[602] Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", 19.
[603] Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi* (Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, 1982), 49.
[604] Ali Haydar Taner, *Milli Terbiye* (İstanbul: Milli Matbaa, 1926), 6-19; Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, 49-50.
[605]Bahsedilen uzman eğitimcilerin başında Democracy and Education'ın yapıtıyla modern eğitim sisteminin çerçevesini oluşturan Amerikalı eğitim filozofu John Dewey gelmektedir. Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", 20.
[606] Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", 20.
[607] İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1927), 3-5.
[608] İlkokul Programı, 1948.

1924, 1926, 1936, 1962 ve 1968'de değişimler geçiren ders programları, içinde bulundukları dönemin hem "siyasal" hem "toplumsal" hem de "kültürel" koşullarıyla ele alınmış, yine 1973, 1982, 1997, 2006 ve sonrasında da farklı açılardan tekrardan incelenmiş ve düzenlenmiştir.[609]

Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim alanında gerçekleşen bir diğer mühim gelişme de "karma eğitim"in uygulanması olmuştur. Modern eğitim ilkelerini bünyesinde barındıran karma eğitim paradigması, yeni kurulmuş olan devletin eğitim sisteminde ve anlayışında kendine yer edinmiştir.[610] Bu nedenle kız çocuklarının eğitim sistemine dâhil olması, kısıtlı olmuş hatta Osmanlı'nın son dönemine değin, eğitim imkânlarından faydalanmaları lüzumsuz olarak algılanmıştır. Toplumun ileri gelen ailelerin kızları ise özel öğretmenler vasıtasıyla eğitim olanaklarından yararlanmışsalar da büyük çoğunluğun eğitim olanaklarını oluşturmada kifayetsiz kalması, beraberinde kız çocukları ile eğitim kavramı sorunsalını gündeme getirmiştir.[611] Bahsi geçen bu sorunsal çerçevesinde, kadınların eğitilmesi meselesinin öneminin farkına varılması ile sistemin içine girmeye başlayan kızlar, mecburi eğitim prensibi doğrultusunda eğitimlerini almaya başlamışlarsa da kız ile erkek öğrencilerin okulları ayrılmıştır.[612] Bu durum "Talim ve Terbiye Kurulu"nda irdelenmiş, ama bir sonuca varılamamıştır. Bundan dolayı Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Uğural, bütün mesuliyeti üstlenerek, taşradaki 70 kadar ortaokulda karma eğitimi uygulamasını başlatmıştır.[613]

Cumhuriyet'in ilke, değer ve prensiplerini oluşturma ve yaygınlaştırma görevi ile aynı noktada buluşan karma eğitim, kız ile erkek öğrencilerin bir arada olduğu, aynı çatı altında buluştuğu ve aynı eğitim imkânlarından faydalandığı bir model olarak tanımlanmıştır.[614] Nitekim kız popülasyonunun eğitim sistemine katılmasıyla kadınlar sadece yaşadıkları evden çıkmamış aynı zamanda meslek sahibi olarak ekonomik hayatın içerisine de girmişlerdir.[615]

Genç Cumhuriyet'in kurucuları, 1920'li yılların sonlarında ülkedeki siyasal zeminin büyük bir kısmını oturtmuş, "laik" düzenin esaslarını belirlemiş ve bu esasları uygulamaya başlamıştır. Belirlenen bu esasların uygulamalarından biri de Latin alfabesinin kabul edilmesi olmuştur.[616] Okuryazar kitlesinin azlığı, genç Cumhuriyet'ten önce de bir problem olarak algılanmış ve bu doğrultuda II. Meşrutiyet ile kullanılan alfabenin iyileştirilmesi yönünde birtakım teşebbüsler yapılmıştır ancak yapılan teşebbüsler Dünya Savaşı sebebiyle yarım kalmıştır.[617] Yeni rejimin ilan edilmesinin ardından meclis çatısı altında ciddi problemlere sebep olan, fakat basından destek gören

[609] Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", 20-21.
[610] Berktay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", 353.
[611] Mahmut Âdem, *Çağdaş Üniversite mi Medrese mi?* (Ankara: Phoenix Yayınları, 2008), 24.
[612] Âdem, *Çağdaş Üniversite mi Medrese mi?*, 24.
[613] Cavit Binbaşıoğlu, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2005), 276.
[614] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 323.
[615] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 323.
[616] Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), 201-202.
[617] Necdet Aysal, *Atatürk Dönemi Türk Devrimi, Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011), 198.

bu değişim fikri, 3 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesinin kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir.[618] Latin alfabesinin kabulüyle kurulan "*Millet Mektepleri Türkiye'nin dört bir yanında açılmış ve okuma yazma oranında ciddi bir artış meydana gelmiştir.*"[619] Latin alfabesine geçişle sadece okuryazar sayısında bir artış meydana gelmemiş aynı zamanda Batı dünyası ile daha yakın bir ilişki kurulmuştur.[620]

Türkiye'deki eğitim düzeninin iyileştirilmesi ve modernleşmesi adına yapılan çalışmalara 1926 yılında hazırlanan "Maârif Teşkilatı Kanunu"nun yasalaşmasının ardından "İlköğretim Genel Müdürlüğü", "Halk Eğitimi Terbiyesi Şubesi" ve "Dil Heyeti"nin açılmasıyla devam edilmiş; 1921'de faaliyete geçen "Telif ve Tercüme Dairesi"nin "Talim ve Terbiye Dairesi"ne çevrilmesiyle sürdürülmüş ve belirlenmiş yerlerde "Maârif Emirlikleri" kurulmuştur. Ardından "Halk Eğitimi Terbiyesi Şubesi" kapatılmış ve vazife ve sorumlulukları "İlköğretim Genel Müdürlüğü"ne bırakılmıştır. Merkezde bu kurumlaşmalar ve dönüşümler devam ederken aynı zamanda okuryazar oranını artırmak gayesiyle hükümet, 1925 yılında yetişkin grubuna özgü, "Halk Mektepleri"nin faaliyete geçmesini sağlamıştır. Nihayetinde 1928 yılında Latin alfabesine geçişle daha konsantre bir okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Yüzbinlerin dâhil olduğu bu seferberlik sürecine vermiş olduğu destekten ötürü, Mustafa Kemal Atatürk'e de "Başöğretmen" ünvanı takdim edilmiştir.[621]

Temel eğitim kategorisinde gerçekleştirilen teşebbüs ve yapılanmaların ardından yükseköğretim konusunda her ne kadar "*1924'den beri çalışmalar başlasa da, 1930'dan itibaren daha somut adımların atıldığı görülmüştür.*"[622] Esasen I. Dünya Savaşı zamanında üniversitenin düzenlenmesi ile ilgili konular masaya yatırılmış ve konu ile alakalı yabancı uzmanlardan faydalanabilmek amacıyla çalışmalar başlatılmıştır. Yapılan çalışmalar doğrultusunda, Almanya ve Avusturya'dan uzmanlar Türkiye'ye getirilmiş; fakat dil probleminden ötürü sadece "enstitü" ile "laboratuvar" ortamlarında birtakım çalışmalar yapılabilmiştir.

1930'lu yıllarda Darülfünun'un iyileştirilmesi meselesi tekrardan gündeme gelmiş, bu meselenin çözülebilmesi için İsviçreli eğitimci *Albert Malche* Türkiye'ye çağrılmıştır."[623] 1932 yılında davete icabet eden ve İstanbul'a gelen Albert Malche, bir dizi anket ve gözlem çalışmalarında bulunarak, hazırlamış olduğu raporu hükümete sunmuştur. "*Raporun hükümete sunulmasının ardından Darülfünun 1933 yılında kapatılmış ve yerine İstanbul Üniversitesi açılmıştır.*"[624]

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda gerek ülkedeki okuryazar seviyesini artırmak ve gerekse Cumhuriyet'in temel aldığı prensiplerini, felsefesini ve yaşam şeklini topluma aktarmak amacıyla

[618] Ahmet Eskicumalı, "Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü 1923-1946", *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 19/2 (2003): 25.
[619] Eskicumalı, "Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü 1923-1946", 25; Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, çev. Mehmet Akkaş (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1995), 112.
[620] Binnaz Sayarı, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 33/1 (1978):176.
[621] Klaus Kreiser, *Atatürk*, çev. Dilek Zaptçıoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 321-344.
[622] Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 167.
[623] Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, 167-186.
[624] Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e),* 311.

"Millet Mektepleri" faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca şehir merkezlerinde görülen eğitim olanaklarının Türkiye nüfusunun büyük kısmının yaşadığı taşra alanına da yansıması için gösterilmiş olan gayretlerin sonuçlarına da yine bu dönemde ulaşılmıştır. Bilhassa "*Köylerde yaşamlarını sürdüren insanların hem eğitim haklarından yararlanmalarını sağlamak hem de onlara mesleki maharetleri kazandırmak gayesi ile 1940 yılında Köy Enstitülerinin kurulduğu görülmüştür.*"[625]

II. Meşrutiyet Dönemi ile yapılanan eğitim düzenlemesinin en orijinal etkinliklerinden bir diğeri ilk defa 1921 yılında gerçekleşen, fakat 1939 yılından itibaren 5 yılda bir tertiplenen ve faaliyetleri yasayla sonuçlandırılan "Millî Eğitim Şûraları" olmuştur. Mevcut eğitim sistemini ve düşünüşünü biçimlendiren bu toplantılar, alanında uzman olan kişilerin katılımlarıyla gerçekleştirilen önemli ve değerli etkinlikler olarak nitelendirilmiştir.[626]

Nihayetinde gelenekselliğe karşı başlatılan ve bir savaşım olarak değerlendirilen "modernite", Batı dünyasında "Aydınlanma" ile başlamış ve geçmiş döneme özgü bütün anlayışları, normları ve kuruluşları dağıtmıştır. Akıl ile akla verilen önem, kişinin tanrısal yetkiden bağımsızlaşmasına neden olmuş ve bu bağımsızlaşma dürtüsü, yeni bir sürece girildiğinin işareti olarak değerlendirilmiştir. "*Dünya genelinde yaşanan yeni sürece girme paradigması, bir süre sonra Osmanlı'ya yansımış ve Osmanlı'da çok sayıda kurumun değişmeye başladığı görülmüştür.*"[627] Hâkim ve güçlü bir konumda yer alan bu kurumların güçsüzleşmesine neden olan modernite çalışmaları, ilk başlarda bazı alanlarda gerçekleşmiş, bilhassa Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla bu çalışmaların alanı ile sınırı genişletilmiştir. Bu doğrultuda eğitim alanında da ciddi çalışmalar yürütülmüş, özellikle son zamanlarda faaliyete geçen okullarda, devletin parçalanmasını önleyecek elemanların yetiştirilmeleri hedeflenmiş, ancak "*Modernitenin eğitim ekseni tam olarak oluşturulamamıştır*."[628] Bu varyasyona kapalı duran toplum örgüsü, ulemanın da tesiriyle, yapılan her girişimin din açısından münasip olup olmadığını sorgulamaya başlamıştır.[629]

Modern bir ulus devlet kurmak isteyen ve bu istekle hedefine kilitlenen Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, ülkeyi yeni kimliğine ulaştırma ülküsü ve prensibiyle hareket etmiş ve bu doğrultuda bahsedilen bu ülkünün gerçekleşmesi için eğitim alanını en ehemmiyetli vasıta olarak kullanmayı tercih etmiştir. Zira okullarda geleceğin yetişkinlerine öğretilecek bilgi ve ideolojik ilke ve prensiplerle

[625]Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 153-158; Kazamias, *Educatian and The Quest Modernity in Turkey*, 124.
[626] Muhsin Hesapçıoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Eğitim Plânlaması Çalışmaları: Bir Değerlendirme. Türkiye'de Eğitim Bilimleri: Bir Bilanço Denemesi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2006), 108-124; Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", 26.
[627] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 326.
[628] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 326.
[629] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 326-327.

hem Cumhuriyet rejiminin hem de yeni kurulan genç Türkiye'nin istikbali, teminat altına alınmak istenmiştir.[630]

[630] Bozaslan ve Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", 327.

3. 19. YÜZYILDAN 20. YÜZYILA TÜRKİYE'DE ÇOCUK KAVRAMININ TOPLUMSAL VE POLİTİK DÖNÜŞÜMÜ VE CUMHURİYET DÖNEMİ'NİN ÇOCUKLUK ANLAYIŞI

3.1. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı Toplumunda Çocukluğun Dönüşümü

19. yüzyıla değin, Osmanlı toplumunda çocuk kavramı ile çocukluk döneminin tarihsel bir bakış açısıyla detaylandırılıp, yorumlanmasını mümkün kılacak miktarda belge bulunmamaktadır.[631] Tanzimat Dönemine kadar yazılan yapıtlarda çocuk ile çocukluk dönemine hemen hemen hiç yer verilmediği görülmüştür.[632] Tanzimat Dönemi'nde gerek kurumsal alanda gerekse toplumsal hayatın bünyesinde barındırdığı unsurlarda, modernleşme projesi adı altında yenilikler yaşanmaya başlamıştır. Bahsi geçen yeniliklerin kutbu, Batı dünyası olurken, bu yeniliklerin hem topluma hem de kurumlara yansıması, beraberinde ikili yapıları da getirmiştir. Bu ikili yapıların sebep olduğu karmaşıklık hissi, özellikle de kadın ve çocuk özelinde konumlanmıştır.[633] Batı dünyası ile kurulan bağların artması ve "orta sınıf" olarak nitelendirilebilecek bir grubun oluşması, beraberinde birçok sahada çocuklara özgü unsurların ithal edilmesine ve satılmasına neden olmuştur.[634]

Çocuklara özgü hem ilmi hem de edebi yapıtların kaleme alınması da 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde gerçekleşmiştir. Nitekim çocukların toplumsal hayatta görünürlüğünün artması ile onlara yönelik hazırlanan eserlerin sayılarında ciddi bir artış meydana gelmiştir.[635] Tanzimat Dönemi'nden sonra karşımıza çıkan çocuklara özgü yapıtların büyük çoğunluğu, Batılı kaynaklardan yapılan çeviri eserler olmuştur.[636] Ayrıca yine dönemin çocuk dergilerinde, çoğunlukla Fransızca'dan çevrilmiş eserlere rastlanılmıştır.[637]

Bu dönemde çocuklara gösterilen alakanın artmasıyla, onlara özgü süreli yayınların çıkmaya başladığı görülmüştür. "*Bu anlamda bilinen ilk çocuk dergisi, 1869'da yayımlanan ve 49 sayı çıkan Mümeyyiz olmuştur.*"[638] Ardından birçok çocuk dergisi de okuyucularıyla buluşmuştur.[639] Nihayetinde siyasal durumlarla şekillenen çocuk dergileri, içinde bulundukları sürecin siyasal havasına uygun bir politika benimsedikleri için bu dergiler aracılığıyla, yeni rejimin tasavvur ettiği "ideal çocuk" tasvirini belirlemek, mümkün görünmektedir.[640]

---

631 Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900* (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998), 26.
632 Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, 26-28; Yerasimos, *"16.-19. Yüzyıllarda Gravür ve Suluboyalarında Osmanlı Çocuk Figürleri"*, 58.
633 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşamı: Orta Çağ'dan Yirminci Yüzyıla* (İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 2002), 243-292.
634 Güven Gürkan Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası" (Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009), 26.
635 Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 27.
636 Bkz. Necdet Neydim, *Çocuk ve Edebiyat, Çocukluğun Kısa Tarihi, Edebiyatta Çocuk Figürleri* (İstanbul: Bu Yayınevi, 2000), 28-30; Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 27.
637 Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 26-27.
638 Yavuz Bayram, "Türk Edebiyatının İlk Çocuk Dergisi: Mümeyyiz (1869-1870)", *Hece* 104/105 (2005): 484-500.
639 Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 27-28.
640 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri* (İstanbul: Kitabevi, 1999).

Tanzimat Dönemi'nde çocuklar özelinde gerçekleşen önemli gelişmelerden biri de hem pedagojik gayretleri hem de çocuklara tavsiyeleri içeren yapıtların kaleme alınması olmuştur. Örneğin Ethem İbrahim Paşa'nın *Terbiye ve Talim-i Adâb ve Nesayihü'l Etfal* ismini taşıyan yapıtı, bu yapıtların başında gelmektedir.[641] Ethem İbrahim Paşa yapıtının ilk bölümünde, çocukların eğitimine yönelik Türkçe yazılan eserlerin sayıca azlığından bahsetmiş, mevcut olan eserlerin ise yetersizliğiyle ilgili yorumlarda bulunmuştur. Paşa'ya göre çocuklara özgü eserler kaleme alınırken, mutlaka onların seviyelerine ve yaşlarına uygun bir dil ve üslup kullanılmalıdır.[642] Eserde Ethem İbrahim Paşa kendi çocuğuna seslenerek, hayata dair birçok başlık üzerinde de durmuştur.[643]

Tanzimat Dönemi çalışmalarının çocuklara sağladığı diğer bir önemli gelişme ise korunmaya muhtaç çocuklarla ilgili olmuştur. Modernleşme öncesinde korunmaya gereksinimi olan çocukların genel anlamda akrabalar tarafından himaye edildiği görülmüştür. Akrabalar bu himayede yetersiz kaldıkları takdirde, çocukların başka aileler veya vakıf ile imaretler vasıtasıyla korunmaya çalışıldığı belirtilmiştir.[644] Çocukların modern anlamda teminat altına alınma girişimi, 1851 tarihli "Eytâm Nizamnamesi" ile mümkün olabilmiştir.[645]

19. yüzyılın ikinci yarısında çocuğun kendine özel ve kendine özgü bir birey olarak algılanması, Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatına ve düşünüşüne aksetmiştir. Tanzimat Dönemi'nden II. Abdülhamid dönemine, II. Abdülhamid döneminden II. Meşrutiyet Dönemi ile I. Dünya Savaşı'na uzanan süreçte "ideal çocuk" ve "ideal ebeveyn" tasvirleri farklı olsa da "vatana bağlılık", "toplumsal disiplin", "itaatkârlık" ve "çalışkanlık" gibi prensipler devamlılık göstermiştir. Özellikle de vatana bağlılık noktasında, vatan amentüsü ile aile kurumu arasında bir denklem kurulmuştur. Kurulan bu denkleme göre çocukların ebeveynlerine karşı hissettikleri duyguları ve bağlılıkları, aslında içinde yaşadıkları vatana ve devlete olan bağlılıkları ile eş değer olarak imgelenmiştir."[646] Bilhassa II. Meşrutiyet Dönemine değin "*sultanın velinimet-i bi-minnet sıfatı ile vatanın babası olarak sunulması, bu bağlamda ayrı bir anlam kazanmıştır.*"[647] Zira Sultan II. Abdülhamid, açmış olduğu kuruluşlar ile kimsesiz ve yardıma muhtaç insanların hamisi, imgesini kazanmak istemiştir.[648] Çalışmanın bir önceki bölümünde yani *Osmanlı Dünyasının Çocukları* başlığı altında bu konu detaylı bir şekilde ele alınmış ve bahsi geçen kurum ve kuruluşlar hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır.

[641] Bkz. Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 27-28.
[642] Bkz. Ethem İbrahim Paşa, *Çocuklara Öğütler (Terbiye ve Talim-i Adâb ve Nesayih-ül Etfal)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 3-4.
[643] Bkz. Ethem İbrahim Paşa, *Çocuklara Öğütler (Terbiye ve Talim-i Adâb ve Nesayih-ül Etfal)*, 11-82.
[644] Bu konuda bkz. Emine Akyüz, *Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2000), 33-35.
[645] Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 30.
[646] Özbek, "İkinci Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Dârülhayr-i Âli", 12.
[647] Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 31.
[648] Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 31.

3.2. II. Meşrutiyet Dönemi'nin Çocuk Dergilerinde Tasvir Edilen Çocukluk İzleği

II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti'nin siyasal hayatının tartışıldığı ve "Türk demokrasi tarihi" açısından oldukça önemli görüldüğü ve algılandığı dönemlerindendir. Cumhuriyet Dönemi'nin "laboratuvarı" yani deneyim evresi olarak da görülen[649] II. Meşrutiyet hem basın alanında hem de çocuk yazınında kayda değer gelişmelere ev sahipliği de yapmıştır. Nitekim dönemin çocuk dergileri incelendiğinde "çocuk kavramı" ile "çocukluğa bakış" paradigmalarında nitelikli bilgi ve verilere ulaşmak mümkün olmuştur. Bundan dolayıdır ki, II. Meşrutiyet Dönemi'nin çocukluğa bakış açısını ortaya koyabilmek için dönemin çocuk dergilerinin irdelenmesi ve değerlendirilmesi mecburiyeti ortaya çıkmıştır.[650]

II. Meşrutiyet ile oluşan hürriyet ortamı, düşünce hayatında bir dizi çeşitliliğe sebep olmuş ve bu çeşitlilik basın hayatında da görülmüştür. Oluşan hürriyet havasında ülkenin ve toplumun problemleri detaylı bir şekilde ele alınmış, ele alınan problemlerin giderilebilmesi adına, birtakım düşünceler ileri sürülmüş ve bu düşünceler dergi ve gazeteler vasıtasıyla topluma iletilmiştir.[651]

II. Meşrutiyet Dönemi'nde "kadın", "aile" ve "çocuk" gibi toplumsal faktörlerin edebi yapıtlara ve süreli yayınlara özne ile süje olmaya başladığı görülmüştür. Bu yapıtlar ile yayınlardaki ana gaye, yüzyıllarca gereken ilgiyi görmeyen bu toplumsal unsurların hem donanımlı hale gelmeleri yani eğitilmeleri hem de ülkenin müdafaasında vazife almaları olmuştur.[652] Çocuk dergileri de aynı gayeyi güderek hem okullara hem de devlet tarafından yürütülen siyasete destek olmaya özen göstermişlerdir. Dergiler tarafından yürütülen bu hareket, aynı zamanda "*Vatanperverliğin lüzumu olarak görülmüş ve dergiler, mevcudiyetlerini bu düşünceyle açıklamayı uygun görmüşlerdir*."[653] Bu sebeple dergiler, sadece çocukların eğitimi meselesine eğilmemiş aynı zamanda çocukların eğitiminden sorumlu olan kişilerin de eğitilmesinden yana bir tavır sergilemişlerdir.[654]

Çocukların eğitim aldığı ilk kurum, aile olduğu için dergilerde ebeveynlerin eğitimiyle alakalı bilgilere geniş yer verilmiştir. "*Çocuk Dünyası adlı dergide, ebeveynlerin eğitim konusuna önem vermediklerinden ve konuya umursamaz bir tavırla yaklaştıklarından bahsedilmiş ve ebeveynler bu konu ile alakalı tenkit edilmişlerdir*."[655] Çocuk dergilerinde "bilinç" hususunda aydınların sorumluluğuna vurgu yapılmış, Batı dünyasında "çocuk edebiyatı"na atfedilen değerden bahsedilerek, Osmanlı'nın çocuk edebiyatına ehemmiyet göstermesi gerektiği dile getirilmiştir. Dergiler Batılı

---

649 Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e),* 243; Tunaya, *Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar*, 121; Halil İnalcık, "II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, 11/45 (2008): 11.

650 Ali Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 40/2 (2007): 67.

651 Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 67.

652 Yahya Akyüz, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Okul Yöneticiliğinde Dönüşümler ve Kadın Okul Yöneticiliği", *Tarih ve Toplum*, 35/207 (2001): 58.

653 Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 68-69.

654 Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 68-69.

655 Çocuk Dünyasının Düşüncesi, 27 Mart 1913, 1; Bkz. Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 69.

düşünürlerin bu konuyla alakalı gösterdikleri değeri anlaşılabilir kılmak adına, "Tolstoy"dan bahsetmeyi ihmal etmemişlerdir.[656] Çünkü Osmanlı aydınlarının çocuklarla ilgili konuları irdelemedikleri ve göz ardı ettikleri görülmüştür. "*Çocuk dergilerinde bu durumun ortadan kaldırılması için aydınlara, çocuk edebiyatı alanında eserler üretmeleri konusunda tavsiyelerde bulunulmuştur*."[657]

Çocuk edebiyatı yapıtlarının konu ile kapsamlarının tayin edilmesinde, Batı vurgusunun ön plana çıktığı belirlenmiştir. Zira "*Çocuklara yönelik hazırlanan edebi yapıtlarda özellikle Batı dünyasının hikâye, masal ve efsanelerinden ilham alındığı görülmüştür.*"[658] Dergilerde çocuk edebiyatı yapıtlarının bu faktörlerle oluşturulduğu ve bu faktörlerin katkısıyla çocukların mevkiine münasip konularla onlara okuma isteği ile beğenisi oluşturulduğu savı, öne sürülmüştür.[659] Birçok çocuk dergisi bu anlayışı özümsemiş ve "milli çocuk edebiyatı"nı şekillendirmek ve ilerletmek için "milli hikâyeler" başlığını kullanarak hikâyeleri okuyucularına sunmuştur. Hikâyeler dışında çocuk şiirlerinin de dergilerde yer alması hususunda birtakım çalışmalar yürütülmüştür. Ancak ifade etmek gerekir ki, ülkede yaşanan politik sorunlar, çocuklara yönelik hazırlanan eserlerin gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir.[660] Nihayetinde "çocuk edebiyatı" başlığı altında yazılan eserler, özellikle Balkan Savaşlarında alınan yenilgilerin ortaya çıkardığı hasım ve hoşnutsuzluk hislerinin gölgesinde bir ilerleme kaydetmiştir.[661]

Dönemin çocuk dergilerinin betimlediği çocuk modeli, "*II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilke ve prensipleriyle bütünleşen ve birbirinden farklı maharetleri bünyesinde harmanlayan bir çocuk imgesidir.*"[662] Okul öncesi sürecine ait olduğu imajını veren *Çocuk Dostu* dergisinde betimlenen çocuk modeli "çalışkan", "güzel kalpli" "doğru sözlü" ve "ebeveynlerine düşkün" bir çocuk şeklinde tasvir edilmiştir.[663] *Arkadaş* dergisi de *Çocuk Dostu* dergisinde verilen çocuk imgesinin altını çizmiş ve bu özelliklere özverili ve saygılı değerlerini de eklemiştir.[664]

Dönemin şartlarının tesiriyle çocukluk dönemi, kısa bir zaman diliminde atlatılması gereken bir süreç olarak algılanmıştır. Bu algının nedeni aslında var olan "siyasal" ve "sosyal" şartların çocukluk dönemini hemen aşılması zaruri olan bir döneme indirgemesi olmuştur. Çocuk dergilerinde bu konu ile alakalı yazılara da rastlanılmıştır. "*Sizi yirmi yaşına kadar çocuk bırakan miskin ve murdar usul-i terbiyeyi kaldırmaya çalışacağız.*"[665] denilerek, çocukluk döneminin uzun

[656] Tolstoy hayatının bir kısmını çocuklar için masallar yazarak geçirmiş ve hatta kendi köyünde açtığı mektepte ömrünün sonuna kadar köylü çocukların terbiyesiyle meşgul olmuştur. Çocuk Dünyasının Düşüncesi, 1913, 1.
[657] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 69.
[658] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 70.
[659] Çocuk Dünyasının Düşüncesi, 27 Mart 1913, 1.
[660] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 70.
[661] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 70.
[662] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 70.
[663] Çocuk Dostu, 7 Mayıs 1914, 2.
[664] Arkadaş, 18 Şubat 1910, 71.
[665] Ahmet Hamdi, "Bir Hasbıhal", *Çocuk Duygusu*, 6/7 (Ağustos 1913): 2.

tutulmasının yanlış olduğu ileri sürülmüş ve bu durumun eğitim düzeninin aksaklığı ile öğretim metotlarının hatalarından kaynaklandığı iddia edilmiştir.[666]

Çocuk dergilerinin "Çocuk nedir?" sorusu üzerinde önemle durduğu görülmüştür. *Sultan Orhan On iki Yaşındayken* adlı bir yazıda da bu soru üzerinde durulmuş ve çocuğun önemsenmediği, ciddiye alınmadığı çıkarımında bulunulmuştur.

> "*Bizim şarkımızın son yıkıntı senelerinin en fena işlerinden biri de çocukluğa hiç ehemmiyet verilmemesi ve çocuğa, henüz insan hukukuna nail olmamış eksik bir şey gözüyle bakmamızdır. Çocuk arzuları; adam! ...çocuktur gibi hiç manasız bir lafla ihmal olunurdu. Çocuk ruhu güya henüz bir ruh değilmiş gibi muamele görürdü. Her millette kullanıldığından daha ziyade bizde çocukluk kelimesi münasebetsiz işleri anlatırdı. Bu derece ihmal edilen çocukluk iyi bir terbiye göremezdi. Zaten henüz bir terbiye usulü de yoktu.*"[667]

Musavver Şebab dergisinde "*Terbiye Tahsil-i Etfal*"[668] adlı makalede "Çocuk nedir?" sorusu irdelenirken, önceki dönemlerde ilginin yetişkinler üzerinde toplandığından ve "gonca-i hayat" olarak nitelenen çocukların göz ardı edildiğinden ve Meşrutiyet Dönemi ile mevcut olan bu durumun değiştiğinden söz edilmiştir.[669] Çocukluk dönemi daha çok ileriki süreçte yüklenilecek vazife ve rollerle izah edilmiştir.[670] Aslında burada değer verilen unsurun, çocuğun gelecekte yapacağı göreve hazır ve donanımlı hale gelmesi meselesi, olduğu aşikârdır. Tam da bu noktada eğitim, çocuğun donanımlı hale gelmesinde bir araç olarak kullanılmıştır. " *Yaşamak Üzerine"* adlı bir makalede, toplumların ve devletlerin istikballeri için çocukların ne denli mühim ve değerli olduğu konusuna geniş yer verilmiştir. Makaleye göre bugünün çocukları, geleceğin yetişkinleri olarak kabul edildikleri için öncelikle kaliteli ve donanımlı bir eğitimden geçmeleri gerekmektedir.[671]

Türk şair, filozof ve siyasetçi Rıza Tevfik, Batı'daki çocukluk bilincinin önemli bir aşamada olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre "*Batı dünyasında ebeveynlerin çocuklarına olan yaklaşımları, pozitif anlamda ilerleme kaydetmiştir*."[672] Bunun modern pedagojik ilerlemeler nedeniyle gerçekleştiğini düşünen Rıza Tevfik, değişim geçiren çocukluk düşüncesini çocuğa ilginin artmasına bağlamıştır.[673] Rıza Tevfik'e göre, ebeveynlerin çocuklarına olan tesirleri, bu ilginin ve alakanın yoğunlaşması ile kuvvetlenmiştir. Çocuklara gösterilen bu ilgi ve alaka aslında geçmiş dönemlerde kendi başına bırakılan çocuğun ve çocukluk anlayışının artık geride kaldığını göstermesi açısından da oldukça değerlidir.[674]

Çocuklardaki öğrenme arzusunun ve ilgisinin eğitimciler için bir avantaj olduğunu ifade eden *Musavver Şebab* dergisi, *İhtiyac-ı Maârif* adlı makalesinde bu husus üzerinde durmuştur. Dergiye göre "*Çocuklardaki bilme isteğinin ve arzusunun en iyi şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Bu noktada*

[666] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 70.
[667] Çocuk Bahçesi, 2 Nisan 1914a, 65.
[668] Musavver Şebab, 14 Nisan 1910, 5.
[669] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 71.
[670] Musavver Şebab, 14 Nisan 1910, 5.
[671] Çocuk Duygusu, 7 Ağustos 1913, 2.
[672] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 72.
[673] Çocuk Dünyası, 12 Şubat 1914, 3.
[674] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 73.

çocuklara özgü hazırlanan eğitim sisteminin bu hususları göz önünde bulundurması zaruri ve elzemdir."[675]

"*Hamdolsun, Çocuklarımız Düşünüyor*" başlıklı bir makalede, çocuklardaki ilgi ve merak hususuna değinildiği görülmüş ve geçmiş dönemlerde çocuklara yapılan ket vurmalara ve müdahalelere karşı çıkılmıştır. Makaleye göre, "*Geçmiş zamanlarda çocuklardaki bilme ve öğrenme arzusunun en yüksek seviyede olduğu zaman dilimleri, bu müdahalelerle geçmiş ve çocuklar araştırma, inceleme, soru sorma ve sorgulama durumlarından soyutlanmışlardır*.[676] Geleceğin yetişkinlerini bu düşünce yapısıyla büyütmenin büyük hasarlara neden olduğunu düşünen *Çocuk Bahçesi* dergisi, çocukları muhakeme etme ile soru sorma eyleminden yoksun bırakmanın, yanlış bir davranış olduğunu bilakis bu eylemlerin yapılması gerektiğini vurgulamıştır.[677] Bahsi geçen dergiye göre çocukta his, fikir ve akıl gelişiminin aşamaları ve bunlar arasındaki bağlar, önceki dönemlerde iyi bir şekilde anlaşılamamıştır ve bu nedenle çocuklar hayata karşı yabancılaşma duygusu içerisinde yer almışlardır.[678]

Çocuk Bahçesi dergisi, çocukluk dönemini sorumluluk ve vazife dönemi olarak da görmüştür. Dergiye göre bu dönemi mesuliyetsiz bir dönem olarak görenler, "*Onları yarınlardan uzaklaştıran ve yaşamdan koparan aslında olumsuz fikirler silsilesidir. Hâlbuki ebeveynler, çocuklarını büyütüp yetiştirirken bu hususlara dikkat edip, onların bilme ve öğrenme ihtiyaçlarını karşılayıp, onlara sorumluluklar ve vazifeler verdikleri takdirde, çocukların toplumsal yaşam hakkında fikirler üretmelerine yardımcı olurlar.*"[679] Dergi, bu yardımın edileceği ortam olarak eğitim alanını öngörmüştür. Bu noktada eğitimdeki hedef, çocuklardaki öğrenme ve bilme maharetini fark etmek ve geliştirmek üzerine konumlanmalıdır.

Aileler ile eğitimciler için hazırlanan bir makalede aynı konuya değinilmiş ve çocukları istikbale hazırlamanın gerekliliği üzerinde durulmuştur. Makale, "*Himayeci yaklaşımın çocuğun hayata hazırlanmasına engel oluşturduğu düşüncesini*"[680] ivedilikle yinelemiştir. Çünkü makaleye göre himayeci yaklaşımla büyüyen çocuklar, yaşamın hakikatleriyle karşılaştıklarında afallamakta, çaresiz kalmakta ve başarıya ulaşamamaktadırlar.[681]

Meşrutiyet Dönemi'nin çocukluğa bakışını biçimlendiren bir diğer faktörü ise sağlık teması olmuştur. Çocuğun eğitimiyle alakadar olan sağlık mevzusu, dergilerde geniş yer bulmuştur. Bahsi geçen dergilerde özellikle yeterli ölçüde dengeli beslenmeyen çocukların sağlıklarında ciddi problemlerin yaşanacağı üzerinde durulduğu görülmüştür.[682] Zira bu dönemde çocukların varolan koşullardan ötürü sağlıklı, dayanıklı ve çevik olmaları istenmiştir. Bu isteğin gerçekleşebilmesi,

[675] Musavver Şebab, 4 Şubat 1910, 2.
[676] Çocuk Bahçesi, 30 Nisan 1914b, 129.
[677] Çocuk Bahçesi, 30 Nisan 1914b, 129.
[678] Çocuk Bahçesi, 30 Nisan 1914b, 129.
[679] Çocuk Bahçesi, 2 Nisan 1914a, 65.
[680] Musavver Hukuki Etfal, 26 Şubat 1914, 28.
[681] Musavver Hukuki Etfal, 26 Şubat 1914, 28.
[682] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 75.

beslenme hususunun ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Bu doğrultuda çocukların dengeli ve sağlıklı beslenebilmeleri gayesiyle dergilerde ebeveynler için yazılmış bilgilere geniş yer verilmiştir.[683]

Meşrutiyet Dönemi'nin çocuk dergilerinde çocukluğa bakış açısı akla dayalı bir zeminde gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu doğrultuda çocukluk dönemi "eğitim", "zekâ" ve" öğretim" gibi faktörlerle değerlendirilmiştir.[684] Nitekim pedagojik alanda yaşanan bu tespitlere Meşrutiyet Dönemi'nde çocuklara gösterilen alakanın eklenmesi ile çocuklar için eğitim faktörünün devreye sokulduğu görülmüştür.[685] Çocuk dergileri bu konuyla alakalı olarak hem ebeveynlere hem de eğitimcilere önemli tavsiyelerde bulunmuştur.[686]

Çocuklardaki zekâ gelişiminde genetik unsurlar kadar çevresel faktörlerin de etkili olduğu bilgisi, çocuk dergilerinin değindiği konular arasında olmuştur. Bu doğrultuda dergilerde eğitim alanı ile çevre faktörü arasında ilişkiye değinilmiş ve çocukların gelişimi konusunda çevrenin etkisinin yadsınamaz olduğu tezi işlenmiştir.[687]

Çocuk dergilerinde çocukların sahip oldukları haklar ile vazifeleri de irdelenmiştir. Çocuk haklarını işleyen ve irdeleyen dergilerin başında *Musavver Hukuk-i Etfâl* dergisi gelmiştir. İlk nüshasındaki, "*Hukuk-i Etfâli Neden Çıkardım*?" isimli önsöz bölümünde dergi, çıkış gayesini, çocuk haklarının himaye edilmesi olacağının altını çizmiştir.[688] Bu yazıda açık bir dille çocukların aile içerisinde, okul hayatında ve toplum nezdinde layık oldukları konumda olmadıkları dile getirilmiş; varolan bu durumla savaşmanın zorunluluğu anlatılmıştır. *Musavver Hukuk-i Etfâl* dergisinin yönetimi esas gayelerini, geleceğin yetişkini olan çocukların en iyi şekilde eğitilmeleri olduğunu da vurgulamışlardır.[689]

Meşrutiyet Dönemi'nin diğer çocuk dergilerinde de bu konuyla alakalı yazılara yer verilmiştir. Fakat dergilerde çocukların sahip oldukları haklarından çok vazifelerinden bahsedilmesi daha çoğunlukta olmuştur. "*Bir Çocuğun Vezaifi Neden İbarettir*?" adlı makalede, çocukların görevlerinden bazılarına değinilmiştir. Bu vazifeler çocukların mensubu oldukları aileden başlayıp toplumun bütün basamaklarında uyması gereken kurallar silsilesini bilmesine ve bu kuralları özümsemesine yönelik olmuştur.[690] Makaleye göre çocuklar, ebeveynlerine yani anne ve babalarına saygıda ve sevgide kusur etmemelidirler. Ayrıca yine aile kurumu içerisinde varsa kardeşlerine ya da abi ve ablalarına iyi davranmak zorundadırlar. Okullu olan çocuklar derslerinin gereklerini yerine getirmekle mükelleftirler. Yine okul arkadaşlarıyla saygı ve sevgi çerçevesinde geçinmek ve bir arada yaşamak

[683] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 75.
[684] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 76.
[685] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 77.
[686] Musavver Şebab, 3 Mart 1910, 9; Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 76-77.
[687] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 77; Musavver Şebab, 3 Mart 1910, 9.
[688] Musavver Hukuk-i Etfal, 5 Şubat 1914a, 1.
[689] Musavver Hukuk-i Etfal, 5 Şubat 1914a, 1.
[690] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 80.

çocukların en önemli vazifeleri arasında gösterilmiştir.[691]

Meşrutiyet Dönemi'ndeki çocuk dergilerinde oyun faktörüne de değinilmiş ve yorumlanmıştır. Çocuklar için oyun tıpkı yeme-içme ve uyuma gibi faydalı ve zaruri olan bir gereksinim olarak tanımlanmıştır. *Çocuk Duygusu'*nda yayımlanan "*Çocuk ve Oyun"* adlı makaleye göre, çocukluk dönemi yaşamın diğer dönemleriyle karşılaştırılamayacak bir özelliğe sahip olmuştur. Makale bu dönemi, hayatın en önemli, en kıymetli, en değerli ve en özgür dönemi olarak aktarmıştır.[692]

Bu dönemde çocukların en mühim eylemleri oyun oynamak olmuştur. Nitekim çocuklar, oyun kanalıyla hem yeni şeyler öğrenmekte hem de maharetlerini ilerletmektedirler. Çocukların kendilerine göre oldukça önemli ve değerli olan bu eylemlerinin yani oyun oynamalarının ciddiye alınmaması ya da engellenmesi aslında onlara zarar vermektedir.[693] Yetişkinler tarafından çocuklara karşı gösterilen bu negatif davranışa odaklanan *Çocuk Duygusu* dergisi, bu konuyla alakalı olarak özeleştiri yapmayı da ihmal etmemiştir. Dergiye göre ebeveynler, çocuklarını sağlıklı bir şekilde eğitme ve yetiştirme hünerine tam olarak sahip değildir. Çünkü dergiye göre, çocukları eğitmek tam anlamıyla bir sanat icra etmek kadar değerlidir. Çocukların haleti ruhiyeleri oyun oynamayı, koşmayı zıplamayı, yeri geldiğinde bağırıp çağırmayı içerirken, anne babalar bu durumlarla karşılaştıklarında çocuklarına kızmakta ve onları susturmaktadırlar. Dergi, çocuklara karşı gösterilen bu hâl ve tavırların artık geçmişte kaldığını, çocukların bu toplum için oldukça önemli hale geldiğini vurgulamış ve çocukların ruh hallerine zarar vermemeleri konusunda, ebeveynlere gerekli uyarılarda bulunmuştur.[694]

Yapılan bu tenkitler ebeveynler başta olmak üzere, çocukların eğitilmesi evresinde yer alan eğitimcileri kapsayacak ölçüde geniş tutulmuştur. *Çocuk Duygusu* dergisi, çocuklara ve oyun faktörüne karşı gösterilen negatif davranışların sebebi olarak, çocukluk dönemi ile "çocuk psikolojisi"nin bilinmemesini göstermiştir.[695] Çocuklar için oyun faktörünün bu denli değerli olması, onların yetiştirilmesinde bu faktörün etkili bir araç olarak kullanılmasına da vesile olmuştur. Bu durumun farkında olan dergiler, oyun faktörünü eğitim odaklı kullanarak, öğrenilmesi sıkıntılı olan hususların, eğlenceli bir yöntemle çocuklara aktarılması yolunu tercih etmişlerdir.[696]

Nihayetinde II. Meşrutiyet Dönemi'nin çocuk dergileri, çocukluk döneminden çok çocuk kavramı üzerinde durmuştur. Çocukluk dönemi yetişkinliğe hazırlık süreci olarak algılanmıştır. Bu doğrultuda çocukluk dönemi, dergilerde iyi yorumlanması gereken bir evre olarak tanımlanmıştır. Dergilerde eğitim-öğretimden sağlığa, el maharetini ve zihni geliştiren oyunlardan bilgi edinme yöntemlerine değin, çocuklara özgü bir dizi etkinliklerden ve bu etkinliklerin topluma sağlayacağı

[691] Musavver Mektep, 19 Eylül 1918, 8.
[692] Çocuk Duygusu, 21 Mayıs 1914, 7.
[693] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 85; Çocuk Duygusu, 21 Mayıs 1914, 7.
[694] Çocuk Duygusu, 21 Mayıs 1914, 7.
[695] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 85.
[696] Çocuk Duygusu, 19 Haziran 1913, 5; Mektepli, 9 Ekim 1913, 246; Çocuk Dünyası, 3 Nisan 1913, 4; Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 85-86.

faydalardan bahsedilmiştir.[697] Ayrıca dergilerin muhtevası, dönemin toplumsal ve politik problemleriyle yakından alakalı olmuştur. Aslında yaşanmış olan bu nihai durum, çocukların ileriki süreçlerde geleceğin yetişkinleri olarak, omuzlarına yüklenen vazifelere hazır olmaları amacıyla yapılmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki II. Meşrutiyet Dönemi, devlet ve millet adına büyük sorunlarla mücadele edilen bir dönem olmuştur. Çünkü geleceğin yetişkinlerini yani çocukları, savaşlar yoluyla elden çıkan toprakları yeniden vatan topraklarına katabilmek, hasar gören milli haysiyet ile şerefi onarabilmek, yaşanan maddi ve manevi sorunları aşabilmek gibi çok güçlü ve müşkül vazifeler beklemiştir.[698]

3.3. II. Meşrutiyet'in Yurttaş Çocuk Olgusu

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile tebaadan vatandaşlığa geçiş olarak adlandırılabilecek bir döneme girilmiştir. Hukukçu, akademisyen ve yazar Tarık Zafer Tunaya'nın ifade ettiği üzere, politikayla ilgilenen kişilerin sayılarında ve yönetime katılma ve dâhil olma arzusu ve isteğinde bir yükselme yaşanmıştır.[699] Meşrutiyet ile girilen bu evre, "ideal çocuk" tasvirini "vatandaşlık" anlayışı ile biçimlendirmiştir. Siyaset bilimci ve yazar Füsun Üstel'in anlatımı ile "*Tanzimat Dönemi'nde bir farkındalık yaşayan çocuk, II. Meşrutiyet Dönemi ile bağımsızlığını ilan etmiştir.*"[700] Meşruti rejimin küçük yurttaşlarından istediği en önemli şey, yeni idareyi benimseyecek ve himaye edecek faziletlerle donanması olmuştur. Bu doğrultuda "hürriyet", "eşitlik" ve "adalet" küçük yurttaşların yetiştirilmesinde göz önünde bulundurulan esas ilkeler olarak belirlenmiştir.[701]

Yeni idarenin küçük yurttaşlara özgü endoktrinasyon gayretlerinin araçlarından ve en önemlilerinden biri, 1908 sonrasında hayata geçirilen müfredat programındaki değişikliklerdir. "Malumatı-ı Medeniye ve Ahlâkiye ve İktisadiye" isminde "yurttaşlık bilgisi" aktarmak amacıyla programa dâhil edilen dersler, bahsedilen büyük değişikliklerden olmuştur. Yine 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile küçük yurttaşların "kitlesel mobilizasyonunu" ve toplumsal coşkusunu yükseltmek amacıyla birçok alanda çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmaların başında, 10 Temmuz'ların bayram olarak adlandırılması ve sevinç ve kıvançla kutlanmasına karar verilmesi gelmiştir. Özgürlüğü simgeleyen ve 1909 yılından başlayarak bayram olarak adlandırılan 10 Temmuz'lar, Osmanlıcılık düşüncesinin ve birlik ve beraberlik hissinin kuvvetlenmesine yönelik bir vasıta formülasyonuna da sahip olmuştur. Zira kutlama merasimlerine iştirak eden çocuklar, düzenlenen etkinlikler kapsamında hem bayram coşkusu ve sevincine hem de Meşruti rejimin ilke ve değerlerine yakından tanık olmuşlardır.[702]

Küçük yurttaşlara yönelik yazdığı şiirleri, makaleleri, pedagojiye dair çeviri ve telif eserleriyle

[697] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 89.
[698] Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", 90.
[699] Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyet'in İlanı* (İstanbul: Arba Yayınları, 1996), 28.
[700] Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, 32.
[701] Zafer Toprak, "80. Yıldönümünde Hürriyetin İlanı (1908) ve Rehber-i İttihad", *Toplum ve Bilim*, 42 (1988): 157.
[702] Sanem Yamak, "Meşrutiyet'in Bayramı: 10 Temmuz İd-i Millisi", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38 (2008): 326-331.

Meşrutiyet Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi'nde tanınmış ve kendisinden çoğunlukla bahsettirmiş öğretmen, yazar ve düşünce adamı Sabri Cemil'in aşağıdaki mısraları, o sürecin duygusunu yansıtması bakımından dikkate değerdir:

> "*Uyuyorduk biz önce/ hür değildik evvelce/ Esir kaldık yıllarca / On Temmuz'da canlandık Hürriyeti kazandık / Ne rahatlık var idi/Ne malımız mal idi/Ne canımız can idi/On Temmuz'da canlandık / Adaleti kazandık / Bütün millet o zaman / Birbirine hep düşman Yanıyordu şu vatan / On Temmuz'da canlandık / Uhuvveti kazandık / Hükmederdi paşalar / Esir idi ağalar Sürülürdü babalar / On Temmuz'da canlandık /Müsavatı kazandık / İnsanlığı kazandık.*"[703]

Yukarıdaki satırlarda bahsedilen ve vurgulanan "hürriyet" duygusu sadece siyasal anlamda değil aynı zamanda ekonomik anlamda da kullanılmıştır. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ülkenin iktisadi sorunlarını ortadan kaldırabilmek veya en aza indirebilmek gayesi ile ekonomik anlamda hızlı bir kalkınma programının uygulamaya konması gerekmiş ve bu doğrultuda yeni hükümete bağlı bir "müteşebbis" grubun oluşumu için harekete geçilmiştir.[704] Bu doğrultuda çocuklara ticaret ile ilgili onların seviyelerine uygun bir şekilde bilgi aktarımları yapılmıştır.[705] Yani vatan kavramı sadece "can ve kan fedakârlığına" değil aynı zamanda "ticari zekâya" da gereksinimli bir duruma gelmiştir. Hem özel girişimin hem de ticaret düşüncesinin çocukların anlayacağı bir dille anlatılması, memurluk mesleğinin (sınırlı da olsa) söylemde saygınlığını yitirmesine neden olmuştur.[706] Vatanın ilerlemesi ve milli servet birikimi" ile kişisel varsıllık ve özveri ilkesi doğrultusunda oluşturulan bu yeni bağ, bazen türlü dinî tavsiyelerle beslenmiş ve böylelikle girişimcilik duygusunun manevi gücü de fark edilmiştir.[707]

3.4. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geleceğin İdeal Vatandaşının Taşıması Gereken Değerler Dizgesi

"Geleceğin ideal vatandaşı" algısı, farklı prensipler doğrultusunda şekillendirilen "İdeal Vatandaşın Öne Çıkan Özellikleri" başlığı kullanılarak, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinde çocuklara yönelik hazırlanmış olan yayınlardan hareketle irdelenmiş ve yorumlanmıştır.[708]

3.4.1. İdeal Vatandaşın Öne Çıkan Özellikleri

Çocuklar, ebeveynlerinin dışında bağlı bulundukları devletler ile milletlerin temel varlıklarıdır. Çünkü onları geliştirecek ve devam ettirecek olan kaynakları çocuklarıdır.[709] Bu anlamda II. Meşrutiyet Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi, geleceğin ideal neslini yetiştirme arzusu ile hareket edilen, bahsi geçen bu arzuyu gerçekleştirebilmek için önemli teşebbüslere girişilen ve güçlü

[703] Cemil Yalkut, *10 Temmuz, Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1330), 43-44'ten Akt. Cüneyd Okay, *Meşrutiyet Dönemi Çocuk Edebiyatı* (İstanbul: Medyatek, 2002), 66.
[704] Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 33-36.
[705] Bkz. Mekteplilere Arkadaş, 1328.
[706] Bkz. Çocuk Dünyası, 1330.
[707] Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 33-36.
[708] İrfan Davut Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar (1908-1922)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019), 401.
[709] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 401.

politikalar yürütülen dönemler olarak da nitelendirilmiştir.

Çocuklar bahsi geçen bu dönemlerde istikbalin vatandaşları olarak, çeşitli erdemler istikametinde hem aydınlatılmaya hem de şekillendirilmeye çalışılmışlardır.[710] Nitekim bu grupta çocuklar istikbale hazırlanırken, onlara kazandırılmak istenen "ideal tavır ve davranış şekilleri" ders kitapları ile ders kitaplarını desteklemek amacıyla hazırlanan dergilerin içeriklerinin tahlili neticesinde şekillenen prensipler doğrultusunda incelenmiştir. Bu prensipler: "Sağlıklı Bir Bedene Sahip Olmak", "İlimi Rehber Edinmek", "Geleceğin Vatandaşının Amentüsü: Vatansever Olmak", "Dini Bilgilere Hâkim Olmak", "Doğruluk Değerinden Ayrılmamak", "Yardımseverlik, Dayanışma ve İşbölümü Duygusuyla Bütünleşmek", "Çalışmaktan Vazgeçmemek", "Girişimci Bir Ruha Sahip Olmak" ve "Ekonomik Davranmak ve Tutumlu Olmak"[711] başlıkları altında toplanmış ve değerlendirilmiştir.

3.4.1.1. Sağlıklı Bir Bedene Sahip Olmak

Meşrutiyet Dönemi ile Cumhuriyet Dönemlerinin ders kitaplarında ve ders kitaplarına yardımcı olarak hazırlanan yayınlarında ele alınan prensiplerden bir tanesi sağlıklı bir bedene sahip olmaktır. Sağlıklı olmanın "en büyük nimet" olarak değerlendirildiği kitaplarda, eğitime yeni başlayan çocuklara öncelikle böylesine değerli ve anlamlı bir prensibin ehemmiyetinden bahsedilmiştir. Kitaplarda sadece sağlıklı olmanın ehemmiyetinden bahsedilmemiş aynı zamanda çocuklara sağlığı korumanın ve yaşamı sağlık içerisinde sürdürmenin kuralları da aktarılmaya çalışılmıştır.[712]

Çocuk Sesi dergisi, bu anlamda çocukların sağlıklı bir bedene sahip olmaları konusuna titizlikle yaklaşmış ve bazı nüshalarında "*Selim Sırrı Bey'in Sağlık Alfabesi*" başlıklı bir köşesini okuyucularıyla buluşturmuştur.[713] Hazırlanan bu köşede, sıklıkla çocukların sağlıklı bir bedene sahip olmalarının gerekliliği üzerinde durulmuştur.[714]

> "*Çocuklarım, kendinize, başkalarına faydalı bir insan olmanız için yaşama yolunda size her çağda üç büyük kuvvet lazımdır. Sağlam vücut, işleyen zekâ, temiz yürek. Bu üçü de birbirini tamamlar. Yalnız biri tek başına işe yaramaz. Vücudunuz sağlam olsa, zekânız işlemese nihayet bir hamal olursunuz; fakat üstelik bir de yüreğimiz temiz olmazsa başkalarının başına bela olursunuz. Zekânız çok uyanık, çok parlak ve çok işlek olsa da vücudumuz hasta olsa yine kendinizi düşünmekten başka bir iş göremezsiniz. Ya maazallah bir de fena yürekte olursanız zekânızla bütün dünyayı zararı sokabilirsiniz. Bir de üçüncüsünü düşünelim; iyi bir yüreğiniz var ama zekânız kıt, yine kimseye hayranız dokunmaz. Öyleyse hem iyi, hem akıllı olmaya, hem de vücudunuzun sağlam olmasına çalışmalısınız. Evet, canlı bakışlarınızdan, dikkatli dinleyişinizden, bu öğüdümü tutmak istediğinizi anlıyorum*!"[715]

Konu bağlamında kitaplarda beslenmekten kıyafete, kıyafetten uyku düzenine, uyku düzeninden temizlik ve spora kadar birçok hususa değinilmiş ve çocukların bu hususlara dikkat etmeleri gerektiği belirtilmiştir.[716] Yeme içme düzeninde aşırıya gitmenin ve müsriflik yapmanın, "*Yiyiniz, içiniz; (fakat)*

[710] Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, 168.
[711] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 401.
[712] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 402.
[713] Çocuk Sesi, 11/255, 12 İkinci Teşrin (Kasım) 1934, 8.
[714] Çocuk Sesi, 11/257, 26 İkinci Teşrin (Kasım) 1934, 2.
[715] Çocuk Sesi, 11/257, 26 İkinci Teşrin, 1934, 2.
[716] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 402.

israf etmeyiniz."[717] ayetine de değinilerek, konuya dini bir referans verilmek istenmiştir.[718] Bahsi geçen yayınlarda yeme içme düzenini oluştururken, vücut için yararlı ve hazmı zor olmayan besinlerin tercih edilmesi, menülerde mineraller, vitaminler ve organik asitler bakımından zengin olan sebzelere ve protein kaynaklarına yani beyaz ve kırmızı etlere yer verilmesi, öğünlerin atlatılmaması, her öğün arasında belli bir süre olması, yemek yeme işleminin hızlı yapılmaması ve öğünlerden önce ve sonra yürüyüşlerin gerçekleştirilmesi gibi konulara değinilmiş ve böylelikle sağlıklı olmak ve onu korumak için "doğru ve ölçülü beslenmenin" genel çerçevesi, çocuklara aktarılmak istenmiştir.[719] Ders kitaplarında beslenme konusunda bahsedilen kural, "i'tidâle riayet etmek" yani ölçülü davranmak hususu, kıyafet ile uyku düzeninde de mühim bir kural olarak kabul edilmiş ve çocuklara uygun bir dille anlatılmıştır.[720]

Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemleri'nde çocuklara özgü yazılan ders kitaplarında sağlıklı bir yaşam sürdürmenin kurallarından biri olan temizlik konusuna da yer verildiği görülmüştür. Kitaplarda temizliğin ilk aşaması, beden temizliğinden başlatılmıştır. Bu doğrultuda beden temizliği için yapılması zorunlu olan detaylardan bahsedilmiş, ardından yapılan bu temizliğin yararları anlatılmış, temizliğin yapılmadığı durumlarda karşılaşılabilecek sıkıntılar aktarılmış ve son olarak da beden anlamında temiz olan ile olmayan çocukların karşılaştırmaları yapılmıştır.[721]

> "*Yüzümüzü, el ve ayaklarımızı her gün yıkamalıyız. Günde beş def'a abdest almalıyız. Haftada bir kere de sıcak su ve sabun ile tekmil yıkanacak olursak terden kirlenmiş vücudumuz temizlenir, sıhhat ve rahatımız yerine gelir. İş görmeye, yürümeye, koşmağa daha hevesli oluruz. Yıkanmayan insanın cildinde birtakım kızıllıklar, sivilceler, çıbanlar çıkar. Pislik içinde yüzen, yüzü gözü, vücudu yaralı olan bir çocuğu kimse sevmez; kimse onunla arkadaşlık etmez. Temizliği sevmeyen çocuklar, bed-baht olur. El ve ayak tırnaklarımızı sık sık kesmek lazımdır. Çünkü kesilmeyen tırnaklar çabuk kirlenirler, güç temizlenirler; kirleri herkesi iğrendirir, yemek yerken ise ağzımıza girer veya gece yatarken yatağımıza bulaşır. Uzun saçların temiz tutulması pek güçdür. Uzun saçlı baş çabuk yağlanır, kirlenir; hatta bitlenir. Çocuklar, saçlarını mümkün olduğu kadar kısa kesdirmelidir. (...) Her sabah bol su ve sabunla ellerini, yüzlerini yıkayan, sık sık yıkanan, her gün birkaç def'a abdest alan, çamaşır değiştiren, tırnaklarını kesen, üstünü başını kirletmeyen, saçını uzatmayan çocuk sıhhatini muhafaza eder.*"[722]

Sağlıklı bir bedene sahip olma konusunda hem ders kitaplarında hem de diğer yayınlarda yer alan ve çocuklara tavsiye edilen diğer davranış şekilleri ise daha çok bedeni yormayacak şekilde jimnastik yapmak, hafif tempoda koşmak ve basit top oyunları oynamak gibi fiillerden oluşmuştur.

[717]Bu ayet, A'râf Suresi'nde geçmektedir. Fakat ders kitabında bu surenin adı zikredilmemiştir. Bkz. Faik Reşâd, *Tarz-ı Nevîn Kırâat (İkinci Kısım)* (İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdûmları Matbaası,1329), 132.

[718] Hayım Natan ve Midhat Sadullah, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Medeniyye, Târihiyye, Diniyye, (Devre-i Mutavassıta-1. Sınıf)* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1333), 11.

[719] Faik Reşâd, *Tarz-ı Nevîn Kırâat (İkinci Kısım),* 132-134; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 401-403.

[720] Hayım Natan ve Midhat Sadullah, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Medeniyye, Târihiyye, Diniyye, (Devre-i Mutavassıta-1.Sınıf)*, 11; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 404.

[721] Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 405.

[722] Ahmed Cevad, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsâniyye, (Devre-i Evvelî-2. Sene)* (İstanbul: Matbaa-i Orhâniyye, 1336), 78; Ahmed Cevad, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsâniyye, (Devre-i Mutavassıta-1. Sene)* (İstanbul: Matbaa-i Orhâniyye,1332), 9; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 405.

Tüm sıralan bu eylemler çocuklara yarar sağlayan egzersizler olarak sunulmuştur.[723]

> "(*...)Cimnastikte bedenleri eğiten ulusların insanlarının uzun ömürlü ve sağlam olduklarını istatistikler söylüyor. Türk Cumhuriyeti'nin Öz evladı! Sağlam olmağa ve çok yaşamağa bak. Bunun için bedenini cimnastikle eğit. Her sabah nasıl yüzünü yıkıyor, dişlerini uvuyorsan cimnastiği de yapmayı unutma*."[724]

> "*Jimnastik yapmak, tenis oynamak, kürek çekmek, ata binmek, iskrim yapmak, bunların hepsi de yolu ile yapılırsa vücut için yararlıdır. Fakat biraz külfetlidir. Hoca ister salon ister alet ister. Her mevsim de her yerde yapılamaz. Hâlbuki benim tavsiye edeceğim şeyler ne hoca ne salon nede alet ister. Hoca kendiniz, alet vücudunuz, salon ise kendi yatak odanız. Vaktimiz yok demeyiniz. Bir gün 24 saat, yani 1440 dakika kahvede gazinoda oturmaya meraklı iseniz tavla, iskambil, satranç oynamağa vakit buluyorsanız 15 dakikanızı da çok sevdiğiniz, ayrılmak istemediğiniz hayatın saadet ve selametine ayırınız.*"[725]

> "*Sağlam bir vücutta her şey sağlamdır. Nesli her türlü hastalık ve fenalıklardan kurtaran spordur. Sporla kafa vücut ve ruh terbiye olur. Spor bütün temiz faaliyetlerin, duyuş görüş ve buluşların birer maderidir. Bugün mert, zinde, terbiyeli, çalışkan, nazik gençliği spor medyunudur. Spor bugünkü gençliğin seciye, karakter ve seviye-i içtimaiyesinin kaftanıdır. Sporu olmayan memleketlerde istenilen her türlü temiz faydalı hareket durmuş demektir. Miskin battal ruhlarda hiçbir neşe bulmak imkânı yoktur. Neşe ise ruhun gıdasıdır. Hülasa bütün maddi varlığımızı manevi varlığımıza bağlayan neşeler sporla vücut bulmuştur. Bunu düşünen Beden Terbiyesi Direktörlüğü, gençliği bugünün yüksek mevkiine çekmek için yarının büyüklerini faal, zinde ve çevik yetiştirebilmek için geceli gündüzlü çalışmış ve genç nesillere sistemli çalışmalar aşılamıştır. Bu çok değerli ödev karşısında duygularımız derindir. Memleket müdafaasına yarayacak spor hareketlerini en uzak köylere kadar götüren saygı değer direktörlük genç nesillerde göreceği muvaffakiyet hazzından dolayı ne kadar iftihar etse azdır.*"[726]

3.4.1.2. İlimi Rehber Edinmek

Sağlıklı bir yaşam sürdürmeleri birçok açıdan önemli olan ve lüzumlu görülen çocuklar, ayrıca "ilimi rehber edinme" açısından da ehemmiyetli bir kitleyi oluşturmuşlardır. Zira bahsi geçen dönemlerin ders kitaplarında ve dergilerinde "*Bilgisiz bir insan iyi bir yurttaş olamaz*!"[727] tabiriyle sıklıkla karşılaşılmıştır. Bu doğrultuda kitaplarda ve dergilerde çocukların bazı esaslar ve öğeler üzerinden bilgilendirildikleri görülmüş ve çocuklara önerilerde bulunulmuştur. Ders kitaplarında bahsedilen bu esas ve öğeler ise "cehalet" ve cehaletin getirdiği "ziyan"lar; "ilim" ve sağladığı "yarar"lar; "mektep"ler, "ders"ler ve "öğretmenler" gibi kavramlar üzerinden okunmuş ve oluşturulmuştur.[728]

"*Hem bu dünya için hem de öteki dünya için gerekli görülenleri bilmek*." [729] cümlesiyle açıklanan "ilim" kavramı, cahilliğin ve bilgisizliğin zıttı olarak ele alınmış ve birçok bakımdan

[723] Mehmed Asım ve Ahmed Cevad, *Anadolu Yavrusunun Kitâbı: Kırâat ve Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Mutavassıta-2. Sene)* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası,1338-1340), 81-84: Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 406.
[724] Çocuk, İkinci Kanun 1936, 1, 7.
[725] Gürbüz Türk Çocuğu, İkinci Teşrin 1930, 8-10.
[726] Ali Ferruh Oya, "Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğünün Bugünkü Faaliyeti", *Cumhuriyet İzcileri*, 11 (1940): 1.
[727] Ahmed Rıza, *İbtidâiyyelere Ma'lûmât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye,* (Dersaadet: Nefâset Matbaası, 1331), 15; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 407.
[728] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 407.
[729] Mehmed Arif, *Küçük Kırâat-ı Fenniyye,* (Dersaadet: Matbaa-i Kütübhâne-i Cihân, 1324), 69.

övülmüştür:[730]

> " *(...) İlmimiz olmazsa üzerimize aid vazifelerimizi hiçbir vakit mükemmel olarak ifâ edemeyiz. İlim insanları hem dünyada hem âhretde saâdete erişdirir. Çünkü âlim olan kimseler dünyada yapacakları işleri bildikleri gibi âhrete yarayacak işleri de bildiklerinden insanlık vazifelerini pek güzel ifâ ederler. Lakin ilmi olmayanlar ki onlara câhil derler, ne dünyada yapacakları işleri güzel, muntazam sûretde yapabilirler, ne (de)âhrete yarayacak işleri bilüb ifâ edebilirler*."[731]

Ayrıca ders kitaplarında gerek dünya gerekse ahiret yaşamına dair görevlerin en iyi şekilde yapılmasına neden olan ilmin, bilgisizlik karşısındaki egemenliğini, kıymetini ve yararlılığını çocuklara aktarabilmek amacıyla "ayet" ve "hadis"lerden de yararlanılmıştır.[732] Böylelikle çocuklar, bilgisiz olmanın ziyanları ile ilim sahibi olmanın yararları hususunda aydınlatılmışlardır. Ders kitaplarına göre ilmin öğrenilebileceği yer, mektepler olmuş ve bilhassa "iptidai mektepler"in değeriyle alakalı vurgular dikkat çekmiştir.[733]

Çocuklara ilim öğrenimi sırasında karşılaşabilecekleri problemlere dair gerekli tembihler yapılmış, onlardan bu problemlere karşı direnmeleri, çaba sarf etmeleri istenmiş ve nihayetinde yaşanılan problemlerin çözülebileceği telkininde de bulunulmuştur.[734] Ders kitaplarında ayrıca çocuklara öğretmenlerini ve derslerini sevmeleri hususunda tavsiyelerde bulunulmuş ve öğütler verilmiştir.[735]

> "*(...) Muallimlerinizi, pederiniz gibi seviniz. (...) Eskiden çocuklar tavanı alçak, ziyâsız, pis kokulu, dar bir odaya giderek orada ma'nâsını anlamadan birkaç şey ezberledikden sonra çıkarlardı. Eski mektebler böyle idi. Muallimler iyi okutmazlardı; talebenin kitâbları, defterleri yokdu. Fakat siz şimdi vâsi', ziyâdâr sınıflarda ders okuyorsunuz; elinizde her derse aid mükemmel kitâblarınız var.*"[736]

3.4.1.3. Geleceğin Vatandaşının Amentüsü: Vatansever Olmak

"Vatansever olmak" prensibi, Meşrutiyet ve Cumhuriyet yönetimlerinin yetiştirmeyi hedefledikleri "ideal vatandaş"ın önemli özelliklerinden biri olmuştur. Bu doğrultuda vatanseverlik, ders kitaplarına ve dergilere konu olurken çok yönlülüğüyle işlenmiştir. Her bir yönde çocuklara

---

[730] Ebû-l Cezmi, *Kırâat-ı Türkiyye (İkinci Kısım)* (Dersaadet: Kitâbhâne-i Tefeyyüz, 1327), 38; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 408.

[731] Ebû-l Cezmi, *Kırâat-ı Türkiyye*, 38-39; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 408.

[732] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Evvelî-2. Sene)* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1334), 24-25; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 408.

[733] Hayım Natan ve Midhat Sadullah, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Medeniyye, Târihiyye, Diniyye, (Devre-i Mutavassıta-2.Sınıf)* (İstanbul: Şirketi Mürettibiyye Matbaası, 1333), 40; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 408.

[734] Faik Reşâd, *Tarz-ı Nevîn Kırâat (Birinci Kısım*) (İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdûmları Matbaası, 1329), 6; Mehmed Asım ve Ahmed Cevad, *Anadolu Yavrusunun Kitâbı (2.Kitap): Kırâat ve Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Evvelî-2. Sene)* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 64-65; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 409.

[735] Hayım Natan ve Midhat Sadullah, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Medeniyye, Târihiyye, Diniyye, (Devre-i Mutavassıta-2. Sınıf)* (İstanbul: Şirketi Mürettibiyye Matbaası, 1333), 35; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 409.

[736] Hayım Natan ve Midhat Sadullah, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Medeniyye, Târihiyye, Diniyye, (Devre-i Mutavassıta-2. Sınıf)*, 35-36; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 409.

birtakım önerilerin sunulduğu görülmüş ve mesuliyetleri anlatılmıştır. "*Yüce ve kutsal bir his*"[737] olarak nitelenen vatanseverlik, aynı zamanda huzur içinde hayatın sürdürüldüğü ve lütuflarından yararlanıldığı topraklara duyulan aidiyet hissi olarak da açıklanmıştır.[738]

Gürbüz Türk Çocuğu dergisi sıklıkla "vatan" kavramı üzerinde durmuş ve geleceğin vatandaşları olan çocukları, bu kavram ile ilgili bilgilendiren bir politika izlemeyi tercih etmiştir:

> "*Vatan evvela ev, sonra mahalle, sonra köy veya şehir, sonra vilayet daha sonra bütün memlekettir. Vatan muhabbeti, aşkı ana baba muhabbeti gibi yakından başlar ve uzaklara yayılır. Anasını babasını bilmeyen insanlar akraba ve dostlarına da büyük bir muhabbet, his beslemezler. Kendi evini sevmeyen birinin gönlünde memleket ve millet sevgisi de yer tutmaz. Vatan muhabbetinin şekli alışkanlıkla başlar. Buna sevkı diyoruz. Kuşlar yuvalarına, arılar kovanlarına, tavuklar kümeslerine nasıl bağlıysa, insanlar da doğduğu, büyüdüğü yere öyle bağlanırlar. Vatan muhabbeti, maziye ait hatıralar, ananelerle mukaddes bir şekli alır. Mazi ile atiyi birbirine bağlayan topraktır vatan. Bizden ayrılan ve ebediyete karışan, büyüklerimizi, kahramanlarımızı, sevgililerimizi altında saklayan toprak ebetteki mübarektir*."[739]

> "*Sevgili çocuklar, vatan topraklarını düşmanlara çiğnetmek istemezsiniz. Ona gönül bağlayın, onun itilasına çalışın, ona hizmet edecek kemal-i iktisaba çalışın. Çalışkan, vazifeşinas, doğru, fedakâr insanların vatanı cennet haline koyacağına ve bilakis tembel, yalancı, hilekâr, fena adamların vatanı mahvedeceğine imanınız olsun. İyi biliniz ki insan ancak sevdiklerini düşünür. Vatanı severseniz onu selamete erdireceğinize hiç şüphem yok.*"[740]

Ayrıca geleceğin yetişkini olan çocukların vatanına ve ulusuna olan sadakatlerinin sağlanması noktasında nasıl bir yol izleneceği hususu, eğitim alanına da yansımıştır. Bu doğrultuda 15-21 Şubat 1943 tarihinde gerçekleştirilen II. Maârif Şurasında bu konu ile alakalı belli başlı kararların alındığı görülmüştür:

> "*Türk yurdu varlığımızın temeldir. Her şeyimizi feda ederek Cumhuriyetimizi istiklalimizi korumak en büyük ödevimizdir. Milli istiklale dayanamayan hayat Türk için ölümden beterdir. Yurdunu seven Türk, memleket için faydalı bir iş tutar ve o meslekte en ileri olmaya çalışır. Tuttuğu işi seve seve titizlikle metotla tam zamanında usanmadan yapar ve yarım bırakmaz. Çalışmak en büyük saadet kaynağıdır. Tembellik cemiyet için fertler için felakettir. Yurdun varlığının devamı için yapılması gereken işler vardır bunların her birini iyi ve namusuyla yapan her kişi aynı derecede saygıya değer el işi görenlerin, millete hizmetleri kafa ile çalışanların ki kadar büyüktür*."[741]

Ders kitaplarında "vatanseverlik" sadece yürekten hissedilecek bir durum olarak nitelendirilmemiş; bunun eyleme de yansıması öngörülmüştür. Bu doğrultuda vatan topraklarını savunmak, sancağa saygı göstermek ve çiğnetmemek, atalara ve onların miraslarını korumak, vatanın selameti için çaba sarf etmek, gereksinimi olan kişilerin yanında olmak vatanseverliğin eylem yönü

---

[737] Ahmed Cevad, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsâniyye, (Devre-i Mutavassıta-1. Sene)* (İstanbul: Matbaa-i Orhâniyye, 1332), 129; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 415.

[738] Hayım Natan ve Midhat Sadullah, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Medeniyye, Târihiyye, Diniyye, (Devre-i Mutavassıta-2. Sınıf*) (İstanbul: Şirketi Mürettibiyye Matbaası, 1333), 132; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 415.

[739] Gürbüz Türk Çocuğu, 42 (1930): 7.

[740] Gürbüz Türk Çocuğu, (1930): 7, 8.

[741] İkinci Maârif Şûrası, *15-21 Şubat 1943 Çalışma Programı, Raporlar, Konuşmalar* (Ankara: Maârif Vekilliği, 1943), 104-105.

olarak lanse edilmiştir.[742] Ayrıca vatanın savunulması konusunda "askerlik vazifesi"nin ön plana çıkarıldığı da görülmüştür.[743] Bu anlamda ders kitaplarında "izcilik" konusuna da yer verilmiş ve çocuklar geleceğin askerleri olarak bu hizmete ön hazırlık yapmıştır.

> "*İzci değil misiniz? İzci demek asker nâmzedi demekdir. İzci yorgunluğa tahammül eder, nişân atar, yüzerek dereleri geçer, yürüyerek dağları aşar. İzci çevik, mahâretli, uyanık ve fedâkârdır. İzci vatanı için yaşar, sancağına hürmet eder, ona leke sürdürmez. İşte bütün bu vasıflar, hakiki bir askerin de vasıflarıdır. İzcilik tıbkı askerlik gibi şerefli bir meslekdir. Şimdi izciliği seviniz ki az sonra askerliği de seve seve ifâ edesiniz.*"[744]

Bahsi geçen yayınlarda vatanın savunulması konusuna girilince, kuvvetli bir ordunun önemine de dikkat çekilmiştir.[745] Kuvvetli bir orduya sahip olabilmek için iyi bir para kaynağına da sahip olmanın gerekliliği üzerinde duran kitaplar, para kaynaklarıyla ilgili olarak vergi vermenin değerinden ve anlamından bahsetmiştir. Kitaplarda kuvvetli bir ordu kurabilmek adına, vergi vermenin yanında hibe etmenin de kabul gören bir eylem olduğu vurgusunun da yapıldığı görülmüştür.[746]

Nihayetinde çocuklara yönelik hazırlanan yayınlarda vatanı için mücadele eden, savaşan, çalışan ve emek veren kişilerin vatanperver olarak nitelendirildiği bilgisinin sıklıkla vurgulandığı görülmüştür.[747] Geleceğin yurttaşları olacak olan öğrenciler ise eğitim hayatlarını başarılı bir şekilde sürdürdükçe, sorumluluklarını ve ödevlerini yerine getirdikçe vatanlarına sahip çıkmak adına ciddi ve donanımlı bir süreci yaşamış oluyorlardı.[748] Vatanseverliğin eylemsel nihai yönü ise yardıma ihtiyacı olanlara, yoksullara, muhtaçlara ve muhacirlere destek olmak; onların problemlerini çözmeye çalışmak; şehit ve gazilerin çocuklarına sahip çıkmak ve onları yetiştirmek de vardı.[749]

3.4.1.4. Dini Bilgilere Hâkim Olmak

Çocuklara yönelik hazırlanan ders kitaplarında ve yardımcı kaynaklarda üzerinde durulan prensiplerden biri de "dinî bilgilere hâkim olmak" olarak belirlenmiştir. Çocuklara "Kânun-ı Esasi"nin 11. maddesine göre devletin resmi dini olarak belirtilen "*İslâmiyet'in temelini oluşturan ve yapılması*

---

[742] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 415.
[743] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Evvelî-2. Sene)* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1334), 38-39; Mehmed Asım ve Ahmed Cevad, *Anadolu Yavrusunun Kitâbı (İkinci Kitâb): Kırâat ve Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Evvelî-2. Sene)* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 142; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 416.
[744] Ahmed Cevad, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsâniyye, (Devre-i Mutavassıta-1. Sene)* (İstanbul: Matbaa-i Orhâniyye, 1332), 128-129; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 416.
[745] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Evvelî-2. Sene),* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1334), 39; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 416.
[746] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Diniyye, Târihiyye, Medeniyye, (Devre-i Evvelî-1. Sınıf)* (İstanbul: Matbaa-i Orhâniyye, 1332), 138-139; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar", 416.
[747] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 418.
[748] Nazım Hürrem, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Diniyye, Târihiyye, Sıhhiyye ve Medeniyye, (Devre-i Mutavassıta-2. Sınıf)* (İstanbul: Hilâl Matbaası, 1337), 116-117; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 418.
[749] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Âliye-1. Sene)* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1334), 55; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 418.

gerekli görülen görevler öğretilmiş; bu görevlerin yerine getirilip getirilmemesi noktasında neticelerin neler olabileceği ile alakalı bir bilgilendirme yolunun tercih edildiği görülmüştür."[750]

> "*Müslümanlık, Allah'a ve Müslümanlığı öğreten Peygamberimize inanmaktır. Allah'a ve peygambere inanmaya iman deriz. Allah, bu kâinatı, bizi yaratan kudret sahibidir. Onun ne olduğunu, nasıl olduğunu biz tamamıyla bilemeyiz. O, çok büyüktür. Allah'ın emirlerini insanlara peygamberler söyler. Birçok peygamber gelip geçmiştir. Müslümanlar bunların hepsine inanırlar ve bunların dininde olanların imanına, inancına hürmet ederler. Peygamberlerin sonu ve en büyüğü, insanlara İslam dinini öğreten, İslam imanını bildiren Hazreti Muhammed'dir. Görüyorsunuz ya çocuklar, iman insanları birleştiriyor, insanlara kuvvet ve neşe veriyor. Allah'a, Peygamber'e, İslam dinine iman, dini imandır. Bizim bir de milli imanımız vardır. Biz Türk'üz. Türkler medenidir. Milletimiz, daima ileri gidecek, düşmanlarımızı alt edecektir. Türk adı anılınca göğsüm iftiharla kabarır, başım yükselir. Milletime, vatanıma faydası dokunanları severim. İşte bu milli iman, bizi yaşatacak, ilerletecek imandır. Bugün Türkiye Cumhuriyeti hükümetine tabi olanların hepsini bu iman birleştiriyor.*" [751]

Bahsi geçen eserlerde değinilen bu görevler "i'tikâdî"[752] ile "amelî"[753] olmak üzere 2 bölüme ayrılmış ve ardından detaylarına değinilmeden bu görevler sayılmıştır.

> "*Bizi yokdan var eden Cenâb-ı Rabb-ül Âlemîn'in varlığına, birliğine, şerîk ve nazîrı olmadığına, ezelî ve ebedî bulunduğuna, mahlûkât-ı latifeden ibaret olan meleklerine, insanların vazâifini göstermek üzere inzâl eylediği kitâblarına, irşâd-ı mahlûkât için gönderdiği peygamberlerine, herkesin dünyadaki amelinin mükâfât veya mücâzâtını göreceği yevm-i âhire, yani öldükden sonra dirilmenin, kıyametin hak ve hayır ve şerrin Allah'dan olduğuna bütün kuvvet-i kalbimiz ile imân vei'tikâd etmek...*"[754]

Ders kitaplarında "amelî" görevler ise "oruç, namaz, hac, zekât, kelime-i şehadet"[755] olarak sıralanmış ve bahsi geçen bu görevlerin yapılmasına yönelik tavsiyelerde bulunulmuştur.[756] Aksi yönde hareket etmenin ciddi sonuçlara neden olabileceği belirtilerek, "geleceğin ideal vatandaşları"nın ikaz edildikleri görülmüştür.[757] Çocukların İslâm dinine göre mükellef oldukları görevler hususunda bilgilendirilmeleri, kozmopolit bir imparatorlukta varolan öteki dinlerin yok sayıldığı veya yasaklandığı manasına gelmediği ve Kanûn-ı Esasi'nin 11. maddesine göre diğer dinlerden olan kişilerin ibadetlerini yerine getirmede özgür oldukları da anımsatılmıştır.[758] Ayrıca çocuklara "camilere", "mescitlere", "medreselere", "tekke" ve "Müslüman" kabirlerine gösterilen saygının öteki dinlerin kutsal alanlarına da gösterilmesi yönünde telkinlerde bulunulmuştur.[759]

---

[750] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 419.
[751] Abdülbaki Gölpınarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri: Atatürk Dönemi Ders Kitabı* (İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012), 23-24.
[752] İnanç ve iman.
[753] Uygulamalı.
[754] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye,* 77; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 419.
[755] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye,* 78; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 419.
[756] Ebû-l Cezmi, *Kırâat-ı Türkiyye (Birinci Kısım)* (Dersaadet: Artin Asaduryan ve Mahdûmları Matbaası, 1328), 4-5; Faik Reşâd, *Tarz-ı Nevîn Kırâat (Birinci Kısım)* (İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdûmları Matbaası, 1329), 7-8.
[757] Ali İrfan, *Birinci Kırâat,* (İstanbul: Şems Matbaası, 1326-1328), 39.
[758] Selanikli Fâik, *Ma'lûmât-ı Medeniyye* (Dersaâdet: Karabet Matbaası, 1324), 16-17.
[759] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Mutavassıta-2. Sınıf*) (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1333), 38-40.

Çocuklara yönelik hazırlanan yayınların dinle ilgili bölümlerinde ayrıca "din" ile "ahlâk" kavramları arasındaki ilişkiye de dikkat çekilmiştir:

> "*... Büyük küçük her din, kendi mensuplarına her şeyden evvel iyi ahlaklı olmayı telkin eder. Bununla beraber din ve ahlak ayrılmaz iki olgu değildir. Nice dindarlar görülmüştür ki hiçte iyi ahlak sahibi olamamışlardır. Şurası da muhakkaktır ki, dinlerin zuhurundan önce de insanların bir takım ahlak prensipleri mevcut idi. Din, ahlakı tezhip edici, besleyici biraz da ilahileştirerek esrarlı ve cazip kılıcı bir unsurdur. Ahlak ise başlı başına ve kendi kendine insani bir müessese, huzur, güven, saadet ve emniyet sığınağıdır. Tam ve kâmil ahlak, en yüce insanlık mertebesidir. İyi ve kusursuz ahlak sahibi olan birisi hiçbir dine mensup olmasa bile hem tanrının nazarında hem de cemiyet içerisinde makul ve muteber bir insan olur. Tarih yalnızca koyu dindar olan cemiyetlerin değil, sağlam ve iyi ahlaklı cemiyetlerin daha üstün varlıklara sahip, daha çok mesut ve daha uzun ömürlü olduklarını göstermektedir.*"[760]

1943 yılında gerçekleştirilen II. Maârif Şurasında ise geleceğin yetişkini olan çocukların sahip olması gereken "ahlaki faziletler" dizgisi, "*İdealimiz Türk Çocuğu*" adı altında bir araya getirilmiştir. Çocuklara atfedilen faziletler dizgisine göre, Türk çocuğu manevi erdemlerin neler olduğunu ailesinden öğrenir ve bu erdemler çerçevesinde yaşamını devam ettirir. Türk çocukları çalışkan, dürüst, sadık, itaatkâr özelliklere de sahiptir. Görev ve sorumluluklarının farkındadır ve bunları yerine getirmek için ciddi anlamda çabalar. Doğru olduğuna inandığı şeyleri sonuna kadar savunur. İşbirliği ve işbölümü prensiplerine bağlıdır. Yasalara uyma konusunda ise oldukça titizdir.[761]

3.4.1.5. Doğruluk Değerinden Ayrılmamak

Güçlü temellere malik bir geleceği inşa ederken, her açıdan "doğru" yurttaşlara ihtiyaç duyulduğu gerçeği, aslında bilinen bir gerçekliktir. Bu durumun farkındalığı içerisinde olan yeni rejimin eğitim yetkeleri, yarınların güvencesi olan çocukların doğruluk değerinden ayrılmamaları gerekliliği üzerinde durmuşlardır.[762] Doğruluk değerinin tarif edildiği ve doğrulukla ilgili olan mevzuların olumlu/olumsuz neticelerinin anlatıldığı ders kitaplarında, küçük okuyuculara doğru yurttaş olmanın önemli yöntemleri aktarılmış; onlara bu doğrultuda ciddi önerilerin sunulduğu görülmüş ve ikazların yapıldığı tespit edilmiştir.[763] "*Kimseye fenalık etmemek, insanların bahtiyar olmasına çalışmak.*"[764] cümlesiyle tarif edilen doğruluk prensibi, tüm erdemlerin kaynağı[765] tabiriyle çocuklara aktarılmıştır. Doğruluk prensibi ders kitaplarında çoğunlukla farklı mevzular üzerinden anlatılmış ve irdelenmiştir.[766] Nihayetinde bahsi geçen yayınlarda, doğruluk prensibini hayatının merkezine koyan ve bu prensipten hiçbir koşulda vazgeçmeyen veya taviz vermeyen kişilere

[760] Cemal Ataç, *İş Ahlâkı ve Mesuliyet Duygusu* (İzmit: Selüloz Basımevi, 1950), 14.
[761] İkinci Maârif Şûrası, *15-21 Şubat 1943 Çalışma Programı, Raporlar, Konuşmalar* (Ankara: Maârif Vekilliği, 1943), 104-105.
[762] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 420-421.
[763] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 421.
[764] A. Rıza, *İbtidâiyyelere Ma'lûmât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye.* (İstanbul: Nefâset Matbaası, 1331), 26.
[765] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Diniyye, Târihiyye, Medeniyye, (Devre-i Evvelî-1. Sınıf),* (İstanbul: Matbaa-i Orhâniyye, 1332), 89-90.
[766] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 421.

güvenildiği ve saygı duyulduğu ifade edilerek, küçük okuyuculara mesajlar verilmek istenmiştir.[767]

"Yalan" kavramına da yer veren kitaplar, hemen hemen tüm kötülüklerin kaynağı olarak yalanı hedef göstermiş[768] ayrıca incelenen yayınlarda yalancılık çeşitlerine de yer verilmiş ve onlarla ilgili olarak bilgi aktarımları yapılmıştır. Örneğin "riyakârlık", yalancılık çeşitlerinden biri olarak ele alınmış ve irdelenmiştir. "*Riyakâr ise sürekli yalanla beslenen, gizli kapaklı işler çeviren, varlıklı insanların çevrelerinde dolaşan ve onların yaptıklarını daimi takdir eden kişiler…*"[769] olarak nitelendirilmiştir. "*Diğer kişilere onlarda olmayan erdem değerleri yüklemek*." şeklinde tarif edilen "dalkavukluk" ise onur, saygınlık ve ağırbaşlılığın himayesi için lazım olan bir başka yalancılık çeşidi olarak ele alınmıştır.[770] Ders kitaplarında çocuklara bazı haller dışında, yalan kavramından uzak durulması yönünde uyarıların yapıldığı görülmüştür.[771]

Çocuklar için hazırlanan yayınlarda doğruluğa karşı olan ve sakınılması lazım gelen "koğuculuk", "fitnelik" veya "münafıklık" olarak da nitelendirilmiştir.[772] Kitaplarda insanlarla alay etmenin yanlışlığı üzerinde de durulmuş ve bu davranış şekline yönelik ciddi eleştiriler getirilmiştir.[773] Kitaplarda doğrulukla ilgili değinilen mevzular, yukarıda bahsettiklerimizle sınırlı kalmamıştır. Nitekim kitapların bu mevzuyla alakalı birçok hususu ele aldığı görülmüş ve çocuklara gerekli tavsiyeler verilmiştir.[774]

Ders kitaplarında insanların yaşamlarına hürmet etmenin, İslâmiyet'in buyrukları arasında olduğu dile getirilmiş ve bu buyruğa uygun olmayan davranışları sergilemenin büyük sonuçlar doğurabileceği belirtilmiştir. Ayrıca bahsi geçen eserlerde insanların yaşamlarına gösterilen saygının, onların özgürlüklerine ve onurlarına da yansıtılması gerektiği üzerinde durulmuş ve "*özgürlük var*!" diye diğer kişilerin onurlarına ve şereflerine zarar verecek davranışlardan sakınılmasının lüzumluluğu anlatılarak, bu tür davranışların yanlış ve sakıncalı olduğu ileri sürülmüştür.[775] Bu yönde yapılacak teşebbüslerin, yasalar gereğince cezası olacağı dile getirilmiş ve çocuklar bu konu ile ilgili ikaz edilmişlerdir. Bu bağlamda, "inanç hürriyeti"ne vurgu yapılmıştır.

Ders kitapları doğruluk prensibinden bahsederken "söz" kavramına da yer vermiştir. "*Söz kavramı, ister sözlü ister yazılı olsun, her daim bireylerin tuğra-yı namus ve vicdanı olarak kabul*

---

[767] Mehmed Arif, *Küçük Kırâat-ı Fenniyye, (3. Tab'ı)*, (Matbaa-i Kütübhâne-i Cihân, 1324), 75; Mehmed Âsım ve Ahmed Cevad, *Anadolu Yavrusunun Kitâbı (İkinci Kitâb): Kırâat ve Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Evvelî-2. Sene)*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 110.

[768] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 421.

[769] Mehmed Âsım ve Ahmed Cevad, *Anadolu Yavrusunun Kitâbı: Kırâat ve Musâhabât-ı Ahlâkiyye. (Devre-i Mutavassıta-2. Sene)*, (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338-1340), 121-122.

[770] Ahmed Cevad, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsâniyye, (Devre-i Âliye-1. Sene)*, (İstanbul: Hilâl Matbaası, 1330), 174-175.

[771] Ahmed Cevad, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsâniyye*, 172-173.

[772] Faik Reşâd, *Tarz-ı Nevîn Kırâat*, 89-90.

[773] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Mutavassıta-1. Sene*), (İstanbul: Matbaa-i Orhâniyye, 1334), 154; Hayım Natan ve Midhat Sadullah, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Medeniyye, Târihiyye, Diniyye, (Devre-i Mutavassıta-1. Sınıf),* 137.

[774] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 424.

[775] A. Rıza, *İbtidâiyyelere Ma'lûmât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye*, 26-27; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 424.

edilmiş ve bu kavramın muhakkaklığı üzerinde durulmuştur."[776] Verilen sözleri yapmayan kişilerin onur ile vicdan dürtüsünden mahrum oldukları belirtilmiştir.[777] Bu amaçla çocuklara aşağıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere, iki mühim misal verilmiş ve bu misallerden ibret almaları beklenmiştir. Bu misallerden ilki, "ecdat" olarak tanımlanan "Osmanlı Türkleri" olurken, diğeri "Balkan milletleri" olmuştur:

> "*Bütün terbiyeli ve medenî kavimlerin efrâdı sözlerini, va'dlerini tutarlar. Bu hale bizim ecdâdımız da son derecede riâyet ederlerdi. Vefâlı, vefâsız kelimeleri bu ma'nâları ifade etmek için vaz' olunmuşdur. Ama Balkan hükümetleri efrâdı böyle değildir... Çünkü birçokları hep birden bizim aleyhimizde ittifâk etmişler, birbirlerine söz vermişlerdi. Üç beş ay sonra hiçbiri sözünü tutmadı, araları bozuldu, birbir(ler)ine girdiler. Bu kavimlerin, milletlerin medenî olması için daha çok zaman lazımdır. Vahşetle, çapulculukla muttasıf olan kavimlerden sen ne beklersin? Maa-hazâ: Aralarındaki ittifâkın böyle çabuk bozulmasını yapdıkları zulümlerin, vahşetlerin bir mücâzât-ı ma'neviyyesi olarak telakki etmeliyiz. Acaba bir daha böyle bir ittifâk yapabilirler mi? Asla! Çünkü her biri diğerlerinin mahiyetini, aç gözlülüğünü tamamıyla anladı*."[778]

Bütün bu bahsedilenlerin yanında "rüşvet kabul etmemek", "sahtekârlıktan uzak durmak", "kumar oynamamak", "vergi vermek", "sorumlu olduğu görevleri yerine getirmek", "emanete sahip çıkmak", "alçak gönüllü olmak" ve "münakaşa etmemek" gibi pek çok hususun çocuklara yönelik hazırlanmış eserlere konu olduğu görülmüştür.[779]

3.4.1.6. Yardımseverlik, Dayanışma ve İşbölümü Duygusuyla Bütünleşmek

"Yardımseverlik", "dayanışma" ve "işbölümü" aile içerisinde ve toplum tabakaları arasında muhabbetin, kardeşliğin ve birliğin yerleşmesinde şart olan ve aslında birbirlerini bütünleyen erdemlerdir. Kitaplarda ve dergilerde ele alınan bu erdemler "insanları", "hayvanları" ve "tabiat örtüsü"nü kapsayacak şekilde çocuklara aktarılmıştır. Bu doğrultuda ilk önce çocuklara dünyaya gelmelerine neden olan ve türlü zorluklarla mücadele ederek, onları yetiştiren anne ve babalarına karşı bu erdemlerle hareket etmeleri öğütlenmiştir.[780]

Çocuk Dünyası adlı dergide yardımlaşma konusu ile alakalı bir metnin kaleme alındığı görülmüş ve bir mektep hocasının yardıma muhtaç olan öğrencileri için yapmış olduğu teşebbüslerden bahsedilmiştir:

> "*Mektebimizin bir hocası Mehmet Fehmi Efendi bazı fakir çocuklara yardım edebilmek maksadıyla bir sandık açmıştı. Bu sandığa, hali vakti yerinde olan çocuklar haftada birer metalik atıyorlardı. Sandıkta toplanan para ile fakir kardeşlerimizin kitapları, defterleri kalemleri alındı, elbisesizlere elbise yaptırıldı. Velhasıl mini mini kasa cürmünden büyük faydalar getirdi."*[781]

---

[776] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye,*73; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 425.
[777] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye*, 73-75; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 425.
[778] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Mutavassıta-1. Sene),* 164-165; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 426.
[779] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 426.
[780] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 428.
[781] Çocuk Dünyası, 45, 9.

Gürbüz Türk Çocuğu dergisinde yayımlanan bir yazıda, yoksul olan kişilere yardımda bulunmanın insanî ve dini açıdan görünümüne değinilmiştir. Yoksul insanlara yardım etmenin, öksüz ve yetim olanlara el uzatmanın, muhtaçların yanında olmanın hem dünyevi hem de uhrevî olarak büyük bir değer taşıdığı ve yapılan bu türden davranışların aynı zamanda ibadet sayıldığı da çocuklara aktarılmıştır.[782]

Kitaplarda ayrıca dünyadaki bütün insanların varlıklı, neşeli ve sağlıklı olmadıkları anlatılmış ve bu doğrultuda çocuklara "maddi durumu iyi olmayan hastalara", "düşkünlere", "kimsesizlere", "fakirlere" ve "muhtaçlara" da şefkat etmeleri, merhamet göstermeleri ve olanaklar dâhilinde yardımda bulunmaları tavsiye edilmiştir.[783]

Çocuklara yönelik hazırlanan eserlerde, modern toplumların sahip olduğu "dayanışma" ve "yardımlaşma" duygusunun gelmiş olduğu noktadan hareketle, bu konu ile alakalı hayata geçirilen politikalardan da söz edilmiştir:

> "*Medeni memleketlerin hepsinde bir takım içtimai teşkilat vardır ki, fakirler, maluller bu hayır teşkilatından müstefit olurlar. Zenginler sadakalarını öyle münferit kimselere dağıtıp heder etmezler; O hayır teşkilatına verirler. Sizin bir dilenciye acıyıp vereceğiniz üç beş kuruş neye yarar? O dilenciyi doyurur mu? Asla! Hâlbuki üç beş kuruş bir hayır sandığına atılsa birçok gözyaşlarının dindirilmesine sebep olur. Medeni milletlerin şevket ve kudretleri yalnız ordu ve donanmalarında görülmemeli, bilinmeli ki onların en büyük kıymet ve kudretleri içtimai teşkilatlarının intizam ve mükemmeliyetinde ve bu teşkilat sayesinde idame ve takviye edilen milli tesanütlerindedir.*"[784]

Ders kitaplarında korumaya ve yardıma münasip olmayanlara da "tembel" tabiri kullanılmış ve tembel kişilere yardım etmenin onları daha da tembel olmaya teşvik edeceği belirtilmiştir.[785] Bu konuda çocuklara örnek olabilecek "ideal çocuk" betimlemeleri yapılmış[786] ve küçük mektepliler, tüm canlılara karşı hassas olma konusunda uyarılmışlardır.[787]

Çocuk Duygusu dergisinin 34. nüshasında "*Çocuklarda Muhtaçlara Yardım Duygusu*" ismini taşıyan bir metnin kaleme alındığı görülmüştür:

> "*Hepiniz bilirsiniz ki, okullarda birçok fakir çocuklar vardır. Bunların bir kısmı öğle yemeğini getirmekten bile acizdir. Böyle olduğu halde derslerini bırakmazlar, okullarına devam ederler. İşte bu muhtaç yavrucaklara her okulda vaziyeti müsait çocukların elden geldiği kadar yardım ettiklerini gördüm ve çok sevindim. Hele bunlardan biri – İstanbul Birinci Okulunda – öyle büyüklük gösterdi ki doğrusu gözlerim sulandı. Bu çocuğun yemeği kendine kadardı. Bana ne dedi bilir misiniz? ' Her gün öğle yemeğimin yarısını bir arkadaşa veririm. Böylelikle her gün bir*

[782] Faik Ali, "Hemcinsine İmdat ile İnsan Olur İnsan", 4.
[783] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 428-429.
[784] Kazım Nami, Sadaka, Gürbüz Türk Çocuğu, S. 38, Teşrini Sani 1929, s. 7, 8.
[785] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Diniyye, Târihiyye, Medeniyye, (Devre-i Evvelî-1. Sınıf),* 76-80; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 429.
[786] Ahmed Rasim, *İbtidâî Kırâat*, (Dersaadet: Şems Matbaası, 1328-1330), 18-19; Faik Reşâd, *Tarz-ı Nevîn Kırâat (Birinci Kısım)*, 98- 101; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 429.
[787] Ebû-l Cezmi, *Kırâat-ı Türkiyye (Üçüncü Kısım)* (Dersaadet: Kasbâr Matbaası, 1329), 13; Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Evvelî-2. Sene),* 47-50; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 429.

fakir kardeşimin karnını doyurmuş oluyorum!"[788]

Çocuk Duygusu dergisinin 15. nüshasının "*Çocuklar! İş bölümü ne demektir, bilir misiniz*?" adlı köşesinde ise iş bölümü ile sosyal hayat arasında kurulan denklemin ayrıntılarına yer verilmiştir:

"*...Çiftçi buğdayı yetiştirir; değirmenci buğdayı öğütür, un yapar, fırıncı unu hamur haline koyar, fırında pişirir. ...Koca koca fabrikalar, denizlerde dolaşan dev gibi vapurlar, demiryolları üzerinde yürüyen trenler, her şey iş bölümü sayesinde ortaya çıkmıştır. İhtiyaçlar çoğaldıkça iş bölümü artmıştır. ...Birinin eksiğini öteki, onun eksiğini başkası tamamlar. Başka çare yok. Birbirimizin işinden, yardımından faydalanırız. Böylelikle iş aramızda bölünüyor ve bizi birbirimize hiç kopmıyacak kadar kuvvetle bağlıyor*."[789]

Yine *Çocuk Duygusu* dergisi, bir sayısında "*Yük altında bir hamal*!" isimli manzume ile hem üretmenin yani çalışmanın hem de paylaşımda bulunmanın anlamı ve mecburiyeti üzerinde duran dizelerle okuyucularına seslenmiştir:

"*Kızgın günün alevleri altında bir hamal, Geçer bitik bir hal ile sırtında yüklü mal. Çarpık vücudu sendeler bu pek ağır yükün Altında bahtsız ömrünü sürmektedir bugün. Vücudunun isyanıdır alnında terleri Damlar o kirli mintana iplerde elleri. Ruhunda şimdi başlıyor bir gizli fırtına, Sorar felek onun çürük ve paslı sırtına neden bu hızla yüklüyor, sorar evet neden? Talih onu mahrum eder bir parça gölgeden Nasibi yok mudur acep? Yazın yeşil, serin Bir gölgede vücudunu bir lahza dinlesin. Etsin o da her kul gibi Allah'a şükür; Birden devirdi yükleri, yükseldi bir küfür... Lanet! Dedi. Bir hamalın lanet o bahtına Ölsem de bir daha girmem o yük altına. Silerken ıslak alnını bir yazma mendile, Birden sönük nazarları titreşti bir şevk ile. Artık savurdu ruhunu sarsan donuk sisi, Görmüş uzakta gölgeli bir meyve sergisi. Sönmüş günün alevleri, yoldan gelip geçen Çoğaldılar, artık hamal çıkmıştı sergiden. Yemiş bir taze karpuzu, ezmiş kabukları. Artık geçer harareti… Yorgun topukları dinlendi şimdi vücudu, geçmiş o hiddeti... Canlandı kuvveti Hâlâ yolun üstünde yük durmakta kimsesiz. Hamal düşündü bir zaman, şu hali şüphesiz. Delikti her zaman, cebi tutmazdı on para. Akşam fakat ekmek, yemek lazım çocuklara; Hissetti şimdi sızlıyor kalbinde bir yara. Bir ses diyor: Onlar için katlan cefalara!"*[790]

3.4.1.7. Çalışmaktan Vazgeçmemek

Çocuklar için hazırlanan yayınlarda öne çıkan prensiplerden bir diğeri de "çalışmaktan vazgeçmemek" olmuştur. Daha önceleri belli aralıklarla değinilen çalışmak, bahsedilen ders kitaplarında ve dergilerde devamlı yinelenmiş ve övülmüştür. Küçük mektepliler, çalışmanın zorunluluğu ve yararları hususunda aydınlatılmışlardır.[791] İnsanın hem kendisi hem de ailesi için lüzumlu ve yararlı olarak nitelenen çalışmak prensibi, kitaplarda ayrıca bağlı olduğu devleti ve milleti adına da değerli ve önemli birer eylem olarak ele alınmıştır.

Çocuk Dünyası'nın 6. nüshasında "*Çocuklara*" adı verilen bir manzumede, "*Türk yurdunun edepli, tatlı, güçlü evlatları çok çalışın, vatanınız sizlerin çabalarıyla yeniden ayağa kalkacak ve şahlanacaktır yarın…*"[792] anlatısıyla küçük mekteplilerin çabaları ve teşebbüsleri ile vatanın kurtuluşa erişeceği mesajının verildiği görülmüştür. Çalışmanın bireysel ve kamusal alanda yarattığı etkilerin anlatıldığı kitaplarda, bu prensibin vatanın savunulması, idare edilmesi, genişletilmesi ve ilerletilmesi

[788] Çocuk Duygusu, 19 Mayıs 1938, 34.
[789] Çocuk Duygusu, 6 İkinci Kanun, 1938, 15.
[790] Çocuk Duygusu, 1 Birinci Teşrin, 1937, 1-2.
[791] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 431.
[792] Çocuk Dünyası, 18 Nisan 1329, 6.

adına, vazgeçilmez olduğu üzerinde ısrarla durulmuştur.[793] Söz konusu yayınlarda Osmanlı toprağının ehemmiyetli ve bayındır bölümünü oluşturan Rumeli'nin elden çıkmasının bir nedeni olarak da tembellik gösterilmiş ve hem bu toprakların yeniden alınması hem de mevcut olan toprakların himaye edilmesi amacıyla[794] küçük mektepliler, daha önce de bahsedildiği üzere, ilim sahibi olmak ile askerlik görevine hazır olmanın haricinde "çalışkan olmak", "çabalamak" ve "güçlenmekle" sorumlu tutulmuşlardır. Bu anlamda çalışmak prensibine yaşamsal bir değer yüklenirken; tembellik kavramına karşı da reddedici bir tavır sergilenmiştir.[795]

Çalışmaktan vazgeçmemenin dini açıdan da ehemmiyetli bir erdem olduğu düşüncesi, bahsi geçen yayınlarda şu şekilde dile getirilmiştir:

> "*... Ferdi, içtimai ve medeni ahlâk esaslarıyla, insanlık vasıf ve prensiplerini nefsimizde toplamaya çalışmakla gerek şahsımıza ve gerek içinde yaşadığımız topluluğa temin edeceğimiz şeref, şöhret, haysiyet ve itibar dolayısıyla sağlanacak refah ve saadet bizim mükâfatımız olacaktır. Bu ise hayatta olduğumuz sürece bizi huzur ve emniyet içinde yaşatacağı gibi inancımıza göre ahret âleminde de bize aynı huzur ve emniyeti, ebedi saadeti temin edecektir. Yani mesuliyetimiz hem dünyevi hem de uhrevidir.*"[796]

> "*Ahretteki akıbetimizi de dünyadaki hayatımız hazırladığına göre dünya işlerimizdeki mesuliyetimizin temel mesuliyetimiz olduğunu kabul etmek lazımdır. İşimizi iyi, dürüst, temiz ve muntazam yapıyorsak yaptığımız işten dolayı gayrilerin da faydalanıp iyilik bulacağını inanıyorsak böyle olmaktan memnuniyet duyuyorsak, bunu herhangi bir karşılık beklemeden sırf iş ve vazife ahlakı ve insanlık şiarı olarak tatbik ediyorsak yüreğimizde geniş bir ferahlık, ruhumuzda geniş bir inşirah her zaman mevcut olur. Cesaretli ve imanlı bir benliğe sahip bulunuruz. Alnımız açık, yüzümüz ak, şerefimiz üstün, kadir ve itibarımız büyük olur, böylece İyi ve hayırlı bir insan olarak yaşarız.*"[797]

Yararlı, lüzumlu ve güzel işlere teşebbüs edildiği vakit, bireyi bu işlerden caymaya yönelten tembellik kavramı, "*İnsanın en büyük manevî düşmanlarından...*"[798] biri olarak nitelendirilmiştir. Ders kitaplarında tembelliğin zararlı ve kötü neticelere neden olabileceği belirtilmiş ve bu zararlı nihayetlerin yalnızca tembellik gösteren bireyi değil aynı zamanda tüm toplumu derinden etkilediği ileri sürülmüştür.[799]

Çocuklara Arkadaş dergisinde de tembel davranış şeklinin eleştirildiği görülmüştür:

> "*İnsanın çocukluğunda kazanacağı bir fenâ hâl var ise, o da tenbelliktir. Zîrâ tenbellikten pek çok fenâlıklar hâsıl olur. Cümleden biri tenbel adam miskîn olur; miskînlik ise insâna pek çok zarar getirir. Meselâ: Miskîn bir adam lâzım olan ve lâzım olamayan herhangi iş olsa, o işe kayıdsızlıkla bakar; bugün yüzünden pek çok fâide göreceği işi, üşenerek sabâha bırakırsa, bu cihetle o fâideden geri kalır. Eğer bu tenbellik ve miskînlik insânı ziyâdeiyle bastırırsa, artık işinden*

[793] İhsan Şerif, *Çocuklara Târih-i Osmânî, (Devre-i Mutavassıta-2. Sene),* (Dâr-ül-Hilâfet-ül-Aliyye: Kanâat Kütübhâne ve Matbaası, 1331), 108; Ahmed Refik, *Küçüklere Tarih Dersleri: Tarih Okuyorum*, (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1330), 34-37, 40-48, 60-62, 65-67, 69-73, 75-82, 94-96.
[794] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Diniyye, Târihiyye, Medeniyye, (Devre-i Evvelî-1. Sınıf),* 63-64; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 432.
[795] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 432.
[796] Ataç, *İş Ahlâkı ve Mesuliyet Duygusu*, 80.
[797] Ataç, *İş Ahlâkı ve Mesuliyet Duygusu*, 80-81.
[798] Ahmed Cevad, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsâniyye, (Devre-i Âliye-1. Sene),* 36; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 432.
[799] Ebû-l Cezmi, *Kırâat-ı Türkiyye (İkinci Kısım),* 6-7; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 433.

gücünden alıkoyup sonraları pek sıkıntı çekmesine sebeb olur."[800]

Çocuklar için hazırlanan yayınlarda küçük mekteplilere çalışmanın hem bedeni hem de zihni oldukça yorduğu anlatılmış ve bu nedenle çalışmak eylemine yönelik herhangi bir sıkkınlık, bıkkınlık ve umutsuzluk hissiyatında bulunmamaları yönünde telkinlerin de yapıldığı görülmüştür.[801]

3.4.1.8. Girişimci Bir Ruha Sahip Olmak

Meşrutiyet ile Cumhuriyet Dönemleri'nde bir taraftan ülkenin ekonomik durumunda önemli ve kritik sorunların varlığı dikkat çekerken diğer taraftan ekonomik durumla alakalı umut veren birtakım gelişmeler de olmuştur. "*Yerli ve milli bir ekonomide birbirinden farklı paradigmaların tercih edildiği bu dönemlerde hem para kazanmak hem de ferah bir yaşam sürebilmek anlayışından hareketle girişimci bir ruha sahip olma ilkesi, devlet tarafından desteklenmiştir.*"[802] Var olan bu şartlar doğrultusunda, geleceğin güvencesi olarak kabul edilen çocuklar da dikkate alınmış ve daha mektep sıralarında istikbale "girişimci" yurttaşlar olarak yetiştirilmek istenmişlerdir.[803]

Bahsi geçen yayınlarda "*Durmadan çalışmaları öğütlenen çocuklara, ayrıca gelecekte diğer insanları örnek almadan kendilerine özgü ve özel şeyler üretmeleri hususunda tavsiyelerde bulunulmuştur*."[804] Kitaplarda verilen öğütlerin dışında geleceğin "girişimci" vatandaşlarının tercih etmeleri için üç meslek grubunun ele alındığı görülmüş ve bütün ilgiler ziraat, ticaret ve sanat grubuna yönlendirilmiştir.[805]

Çiftçilik tabiri ile de adlandırılan "ziraat", insanların başat ihtiyaçlarını karşıladığı için yaşamın menşei olarak nitelendirilmiştir. Bu doğrultuda kitaplarda "*Çiftçilik olmasa hepimiz açlıktan ölürüz.*"[806] cümlesinin sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca kitaplarda Hz. Âdem'in de ziraat ile meşgul olduğu belirtilerek, ziraat mesleğine "kutsallık" temasının yüklenmesi öngörülmüş ve bu mesleğin tarihinin çok eskilere dayandığı vurgulanmak istenmiştir.[807] Bu doğrultuda küçük mekteplilere bu mesleği sevdirmek, korumak ve geliştirmek adına öneriler sunulmuştur.[808]

Çocuk Dünyası dergisinin 21. nüshasında "*Çiftçi*" adındaki bir manzumeyle çocuklara seslenilmiş ve tarımın ehemmiyetine vurgu yapılmıştır:

> "*Yürü, durma ey sevgili vatandaş/ Çalış, uğraş ey gayretli arkadaş/ Sür sabanı, saç tohumu usanma/ Düşmanların sözlerine inanma/ Senin tarlan altın ile doludur/ Sa'y eylemek yaşamanın yoludur /Büyük Tanrı emrediyor bak sana! / Leyse lil insâni illa masea ifadeleriyle / Necm Suresi*

[800] Çocuklara Arkadaş, 1/7, 97.
[801] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Mutavassıta-1. Sene),* 35-37; Nazım Hürrem, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Diniyye, Târihiyye, Sıhhiyye ve Medeniyye, (Devre-i Mutavassıta-2. Sınıf),* 39-44, 47-48; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 433; Ebû-l Cezmi, *Kırâat-ı Türkiyye (İkinci Kısım),* 8-9; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 433.
[802] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 434.
[803] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 434.
[804] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Âliye-1. Sene*), 35-37.
[805] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 434.
[806] Ali İrfan, *Birinci Kırâat* (İstanbul: Şems Matbaası, 1326-1328), 64.
[807] Ali İrfan, *Birinci Kırâat*, 72.
[808] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 434.

39. ayette geçen; Şüphesiz ki insanın kendi çalışmasından başka kazancı yoktur."[809]

Mektepli dergisinde yayımlanan "*Köylüye!*" adlı manzumede ise köylülere bir çağrı yapılmıştır.

"*Sana derim ey köylü, uyuduğun yeter artık / Bak… Uyuduk da Rumeli'yi batırdık… / Hazineleri, altınları hep elimizden kaçırdık / Genç kızları, namusları: Bulgarlara parçalattık! / Haydi artık… Çalış! Sürülmedik yer kalmasın / Işıldasın her ocak, karanlık yer kalmasın / İlerleyin hepiniz, arkada hiçbir kimse kalmasın! Başını kaldırıp baksana!.../ Gökteki yıldızlara, Bundan sonra: işte bizim dileğimiz, erişmektir onlara.*"[810]

Bir başka yönden kitaplarda ziraatla meşgul olan kişilerin sabahın erken saatinde kalktıklarından ve işe koyulduklarından, bu nedenle temiz havada çalışma olanaklarına sahip olduklarından, vücutlarının sürekli hareket halinde olmasından ve sağlıklı yiyecekleri tükettiklerinden bahsedilerek, onların oldukça sıhhatli kişiler oldukları ve sıhhatli bir hayat yaşadıkları üzerinde durulmuştur.[811] Bu yöntemle küçük mektepliler, ziraat mesleğine teşvik edilmeye çalışılmıştır.[812]

"Meşru" anlamda kazanç sağlamak amacıyla kısaca "mal alıp, satmak" biçiminde tarif edilen "ticaret", ders kitaplarında tıpkı ziraat mesleği gibi teşvik edilen bir meslek grubu olmuştur.[813] Çocuklara yönelik hazırlanan eserlerde özgürlükle denk algılanan ticaret mesleği, "hız, düzen ve kararlılık" ilkelerini temel almış; gelişmenin, kalkınmanın refaha ulaşmanın ve bahtiyar olmanın menşelerinden sayılmıştır. Ticaretle uğraşanlar yani tüccarlar ise bu doğrultuda varlıklı, mesut, yaşamlarını ferahlıkla sürdüren, insanların buyruğu altında çalışmayan[814] kısacası, küçük mekteplilere model olabilecek "ideal birer aktör"ler olarak betimlenmişlerdir.

Kitaplarda küçük mekteplilerden gelecekte yapmaları beklenen ticaretin "etnik cephesi" de unutulmamıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu özel ortamda "yerli/millî" bir "burjuvazi" yaratma gayretlerine bir de "korkusuz" ve "mücadeleci" bir millete mensup oldukları sık sık anlatılan Türklerin ticaretle uğraşmaları yönünde telkinler yapılmıştır.[815]

Çocuklar için hazırlanan yayınlarda "ziraat" ile "ticaret" kadar "sanat" da küçük mekteplilerin tarafından tercih edilmesi istenen ve gerekli görülen başat meslek gruplarından olmuştur. "*Eğitim otoriteleri tarafından sanat, elde altın bileziktir, atasözü gündeme getirilerek, geleceğin yetişkinlerine sanatın kıymetini ve pahasını asla kaybetmeyeceği vurgusu yapılmıştır.*"[816] Gelecekte çocuklar

[809] Çocuk Dünyası, 1 Ağustos 1329, 21,
[810] Mektepli, 19 Kanunu Evvel 1329, 26.
[811] Ali İrfan, *Birinci Kırâat*, 64-72; Mehmed Âsım ve Ahmed Cevad, *Anadolu Yavrusunun Kitâbı: Kırâat ve Musâhabât-ı Ahlâkiyye,* 147- 149.
[812] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 435.
[813] Hayım Natan ve Midhat Sadullah, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Medeniyye, Târihiyye, Diniyye,* 62-64; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 435.
[814] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 435; Ali İrfan, *Birinci Kırâat*, 73-75.
[815] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Âliye-2. Sınıf*), 98; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 436.
[816] Ali İrfan, *Birinci Kırâat*, 76; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 437.

tarafından yapılabilecek sanat dalları ile ilgili bilgiler de kitaplardaki yerini almıştır.[817]

Çocuklara yönelik hazırlanan yayınlarda, bu meslek grubunu seçen kişiler muhabbete ve saygıya yaraşır bulunmuş ve bu kişilere destek verilmiştir. Bu hususla alakalı gösterilecek olumsuz tavırlar ise gelişmenin karşısında ciddi bir engel olarak algılanmış ve başka kişilere gereksinim duymanın nedeni olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda kendi gereksinimlerini karşılayamayan bir milletin ayakta kalamayacağı ve yaşama şansının olamayacağı belirtilerek, çalışıp çabalamanın öneminin anlaşılması istenmiştir.[818]

Bahsi geçen eserlerde küçük mekteplilerin mesafeli davranmaları ve göz ardı etmeleri beklenen meslek ise "memuriyet" olmuştur.[819] Devlet işlerinin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesi, vatanın güvenliğinin sağlanması ve geleceği hususunda memurların varlığı inkâr edilmemiş ancak bu işle meşgul olanlar genel anlamda negatif bir üslupla çocuklara aktarılmıştır. Kitaplarda memurlar, başkalarına bağımlı olan insanlar olarak tanıtılmışlardır.[820] Öyle ki, ders kitaplarında memuriyet mesleğine ilişkin yönelimin fazla olması sebebiyle Meşrutiyet öncesi dönem, ciddi anlamda tenkit edilmiştir:

> "*Memleketimizde Meşrutiyyet teessüs etmeden evvel, herkes yorulmadan para kazanmak, terlemeden zengin olmak isterdi. Çocukları, adam olub ileride kendi kendine para kazanmaları ve aynı zamanda millete hidmet etmeleri içün değil, sırf mektebden çıkdıkdan sonra me'mûr olsun diye mektebe gönderirlerdi. O zaman büyük paşalardan birinin himâyesinde bulunmak, o sayede hazine-i devletden bir maaş almak icâb ederdi. İnsan, bir kaleme girdiği zaman kendini birçok kâtib galabalığı arasında bulurdu: Bu kadar galabalığı hükümet nasıl besleyebilir? Nitekim maaşları muntazaman verilemiyordu. Şimdi bu terbiye noksanlığı her tarafda nazar-ı dikkate alınıyor.*"[821]

3.4.1.9. Ekonomik Davranmak ve Tutumlu Olmak

Yarınlara donanımlı ve nitelikli "çiftçi", "tüccar" ve "sanatkâr" olarak yetiştirilmek istenen küçük mekteplileri, gelecekte teşebbüste bulunacakları anda, onlara lüzumlu olan kaynağa ulaşma ve o kaynağı doğru bir şekilde yönetme hususunda da bahsi geçen yayınlar aracılığıyla bilgilendirilmişlerdir.[822]

Bu yayınlarda ekonomik davranmak, dünyadaki tüm zenginliklerin menşei olarak yorumlanmıştır. İnsanlara teşebbüste bulunmak amacıyla lüzumlu olan parayı sağlayan "iktisatlılık", bu anlamda refah içinde yaşamanın, yaşamı problemsiz bir biçimde sürdürmenin ve yarınları güvenceye almanın yöntemi olarak anlatılmıştır. Buna karşılık, Osmanlı Devleti'nde "iktisat"

[817] Ali İrfan, *Birinci Kırâat*, 76-78; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 437.
[818] Hayım Natan ve Midhat Sadullah, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Medeniyye, Târihiyye, Diniyye,* 118-120; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 437.
[819] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 438.
[820] Ali İrfan, *Birinci Kırâat*, 79-80; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 438.
[821] Hayım Natan ve Midhat Sadullah, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Medeniyye, Târihiyye, Diniyye*, 59; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 438- 439.
[822] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 440.

düşüncesinin oluşmadığı ileri sürülmüş ve tenkit edilmiştir.[823] Ders kitaplarında, küçük yaşlardan itibaren iktisat kavramını bilen ve önemini kavrayan çocukların, geleceğin sermaye sahipleri olacakları ifade edilmiştir. Eğitim otoritelerine göre, çocukların sahip olduğu servet ile bahtiyarlığın aynı zamanda ait oldukları ülkenin ve devletin servet ile bahtiyarlığı olacağı düşüncesinin altı çizilmiş[824] böylelikle "iktisat" kavramının anlamına ve ehemmiyetine yer verilmiştir.[825]

Çocuk dergisi II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı zamanlarda küçük mekteplilere ekonomi temalı tavsiyeler vermeyi tercih etmiştir:

> "*Asıl iş harbe girmeden tedbirli davranmak değil midir? O halde bizim de ödevimiz var: Hava korunması için öğretmenlerimizin söylediklerini iyice öğreneceğiz. Bu Öğütlerin önemli yerlerini yazacağız. Bunları bilmeyenlere anlatacağız. Kâğıdımızı, kalemimizi, defterimizi, kitabımızı daha temiz ve daha sakınarak kullanacağız. Gündeliklerimizden daha az harcayacağız. Elbisemizi, ayakkabımızı, çantamızı, kasketimizi kirletmemeye, yırtmamaya daha çok dikkat edeceğiz. Daima daha tutumlu daima daha dikkatli olalım çocuklar.*"[826]

Harçlıklarının bir bölümünü biriktirmeleri tavsiye edilen küçük mekteplilere, aşağıdaki öyküde, çocukluk döneminde iktisatla ilgili bilgi sahibi olan ve ona dikkat ederek yaşayan ve ardından yetişkinlik döneminde öğrendiklerinden hareketle sermayesini oluşturup, geliştiren bir çocuğun başından geçenler anlatılmıştır:

> "*Küçük Hulki altı yaşında iken babası ona her gün on para vermeye başlamış, bu paraları saklamasını tavsiye etmiş idi. (...) Öbür çocuklar kırmızı, sarı boyalı şekerler, fıstıklar, çiğ kestaneler satun alarak mi'delerini bozuyorlardı. Küçük Hulki, onluklarını saklıyor, her dört günde bir onları babasına vererek kendisinden güzel, çil bir guruş alıyordu. Bayramlarda ise annesi, amca ve dayıları, hala ve teyzeleri de Hulki'ye oyuncak yerine para vermişlerdi. Bir sene nihâyetinde küçük Hulki'nin tam bir buçuk sarı sarı altunu vardı. Babası, Hulki'nin böyle iktisadı, tasarrufu sever bir çocuk olduğunu görünce memnun oldu. Bu parayı, emniyet sandığına verirse oradan senede yüzde dört guruş fâiz alabileceğini anlatdı. Bunun üzerine bir buçuk lira emniyet sandığına teslim edildi. Buna mukâbil sandık, küçük Hulki'nin nâmına bir defter teslim etdi. Para da oraya kaydedilmiş idi. (...) Hulki büyüyor, sermayesi de çoğalıyordu. İdâdiyye'den çıkdığı zaman on dokuz yaşında idi. Emniyet sandığında ise altmış lira parası birikmiş idi. Hulki bir zaman babasıyla beraber dükkânlarında çalışdı; amele gibi ücret aldı. Sonra babası bu paraya biraz daha katarak Hulki'ye bir dükkân açdı. İşte on sene sonra Hulki Bey, büyük bir tâcir olmuşdu. Bugün zengin, genç ve bahtiyardır.*"[827]

Çocuklar için hazırlanan yayınlarda tasvir edilen Cumhuriyet çocuğuna, ekonomik davranması ve tutumlu olması noktasında öğütler verildiği görülmüştür.[828]

> "*Yerli Mallar Savaşı: Türk çocuğu yaban malı giyemez. Parasını yabancıya vermez. Yurt işinde hiç şakaya gelmez. Andımız var iş başına Yerli mallar savaşına Bu savaşla ulusumuz onanacak.*

[823] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye*, 77-82
[824] Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye*, 77-82; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 440; Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Âliye-1. Sene),* 31-33.
[825] Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 440.
[826] Çocuk, 13 Son Teşrin 1939, 1; Türk Çocuğu, 16 Kânunu Sani 1928, 6-7.
[827] Mehmed Âsım ve Ahmed Cevad, *Anadolu Yavrusunun Kitâbı: Kırâat ve Musâhabât-ı Ahlâkiyye, (Devre-i Mutavassıta-2. Sene)*, 99-101; Çam, "Eğitim ve İdeoloji II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar ", 441.
[828] Doğan Kardeş, 6/219, 1950, 6.

Başımıza devlet kuşu konacak. Her savaşta üstün geldik ne mutlu, Olsun sana bu savaşın da kutlu. Yerli mala bağlanmak ülkümüzdür. Yerli malı almak yükümüzdür."[829]

Ekonomik davranma ve yerli malı kullanma hususunda, *Çocuk Sesi* dergisi 209. sayısında aşağıdaki satırlara yer vermiştir:

"*Bu hafta ekonomik erkinliğimizi gerçekleştiren büyük iktisat davamızın bayramıdır. Bu hafta içinde memleket baştanbaşa canlı ve manalı gösterilerle şenlik yapar. Önce başvekilliğimiz Cumhuriyet hükümetinin başarıcı elinde ekonomik kalkınmamızın gelişimini anlatan ve radyo ile neşredilen değerli bir nutukla haftayı açar. Sonra büyüklerimiz günün önemi dolayısıyla konferanslar verirler*."[830]

Çocuk Duygusu dergisi de tutumlu olma konusunda çocuklara mesajlar vermeye gayret etmiştir:

"*Ey arkadaş!./ Hayatta en güzel şey tutumdur / Benim en çok sevdiğim bak kumbara kutumdur. Akçe tutsan denizdir, tutmazsan bir yudumdur / Ey arkadaş cihanda en güzel şey tutumdur. Damla damla göl olur; göl denizi bütünler / Bugünkü bir ak akçe yarın bin derdi önler; Zaman geçer gelince kederli yaslı günler / Sana yardım eyliyen tek arkadaş tutumdur*."[831]

Nihayetinde ilk mektep yıllarında "iyi bir yurttaş" olmada ekonomik davranma ve tutumlu olma prensibine uygun hareket ederek oluşturulan zenginliğin oldukça mühim olduğunu anlayan küçük mektepliler, ayrıca ders kitaplarında ve dergilerde sahip oldukları eşyalarının ve dâhi zamanlarının kıymetlerini bilmeleri konusunda da uyarılmışlardır.[832]

3.5. Erken Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinde "İdeal Türk Çocuğu"nun Yapılandırılması: *Yavrutürk, Cumhuriyet Çocuğu* ve *Çocuk* Dergileri Üzerine Bir Analiz

Fransız Devrimi'nin akabinde teşekkül eden "cumhuriyetçi rejim", "politik çocukluğun keşfi"nde mühim bir evre olarak nitelendirilmiştir. Zira "*Bu süreçte kurulmaya başlayan ulus devletlerin önemli bir siyasi form haline gelmesi, milliyetçilik ilkesindeki değer artışıyla paralellik göstermiş ve bu durum aynı zamanda geleceğin yetişkinleri olan çocukların da bu ilke doğrultusunda yapılandırılmasını gündeme taşımıştır.*"[833] Eğitim alanının merkezi ve milli bir tavıra bürünmesi ile çocuklar için hazırlanan yayınlarda özellikle de dergilerde vatanperverlik ile milliyetçilik prensiplerinde ciddi bir artış yaşanmış; "tarih" ve "coğrafya" derslerinin "milli" bir niteliğe büründüğü görülmüş; "beden eğitimi", "marşlar" ve "ritüeller" aracılığıyla çocukların milliyetçi hislerinin kuvvetlendirilmesi hedeflenmiştir.[834]

Yukarıda bahsedilen durumun bir benzeri, Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından Türkiye'de de yaşanmıştır. Yapılan inkılapları ve değişimleri topluma benimsetebilmek amacı ile "inkılap

[829] Latif Öktem, "Yerli Mallar Savaşı", *Cumhuriyet Çocuğu*, 1 Kanun 1938, 104.
[830] Çocuk Sesi, İkinciteşrin 1940, 12-14.
[831] Çocuk Duygusu, 16 Birinci Kânun 1937, 2.
[832] Nazım Hürrem, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Diniyye, Târihiyye, Sıhhiyye ve Medeniyye, (Devre-i Mutavassıta-2. Sınıf),* 19-20.
[833] Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 27.
[834] Kemal İnal, "Paternalist Politikanın İdeal Türk Çocuğu", *AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 32/1 (1999): 198; Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 27.

eğitimi"[835] lüzumlu sayılmış ve yeni rejimin "ideal çocuk" profili tekrar tasvir edilmiştir. Cumhuriyet yönetiminin tasvirindeki çocuk, "*Vatanı, milleti ve devleti adına yararlı bilgilere sahip, Cumhuriyetin ilke ve değerlerine yürekten bağlı bir vatanperver*."[836] olarak şekillenmiştir. Bu anlamda yeni prensipler ve faziletler oluşturmayı amaçlayan yönetim için "okul", toplumun yapılandırılmasında oldukça mühim bir konumda yer almıştır. Tabi okul ile birlikte okullarda uygulanan ders programlarının da ehemmiyeti bu dönemde bir kat daha artmıştır. "*Bu doğrultuda bilhassa ders programlarına eklenen yurttaşlık ile tarih derslerinin çocuğun yeniden yapılandırılmasındaki değerleri oldukça dikkat çekici olmuştur.*"[837]

"Yurttaşlık eğitimi" ile rejimin ilkelerinin küçük mekteplilere aktarılması hususunda, eğitim kurumlarının yanında küçük mekteplileri için hazırlanmış "popüler süreli yayınlar"dan da yararlanılmıştır.[838] Çocuklara yönelik hazırlanmış süreli yayınlarda, çocuklar hem toplumun öznesi olma ekseninde yeni bir alakaya maruz kalırken hem de modernleşme projesinin hayata geçirilmesi ile eğitim alanının etkin bir vasıta olarak kullanılmasından ötürü, çocukların öncülüğünde ve çocuklara yansıtıldığı şekilde Cumhuriyetin modernleşme algısı, incelenebilmiştir.[839]

Çalışmanın bu bölümünde, Erken Cumhuriyet Dönemi "çocuk dergileri"nde geleceğin yurttaşları olarak görülen çocukların nasıl ele alındığı ve konu edildiği çözümlenmeye çalışılmıştır. Bölümün hedefi, bahsedilen dönemin "çocuk dergileri"nde, "ideal vatandaş olma" hususunda küçük mekteplilerin hangi ilkeler ve değerler doğrultusunda yapılandırıldığını açığa çıkarmak ve bu yapılandırma evresinin dönemin "resmî yurttaşlık ideolojisi" ve çocuk siyaseti ile bağlarını analiz etmektir.

Güven Öztan'a göre "*Çocuklara özgü tasarlanan yayınlar, yalnızca onlar için değil, onların ebeveynleri ya da yakınları için de kaleme alınmış ve tavsiyeler ile uyarıları kapsayan bir içeriğe sahip olmuşlardır.*"[840] Zira "modernliğin çocuk kavramı anlayışı" sadece çocuklara yönelik bir saptama olmamış, aynı zamanda yetişkinlere ait bir "konumlandırma" ve "anlamlandırma" anlayışı olarak betimlenmiştir.[841]

Tarihsel betimleyici tahlil metodu ile ele alınan bu bölüm, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde

[835] Işıl Çakan, *Konuşunuz Konuşturunuz, Tek Parti Döneminde Propagandanın Etkin Silahı: Söz* (İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004), 93.
[836] Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 26.
[837] Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 127. Dilara Nergishan Koçer, "İdeal Çocuktan Küresel Tüketiciye: Türkiye'de Çocuk Dergileri ve Çocuk İmgesi", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13/31 (2020): 1223.
[838] Suat Ungan ve Fadime Yiğit, "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Süreli Çocuk Yayınları", *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi,* 10 (2014): 189.
[839] Nazan Çiçek, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Modern Çocukluk Nosyonunun Görünümleri Üzerine Bir Analiz", *Mülkiye Dergisi*, 36/4 (2012), 77.
[840] Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 4.
[841] Hülya Öztekin, "Tek Parti Dönemi Çocuk Dergilerinde İdeal Türk Çocuğunun İnşası", *Erciyes İletişim Dergisi,* 6/2 (2019), 1233.

yayımlanan çocuk dergilerinden *Yavrutürk, Cumhuriyet Çocuğu ve Çocuk* dergileri[842] eşliğinde hazırlanmıştır.[843] *Yavrutürk*'ün 1936-1942 yıllarında 330 nüshası; *Cumhuriyet Çocuğu*'nun 1938-1939 yılları arasında 52; *Çocuk'*un ise 1936-1948 yıllarında 492 nüshası okurlarıyla buluşmuştur.[844] Dergilerin bütün sayıları "Beyazıt Devlet Kütüphanesi" ile "Milli Kütüphane"den temin edilmiş ve incelenmiştir.

2 Mayıs 1936'da yayın hayatına adım atan *Yavrutürk* dergisinin ilk nüshasında yer alan ve Tahsin Demiray'ın kaleminden okurlara sunulan yazıda, *Yavrutürk*'ün gayesi ve izlediği siyaset hakkında bazı ayrıntılarla karşılaşılmıştır:

> "*Türk çocukları, Türk çocukları! Siz, bilir misiniz, neden böyle yüksek, neden böyle yukarı başlarınız ve bakışlarınız? Çünkü siz, kiminiz Afyonkarahisar'da uyanan sabah vakti doğdunuz. Kiminiz Türk orduları, İzmir kıyılarına indiğinde ölmez şafakta ilk nefesinizi aldınız. Çoğunuz Cumhuriyet'in kurulduğu gün ve ondan sonraki güneşli günlerde şerefli Türk dünyasına gözlerinizi açtınız. Siz, bu küçücük varlığınızda Cumhuriyet'in rengini, kokusunu, büyük devrimin sesini, düşüncesini; ulu ırkınızın kanını, duygusunu yaşatıyorsunuz. Siz en doğru deyişle (Cumhuriyet çocukları)sınız. Ne mutlu size! Size ne mutlu ki siz yeryüzünün en büyük milletinin en büyük atası (Atatürk) devrinde doğdunuz… Size ne mutlu ki bütün dünyaya karşı koymuş yüce erlerin yürekleri titreterek: 'Türk çocuğu, biz senin için yaşıyoruz!' dediği yavru Türklersiniz. Ve şimdi biz, bütün ömrümüzü verdiğimiz (Büyük yarın) ve yarının (Büyük Türkiye)si için umutlarımızı bağladığımız sizlere yeni bir hizmete başlıyoruz. Sizin renginize, kokunuza, sesinize, düşüncelerinize, duygularınıza, aksoyunuza en sıcak, en uygun gelecek yazı ve resim yayımına başlıyoruz. En kısa deyişle size ilk olarak (Yavrutürk) ü sunuyoruz. Sizin için faydalı olacağız sevinci ile diyoruz: Ne mutlu bize …*"[845]

Yukarıdaki alıntıda özellikle Mustafa Kemal Atatürk ile "Cumhuriyet" yönetiminde "Türk çocuğu" olarak dünyaya gelmenin sevincine ve hazzına dikkat çekilmiştir.[846] Cumhuriyetin çocukları olarak adlandırılan küçük mekteplilere "yeni rejimi" ve "inkılapları" benimseme ve sürdürme görevi verilmiş[847] ve dergi, bu görevi üstlenen çocuklara özgü yayın yapacaklarını duyurmuştur. Böylelikle *Yavrutürk* dergisi, Mustafa Kemal'e ve yeni rejimin ilkelerine sadık bir siyaset yürüteceğinin emarelerini okuyucularına vermiştir.[848]

29 Ekim 1938 tarihinde yani "Cumhuriyetin ilan edilişinin 15. yılında" *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinin ilk nüshası çıkmış ve dergi çocuklara şu şekilde seslenmiştir:

> "*Sevgili çocuklar; cumhuriyetimizin on beşinci yılını kutladığımız şu mutlu günde Cumhuriyet Çocuğu doğuyor. Cumhuriyet Çocuğu: hikâyeleri, romanları, şiirleri, resimleri, karikatürleri ile size boş zamanlarınızı hoş ve eğlenceli geçirtmekle kalmayacak; tabiata, tarihe, coğrafyaya ait yazıları ile derslerinize de yardım edecektir; her Türk cumhuriyeti çocuğu için bilinmesi lazım*

[842] Bu çalışmada Yavrutürk, Cumhuriyet Çocuğu ve Çocuk dergilerinden yapılan aynen alıntılarda yer alan yazım ve imla hatalarıyla dönemsel dilbilgisi özelliklerinden kaynaklanan farklı yazım biçimlerine müdahale edilmemiş, birebir aktarma gerçekleştirilmiştir.
[843] Öztekin, "Tek Parti Dönemi Çocuk Dergilerinde İdeal Türk Çocuğunun İnşası", 1234; Burcu Kılınç, "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk Dergisi, Aktörler ve Söylemler (1936-1948)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2020), 40-43.
[844] Fuat Umay, *Seçmenlerimle Başbaşa* (Ankara: Yeni Matbaa, 1950), 34.
[845] Yavrutürk, 2 Mayıs 1936, 3.
[846] Yavrutürk, 2 Mayıs 1936, 3
[847] Yavrutürk, 2 Mayıs 1936, 4.
[848] Öztekin, "Tek Parti Dönemi Çocuk Dergilerinde İdeal Türk Çocuğunun İnşası", 1235-1236.

olan bilgileri kazandırmağa çalışacaktır."[849]

Cumhuriyet Çocuğu dergisi, değişik nüshalarında 4. ve 5. sınıf öğrencilerine yönelik yayınlar yapacağı hakkında bilgiler vermiş ve küçük mekteplilere eğitimlerine katkıda bulunacakları konusunda yazılar yayımlayarak,[850] *Cumhuriyet Çocuğu*'ndaki metinlerin yalnızca "eğlence" gayesi ile yazılmadığı ayrıca yeni rejimin ilke, değer, prensip ve erdemler dizgisini kapsadığı ve bu belirlenen gayelerle okuyucularına ulaşmayı istediği belirtilmiştir.[851]

1936 yılında küçük okuyucuları ile buluşan *Çocuk* dergisi ise hem "Çocuk Esirgeme Kurumu"na katkıda bulunmak hem de geleceğin yurttaşları olan çocukları, Cumhuriyetin ilke ve inkılaplarına sahip çıkan birer vatansever, ahlâk sahibi, namuslu, onurlu, şerefli ve sağlıklı birey olarak eğitmek maksadı ile hareket etmiştir. Bu maksat ile hareket eden derginin ve "Çocuk Esirgeme Kurumu"nun başkanı Dr. Fuat Umay Ankara Ulus Meydanı'nda verdiği bir söylevde, "çocuk" ile "yurt" öğeleri arasındaki ilişkiye dair düşüncelerini dile getirmiştir:

"*Çocuk, Yurt: birbirinden ayrılmayan ve birinciye verilen ehemmiyetle ikincinin yükselme derecesi belli olan iki mukaddes kelime. Türklüğün yükselmesinde birinci rolü oynayan çocuk, büyük kuvvet!. Sana verilecek ehemmiyet; istikbalin aynasıdır. Sendeki büyük kuvveti inkişaf ettirmek, inkılapları senin kudretli, kuvvetli ellerine emniyetle... Ve tam imanla teslim edebilmek için, sana en yüksek kıymeti vermek ve senin bütün ihtiyaçlarını tatmine çalışmak, her Türkün ideali olmalıdır. Atatürk devri bu idealin tahakkukunun zaminidir.*"[852]

Maârif Vekili Hasan Ali Yücel de geleceğin teminatı olan çocuklara güvenilmesi gerektiğini belirterek, bu konu ile alakalı endişe mahal olmadığını vurgulamıştır:

" *Çocuklarını ihmal eden milletler, istikballerinden emin olamazlar ve olmamalıdırlar. Cemiyet içinde çocuk, yalnız ana ile babanın ve hocanın değil, kendini o cemiyetin yaşamasına ve ilerlemesine yardımcı bilen her yurddaşındır. Dikkatli, hayatın yükleyeceği her mecburiyete dayanıklı, yılmaz karakterli, başladığı işi peşini bırakmadan bitirecek kudrette, iradeli, Türk nesillerinin yetişmesinde himmeti ve emeği olanlar, saadet nedir?" diye kendilerine lüzumsuz sualler sormasınlar.*"[853]

Analiz edilen *Yavrutürk, Cumhuriyet Çocuğu* ve *Çocuk* dergilerinden toplanan veriler, "İdeal Türk Çocuğunun Tasvir Edilen Kişilik Özellikleri" başlığı içerisinde ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

3.5.1. İdeal Türk Çocuğunun Tasvir Edilen Kişilik Özellikleri

3.5.1.1. Atatürkçü ve Cumhuriyetçi Türk Çocuğu

Genç Türkiye'nin kurucu lideri olan Atatürk, incelediğimiz çocuk dergilerinde yoğun bir şekilde ele alınmış ve ona hitaben şiirler ve metinler yazılmıştır. *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinin 1939 yılında çıkan "23 Nisan özel nüshasında": "*Atatürk güneşi en yüce ışıklar ile bu büyük günde yurtta parladı. En büyük Türk o gün Türk'e ebedi başbuğ oldu. Türk milleti yüzyıllardır beklediği öz ve ebedi Atasına*

[849] Cumhuriyet Çocuğu, 29 Ekim 1938, 2; Cumhuriyet Çocuğu, 29 Ekim 1938, 2-5.
[850] Cumhuriyet Çocuğu, 23 Nisan Özel Sayısı: 2.
[851] Cumhuriyet Çocuğu, 23 Nisan Özel Sayısı: 2.
[852] Kılınç, "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk Dergisi, Aktörler ve Söylemler", 52.
[853] Kılınç, "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk Dergisi, Aktörler ve Söylemler", 54.

o gün kavuştu."[854] ifadeleriyle Mustafa Kemal'e hissedilen duygulara değinilmiş ve Mustafa Kemal Atatürk'e duyulan gönül borcundan bahsedilmiştir. Ayrıca söz konusu dergilerde Mustafa Kemal'in "Türk ve dünya tarihi" bakımından ehemmiyetine yer verilmiştir.[855] *Çocuk* dergisinin 10. nüshasında da: "*Çocukların atası, yeni kurulmuş olan devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk... O, öyle bir başbuğ ki, her daim Türk evlatlarının yüreğind*e…"[856] söylemleri ile başlayan ve "29 Ekim Cumhuriyet Bayramı"nın kutlaması ile devam eden "*Cumhur Başkanı Yüce Önder Atatürk*" başlıklı yazıda, Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal ile alakalı düşüncelere geniş yer verilmiştir.[857]

> "*Sizden beklediğimiz, büyük Türk ulusunun çocuklarına yakışır bir yolda yükselmeyi iş edinmeniz. Türkün ulusal ülkülerine bağlanmanız ve bu ülkülerin size yüklediği ulusal ödevlerinizi canla başla yerine getirmenizdir. Hepimiz sizin, Atatürk devriminin usanmaz, yorulmaz bir yapıcısı ve öz veren bir başarıcısı olmanızı istiyoruz. Küçük büyük hepimiz elele, Büyük önderin arkasında ve izinde, onun gösterdiği ve çizdiği yolda yürümek, ilerlemek ve gerekirse bu yolda can vermek için and içiyoruz.*"[858]

"29 Ekim", "23 Nisan", "19 Mayıs" ve "30 Ağustos" gibi genç Türkiye'nin ayrıcalıklı ve mühim olan günlerinde dergiler, "Atatürk ve Cumhuriyet" konularını daha yoğun bir şekilde işleyerek, çocukları bilgilendirme yolunu tercih etmişlerdir.[859] Dergilerde Mustafa Kemal'in ölümünün ardından kaleme alınan metinlerde de özlem temalı satırlara ağırlık verilmiş ve Mustafa Kemal'in sonsuza kadar insanların gönüllerinde yaşayacağı belirtilmiştir.[860]

İncelenen çocuk dergilerinde Mustafa Kemal'in ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığı görevine gelen İsmet İnönü ile ilgili yazılara da rastlanılmıştır. *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinde "Cumhuriyet Bayramı" sebebiyle kaleme alınan bir metinde, yeni rejimin yarattığı heyecana ve mutluluğa yer verilirken hem Mustafa Kemal'e hem de İsmet İnönü'ye şükranlar sunulmuştur.[861] Yine aynı dergide *Kutlu Ödev* adlı manzumede ise küçük mekteplilere Mustafa Kemal'e ve İsmet İnönü'ye gönülden bağlı olmaları ve her zaman onları hatırlamaları istenmiştir:

> "*Cumhuriyetin değerli varlıklarından biri olan bizler geleceğin müjdecisiyiz. Şerefli ve büyük ödevler bizi bekliyor. Tarihimiz bugün göğüs kabartacak kahramanlıklarla doludur. Çünkü beş bin yıl önce istiklalle yaşamış kahraman bir ulusun parçasıyız. Atatürk'ten ve onun ülkü; zafer arkadaşı cumhurbaşkanımız İnönü'den aldığımız kuvvetle çalışan; her zoru yenen; her engeli kıran büyük ulusun çocuklarıyız!*"[862]

Analiz edilen çocuk dergilerinde yeni rejimle birlikte yapılan yeniliklere ve olaylara geniş açıdan bakılmış ve Cumhuriyet'in topluma kazandırdığı yeniliklerden bahsedilmiştir. Nitekim Cumhuriyet'in 20. yıldönümünde *Yavrutürk* dergisinde bir metin kaleme alınmıştır.

---

[854] Cumhuriyet Çocuğu, 20 Nisan 1939, 447.
[855] Cumhuriyet Çocuğu, 23 Nisan Özel Sayısı No: 1, 11.
[856] Çocuk, Birinci Teşrin 1936, 3-4.
[857] Çocuk, Birinci Teşrin 1936, 3-4.
[858] Çocuk, Çocuk Bayramı Ankara'da Nasıl Geçti?, 1936, 8.
[859] Çocuk, Mayıs 1936, 9.
[860] Çocuk, 18 Kasım 1938,19.
[861] Çocuk, 18 Kasım 1938, 19.
[862] Çocuk, 23 Nisan 1948, 5.

> "*Cumhuriyet 20. yılına giriyor diye seviniyor, bayram yapıyoruz. Nasıl sevinmiyelim, nasıl bayram yapmayalım? Bize bu güzel yurdu bağışlayan bu güzel bayrağı şerefle dalgalandıran cumhuriyettir. Bize bu güzel okulları, güzel yüzlü öğretmenleri, bu güzel kitapları veren cumhuriyettir. Yurdumuzun dört bir yanını şenlendiren şoselere, demiryollarına kavuşturan cumhuriyettir.*"[863]

İncelenen dergilerde Cumhuriyet ile Osmanlı'nın karşılaştırıldığı görülmüş ve yeni rejimin Türkiye'ye olan katkılarına yer verilmiştir. Örneğin *Cumhuriyet Çocuğu*'nda, Osmanlı Devleti'ndeki eğitim düzeni ile genç Türkiye'deki eğitim düzeninin kıyaslandığı görülmüş ve Osmanlı'daki eğitim düzeni tenkit edilmiştir:[864]

> "*Çocuklar yerde, evden getirdikleri minderler üstünde otururlardı. Dünya, kültür hayatında dev adımlar ile ilerlerken Türk çocukları bütün bilgisi, manasını anlamadan Kuran okumaktan ibaret olan hocaların elinde kaldı. Terbiye işlerinde (dayak) en kuvvetli vasıta olarak kullanılıyordu. Dersine çalışmayanlar, yaramazlık edenler (falaka) yerlerdi.*"[865]

Dergilerde Osmanlı Devleti'nde uygulanan eğitim düzenine yöneltilen eleştirilerin ardından Cumhuriyet ile eğitim alanında gerçekleştirilen inkılaplara yer verilmiş ve yorumlar yapılmıştır.[866] *Yavrutürk* dergisi "*Hayat Bilgisi*" adlı bölümde, çocuklara yönelttiği ve gerçekte cevabını bildiği sorular ile yeni yönetimin katkılarını unutturmamaya çalışmıştır. *Yavrutürk*'ün çocuklara yönelttiği sorular şu şekilde sıralanmıştır: "*Geçmişte mahalle mekteplerinde çocuklar ne şekilde eğitilirlerdi? Geçmişte yaşayan çocukların hayatları nasıldı? Sizler bugünlerinizi kimlere borçlusunuz?*"[867]

Bahsi geçen dergilerde Cumhuriyet ile bütünleşen modernleşme, batılılaşma, çağdaşlaşma gibi kavramlardan söz edilerek, Cumhuriyet'in dayandığı temel ilkeler hakkında da ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.[868] Bu konu bağlamında *Çocuk* dergisinde yayımlanan *Türk Devrimi* manzumesinde, "laiklik ilkesi" ile alakalı detaylara yer verildiği görülmüştür:

> " *...Din devrimi oldukça önemli bir devrimdi, Bunun eski önemi bir hiçe indi şimdi. Cahillerin elinde din vasıta olurdu, Zavallı Türk! Bu yüzden gerilirdi, dururdu. Dinle devlet ayrıldı; bir layık devlet oldu Cumhuriyet bununla köklendi, kuvvet buldu. Hurafeler silindi, falcılık kaldırıldı, Hakka susayan millet hakikate sarıldı. Önce var olan yoktu, şimdi yoklar var oldu… Türkler doğru düşünen, gören insanlar oldu. Milleti tembel yapan tekkeler kapatıldı, Bütün bu fenalıklar kaldırıldı, atıldı…*"[869]

İncelen dergilerde "laiklik ilkesi"nin dışında "halkçılık ilkesi"ne gönderme yapacak meselelerin de ele alındığı tespit edilmiştir. Örneğin *Çocuk* dergisi, "*23 Nisan*" ismini verdiği yazısında eşitlik kavramını vurgulamak istemiştir.[870] Dergiler insanlar arasındaki eşitlik konusunu irdelerken, kadınların toplumsal yaşamda etkin olmaya başlamalarından ve onlara verilen haklardan da bahsetmiştir.

---

[863] Yavrutürk, 24 Ekim 1942.
[864] Cumhuriyet Çocuğu, 22 Haziran 1939, 150.
[865] Cumhuriyet Çocuğu, 22 Haziran 1939, 150-151.
[866] Cumhuriyet Çocuğu, 22 Haziran 1939, 150-151.
[867] Yavrutürk, 24 Nisan 1937, 308.
[868] Çocuk, 6 Mayıs 1938, 10.
[869] Çocuk, 6 Mayıs 1938,10.
[870] "…Zengin-fakir, küçük-büyük, hepsi eş; Isıtan bir güneş, yakan bir ateş. Hepiniz Türk'sünüz, hepiniz kardeş…" Bkz. Çocuk, 23 Nisan 1941,12.

"*Dünyada her iyilik koşar senin sesine! /Çünkü yurdun şenlenip, yurdun yükselmesine Atatürk'ün sözü bu kadındır temel kızım! / Büyükler Büyüğünün işini güvenç tanı, Varlığınla bezedi bak, şu güzel vatanı; / Ne kadar iyi oldu, ne kadar güzel, kızım! Karanlık iz üstünde nursuz kaldığın yeter. / Taassubun ham lafı sana vermesin keder… Küsünden koparılır sana kalkan el, kızım! / Durmadan çalışmalı bilgi taşıyan başın!... Varlığınla bezedi bak, şu güzel vatanı; / Ne kadar iyi oldu, ne kadar güzel, kızım! Karanlık iz üstünde nursuz kaldığın yeter. / Taassubun ham lafı sana vermesin keder... Küsünden koparılır sana kalkan el, kızım! / Durmadan çalışmalı bilgi taşıyan başın!... Feragat olmalıdır bu uğurda yoldaşın. / Saçların dolmalıdır bütün gümüş tel, kızım! Saygıyla anmalıdır bütün dünya adını. / Bir örnek olmalıdır uyanan Türk kadını. Budur hepimiz için en büyük emel, kızım! / Yedi kız kardeşleri hızlanıp aş durmadan! Atatürk'e benzeyen güne ulaş durmadan! / O kadar yükseğe çık, o kadar yücel kızım!...*"[871]

Yavrutürk, Cumhuriyet Çocuğu ve *Çocuk* dergilerinde yeni rejime ve Mustafa Kemal'e teşekkür edilen diğer bir husus, çocukların yaşamlarında meydana gelen değişimler olmuştur:

" *…Yavrularım, bugünkü rahat yaşamımız, böyle güzel, aydın böyle canlanmış neşe, kanatlanmış ümit halinde gördükçe kendi çocukluğumuzu, o bin dert, bin türlü yoksulluk içinde geçen kara çocukluk günlerimizi düşünüyorum: Biz; çocukluğun hiçbir hakkından faydalanmadan, istediğimiz gibi gülüp oynamadan, mes'ut bir vatan yavrusu olmanın tadını tatmadan büyüdük. Kıymetli insanlarına değer vermiyen, en bilgili vatandaşları zindanlarda çürüten, ulu denizlerin ortasındaki ıssız adalara süren kötü saltanat idaresinde çocuğun lafı mı olurdu? İşte, biz; böyle, çocukluğumuzun en güzel günlerini falaka yiyerek, mezarlık aralarında oynıyarak geçmez bir hastalığın korkunç rüyası gibi yaşadık… Gülmeden ağlamayı öğrendik... Boynumuz bükük, gözlerimiz yaştı bu sabahsız gecenin bitmesini bekledik.*"[872]

Bu mevzu ile ilgili düşüncelerini dile getiren dergilerin büyük çoğunluğu, geçmişte çocukların mutsuz ve bedbaht oldukları hususunda aynı görüşü paylaşmışlardır. Dergilerde yayımlanan makalelerin bazılarında ise yaşanan taht mücadeleleri nedeniyle çocukların katledilmesinden, çocuklara verilen terbiye şekillerinden ve eğitim sisteminden bahsedilmiş ve bu düzenlere yönelik ciddi eleştirilerin yapıldığı görülmüştür.[873] Dergilerde benzer bir karşılaştırma, "ekonomi" mevzusunda da gerçekleştirilmiştir.[874] Genel anlamda yayımlanan yazılarda, Osmanlı'nın ekonomik açıdan dışa tabi hale geldiği belirtilmiş ve genç Cumhuriyet hakkında birtakım çıkarımlarda bulunulmuştur.[875]

Çocuk dergisi, yukarıda bahsedilen ayrıntıların dışında ayrıca Cumhuriyet ile birlikte Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yapılan demiryolu ağlarından bahseden bir yazıyı yayımlamıştır.[876] Bir diğer yazıda ise İnönü'nün bu mevzuya büyük ehemmiyet gösterdiği belirtilmiş, 1924 yılından 1939 yılına değin, 3189 km yolun yapıldığı aktarılmıştır.[877] Demir ağların dışında *Çocuk* dergisinde Cumhuriyet ile birlikte girişilen sanayileşme hamlelerine ve çalışmalarına da değinilmiştir.[878]

Nihayetinde "Atatürkçü ve Cumhuriyetçi Türk Çocuğu" adı altında elde edilen veriler yorumlandığında dergilerin, dönemin havasını yansıttığı tespit edilmiştir. *Yavrutürk, Cumhuriyet*

[871] Bkz. Çocuk, 4 Haziran 1937, 9.
[872] Çocuk, 23 Nisan 1941, 3.
[873] Çocuk, 23 Nisan 1937, 4.
[874] Cumhuriyet Çocuğu, 23 Nisan Özel Sayısı No: 1, 23.
[875] Cumhuriyet Çocuğu, 29 Ekim 1938, 3.
[876] Çocuk, 16 İkinci Teşrin 1940, 6.
[877] Çocuk, 16 İkinci Teşrin 1940, 6-7.
[878] Çocuk, 3 Şubat 1939, 4-5,8-9,12-13,16-17; Çocuk, 15 Eylül 1940, 5.

Çocuğu ve *Çocuk* dergilerinde yeni devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarına şükran duyulmuş ve bu kişiler küçük okuyuculara idol ya da rol model olarak takdim edilmişlerdir. Söz konusu dergilerde Cumhuriyet ile gerçekleştirilen yeniliklere yer verilerek, "Osmanlı ile Cumhuriyet Dönemi" karşılaştırmasına girilmiş ve Cumhuriyetle gelen kazanımlara yer verilmiştir. Hayata geçirilen inkılapların ehemmiyetinin anlatıldığı dergilerde, yarınların güvencesi olarak konumlandırılan çocuklara, bu kazanımları korumaları ve sürdürmeleri konusunda hem tavsiyeler verilmiş hem de uyarılarda bulunulmuştur.[879]

3.5.1.2. Milliyetçi ve Vatanperver Türk Çocuğu

Cumhuriyet'in ilanının ardından oluşturulmak istenen "ulusal kolektif kimliğin" en değerli ve mühim parçalarından biri "Türk milliyetçiliği" olmuştur. "*Türk milliyetçiliğinin popüler bir değer ve ilke olarak yükselmesindeki en önemli etken, şüphesiz Balkan Savaşları'nda alınan yenilgiler olmuştur.*"[880] Cumhuriyet'in "milliyetçi ideologları"[881] kaleme aldıkları eserleriyle geleceğin nesili olan çocuklara "milliyetçilik" ferasetini aşılamaya çalışmışlardır.[882] Bilhassa I. Dünya Savaşı'nın tesiri ile "milliyetçilik" ilkesi üzerinde daha fazla durulmaya başlanmıştır. "Türklük" duygusu ve "milliyetçi argümanlar" oluşturulan bir "vatan" tasavvuru, 1913 yılında çıkarılan "Tedrisat-ı İbtidâîye Kanunu" ile yapılmak istenmiş ve "milliyetçi" hisleri telkin etmek amacıyla türlü türlü şenlikler düzenlenmiştir.[883] Ayrıca çocuklara yönelik hazırlanan dergilerde de "Türk milliyetçiliği" düşüncesi ile alakalı hususlara geniş yer verildiği görülmüştür.[884]

> "*Damarlarınızda dolaşan kanda Türkün andı var. Bu andı kalbinizde ebediyete kadar yaşatın. Büyük millet bugünü sana armağan etti. 23 Nisan haftası senin ve küçük kardeşlerinin de en büyük bayramı oldu… Türk çocuğu, şimdi sıra senin. Atalarının kanlarıyla, emekler ile yuğurulan yurdunun; küçük yaştan bekçiliğini, yaşamasını ve yükselmesini küçük omuzlarına kutsal bir yük olarak sen alacaksın. Bu yurt ülkünün peşinde büyük soyunun adına layık bir evlat olarak yürüyeceksin.*"[885]

İncelenen *Yavrutürk, Cumhuriyet Çocuğu* ve *Çocuk* dergilerinde Türk milleti mert, yürekli, gözü pek, becerikli ve bağımsızlığına düşkün bir ulus olarak betimlenmiştir.[886] Analiz edilen dergilerde Türk milleti ayrıca uygarlığı inşa eden ve sürdüren millet olarak telakki edilmiştir.[887] *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinde 10. nüshadan sonra "*Türk Medeniyetleri*" adı verilen bir bölüm çocuklara sunulmuştur. Bahsedilen bu bölümün takdim metninde, epey "iddialı" tümceler

[879] Kılınç, "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk Dergisi, Aktörler ve Söylemler", 80.
[880] Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 50.
[881] Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Hüseyin Ragıp, Mehmet Emin vb. isimler o dönemin milliyetçi ideologları olarak ön plana çıkmışlardır." Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 51.
[882] Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 50-55.
[883] Öztan, "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası", 50-55; Kılınç, "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk Dergisi, Aktörler ve Söylemler", 101-102.
[884] Cumhuriyet Çocuğu, 20 Nisan 1939, 447.
[885] Cumhuriyet Çocuğu, 20 Nisan 1939, 447.
[886] Cumhuriyet Çocuğu, 29 Ekim 1938, 2-5; Yavrutürk, 30 Ekim 1937, 2; Yavrutürk, 9 Temmuz 1938, 160; Yavrutürk, 21 Ekim 1939, 318; Cumhuriyet Çocuğu, 5 Nisan 1939, 410; Cumhuriyet Çocuğu, 5 Nisan 1939, 410; Cumhuriyet Çocuğu, 5 Nisan 1939, 411; Cumhuriyet Çocuğu, 14 Eylül 1939, 396.
[887] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 282.

kullanılmıştır:

> "*Dünya medeniyetinde en büyük medeni eserler yaratan en eski ve en medeni milletin cihan Türk tarih araştırmalar ile büyük Türk milleti olduğu meydana çıkarılmıştır. Yazı, çiftçilik, madencilik, mimarlık, heykeltıraşlık, cam, barut, pusula ve daha saymakla bitmeyecek endüstri, tecim ve fenni keşifler, dünya medeniyetine, Türk milletinin büyük medeniyet armağanlarıdır. Her sayımızda büyük Türk medeniyeti eserlerinden birer tanesini bu sayfalarda büyük bir övünle okuyacaksınız*."[888]

Dergilerde çocuklar için kaleme alınan öykü ve romanlarda vatanı uğruna canından vazgeçen çocuk kahramanlara fazlasıyla yer verildiği görülmüştür. *Yavrutürk* dergisinde yer alan *10 Yaşında Mehmetçik* başlıklı yazı dizisinde, milli mücadele yıllarında "Kuvayı Milliye" için çalışan Mehmet adındaki çocuğun serüvenleri işlenmiştir.[889] Aynı yazı dizisinde ayrıca Mehmet'in ağzından şu cümleler dökülmüştür: "*Daha, temiz Türk kanı taşıyan bir Türk'ten vatan haini çıkmayacağını bile bilmiyorlar. Kim bilir akıllarınca benim için 'çocuktur!' demişlerdir. Türk çocuğu yeryüzünde hangi çocuğa benzer ki*?"[890] "Vatansever Türk çocuğu olmanın" bir diğer emaresi ise vatanını ve toprağını bilmektir, düşüncesini taşıyan çocuk dergileri, kentlerin ve o kentlerdeki tarihi yapıların takdimine büyük önem vererek, küçük okuyucularda "vatan sevgisini" aşılamak istemişlerdir.[891]

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin vatandaşlık olgusu, hak ve özgürlükler zemininde şekillenmiş bir vatandaşlık feraseti yerine vazife ekseni ile biçimlenmiş bir vatandaşlık ülküsüne bürünmüştür.[892] Bu nedenle vatanperver olmanın şartlarından biri de vatandaşlık vazifelerini layıkıyla yerine getirmek olarak belirlenmiştir. Dergilerde bulunan "*Hayat Bilgisi*", "*Yurt Bilgisi*" ve "*Sosyal Hayat Bilgileri*" adı verilen bölümlerde, vatandaşlık vazifeleri ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Örneğin her vatandaşın oy hakkını kullanması, askerlik hizmetini yerine getirmesi, vergileri düzenli olarak ödemesi vb. konularda çocukların bilgilendirildikleri görülmüştür.[893]

Kısacası yiğit, vatansever, mücadeleci ve başarılı bir nesil oluşturmak amacı ile hareket eden Cumhuriyet yönetimi, bu gayeyi gerçekleştirebilmek için milliyetçi duyguları bir vasıta olarak kullanmayı düşünmüş ve bu alana yönelmiştir. Bu açıdan irdelenen çocuk dergileri, "mili yapı"nın devamlılık göstermesi ve kuvvetlenmesi adına "milliyetçilik" ve "vatanperverlik" gibi hisleri harekete geçirecek ve güçlendirecek öğeleri seçmiş ve kullanmıştır.[894] Ayrıca bahsedilen çocuk dergileri, "milliyetçi hisleri" ateşlemek amacıyla "bayrak", "vatan" "toprak" vb. öğelerden yararlanarak, olması arzu edilen "milliyetçi" ve "vatansever" nesilin oluşumuna destek olmuşlardır.[895]

---

[888] Cumhuriyet Çocuğu, 4 Ocak 1939, 161; Çocuk, 3 Ocak 1948, 5.
[889] Yavrutürk, 11 Haziran 1938, 101.
[890] Yavrutürk, 6 Ağustos 1939, 220.
[891] Bkz. Çocuk, 15 Haziran 1940, 3.
[892] Daha detaylı bilgi için bkz. Fuat Keyman ve Ahmet İçduygu, "Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı", içinde *75 Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 169-180.
[893] Bkz. Çocuk, 6 Son Teşrin 1939, 2; Çocuk, 13 Son Teşrin 1939, 2; Çocuk, 20 Son Teşrin 1939, 2; Çocuk, 27 Son Teşrin 1939, 2; Çocuk, 4 Nisan 1942, 272.
[894] Kılınç, "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk Dergisi, Aktörler ve Söylemler", 101-109.
[895] Kılınç, "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk Dergisi, Aktörler ve Söylemler", 101-109.

3.5.1.3. Asker ve Savaşçı Türk Çocuğu

Geleceğin yetişkini olan Türk çocuklarının mili bir tema içerisinde yetişmesi düşüncesi, II. Meşrutiyet sürecine uzanmaktadır. Çünkü II. Meşrutiyet Dönemi ile "İttihat ve Terakki Cemiyeti" bilhassa Balkan Savaşları'nda alınan mağlubiyetlerin ardından askeri yapının bu konuda yeterli olmadığını görmüş ve "militarist yapı"nın kuvvetlendirilmesi adına "askerlik eğitimi" konusu gündeme getirmiştir. Böylece bu tarihle birlikte "*Her çocuk asker doğar*." düşüncesi ile çalışmalara girişilmiş ve bilhassa ders kitaplarında askerlik hizmeti, birlik ve beraberliğin sağlanması ve sürdürülmesine yönelik en kutsi görev olarak tasvir edilmiştir. Askerlik hizmetinden kaçınmak ise "vatana ihanet" olarak adlandırılmıştır. Yarınların vatandaşlarının gözü pek, mücadeleci, yürekli, alp ve yiğit olmaları gayesiyle çocuklara yönelik yayınlarda birçok metnin yazıldığı görülmüştür.[896] II. Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkan ve ileri sürülen bu fikir, Cumhuriyet Dönemi'nde de etkisini devam ettirmiştir.[897]

Yavrutürk dergisinde yer alan *Şanlı Topçular* isimli şiirde, "Türk askeri"ne "*Aslan adam*", "*kahraman er…*" nitelemeleri yapılmış, "*Gökler gürülder senin sesinde, ateş ve ölüm var nefesinde…*"[898] mısralarıyla "Türk askeri"nin kuvveti ve gözü pekliği vurgulanmak istenmiştir. Yine aynı dergide, "*Siz her yıl büyüyecek ve kuvvetleneceksiniz. Bir gün gelecek hepiniz birer Mehmetçik olacaksınız.*"[899] cümleleriyle Türk çocuklarının büyüdüklerinde askerlik görevinde bulunacakları vurgulanmıştır. *10 Yaşında Mehmetçik adlı* romanda ise "küçük kahraman Mehmet" ile bir "Yunan subayı" arasında geçen bir konuşmada subayın "*Niçin asker olmuyorsun? sorusuna Mehmet her Türk askerdir! Zamanı gelince onu da yapacağım!*"[900] cevabıyla "Türklük" ile "askerlik" arasında kurulan ilişki gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Hatta *Çocuk* dergisinin pek çok nüshasında, bu mevzuyla alakalı birçok içerikle karşılaşılmıştır.[901]

> " *Ben asker olacağım / Düşmanları kovmağa / Yurdumu kurtarmağa / Bir siper olacağım / Göğsünde uçacağım / Aşılmaz vatanımın / Tek sevgili anamın / Bekçisi olacağım…*"
>
> "*Ben bir Türk çocuğuyum / Vatan için koruyucum / Kim girerse yurduma / Yakıp öldürücüyüm / Vatanın bekçisiyim / Yurdumun topçusuyum / Yurduma göz dikeni / Bir anda vurucuyum / Yurdum sağlam erleri / Durmadan çalışıyor / Onun için Türk çocuğu / Küçükten alışıyor.*"[902]

Yakın zamandan kesitlere de sayfalarında yer veren dergiler, bilhassa "Çanakkale Savaşı" ile "Kurtuluş Savaşı" yıllarındaki mücadeleleri yayımlamayı uygun görmüşler; "Mustafa Kemal Atatürk" ve "İsmet İnönü" gibi önemli devlet adamları ile alakalı manzumeleri ve şiirleri okurlarıyla paylaşmışlardır. Dergilerde yalnızca ülkeye mal olan şahsiyetlerden değil aynı zamanda toplum

[896] Sanem Yamak Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek* (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2012), 10.
[897] Öztekin, "Tek Parti Dönemi Çocuk Dergilerinde İdeal Türk Çocuğunun İnşası", 1245.
[898] Yavrutürk, 21 Ekim 1939, 318.
[899] Yavrutürk, 3 Ocak 1942, 3.
[900] Yavrutürk, 9 Temmuz 1938, 158.
[901] Çocuk, 1 Eylül 1939, 8.
[902] Bkz. Çocuk, 15 Eylül 1940, 14; Çocuk, 19 Haziran 1943, 2.

içerisinde "vatanı" adına savaşanlardan da bahsedilmiştir.[903]

Nihayetinde "Asker ve Savaşçı Türk Çocuğu" adı altında elde edilen bilgiler yorumlandığında, dergilerin Türk çocuklarından bekledikleri "vatan"ları için canla ve başla mücadele etmeleri olmuştur. Bu beklentiyi küçük okuyuculara sunan dergiler, özellikle "eski Türk"leri örnek göstermiş ve "Türk"lerin öteden beri "mücadeleci", "savaşçı", "yiğit" ve "gözü pek" özelliklere sahip oldukları etkili bir üslupla anlatılmıştır.

3.5.1.4. Sağlıklı ve Gürbüz Türk Çocuğu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında "ulusal sınırların" ve "rejimin himayesi", "iktisadi verimlilik" ve "kalkınma çabaları" doğrultusunda mevcut olan popülasyonun tam manasıyla kaliteli, sıhhatli, çalışkan ve kuvvetli olması, hedeflenen paradigmalardan olmuştur.[904] "*Güçlü ve sağlam bir nesil yaratmanın yolunun, sağlıklı bir topluma sahip olmaktan geçtiğinin anlaşılması ile özellikle çocukların bedensel ve zihinsel sağlıklarına dikkat edilmesi ve ehemmiyet gösterilmesi hususunda bir farkındalık meydana gelmiş ve bu farkındalık beraberinde çocuklara yönelik hazırlanan yayınlarda bu konunun ele alınmasına neden olmuştur.*"[905] *Yavrutürk*, *Cumhuriyet Çocuğu* ve *Çocuk* dergilerinde de bu konu ile alakalı yazıların kaleme alındığı görülmüş, küçük okuyuculara ve ebeveynlerine öğütler verilmiştir.[906]

Çocuk dergilerinde ayrıca çocukların sağlıklı bir bedene sahip olmaları için yapılması gerekenlere de yer verilmiştir. Bilhassa çocukların beslenme yani yeme içme düzeni ile ilgili konulara değinen dergiler, ebeveynlere bu konu ile alakalı tavsiyelerde bulunmuş ve başta süt ve et tüketimi olmak üzere temel besin maddeleri ve yararları hakkında detaylı bilgileri içeren nüshalar yayımlamışlardır.[907]

Yavrutürk, *Cumhuriyet Çocuğu* ve *Çocuk* dergilerinde sağlık hususunda değinilen bir diğer faktör ise küçük okuyucuların kişisel temizliklerine önem vermeleri olmuştur. Bilhassa diş temizliğine dikkat çeken yazılarda, bu konu ile ilgili olarak çocukların ikaz edildikleri görülmüştür.[908]

Dergiler, küçük okuyucularına vücudu zinde ve sağlıklı tutmanın bir diğer formülü olarak da "sporu" önermiştir. *Cumhuriyet Çocuğu*, 1939 yılı 23 Nisan için hazırlanmış nüshasında, "*İçinde bulunduğumuz şu günlerde Türk çocuklarının zihinleri ile bedenleri arasında bir uyum ve birliktelik söz konusudur. Zayıf ve sağlıksız görünen çocukların zihinlerinin sağlıklı bir biçimde çalışması söz konusu değildir.*"[909] ifadeleriyle sporun vücut ve akıl sağlığına olan katkılarına değinilmiştir. Sporcu çocukların başarı dolu öykülerine sayfalarında yer veren dergiler, çocukları spora teşvik etmeyi ihmal

[903] Bkz. Çocuk, 26 Şubat 1937, 8-9; Çocuk, 24 Aralık 1937, 4-5.
[904] Sevcan Başboğa, "Annelik Sanatı: Erken Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocuğun Bedensel Kurgusu", *İnsan & İnsan*, 4 /12 (2017), 22.
[905] Öztekin, "Tek Parti Dönemi Çocuk Dergilerinde İdeal Türk Çocuğunun İnşası", 1249.
[906] Çocuk, Eylül 1936, 6-8; Çocuk, 26 Şubat 1937, 5.
[907] Çocuk, 19 Mart 1937, 5; Çocuk, 23 Temmuz 1937, 12.
[908] Bkz. Çocuk, 25 Haziran 1937, 6-7; Çocuk, 2 Temmuz 1937, 13; Çocuk, Temmuz 1936, 5-6.
[909] Cumhuriyet Çocuğu, 23 Nisan Özel Sayısı No: 1, 26.

etmemişlerdir.[910]

Dergilerde sıhhatli olmak adına, küçük okuyuculara verilen öğütlerden bir diğeri ise "yaz kamplarına katılmak" olmuştur. "*Askeri eğitimin sivil uzantısı olarak nitelenen bu kamplar hem çocukları neşelendirmek ve onlara sağlıklı bir yaşam önerisi sunmak hem de onlara askeri disiplini kazandırmaya yönelik oluşturulmuştur*."[911] *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinde "yaz kampları"na dâhil olan çocukların kendilerini daha sıhhatli hissettiklerine dair bilgiler verilmiştir.[912] Ayrıca söz konusu bu dergilerde kamp yaşamının yararları ile neşeli yönlerine değinilerek, küçük okuyucular ve ailelerine tavsiyelerde bulunulmuştur.[913]

Son olarak yukarıda sayılan tüm bu olanaklardan yararlanamayan veya koşullar gereği spor yapamayan bilhassa kırsal bölgelerde yaşamak durumunda kalan "bağda", "bahçede" ve "tarlada" iş gören çocuklara yönelik açıklamalarda bulunan dergiler, çocukların bu faaliyetlerinin de "spor" kabul edilebileceğini ileri sürmüşlerdir.[914] Nihayetinde *Yavrutürk, Cumhuriyet Çocuğu* ve *Çocuk* dergilerinden elde edilen veriler, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin vatandaşlık ideolojisi ve çocuk siyasetinin bir uzantısı olarak belirlenmiştir. Şöyle ki, bahsi geçen dergilerde "söylemsel" olarak çocuklara "anlamlı ve faziletli değerler" aktarılmış ve bu değerler yeni kurulan ulus devletin bekâsını sağlama hususunda konumlandırılmış[915] ve geleceğin yurttaşı olan çocuklar, kendilerine verilen görevleri yerine getirme konusunda sorumlu tutulmuşlardır.[916]

[910] Cumhuriyet Çocuğu, 29 Haziran 1939, 174-175; Cumhuriyet Çocuğu, 11 Mayıs 1939, 29; Cumhuriyet Çocuğu, 25 Mayıs 1939, 63.
[911] Cumhuriyet Çocuğu, 17 Ağustos 1939, 314.
[912] Cumhuriyet Çocuğu, 17 Ağustos 1939, 314.
[913] Yavrutürk, 29 Mayıs 1937, 52; Cumhuriyet Çocuğu, 13 Temmuz 1939, 203.
[914] Çocuk, 28 Temmuz 1937, 6.
[915] Öztekin, "Tek Parti Dönemi Çocuk Dergilerinde İdeal Türk Çocuğunun İnşası", 1252.
[916] Öztekin, "Tek Parti Dönemi Çocuk Dergilerinde İdeal Türk Çocuğunun İnşası", 1252.

SONUÇ

Bu çalışmada, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de çocuk(luk) dönemine bakış irdelenirken, bu süreç içerisinde hangi paradigmaların etkili olduğunu, hangi ilke ve değerlerin rol oynadığını ve "ideal çocuk" tahayyülünün nasıl tasvir edildiğini ortaya koymak amacıyla hareket edilmiştir. Belirlenen bu amaç doğrultusunda, "çocukluk" kavramı özelinde başta Tanzimat Dönemi olmak üzere Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi literatürüne yoğunlaşılmıştır. Nitekim çalışma boyunca bahsi geçen dönemlerde çocuklara yönelik hazırlanan yayınlardan ve resmi kaynaklardan yararlanılmış ve "ideal çocuğun" betimlenmesinde kılavuz olarak kabul edilen bu yayınlar, eleştirel bir bakış açısıyla ele alınarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda başlayan modernizasyon projesi çalışmaları ile ortaya çıkan sosyo-politik" varyasyonlar, çocuk(luk) kavramı özelinde de etkili olmuştur. Bu anlamda 19.yüzyıl, çocukluk anlayışında "yeni" ve farklı" görüşlerin ve anlayışların ortaya çıkmaya başladığı, toplum içerisinde yaygınlaştığı ve nihayetinde benimsendiği bir yüzyıl olarak tanımlanmıştır. Nitekim 19. yüzyıldan itibaren "çocukluk" kavramı, daha önceki yüzyıllarda sahip olduğu o "geleneksel" tasvirinden ve pozisyonundan uzaklaşmış ve "modern" tasvire ve pozisyona göre "ayrı bir kategori" olarak adlandırılmış ve yorumlanmıştır. Tanzimat Dönemi ile başlayıp devam eden modernleşme çalışmaları ve "düşünsel gelişmeler" beraberinde hem çocuklara hem de ailelerine yönelik yayınların hazırlanmasına ve çeşitlenmesine vesile olmuştur. Böylelikle modern bir tasvire ve pozisyona sahip olmaya başlayan çocuklar için kaleme alınan eserlerin yaygınlaşmaya başladığı görülmüştür. Bahsedilen bu eserler daha çok "pragmatik", "didaktik" temalarla betimlenmiş ve bu betimlemeler Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemleri'nde de artarak devam etmiştir.

"Geleceğin yurttaşı" olarak tahayyül edilen çocuklara özgü gösterilen bu öğretici ve yararcı tavırların temelinde ise "iktidar" ve "itaat" birlikteliği yatmıştır. Çünkü Osmanlı modernleşme çalışmalarında "itaat" ilkesi hem küçük hem de büyük ölçekte önemli bir konuma yerleştirilmiştir. Bu noktada siyasal anlamda II. Meşrutiyet Dönemi'ne değin, çocukların "tek yüce makam" olarak adlandırılan "saltanat" makamına itaat etmesi beklenen ve kabul edilen bir formasyon şekli olmuştur. "Çocukların şefkatli ve adil babası" olarak nitelenen padişaha itaat etmenin yaradana itaat etmeyle aynı olduğu görüşü, II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar yani 1908 devrimine değin devam etmiştir. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı ile bahsi geçen bu görüş tamamıyla değişmiştir. Şöyle ki, Tanzimat Dönemi ile ayrı bir kategori olarak değerlendirilen çocuklar, artık "nesne" olmaktan çıkmaya ve "özne" haline gelmeye başlamış ve bilhassa 1908 devrimi ile bu süreç farklı bir biçim kazanmıştır. Nitekim "geleceğin yurttaşı" olarak tasavvur edilen çocuklar, bir anlamda "kamusal özne" konumuna yerleşerek, toplum içerisinde yer almaya başlamışlardır. Bu noktada üzerinde durulması gereken hususun "eğitim" alanı olduğu görülmüştür. Çünkü eğitim, Tanzimat Dönemi'nde başlayan modernizasyon projesi girişimlerinden itibaren toplumun yeni prensipler, ilkeler ve normlar üzerinden değişimini gerçekleştirebilecek ehemmiyetli bir vasıta olmuş ve eğitimin bu özelliği hem Meşrutiyet hem de Cumhuriyet Dönemlerinde de devam etmiştir.

Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde "birlik ve beraberlik", "hürriyet" ve "vatan" kavramları geleceğin yurttaşı olan çocukların bilmesi, öğrenmesi ve hafızasına yerleştirmesi lüzumlu, önemli ve değerli kavramlardan olmuştur. Bu doğrultuda gerek eğitim sistemi gerekse çocuklara yönelik kaleme alınan eserler, bahsi geçen bu kavramları, meşruti rejimi ve rejimin prensip ve değerlerini anlatmak ve benimsetmek amacıyla yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye mutabık olarak, "Meclis-i Mebusan" ile "vatan toprakları" arasında güçlü bir doku oluşturulmuş ve meşruti yönetimi korumak, vatanı korumakla eşdeğer tutulmuştur. Bu dönemde "iktidar" ve "itaat" kavramları arasında kurulan bağın merkezinin de değiştiği görülmüş ve çocuklar siyasal alanda "meşruti yönetim ve ilkeleri"ne itaat etmeye başlamışlardır.

Cumhuriyet Dönemi'nde ise küçük mekteplilerin yani çocukların itaatte bulunmaları gereken parametreler, yeni rejime paralel bir şekilde biçimlenmiştir. Şöyle ki, yeni rejime, yeni rejimin ana ve başat prensiplerine tabi, eğitimli kuşaklar yetiştirmek, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin en ehemmiyetli tasarılarının başında gelmiştir. Zira Cumhuriyet ve prensipleri ile yetişen ve eğitilen çocuklar, "milli birlik ve beraberliğin", "devamlılığın" simgesi ve teminatı olarak görülmüşlerdir. Bu doğrultuda yönetim, "her şeyini Cumhuriyet'e borçlu olan" veya "öyle duyumsayan" nesillerin yeni kurulan devlete sonsuz bir bağlılık ve muhabbet ile bağlanacaklarını ve himaye edeceklerini düşünmüştür. Ayrıca yönetim, "korkusuz", "sağlam", "yararlı", "inançlı", "muvaffak" ve "kendine güvenen" çocukların yıllarca devam eden harplerin, kargaşaların, düzensizliklerin ve yoksulluğun yarattığı "karamsarlık" duygusunu bertaraf edeceklerini tasavvur etmiştir.

Meşrutiyet Dönemi'nden beri var olan ve yönetim tarafından da gündeme alınan "yeni rejim" "yeni nesil" sorunsalı, Cumhuriyet'in de başat sorunsallarından olmuş, nitekim Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, "ideal çocuğun" tasavvur edilme problematiği ile karşı karşıya gelmiştir. Aslında yeni kurulmuş olan devletin sürekliliğini ya da kalıcılığını sağlama, Cumhuriyet neslinin birinci dereceden vazifesi olarak görülmüştür. Bu doğrultuda Cumhuriyet'in ilk yıllarında, öncelikle tasavvur edilen çocukların yetiştirilmesinde "vatan sevgisi" ile "Mustafa Kemal Atatürk"e duyulan muhabbet ve hürmet hususunda güçlü bir ilişki oluşturulmuş; çocukların nezdinde vatan kutsallaştırılmış, Mustafa Kemal Atatürk ise bütün nitelikleri ile kahramanlaştırılmıştır. Atatürk'ün "Gazi" nitelemesi ile vatanını ve milletini kurtuluşa eriştiren, kollayan ve himaye eden bir lider olarak betimlenmesi, yeni rejimin çocukluk anlayışını ortaya çıkaran parametrelerden olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi'nde modernleşme, ilerleme, gelişme, yükselme ve Batılı devletlerarasına dâhil olma isteği, Cumhuriyet'i anlama, içselleştirme, himaye etme ve devamlılığını sağlama endişesi ile birleşmiş ve bu istek ve endişe denkleminden önemli sonuçlar elde edilmiştir. Kurucu kadro, geleceğin yurttaşını yetiştirirken genel anlamda eğitim sistemini, özelde de "okul" adı verilen eğitim kurumlarını ve "ders kitapları"nı etkili bir biçimde kullanmayı tercih etmiştir. Ayrıca yine bu dönemde okullardaki ders programları ile çocuklara ve ebeveynlere özgü hazırlanan eserler, yine bu amaç doğrultusunda düzenlenmiştir. "İdeal çocuğun" yetiştirilmesi yalnızca siyasi açıdan değil aynı zamanda ahlâki açıdan da büyük bir önem taşımıştır. Bu nedenle de devlet, yeni neslin muhatap

olacağı eğitim sistemini ciddi anlamda kontrol altında tutmuştur.

Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, "ideal çocuğun" yetiştirilmesini sağlayacak mühim aşamalardan biri olan "yeni nesilin eğitimini", sadece eğitim, okul ve ders kitapları ile belirlememiş aynı zamanda aile yani ebeveyn ile ilgili tasavvurlar ve bilhassa annenin yani kadının eğitimi mevzusuyla da yakından alakadar olmuştur. Özellikle Balkan Savaşları'nda alınan yenilgilerin ardından bir sorgulama evresi yaşanmış ve bu evrede kadınların eğitimi ile alakalı konularda kritikler yapılmıştır. Zira kültürün yani toplumun kendine özgü maddi ve manevi değerlerini aktarmak durumunda olan "kadın", çocuğuna bu güçlü kültürel değerleri iletmek konusunda bizatihi sorumlu tutulmuştur. Çünkü bu dönemde kadın hem yeni rejimin modernizasyon çalışmalarının "vitrini" hem de "ideal yurttaşlığı" "iyi anne" olması ile bağdaştırılan "kamusal özne" konumuyla karşımıza çıkmıştır. Bu doğrultuda geleceğin yurttaşının yetiştirilme sorunsalı, çocuklar kadar annelerin ve dolayısıyla kadınların eğitimi sorunsalını da beraberinde getirmiştir.

Yeni rejimin bürokrat ve aydınlarına göre "ideal çocuğun" yetiştirilmesi için aslında "ideal yetişkin"lere dolayısıyla "ideal anne babalara" sahip olmak gerekmektedir. Bu nedenle de Cumhuriyet'in nasıl bir ebeveyn profili tasvir ettiği, bu noktada ön plana çıkmaktadır. Yeni rejimin "ideal" anne babaları vatanına, milletine ve birbirine gönülden bağlıdır. Bilhassa ailelere yönelik yazılan kitaplarda bu "gönülden bağlılık hissiyatı", çoğunlukla aile kurumundan devlete uzanan "kutsal bir ilişki" olarak tanımlanmıştır. Devlete göre, çocuğu olan anne babalar hanelerinde mutluluk, dirlik ve düzeni sağlamakla mükelleftirler. Ayrıca Cumhuriyet'in ilkelerini, hedeflerini ve değerlerini içselleştirip çocuklarına küçük yaşlardan itibaren aktarmakla da yükümlüdürler. Ebeveynlerin bu sorumluklarını bilerek hareket etmelerinin en mühim neticesi ise çocuklarını "milli bilinç", "yurt" ve "vatan" sevgisi ile donanımlı hale getirmeleridir. Böylelikle çocuklar çok küçük yaşlardan itibaren yeni rejimle alakalı bilgilere, farkındalıklara ve hissiyata sahip olabilmişlerdir. Bu çerçeveden bakılacak olursa, çocukların yetiştirilme süreci, "milli pedagoji" düşüncesini yeniletme çabasının unsuru olarak da değerlendirilmiştir. Bu vesileyle yeni rejimin ilk zamanlarında bilhassa "sorumluluk /görev şuuru" ile "milli bilinç" parametreleri kullanılarak, "pedagojik formasyon" çalışmalarına başlanmış ve ebeveynler ile öğretmenler arasında daimi bir organik bağın olması yönünde telakkilerde bulunulmuştur.

Bu konuyla alakalı olarak değinilmesi gereken son bir husus ise "disiplin"li davranma ile "itaat" etmenin maârif sistemi içerisindeki değerinin yükseltilmesi olmuştur. Özellikle çocuklar kendilerinin dünyaya gelmesine vesile olan, onları koşulsuz seven ve himaye eden anne babalarının önerilerini ve taleplerini dikkate almaları konusunda uyarılmış; aile üyelerine, kendilerinden yaşça büyüklere ve devlete itaat etmeleri hususunda aydınlatılmışlardır. "Disiplin" kavramı ise eğitimin vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Eğitim sistemi ile disiplin kavramı arasında kurulan bu yapı yalnızca yöntemsel açıdan değil aynı zamanda içeriksel bakımdan da yeni rejime büyük yarar sağlamıştır. Zira "itaat" kavramının ön plana konulması ve bunun otoriteyle desteklenmesi, kurucu kadronun davranış kabiliyetini daha da rahatlatmıştır.

"İdeal çocuğun yetiştirilmesi" sürecinde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise eski yönetim ile yeni rejim arasındaki "olası gerginlik" seviyesi olmuştur. Bu nedenle hem çocuklar hem de ebeveynler için hazırlanan yayınlarda "olası gerginlik" seviyesinin önüne geçebilmek ya da en aza indirebilmek için "Orta Asya Tarihi" ve öykülerinden yararlanılmıştır. Nitekim tarihi bir bakış açısı ile bir araya getirilen bu öyküler, o zamana ait "medeni bilgileri" aktarmada sosyo-psikolojik bir temel oluşturma amacıyla hazırlanmıştır. Bu anlamda "kamusal alanlar"dan yararlanma, "yeme-içme", "giyinme", "görgü kuralları", "temizlik" ve "sağlık" gibi konulardan oluşan öyküler "medeni bilgiler" başlığı kullanılarak, çocuk ve ebeveyn literatürüne dâhil edilmiştir. Ancak kurucu kadronun üzerinde durduğu "medeniyet" kavramı sadece Türk dünyası ile sınırlı kalmamış aynı zamanda Batılı örneklerle de desteklenmiştir. Böylelikle "ideal çocuk" yetiştirilirken ve eğitilirken, milli birlik ve beraberlik duyguları ile "Batı"ya ait olan görünümlerin bir araya getirildiği ve harmanlandığı görülmüştür. Bilhassa küçük gezginlerin "seyahat öyküleri", ülkeleri tanıtan kitaplar ve kıraat çalışmalarında bu bileşimi görmek mümkündür. Batı ülkelerine yapılan seyahat öykülerinde özellikle şehir hayatı, ilerleme ve "gelişmişlik düzeyi" ile ilgili argümanlara sıklıkla rastlanılmıştır. Öyle ki, şehirlerdeki sokakların düzeninden müzelerin ihtişamına, tiyatro salonlarından konser alanlarına değin, kent kültürüne ait birçok parametrenin takdirkâr bir şekilde ele alındığı görülmüştür.

Çocuk, Cumhuriyet'in kurucu kadrosuna göre hem geleceğin yurttaşı, yeni rejimin siyasal güvencesi ve koruyucusu hem de "beka meselesi" başlığı altında ele alınan nüfus politikasının da en ehemmiyetli faktörüdür. Uzun bir müddet devam eden savaşların ardından genç nüfusunun ciddi bir kısmını kaybeden Türkiye, Cumhuriyetle birlikte bilhassa hızlı "nüfus artışı ve "çocuk sağlığı" başlıklarını, beka meselesinin temeline konumlandırmış ve bu konu ile ilgili ciddi adımlar atmıştır. Yeni rejim tarafından yürütülen nüfus politikaları ki bilhassa 1930'lu yıllarda "sağlıklı bir nesil oluşturma" çalışması ile "pronatalist" yani hızlı nüfus artışı projesi ile paralel bir biçimde işlerlik kazanmış ve hem ebeveynler hem de çocuklar için hazırlanan neşriyatlarda bu konu ile alakadar "etnisite" bakış açılarının emareleri açıkça dile getirilmiştir. Bu doğrultuda nüfus artışı ve çocuk sağlığı hususunda iki aşamalı bir çalışmaya girişilmiştir. İlk aşamada öncelikle çocukların hem zihinsel hem de bedensel niteliklerinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu hedeflerin gerçekleşmesi adına yeme-içmeden giyim kuşama, uyku düzeninden spor aktivitelerine kadar birçok başlığın ele alındığı görülmüş ve çocukların devletin ve kendilerinin gelecekleri için daha "sıhhatli" ve daha "güçlü" olmaları fikrine odaklanılmıştır. Ayrıca çocukların bulaşıcı hastalıklardan ve "tütün, alkol" gibi kötü alışkanlıklardan korunması adına ailelere ve öğretmenlere yazılmış neşriyatlardan ders kitaplarına değin, bir dizi çalışma hayata geçirilmiş ve ciddi bir bilinçlendirme faaliyeti yürütülmüştür. Bahsedilen bu yayınlarda "zayıf" ve "hasta" olan ve "kötü" alışkanlıkları bulunan çocukların ülkenin geleceğine yönelik bir tehdit oluşturduğu savının altı çizilmiştir. Nihayetinde nüfus artışı ile çocuk sağlığı başlığı altında elde edilen veriler, çocuğa bakmanın ve onu sağlıklı bir şekilde büyütmenin "bilimsel bilgiler" doğrultusunda yapılması isteğini ve bu isteğin kurumsal görünümlerini yorumlamak bakımından oldukça değerlidir.

"Milli şuuru" yerleştirme ve Cumhuriyet'in "ideal çocuğunu yetiştirme" tasarısının bir diğer ayağı ise çocukların nezdinde yeni devleti ve yeni devletin rejimini simgeleyen öğelerin birtakım sebeplerle yâd edilmesidir. Bu doğrultuda "milli bayramlar"ın bahsi geçen bu hususla alakalı fonksiyonel bir konumda yer aldıkları görülmüştür. Şöyle ki, "milli bayramlar" aracılığıyla bağımsızlık, rejim, vatan, millet ve bayrak kavramları arasında anımsatıcı bir denklem oluşurken, "itaat" ve "disiplin" kavramları arasındaki bağ daha da güçlenmiştir. Bilhassa 23 Nisan'ın "milli egemenlik" ve "çocuk bayramı" adı altında kutlanmaya başlaması, yeni rejimi koruyup gözeten nesilleri yetiştirme ve onları geleceğe taşıma adına ciddi bir adım olarak değerlendirilmiştir. Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ve en mühim bayramlarından olan ve kutlandığı yıldan itibaren tarihi dokusuna uygun bir şekilde büyük bir heyecan ve hissiyatla yâd edilen "Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı", çocukların bağımsızlığa olan itikadını yenilemek ve onu korumaya teşvik etmek, milletin egemenliği ilkesini düstur edinmek ve sağlıklı ve mutlu nesillere sahip olabilmek adına uygulamaya konmuş ve böylelikle yeni rejimin "ideal çocuk tasavvuru" kamusal manada meşrulaştırılmıştır. Tertip edilen merasimler aracılığıyla toplulukları hareketlendiren ve oryante eden kurucu kadro, çocukların toplumsal belleğinde "milli kimlik" ile alakalı olguları öğrenmelerine ve prensip haline getirmelerine yardımcı olmuştur. Ritüel tekerrürlerle hafızaya kaydedilen ilkeler, "nişane" ile "imgeler" vasıtasıyla çocuklara "milli kimlik" başlığı altında aktarılmıştır.

Nihai bir değerlendirme yapılacak olursa, Cumhuriyet'in ilk yıllarında "ideal çocuğun yetiştirilmesi" hususunda çok yönlü gayretlere girişilmiş ve politikalar yürütülmüştür. Bu gayretlerin ve politikaların büyük bir kısmı aslında II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlamış ve çocuğun "kamusal özne" kabiliyetinin fark edilme süreci, yeni rejimin ilkeleri, prensipleri ve normları ile "kolektivist" öğelerin birleşip bütünleşmesiyle hızlanmıştır. Cumhuriyet'in "ideal çocuğu yetiştirme" tasarısının büyük bir kısmı "milli temalar" ile şekillenmiştir. Çocukların yaşadıkları evlerinde, eğitimlerini sürdürdükleri okullarında ve tüm hayatları boyunca "görev" ve "mesuliyet şuuru" ile davranmaları istenmiş ve çocuklara yönelik "sağlıklı, iyi yaşam" planları düzenlenmiş ve uygulamaya konmuştur. Bahsi geçen bu planlar ile çocukların gündelik yaşamdaki etkinliklerinin kontrol altına alınması arzu edilmiştir. Çocukların gündelik yaşamlarının da kontrol altına alınması, beraberinde çocuklarla bağı bulunan ve etkileşim içinde olan aile üyelerinin hayatlarına da dokunabilmek amacını taşımıştır. Nitekim çocukları "disiplin altına almak" ya da terbiye etmek ailelerin görevi iken, bahsedilen bu mesuliyetler vasıtasıyla yeni rejim aynı zamanda "ideal kişi"yi de şekillendirmek istemiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında modernizasyon projesi kapsamında "milliyetçi, vatanperver, çalışkan, dürüst ve Cumhuriyet'e tabi bir nesil yaratmak", yeni rejimin yöneticileri tarafından "milli bir vazife" olarak görülmüştür. Nitekim bahsi geçen bu vazifeyi yerine getirebilmek için eğitim sistemine güçlü misyonlar yüklenmiştir. Başka bir deyişle, modernleşme çalışmaları doğrultusunda devlet, eğitim aracılığıyla ideolojiyi kullanarak, toplumu değiştirip dönüştürme projesini başlatmış ve Cumhuriyet'in tasavvur ettiği "ideal çocuğun yetiştirilmesi" hususunda önemli girişimlerde bulunmuştur. Yeni rejimin ilke ve prensiplerini benimseyip içselleştirmiş olan çocuğun ise devletine

ve milletine karşı olan mesuliyetleri ve görevleri siyasal atıflar temelinde şekillenerek tanımlanmıştır.

KAYNAKLAR

1.Birincil Kaynaklar

1.1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi: (BOA)

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemi Defterleri (A.DVN.)*. 163/44.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Meclis-i Tanzimat Defterleri (A.DVNS. MTAN. d.)*.Nu:2, 184.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Bâbıâli Evrak Odası Evrakı (BEO.)*.2209/165617.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi*. Saray No: 833.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi*. Saray No: 5996,

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi*. Saray No: 20.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*. 536/15, 01 Rebiülahir 1320/8 Temmuz 1902.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*. 509/28, 13 Safer 1320/22 Mayıs 1902.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*. 632/44, 13 Şevval 1320/13 Ocak 1903.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*. 803/14 08 Şevval 1321/28 Aralık 1903.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*. 2376/20, 22 Rebiülevvel 1318/21 Temmuz 1900.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH. UMVM.)*. 119/13, 22 Cemaziyelevvel 1337/ 25/03/1919.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi (DH. HMŞ.)*. 6/11.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Evrakı Muamelat (DH. TMIK. M.)*. 5/38.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Fotoğraflar (FTG. F.)*. 8, 1912.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Hariciye Tahrirat (HR. TH.)*. 5/62.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Hariciye Siyasi Kısmı (HR. SYS.)*. 69/14.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Hariciye Siyasi Kısmı (HR. SYS.)*. 69/14.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.)*. 2/51.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.)*. 7/49, Lef:18, 1340.S.25/27 Ekim 1921.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *İrade Hususi (İ. HUS.)*. 1313. B/65.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *İrade Hususi (İ. HUS.)*. 1313 L/51.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *İrade Hususi(İ.HUS.)*.109/1321.C.37.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *İrade Hususi (İ.HUS.).*163/1324 Ca.67.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *İrade Hususi (İ.HUS.).* 19/3.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *İrade Kanun ve Nizamât (İ.KNM.).*1327/Ş.5.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.)*. 96/2036, 12/06/1263.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.).* 280/ 10938.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.).* 481/ 21788.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.).* 1073/ 21.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Darülhayr (MF. HYR).* 10/37 1323.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Darülhayr (MF. HYR.).* 1/29 1321/C/21.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Darülhayr (MF. HYR.).* 15/123 1325/M/14.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Darülhayr (MF. HYR.).* 9/40 1323/N/3;

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 1/151.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 24/57.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 24/58.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 24/103.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 1/98.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 2/21.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 2/113.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 3/63.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 3/116.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 5/38.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 5/93.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 5/99.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 5/44.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 16/41.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 9/126.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 110/39.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 207/131.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 112/90.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 112/128.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 40/51.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 171/1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 216/80.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 113/62.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 113/101.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 117/44.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 117/50.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 120/21.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 142/113.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 143/66.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 145/27.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 109/63.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai (MF. İBT.).* 24/105.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif İbtidai(MF. İBT.).* 39/78.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Dârüleytam Dosyaları (MF. EYT.).* 12/109, 08/06/ 1919.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Dârüleytam Dosyaları (MF. EYT.).* 4/10, 5 Teşrinievvel 1332/18 Ekim 1916**.**

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 2/51.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 1/27.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 1/114.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 3/13.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 1/22.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 1/95.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 1/147.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 59/109.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 59/177.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 70/88.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 51/163.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 61/135.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 1226/12.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 1207/17.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 32/38.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 42/58.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 58/145.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 64/13.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 196/95.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 2/157.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 5/15.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 761/63 1321/Za/21.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 1109/11 1327/Ra/1).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.).* 1203/30, 2/12/ 1914.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi (MF. ALY.).* 115/13-1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi (MF. ALY.).* 76/65.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi (MF. ALY.)*. 78/1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi (MF. ALY.).* 90/96, 99/50, 78/33.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Mekteb-i Harbiye (İ.TAL.).* 1313/Ş-80. İrade no:80, 19 Kânunusani 1311/31 Ocak 1896.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT. MHM.)*. 295/35.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A. MKT. MHM.)*. 300/84.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A. MKT. MHM.)*. 245/50.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı (A. MKT. NZD.)*. 287/97.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD.).* 1176/34.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK. MK.)*. 9/49.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV)*. 193/44, 7 Rebiülahir 1317/15 Ağustos 1899.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrak Arzuhal ve Jurnaller (Y.PRK. AZJ.)*. 27/36.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.)*.48/70/ 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) 17.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.)*. 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 19-20.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.)*. 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 21.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.)*. 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 22.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.)*. 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 24.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.)*. 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 25.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.)*. 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 26.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.)*. 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 27.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.)*. 48/70, 19 Ağustos 1321 (31 Ağustos 1905) Tarihli Hamidiye 33.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Maarif (Y.PRK. MF.).* 3/15.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Resmi Maruzat (Y.A. Res.)*. 76/44–2–6.

1.2. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: (BCA)

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. 180-9-0-0. 25/132/1 (24/11/1923).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. 180-9-0-0. 25/134/1 (01/11/1923).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. 180-9-0-0. 22/112/1, (31/01/1923).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. 180-9-0-0. 22/113/1, (22/09/1925).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. 180-9-0-0. 22/114/1, (20/06/1923).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. 180-9-0-0. 22/115/1, (27/01/1924).

1.3.Salnameler

Annelere ve Çocuklara Salname, 1927.

Sivas Vilayeti Salnamesi, 1325.

1.4. Meclis Zabıtları

Meclis-i Mebusan ve Maarif, Muallim. 15 Ocak 1918.

TBMM Zabıt Ceridesi. 1958.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. 1990.

1.5. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Arşivleri

SHÇEK Arşivi. 23 Nisan Çocuk Bayramı ve Haftası. 1934.

SHÇEK Arşivi. Çocuk Haftası, Ankara'da yapılacak Program. 1931.

1.6. Diğer Arşivler

İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi.

Galata Şer'iye Sicilleri. 494/33a/ 5, 18 Kasım 1788.

Topkapı Sarayı Arşivi. *Top. Arş*. E. No: 9255.

Topkapı Sarayı Arşivi. *Top. Sar*. M. A. E. No: 10183.

1.7. Süreli Yayınlar

Arkadaş

Çalışkan Çocuk

Çocuk

Çocuk Bahçesi

Çocuk Duygusu

Çocuk Dünyası

Çocuk Dünyasının Düşüncesi

Çocuk Dostu

Çocuk Haftası

Çocuk Sesi

Çocuk Yurdu

Cumhuriyet

Cumhuriyet Çocuğu

Doğan Kardeş

Gürbüz Türk Çocuğu

Halk

Hazine-i Fünun

İbret

İstatistik

Maârif Vekâleti

Mektepli

Mekteplilere Arkadaş

Muallim

Musavver Hukuki Etfâl

Musavver Şebab

Musavver Mektep

Resimli Ay

Takvim-i Vekayi

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Türk Kadını

Yavrutürk

2.İkincil Kaynaklar

Abdülaziz Bey. *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri 1*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Abdülbaki. "Bir Çocuğun Vezaifi Neden İbarettir." *Musavver Mektep*. 4 (1918): 8.

Acar, Funda. "Osmanlıda Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat." *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14/27 (2015):183-202.

Âdem, Mahmud. *Çağdaş Üniversite mi Medrese mi*? Ankara: Phoenix Yayınları, 2008.

Adıvar, Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970.

Ahmed Cevad. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsâniyye. (Devre-i Âliye-1. Sene)*. İstanbul: Hilâl Matbaası, 1330.

Ahmed Cevad. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsâniyye. (Devre-i Mutavassıta-1. Sene)*. İstanbul: Matbaa-i Orhâniyye, 1332.

Ahmed Cevad. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsâniyye. (Devre-i Mutavassıta-2. Sene*). Dersaâdet: Matbaa-i Orhâniyye, 1332.

Ahmed Cevad. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsâniyye. (Devre-i Âliye-2. Sene)*. (3. Tab'ı). Dersaâdet: Matbaa-i Orhâniyye, 1333.

Ahmed *Cevad. Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsâniyye. (Devre-i Evvelî-1. Sene)*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1335.

Ahmed Cevad. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsâniyye. (Devre-i Evvelî-2. Sene)*. (5. Tab'ı). İstanbul: Matbaa-i Orhâniyye, 1336.

Ahmet Hamdi. "Bir Hasbıhal." *Çocuk Duygusu*. 6 (1913): 2.

Ahmed Rasim. *İbtidâî Kırâat*. Dersaâdet: Şems Matbaası, 1328-1330.

Ahmed Rasim. "Çocuk Günü Düğün Günü." *Gürbüz Türk Çocuğu*. 8 (1927): 37-38.

Ahmed Rasim. "23 Nisan." *Gürbüz Türk Çocuğu*. (1927): 9.

Ahmet Rasim. *Falaka*. İstanbul: İskele Yayıncılık, 2007.

Ahmet Rasim. *Gecelerim ve Falaka*. İstanbul: Üç Harf Yayınları, 2013.

Ahmed Refik. *Küçüklere Tarih Dersleri: Tarih Okuyorum*. İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1330.

A. Rıza. *İbtidâiyyelere Ma'lûmât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye*. (3. Tab'ı). Dersaâdet: Nefâset Matbaası, 1331.

Akbaş, Emrah ve Reyhan Atasü Topçuoğlu. "Modern Çocukluk Paradigmasının Oluşumu - Eleştirel Bir Değerlendirme." *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 20/1 (2009): 95-103. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/798206

Akgün, Seçil. "Doç. Dr. Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika - 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Misyoner Okulları." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 4/4 (1993).

Akgün Karal, Seçil. *Cumhuriyetin İlk On Beş Yılında Bazı Basın Organlarında Çocuk*. Ankara: ÇOKAUM, 1999.

Akgün, Ege. "Okulöncesi Öğretmen Adaylarının Çocuk ve Okulöncesi Öğretmeni Kavramına İlişkin Metaforik Algıları". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 16/4 (2016):1652-1672.

Akkök, Zeynettin. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Terbiyevi Heyecanlarım*. İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1935.

Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.

Akkutay, Ülker. *Enderun Mektebi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1984.

Akın, Veysi. *Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2000.

Akyüz, Emine. "Cumhuriyet Döneminde Çocuk Hukukundaki Gelişmeler." İçinde *2. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi*. Haz. Bekir Onur, 491-506. Ankara: ÇOKAUM Yayınları, 1999.

Akyüz, Emine. *Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2000.

Akyüz, Emine. "Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması". *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2/1 (2000): 7-8.

Akyüz, Yahya. *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri*. Ankara: Doğan Basımevi, 1978.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e).* İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 1994.

Akyüz, Yahya. "Anaokullarının Türkiye'de Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi". *Milli Eğitim Dergisi*. 132 (1996): 11-17.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Pegem Akademi Yayıncılık, 1999a.

Akyüz, Yahya. "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetişmesi ve Meslek Hayatı". *Millî Eğitim*. 143 (1999b):12-32.

Akyüz, Yahya. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Okul Yöneticiliğinde Dönüşümler ve Kadın Okul Yöneticiliği". *Tarih ve Toplum*. 35/207 (2001): 57-63.

Akyüz, Yahya. "Kadınların Okul Yöneticiliği". *Tarih ve Toplum*. 207 (2001a): 57-63.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001b.

Akyüz, Yahya. "Osmanlı'da İlk Açılan Öğretmen Okulları". *Toplumsal Tarih*. 105 (2002):1-6.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi(M.Ö.1000-M.S.2004*). Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2005.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2006.

Akyüz, Emine. *Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması*. Ankara: Pegem Akademi, 2012.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö.1000 –M.S. 2015)*. Ankara: Pegem Akademi, 2015.

Albayrak, Hasan. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli Bayramlar". *Tarih ve Toplum*. 8/43 (1987): 35.

Albayrak, Hasan. "Himaye-i Etfal Cemiyeti". *Tarih ve Toplum.* 9/52 (1998): 31-33.

Ali İrfan. *Birinci Kırâat*. İstanbul: Şems Matbaası, 1326-1328.

Ali İrfan. *Birinci Kırâat*. (2. Tab'ı). İstanbul: Şems Matbaası, 1328-1330.

Ali Seydi. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Diniyye, Târihiyye, Medeniyye. (Devre-i Evvelî-1. Sınıf)*. İstanbul: Matbaa-i Orhâniyye, 1332.

Ali Seydi. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye. (Devre-i Âliye-2. Sınıf).* İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1332.

Ali Seydi. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye. (Devre-i Mutavassıta-2. Sınıf*). İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1333.

Ali Seydi. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye. (Devre-i Âliye-1. Sene).* İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1334.

Ali Seydi. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye. (Devre-i Evvelî-2. Sene).* İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1334.

Ali Seydi. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye. (Devre-i Mutavassıta-1. Sene*). İstanbul: Matbaa-i Orhâniyye, 1334.

Ali Seydi ve Mustafa. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Medeniyye. (Devre-i Âliye-1. Sınıf*). İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1336.

Ali Seydi ve Mustafa. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Medeniyye. (Devre-i Âliye-2. Sınıf*). Dersaâdet: Kanâat Matbaası, 1339.

Ali Seydi Bey. *Teşrifat ve Teşkilatımız*. İstanbul: Tercüman Yayınları.(Tarihi yok)

Alkan, Mehmet Öznur. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri (1839- 1924)". İçinde *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik.* Ed. Şevket Pamuk, 125-145. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.

Alkan, Mehmet Öznur. "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim". İçinde *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si.* Ed. Kemal Karpat, 73-242. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Alkan, Mehmet Öznur. "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. Ed. Mehmet Öznur Alkan, 377-407. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Alp, Hayrünisa. "Kazım Nami Duru, Pedagoji Önünde Gazi". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 4/8 (2005):125-150.

Altınay, Ahmet Refik. *On Birinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1592-1688*). İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988.

Altınköprü, Tuncel. *Çocuğun Başarısı Nasıl Sağlanır*? İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2003.

Althusser, Louis. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Araz, Yahya. *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

Araz, Yahya. "Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Olmak". İçinde *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi.* 476-489. İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2015.

Arı, Abdüsselam. "Yetim". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43: 501-503. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Ariès, Philippe. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. New York: Random House Publications, 1962.

Ariès, Philippe. *Centuries of Childhood A Sociology of Education.* UK: Collier Macmillan, 1976.

Aşkın, Deniz. "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6/2 (2017): 977-995.

Ataç, Cemal. *İş Ahlâkı ve Mesuliyet Duygusu*. İzmit: Selüloz Basımevi, 1950.

Atatürk Araştırma Merkezi. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. I-III*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.

Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.

Ateş Yamak, Sanem. *Asker Evlatlar Yetiştirmek*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2012.

Atılgan, Aydın ve Ümit Atılgan. *Çocuk Hakları Paradigması ve Çocuk Ceza Yargılamasına Hâkim Olan İlkeler Açısından Türkiye'deki Düzenleme ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi*. Ankara: İnsan Hakları Ortak Platformu Yayınları, 2009.

Augustinus. *İtiraflar*. Çeviren Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.

Aydın, Mehmet Akif. *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik Yayınları, 1985.

Aydın, Mehmet Akif. "Çocuk". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 8: 361-363. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.

Aydın Uzun, Derya. "İnas ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin İlk Kadın Heykeltıraşları". *Turkish Studies*. 9/10 (2018): 1125-1139.

Ayhan, Halis ve Hakkı Maviş. "Dârüşşafaka". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 9:7-9. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

Ayhan, Halis. *Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 2004.

Aysal, Necdet. "Atatürk Dönemi Türk Devrimi". İçinde *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Der. Temuçin Faik Ertan, 189-218. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011.

Aytekin, Hakan. "1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

Ayzöğ, Duygu. "Öğrencilerin Çocuk Haklarını Algılama Düzeyleri ile Başarıları Arasındaki İlişki". *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2/1 (2008): 7-8.

Bağlı, Mazhar. "Türk Modernleşmesi Bağlamında Hukuk ve Yargılama: Çocuk Yargılaması". İçinde *II. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu Bildiriler,* 276-278. Ankara: Türkiye'de Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı, 2003.

Bağlı, Mazhar. "Türk Modernleşmesi Bağlamında Hukuk ve Yargılama: Çocuk Yargılaması". *İnsan Hakları Araştırmaları*. 1/4 (2006): 20-35.

Baltacı, Cahit. *15. 16. Asırlar Osmanlı Medreseleri: Teşkilât, Tarih*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.

Baltacı, Cahit. *15-16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri (2. Cilt*). İstanbul: MÜ. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1980.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı. *Talim ve Terbiyede İnkılâp*. İstanbul, 1329.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı. *Hayatım*. İstanbul: Dünya Yayınları, 1998.

Baskın, Bahar. "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfununu". *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 38 (2008): 89-123.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Ankara: Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayınları.

Başboğa, Sevcan. "Annelik Sanatı: Erken Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocuğun Bedensel Kurgusu". *İnsan & İnsan*. 4/12 (2017): 6-30.

Bay, Abdullah. (2014). "Osmanlı Toplumunda Evlatlıklar ve Hukuki Durumları". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 9/4 (2024): 149-163.

Baykara, Tuncer. "Değişme ve Medeniyet Anlayışı Açısından 19. Asırda Osmanlı Yöneticilerinin Aile Yapısı". İçinde *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 191-207. Ankara: Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, 1992.

Bayram, Yavuz. "Türk Edebiyatının İlk Çocuk Dergisi: Mümeyyiz (1869-1870)". *Hece*. 104/105 (2005): 484-500.

Bekir, Hüviyet. *17. 18. 19.'uncu Asrın Beş Mürebbisi*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1930.

Berker, Aziz. *Türkiye'de İlköğretim (1839–1908*). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.

Berktay, Fatmagül. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. 348-361. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Beyatlı, Yahya Kemal. *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 2020.

Bilim, Yalçın Cahit. *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876*). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1984.

Bilim, Yalçın Cahit. *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2002.

Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984.

Bilgiç. Emine. "Epigrafik Veriler Işığında Antik Çağ Anadolu'sunda Eğitim". *Cedrus*. 2 (2014): 323-338. https://dergipark.org.tr/tr/pub/cedrus/issue/51819/673985.

Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Yeni Çizgi Yayınları, 1995.

Binbaşıoğlu, Cavit. *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2005.

Birol, Nurettin. "II. Abdülhamid Dönemi Hayır Kurumlarından Dârülaceze'nin Yapımı ve Halil Rıfat Paşa'nın Çalışmaları". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. 13/5 (2017): 33-53.

Bozaslan, Mehmet ve Emel Çokoğullar. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 17/3 (2015): 309-329.

Bozdemir, İbrahim. "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1991.

Bozkurt, İbrahim ve Birgül Bozkurt. "Yeni Alfabenin Kabulü Sonrası Mersin'de Açılan Millet Mektepleri ve Çalışmaları". *ÇTTAD*. VIII/18-19 (2009): 117-135.

Budak, Lütfi ve Çiğdem Budak. "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne İlkokul Programları (1870- 1936)". *TSA*. 18/1 (2014): 56-57.

Bumin, Kürşat. *Batı'da Devlet ve Çocuk*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1983.

Caporal, Bernard. *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970*). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982.

Cebeci, Dilaver. *Tanzimat ve Türk Ailesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1993.

Cemil Necip. "Yumurta". *Mektepli*. 15 (1913): 246.

Cicioğlu, Hasan. *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1985.

Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.

Cihan, Ahmet. *Osmanlı'da Eğitim*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.

Çağan, Kemal. "Manipülasyon ve Öznenin Yitimi: Eğitim ve İdeoloji İlişkileri Bağlamında Çocuk Edebiyatı". *Sivil, Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*. 4/16 (2006): 33-44.

Çağlar, Doğan. "Atatürk ve Cumhuriyet Devrinde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım ve Öğretim Olanakları". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 15/2 (1982): 1-21.

Çakan, Işıl. *Konuşunuz Konuşturunuz. Tek parti Döneminde Propagandanın Etkin Silahı: Söz*. İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004.

Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.

Çam, İrfan Davut. **"**Eğitim ve İdeoloji. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar. (1908-1922)". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019.

Çanlı, Mehmet. "Eytam İdaresi –Sandıkları ve Osmanlı Devleti'nde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması". İçinde *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler.* Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç, 59-86. İstanbul: Kişisel Yayınları, 2003.

Çavuşoğlu, Turgay. "Türkiye'de Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk: 1921-1983". İçinde *2. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi,* Der. Bekir Onur, 462-482. Ankara: ÇOKAUM Yayınları, 1999.

Çavuşoğlu, Turgay. *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu*. İstanbul: Beyaz Gemi Yayınları, 2001.

Çılgın, Alev Sınar. "Genç Cumhuriyetin Ütopyası: Gürbüz Türk Çocuğu". *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 5/6 (2004): 97-119.

Çiçek, Nazan. "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Modern Çocukluk Nosyonunun Görünümleri Üzerine Bir Analiz". *Mülkiye Dergisi*. 36 (2012): 69-104. https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/1/8

Dârülaceze Nizamname-i Dâhilîsi. (29 Ocak 1896): 43-49.

Dârüleytamlar. *Muallim.* 2/17 (1917): 585.

Demir, Sevim Atila "Çocukluğun Sosyolojik Serüveni ve Toplumsal Kabulü". *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11 (2022): 53-72.

Demircan, Aynur. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aydınlık Bir Yüz: Abdülhak Hamid Tahran". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2003.

Demirtaş, Zülfü. "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 17/1 (2007): 173-184.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2010.

Dobrin, Arthur. *When Childhood Was Discovered*. https://www.psychologytoday.com/blog/am-i-right/201306/when-childhood-was-discovered

Doğan, Recai. "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili". *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 1998: 407-442.

Doğan, Nuri. *İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918*). İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994.

Donzelot, Jacques. *The Policing of Families*. Baltimore and Londra: The Johns Hopkins University Press, 1997.

Dölen, Emre. "Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılında İstanbul Üniversitesi'nde Kız Öğrenciler". İçinde *Sağlık Alanında Türk Kadını: Cumhuriyet'in ve Tıp Fakültesi'ne Kız Öğrenci Kabulünün 75. Yılı*. Ed. Nuran Yıldırım, 9-25. İstanbul: Novartis Yayınları, 1998.

Dölen, Emre. *Türkiye Üniversite Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Dulum, Sibel. "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Osmangazi Üniversitesi, 2006.

Durakbaşa, Ayşe. "Cumhuriyet Dönemi'nde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu". İçinde *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler.* Haz. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu, 29-51. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Duru, Kazım Nami. *Çocuk Bahçesi Rehberi*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1915.

Duru, Kazım Nami. *Türkçeyi Nasıl Öğretmeli?* Ankara: Kül Sanat Yayıncılık, 2004.

Düstur. 1. Tertip. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289.

Düstur. 2. Tertip. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1329.

Düstur. 1.Tertip. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289.

Düstur. 3. Tertip. Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası, 1953.

Ebû-l Cezmi. *Kırâat-ı Türkiyye (İkinci Kısım*). Dersaâdet: Kitâbhâne-i Tefeyyüz, 1327.

Ebû-l Cezmi. *Kırâat-ı Türkiyye (Birinci Kısım*). (2. Tab'ı). Dersaâdet: Artin Asaduryan ve Mahdûmları Matbaası, 1328.

Ebû-l Cezmi. *Kırâat-ı Türkiyye (Üçüncü Kısım*). Dersaâdet: Kasbâr Matbaası, 1329.

Elkind, David. *Çocuk ve Toplum*. Çeviren Demet Öngen. Ankara: Ankara Üniversitesi ÇOKAUM Yayınları, 1999.

Enginün, İnci. *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994.

Eraslan, Levent. "Çocukluk Sosyolojisine Giriş". *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*. 1 (2019): 81-104. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1335753

Erdemir, Hatice ve Halil Erdemir. "Antikçağ'da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek". İçinde *Uluslararası Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu.* 2: 643-669. Ankara: MÇD Yayınları, 2012.

Ergin, Osman Nuri. *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısı ile Türkiye Maârif Tarihi*. İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1936.

Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maârif Tarihi*. İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1939.

Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maârif Tarihi.* İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1940

Ergin, Osman Nuri. *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müessesleri Dolayısı ile Türkiye Maârif Tarihi*. İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1942.

Ergin, Osman Nuri. *Fatih İmareti Vakfiyesi*. İstanbul: İstanbul Belediyesi Yayınları, 1945.

Ergin, Osman Nuri. *Türk Maârif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maârif Tarihi.* İstanbul: Eser Matbaası, 1997.

Ergün, Mustafa. *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, 1982.

Ergün, Mustafa. "Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri". *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1 (1987): 4-19.

Ergün, Mustafa. *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914*). Ankara: Ocak Yayınları, 1996.

Erkut, Zeynep, Serap Balcı ve Suzan Yıldız. "Tarihsel Süreç İçinde Çocuk". *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*. 2/3 (2017):17- 28.

Eroğlu, Haldun. *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Ertuğ Tarim, Zeynep. "Osmanlı İstanbul'unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 8/16 (2010): 131-148.

Esagev. *Osmanlı Devleti'nin Yönetici Yetiştirme Sistemi: Enderun Mektebi*. İstanbul: ESAGEV Yayınları, 2017.

Eskicumalı, Ahmet. (2003). "Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü 1923-1946". *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*. 19/2 (2003): 15-29.

Eş-Şeyh Taraluıi. *El-Mescidji'l-İslam*. Beyrut, 1988.

Ethem İbrahim Paşa. *Çocuklara Öğütler (Terbiye ve Talim-i Adâb ve Nesayih-ül Etfal*). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

Faik Ali. Hemcinsine İmdat ile İnsan Olur İnsan. *Gürbüz Türk Çocuğu*, 42 (1930): 4.

Faik Reşad. *Tarz-ı Nevîn Kırâat (Birinci Kısım*). İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdûmları Matbaası, 1329.

Faik Reşâd. *Tarz-ı Nevîn Kırâat (İkinci Kısım)*. İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdûmları Matbaası, 1329.

Faik Reşâd. *Tarz-ı Nevîn Kırâat. (Üçüncü Kısım*). İstanbul: Araks Matbaası, 1329.

Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşamı: Orta Çağ'dan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Vakıflar Umum Müdürlüğü. *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1938.

Ferid, Müfide. *Pervaneler*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1340.

Gander, Mary ve Harry Gardiner. *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Çeviren. Ali Dönmez ve Nermin Çelen. Ankara: İmge Yayınları, 2010.

Genç, Özlem. "Çocukların Orta Çağ Avrupa'sındaki Yeri". *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. 1/1 (2016): 241-261.

Gelişli, Yücel. "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri". İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 15: 34-35. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Gerlach, Stephan. *Türkiye Günlüğü (1573-1576)*. Çeviren Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi, 2000.

Göktaş, Hanım. "Mahalle Mektebine Başlama Merasimi: Âmin Alayı ve Bed-i Besmele". İçinde *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk II*. Ed. Osman Köse, 1317-1324. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

Göle, Nilüfer. "Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen". *Doğu Batı*. 2 (1998): 55-62.

Göle, Nilüfer. *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri: Atatürk Dönemi Ders Kitabı*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.

Gören, Zafer. "Çocukların Temel Haklarının Anayasal Garantisi". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.11/22 (2012): 45-105.

Gurbetoğlu, Ali. "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 40/2 (2007): 63-92.

Güdek, Meral. "Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.

Gündüz, Mustafa. "Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Eğitimci: Satı Bey ve Fenn-i Terbiye Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme". *Turkish Studies*. 5/3 (2010): 1392-1415.
http://dx.doi.org/10,7827/TurkishStudies.1545

Gündüz, Mustafa. *Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*. Ankara: Doğubatı, 2013.

Gündüz, Mustafa. "Enderun Mektebi ve Üstün Yeteneklilerin Eğitimi". *Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*. 37 (2016): 11-20.

Güngör, Servet. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Hayır Kurumu Olarak Dârülaceze Müessesesi". *Türk İdare Dergisi*. 81 (2009): 463-464.

Hacıosmanoğlu, Selma. *Osmanlı'da Çocuk Musikisi*. İstanbul: Fanus Kitap, 2014.

Halaçoğlu, Yusuf. "Dellal". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 145-146. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Hamon, Hamon. "Avrupa Hukuku'nda Çocuk ve Genç Adalet Sistemi". İçinde *Çocuk ve Genç Adalet Sistemi Sempozyumu*, 51-78. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2006.

Hayım Natan ve Midhat Sadullah. *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Medeniyye, Târihiyye, Diniyye.* (*Devre-i Mutavassıta-1. Sınıf*). İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1333.

Hayım Natan ve Midhat Sadullah. *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Medeniyye, Târihiyye, Diniyye. (Devre-i Mutavassıta-2. Sınıf*). İstanbul: Şirketi Mürettibiyye Matbaası, 1333.

Hesapçıoğlu, Muhsin. "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Eğitim Planlaması Çalışmaları: Bir Değerlendirme". İçinde *Türkiye'de Eğitim Bilimleri: Bir Bilanço Denemesi*, 108-124. Ankara: Nobel Yayınları, 2006.

Heyet-i İdare Karar Defteri. 12.03.1928.

Heyet-i İdare Karar Defteri. 31.03.1929.

Heyet-i İdare Karar Defteri. 3.04.1932.

Heywood, Colin. *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi.* Çeviren. Esin Hoşsucu. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.

Hızlı, Mefail. "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/2 (1987): 273-281.

Hızlı, Mefail. "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese". İçinde *Türkler Ansiklopedisi,* 426-435. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Hızlı, Mefail. "Osmanlı Çocuklarını Heyecanlandıran Bir Uygulama: Âmin Alayı". *Bursa Araştırmaları*. 1 (2003): 37.

Hızlı, Mefail. "Osmanlı Çocuklarında Mektep Kültürü". İçinde *III. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu* 117-130. Bursa: Bursa Kültür A. Ş, 2005.

Himâye-i Etfâl Cemiyeti. (1339).

Holt, John. *Çocukluktan Kaçış*. Çeviren Sinem Yılancı ve Cihan Aksoy. İstanbul: Beyaz Yayınları, 2000.

Işın, Ekrem. *İstanbul'da Gündelik Hayat*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

İbrahim-i Halebî. *İzahlı Mülteka El-Ebhur Tercümesi*. Çeviren Mustafa Uysal. İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1968.

İbrahim Şinasi. *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*. İstanbul, 1302.

İhsan Şerif. *Tarihde İlk Adım (Birinci Kısım*).İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1331.

İhsan Şerif. *Tarihde İlk Adım (İkinci Kısım*). İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1331.

İhsan Şerif. *Çocuklara Tarih-i Osmânî. (Devre-i Mutavassıta-1.Sene*). Dâr-ül-Hilâfet-ül-Aliyye: Kanâat Kütübhâne ve Matbaası, 1331.

İhsan Şerif. *Çocuklara Tarih-i Osmani. (Devre-i Mutavassıta-2. Sene*). Dâr-ül-Hilâfet-ül-Aliyye: Kanâat Kütübhâne ve Matbaası, 1331.

İhsan Şerif. *Çocuklara Tarih-i Umûmî. (Devre-i Âliye-1. Sene*). Dâr-ülHilâfet-ül Aliyye: Kanâat Kütübhâne ve Matbaası, 1331.

İhsan Şerif. *Çocuklara Tarih-i Umûmî. (Devre-i Âliye-2. Sene*). Dâr-ülHilâfet-ül Aliyye: Kanâat Kütübhâne ve Matbaası, 1331.

İhsan Şerif. *Çocuklara Tarih Dersleri*. Dersaâdet, 1331.

İhsan Şerif. *Çocuklara Tarih Dersleri. (Devre-i Evvelî-2. Sene)*. (2. Tab'ı). Dâr-ül-Hilâfet-ül Aliyye: Kanâat Kütübhâne ve Matbaası, 1334.

İkinci Maârif Şûrası. *Çalışma Programı, Raporlar, Konuşmalar*. Ankara: Maarif Vekilliği, 1943.

İlk Mekteplerin Müfredat Programı. 1927.

İlkokul Programı. 1948.

İnal, Kemal. *Eğitim ve İktidar: Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Eğilimler*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2004.

İnal, Kemal. "Paternalist Politikanın İdeal Türk Çocuğu". *AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 32/1 (1999): 195-212.

İnal, Kemal. *Modernizm ve Çocuk-Geleneksel, Modern ve Post Modern Çocukluk İmgeleri*. Ankara: Sobil Yayınları, 2007.

İnalcık, Halil. *The Ottoman Empire: The Classical Ages (1300-1600)*. London, 1973.

İnalcık, Halil. "II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor. II. Meşrutiyet 100.Yıl". *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*. 11/45 (2008): 11-16.

İnan, Afet. *Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri*. İstanbul: MEB Yayınları, 1982.

İnan, Afet. *Düşünceleriyle Atatürk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

İnan, Afet. *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

İnanç, Veli. "Osmanlı Devleti'nde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması". İçinde *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, 55-85. İstanbul, 2003.

İnanç Yazgan, Banu. *Gelişim Psikolojisi, Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Ankara: Pegem Akademi, 2010.

İsen, Mustafa. *Acıyı Bal Eylemek: Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.

İsmail Faik. "Terbiye-Tahsil-i Etfal". *Musavver Şebab*, 13/5: 1910.

İstanbul Kız Muallim Mektebi. *Dârülmuallimât*. İstanbul: Marifet Matbaası, 1933.

İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Fotoğraf Albümleri Dizini, 90852-0009.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Arşivinde Bulunan İnas Dârülfünunu'na Ait I.7/1- 9 No'lu Kayıt Defteri.

İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Fotoğraf Albümleri Dizini, 93216-0004.

İşeri, Murat. "Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi ve Darüleytamlar (1851-1923)". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2014.

James, Allison ve Alan James. *Constructing Childhood: Theory, Policy and Social Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.

Kadıoğlu, Ayşe. "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları". İçinde *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler.* Haz. Ayşe Hacımirzaoğlu, 89-100. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Kamer, Tunay. (2012). "Balkan Savaşları ve Darüleytamlar". *Türk Yurdu Dergisi*. 101/303 (2012): 198-201.

Kanter, Beyhan. "Sosyolojik Kaygılar Bağlamında Çocuk Edebiyatı". İçinde *II. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu,* 15-20. İstanbul: KBN Dijital Baskı Tesisleri, 2015.

Kapcı, Hikmet Zeki. "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu: Dârülhayr-i Ali". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2012.

Kara, İsmail ve Ali Birinci. *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.

Karadağ, Ömer. (2013). "Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Çocuk ve Çocukluk". *Millî Folklor Dergisi*. 25/98 (2013): 109-124. www.tdk.gov.tr

Karadoğan, Umut Cafer. "Çocuk ve Çocukluk Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi". *Çocuk ve Medeniyet*. 4/7 (2019): 195-226.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1954.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Karataş, Zeki. (2015). "Osmanlı Devleti'nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları". *Sosyal Hizmet E-Dergi Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi.* 1/1 (2015):16-31. https://silo.tips/download/osmanli-devlet-nde-korunmaya-muhta-ocuklara-ynelk-sosyal-hzmet-uygulamalari

Karatay, Abdullah. "Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikaların Oluşumu". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.

Karay, Refik Halit. *Üç Nesil Üç Hayat*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2002.

Karpat, Kemal. *Osmanlı Modernleşmesi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Karpat, Kemal. *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. Çeviren Dilek Özdemir. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.

Kazamias, Andreas. *Educatian and The Quest Modernity in Turkey*. Chicago, 1966.

Kazıcı, Ziya. *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1985.

Kazıcı, Ziya. "Emrullah Efendi". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 165-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kenan, Seyfi. "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme". *Osmanlı Araştırmaları*. 41 (2013): 1-31.

Keyman, Fuat ve Ahmet İçduygu. "Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı". İçinde *75 Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru*. Ed. Artun Ünsal, 169-180. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Kılıç, Nuray. "18. Yüzyılda Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 2002.

Kılınç, Burcu. "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk Dergisi: Aktörler ve Söylemler (1936-1948)". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2020.

Kınalızâde Ali Efendi. *Devlet ve Aile Ahlâkı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Kıran, Batuhan İsmail. "Enderun-u Hümâyûn'da Dilsiz İç Oğlanları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7/35 (2014): 277-285.

Kırpık, Cevdet. "Şehzade Eğitimini Çağdaşlaştırma Teşebbüsleri". *Belleten*. 261 (2007): 575-612.

Kırpık, Cevdet. II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21 (2010): 99-130.

Kocakuşak, Fulya. "Antik Roma'da Aile Kurumu". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011.

Koç, Aylin. "Öksüz ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Dârüşşafaka". İçinde *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*. Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, 183-194. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2003.

Koçer, Hasan Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923*). İstanbul: MEB. Yayınları, 1991.

Koçer, Dilara Nergishan. "İdeal Çocuktan Küresel Tüketiciye: Türkiye'de Çocuk Dergileri ve Çocuk İmgesi". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. 13/31 (2020): 1218-1237.

Koçu, Reşat Ekrem. "Dârülhayr-ı Ali". İçinde *İstanbul Ansiklopedisi,* 8: 4247-4248. İstanbul: Koçu Yayınları, 1966.

Koçu, Reşat Ekrem. *Dârülaceze*. İstanbul: Dârülaceze'ye Yardım Derneği Yayınları, 1974.

Kodaman, Bayram. *Abdülhamit devri eğitim sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Kol Özdemir, Sevda. "Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumunda Çocuk". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2019.

Koşar, Nesrin. *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı*. Ankara: İltek A.Ş, 1992.

Kramer, Samuel Noah. *Sümerler*. Çeviren. Özcan Buze. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002a.

Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümer'de Başlar*. Çeviren. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002b.

Kreiser, Klaus. *Atatürk: Bir Biyografi*. Çeviren Dilek Zaptçıoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Kum, Eren. "Hemşirelik ve Kadın". İçinde *Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları,* 129-142. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1967.

Kuran, Ercüment. *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Kurnaz, Şefika. *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1991.

Kurnaz, Şefika. II. *Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını*. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1996.

Kurnaz, Şefika. *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını. (1839-1923)*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.

Kurt, Abdurrahman. "Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri". İçinde *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* 548-567. Ankara: Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, 1992.

Kurt, Abdurrahman. *Osmanlı Ailesi (1839-1876*). Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998.

Kurt, Abdurrahman. "Dünden Bugüne Türk Ailesi". İçinde *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Ed. Memet Zencirkıran, 517-537. Ankara: Pelikan Yayınları, 2006.

Kurt, Keçeci, Songül. "Osmanlı Devleti'nde Özel İslam Mektepleri". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.

Kurt, Keçeci, Songül. "Bir Eğitim Öncüsü: Dârüşşafaka". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 12/2 (2016): 159-174.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip. *Süleymaniye Vakfiyesi*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1962.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Locke, John. *Eğitim Üzerine Düşünceler*. Çeviren Hakan Zengin. Ankara: Morpa Yayınları, 2004.

Mahmud Cevat. *Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1338.

Mango, Andrew. *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*. Çeviren Füsun Doruker. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

Martialis, Marcus Valerius. *Epigramlar*. Çeviren Güngör Varınlıoğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Mehmed Arif. *Küçük Kırâat-ı Fenniyye*. (3. Tab'ı). Matbaa-i Kütübhâne-i Cihân, 1324.

Mehmed Arif. *Küçük Kırâat-ı Fenniyye*. (4. Tab'ı). Dersaâdet: Karabet Matbaası, 1326.

Mehmed Âsım ve Ahmed Cevad. *Anadolu Yavrusunun Kitâbı (İkinci Kitâb): Kırâat ve Musâhabât-ı Ahlâkiyye. (Devre-i Evvelî-2. Sene*). İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.

Mehmed Âsım ve Ahmed Cevad. *Anadolu Yavrusunun Kitâbı (İkinci Kitâb): Kırâat ve Musâhabât-ı Ahlâkiyye.* (*Devre-i Evvelî-1. Sene*). (2. Tab'ı). İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1336.

Mehmed Âsım ve Ahmed Cevad. *Anadolu Yavrusunun Kitâbı: Kırâat ve Musâhabât-ı Ahlâkiyye. (Devre-i Mutavassıta-2. Sene*). (2. Tab'ı). İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338-1340.

Meriç, Nevin. *Adâb-ı Muaşeret: Osmanlı Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927*). İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.

Montessori, Maria. *The Montessori Method*. NY: Frederick A. Stokes, 1909.

Montagu, Lady. *Şark Mektupları*. Çeviren Ahmed. Refik. İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.

Mutluay, Nazmiye. *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2007.

Müezzinoğlu, Ersin. "I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar". *History Studies International Journal of History*. 4/1 (2012): 399-417.

T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *3 Numaralı Mühimme Defteri* (*966-968/1558-1560*). *Özet ve Transkripsiyon*. Ankara: Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayınları, 1993.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Özet, Transkripsiyon ve İndeks*. Ankara: Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayınları, 1995.

Namık Kemal. "Nüfus". *İbret*. 13 Haziran 1288a: 1-3.

Namık Kemal. "Maârif". *İbret*, 28 Rebiülahir 1289.

Nazım Hürrem. "Ticaret Ninnisi". *Çocuk Dünyası*, 1330.

Nazım Hürrem. *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Diniyye, Tarihiyye, Sıhhiyye ve Medeniyye. (Devre-i Mutavassıta-2. Sınıf*). İstanbul: Hilâl Matbaası, 1337.

Neydim, Necdet. *Çocuk ve Edebiyat: Çocukluğun Kısa Tarihi, Edebiyatta Çocuk Figürleri*. İstanbul: Bu Yayınevi, 2000.

Nuhoğlu, Hidayet Yavuz. "Dârülaceze". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 8: 512-514. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1993.

Okay, Cüneyd. *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998.

Okay, Cüneyd. *Eski Harfli Çocuk Dergileri*. İstanbul: Kitabevi, 1999.

Okur, Yasemin. "Darüleytamlar". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. On dokuz Mayıs Üniversitesi, 1996.

Onur, Bekir. *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2005a.

Onur, Bekir. "Çocukluğun Dünü ve Bugünü". *Kebikeç*. 19 (2005b): 99-112.

Onur, Bekir. *Çocuk Tarih ve Toplum*. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

Onur, Bekir. *Türk Modernleşmesinde Çocuk*. Ankara: İmge Yayınları, 2009.

Onur, Bekir. *Toplumsal Tarihte Çocuk*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.

Orçan, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*. Ankara: Harf Eğitim Yayınları, 2008.

Orme, Nicholas. *Childhood in Medieval England*. (2005). (Erişim Tarihi: 15.10.2017), https://www.representingchildhood.pitt.edu/pdf/MedChild.pdf

Ortaylı, İlber. *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878*). Ankara: Sevinç Matbaası, 1974.

Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayınları, 1983.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2000.

Osmanlı İttihad Mektepleri Çocuk Bahçesi ve İbtidâî Programı. İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327.

Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım*). İstanbul: Selçuk Yayınları, 1986.

Osmanoğlu, Şadiye. *Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları*. İstanbul: L &M Yayınları, 2007.

Oya, Ali Ferruh. "Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğünün Bugünkü Faaliyeti". *Cumhuriyet İzcileri*. 11 (1940):1-2.

Öktem, Latif. "Yerli Mallar Savaşı". *Cumhuriyet Çocuğu*. 7 (1938). 104.

Özarslan Dikmen, Aylin. *Çocuk ve Çocukluk Sosyolojisi*. İstanbul: Resse Yayınları, 2016.

Özbek, Nadir. "İkinci Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Dârülhayr-i Ali". *Tarih ve Toplum*. 182 (1999): 11-20.

Özbek, Nadir. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Özbek, Nadir. *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2006.

Özbek, Nadir. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Özbek, Nadir. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım Uygulamaları". İçinde *Tanzimat*. Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 577-599. İstanbul, 2012.

Özcan, Tahsin. "Osmanlı Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14 (2006): 103-121.

Özcan, Özge. "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi". *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*. 2/4 (2017): 91-126. https://dergipark.org.tr/tr/pub/cm/issue/57210/807868

Özkan, Salih. "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 19 (2006): 211-229.

Öztan, Güven Gürkan. "1930'ların Türkiye'sinde Milli İktisat Düşüncesi ve Kadın Algısı". *Eğitim-Bilim-Toplum* 12/3 (2005): 4-17.

Öztan, Güven Gürkan. "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası". Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.

Öztan, Güven Gürkan. *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Öztekin, Hülya. "Tek Parti Dönemi Çocuk Dergilerinde İdeal Türk Çocuğunun İnşası". *Erciyes İletişim Dergisi*. 6/2 (2019): 1229-1254.

Öztürk, Cemil. "Islahhaneler". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19: 190-191. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999.

Öztürk Karakuş, Hatice. "Çocukluğun Tarihsel Gelişimi Üzerine Düşünceler". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13 (2017): 253-276.

Özyurt, Cevat. "Çocuk Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi". İçinde *Aile Sosyolojisi*. Ed. Kadir Canatan ve Ergun Yıldırım, 155-181. İstanbul: Açılım Kitap, 2011.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: MEB Yayınevi, 1993.

Parmaksızoğlu, İsmet. *Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: MEB Yayınları, 1966.

Parmaksızoğlu, İsmet. "Medrese". İçinde *Türk Ansiklopedisi*, 370-372. Ankara, 1976.

Palaz Erdemir, Hatice. "Antikçağ'da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek". İçinde *Uluslararası Kadına ve Çocuğa Şiddet Sempozyumu* 2: 643-659. Ankara: Mutlu Çocuklar Derneği ve Kırıkkale Üniversitesi KAUAM, 2012.

Parlak, İsmet. *Kemalist İdeolojide Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2005.

Poster, Mark. *Eleştirel Aile Kuramı*. Çeviren Hüseyin Tapınç. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1989.

Postman, Neil. *The Disappearance of Childhood*. New York: Vintage Books, 1994.

Postman, Neil. *Çocukluğun Yokoluşu.* Çeviren Kemal İnal. Ankara: İmge Kitabevi, 1995.

Prout, Alan ve James Allison. A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems. *Constructing and Resconstructing Childhood: Contemporary İssues in the Sociological Study of Childhood*, 7-33. London: Routhledge, 1997.

Rousseau, Jean Jacques. *Emile Bir Çocuk Büyüyor*. İstanbul: Selis Kitaplar, 2005.

Rousseau, Jean Jacques. *Emilie*. Çeviren Yaşar Avunç. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Rousseau, Jean Jacques. *Emile ya da Eğitim Üzerine*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Sağlam, Mehmet ve Neriman Aral. "Tarihsel Süreç içerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları". *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*. 1/2 (2016): 43-56.

Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

Sakaoğlu, Necdet. "İnas Darülfununu". İçinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4: 170. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

Sakaoğlu, Necdet. "İlkokul Tarih Programları ve Ders Kitapları". İçinde *Tarih ve Öğretimi ve Ders Kitapları.* Haz. Salih Özbaran, 135-144. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Sakaoğlu, Necdet ve Nuri Akbayar. *Binbir Gün Binbir Gece Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı.* İstanbul: Creative Yayıncılık, 1999.

Salim, Muammer. "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011.

Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye.1319.

Sarıkaya, Makbule. "Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar". *Atatürk Dergisi*. 3/3 (2003): 193-202.

Sarıkaya, Makbule. *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935*). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.

Sayarı, Binnaz. "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 33/1 (1978):173-185.

Saz, Leyla. *Anılar 19. Yüzyılda Saray Haremi*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000.

Selanikli Fâik. *Ma'lûmât-ı Medeniyye*. Dersaâdet: Karabet Matbaası, 1324.

Selçuk Altıntaş, Betül. "Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi: Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi". *Lokman Hekim Journal*. 2/1 (2012): 11-14.

Sınar, Alev. *Hikâye ve Romanımızda Çocuk (1872-1950)*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1997.

Somel, Selçuk Akşin. "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi". *Kebikeç*. 10 (2000): 223-238.

Somel, Selçuk Akşin. "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi*, (2007): 61-84.

Somel, Selçuk Akşin. "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi.* Haz. Mehmet Öznur Alkan, 88-116.İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Sönmez, Cemil. *Atatürk'te Çocuk Sevgisi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.

Steinhaus, Kurt. *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*. Çeviren Mehmet Akkaş. İstanbul: Sarmal Yayınları, 1995.

Stol, Marten. "Private Life in Ancient Mesopotamia". İçinde *Civilizations of The Ancient Near East.* Ed. Jack M. Sasson vd. 485-499. Michigan: Hendrickson Publisher, 2006.

Szyliowicz, Joseph. *Education and Modernization in The Middle East*. New York: Cornell University Press, 1973.

Şafak, Nurdan. "Darüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre". *Journal Of Humanities and Social Sciences*. 2 (2013): 261-283.

Şahin, Mustafa. "23 Nisan ve Himaye-i Etfal". *Toplumsal Tarih*. 40 (1997): 15-17.

Şehsuvaroğlu, Haluk. *Eski İlk Mektepler ve Mektebe Başlama Merasimleri*. *Asırlar Boyunca İstanbul (Cumhuriyet Gazetesi eki*). Atatürk Kitaplığı, 1979.

Şeker, Kevser. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çocukların Korunması ve Çocuk Esirgeme Kurumu (1917-1981)". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.

Şemsettin Sami. *Kadınlar*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1311.

Şemseddin Sami. "Medrese". *Kamus-u Türki*. İstanbul, 1317.

Şentürk, Hatice. "Osmanlı Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri Hakkında Bir Değerlendirme". *Aksaray Genç Kalemler Dergisi*. 4/8 (2018): 88-91.

Şimşirgil, Ahmet. "Padişah Kızları: Sultanlar". *Tarih ve Düşünce Dergisi*. 7 (2001): 48-51.

Şirin, Mustafa Ruhi. *Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2011.

Şirin, Mustafa Ruhi. *Dersimiz Çocuk*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Tan, Mine. "Çağlar Boyunca Çocukluk". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi.* 22/1 (1989): 71-88.

Tan, Mine. "Çocukluk: Dün ve Bugün". İçinde *Toplumsal Tarihte Çocuk*. Haz. Bekir Onur, 1-21. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Taner, Ali Haydar. *Milli Terbiye*. İstanbul: Milli Matbaa, 1926.

Taşkın, Ünal. "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1/3 (2008): 343-366.

Taşkıran, Tezer. *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973.

Tat, Damlanur. "Avrupa Birliği Aday Ülkelerinde Çocuk İşçiliği: Çocuk İşçiliğini Önleme Politikaları Önerileri". *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi.* 1/6 (2016): 107-148.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.

Tekindağ, Şebabettin. "Medrese Dönemi". İçinde *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, 3-54. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973.

Temelkuran, Tevfik. "Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. 36 (1970): 61-62.

Tezcan, Hülya. *Osmanlı Sarayının Çocukları*. İstanbul: Aygaz Yayınevi, 2006.

Tonbul, Zehra ve Özgün Forta. *Tarihi Hastaneler, Gureba Hastaneleri'nden Memleket Hastaneleri'ne İlk Sivil Hastaneler*. İstanbul: Novartis Yayınları, 1999.

Toprak, Zafer. "80. Yıldönümünde Hürriyetin İlanı (1908) ve Rehber-i İttihad". *Toplum ve Bilim*. 42 (1988): 157-173.

Toptaş, Koray. "Eski Mezopotamya'da Çocuk". *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*. 10/1 (2016): 55-78.

Tufan, Ömür. "Osmanlı Sarayında Şehzadelerin ve Hanım Sultanların Oyuncakları". İçinde *Günümüzde Çocuk Oyunlarında ve Oyuncaklarında Yaşanan Değişimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* 75-76. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.

Tufan, Ömür. "Osmanlı Sarayında Doğan Çocukların Yaşantısı". İçinde *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Kitabı*, 639-651. Samsun: Canik Belediyesi Yayınları, 2016.

Turan, Şehmus. "Enderun Eğitim Sisteminin Türk Eğitim Sisteminde Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2018.

Tunaya, Tarık Zafer. *Hürriyet'in İlanı*. İstanbul: Arba Yayınları, 1996.

Tunaya, Tarık Zafer. *Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Türkoğlu, Pakize. *Tonguç ve Enstitüleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi. Ankara, 1927.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti. *İstanbul Merkezi 1340 Tarihinde İnikad Eden Kongrede Kıraat ve Kabul Edilen 1339 Kânunisani İbtidasından 1340 Nisan Nihayetine Kadar On Beş Aylık Mahsus Umumi Rapor Bütçe ve Bilançolar ve Müfettiş Raporlarıyla Kongre Mukarreratı*. İstanbul, 1340.

Uçan, Lale. "Osmanlı'da Çocuk ve Gençlik". İçinde *Sosyal Bilimler Konferansı,* 3-21. İstanbul: Meridyen Yayınları, 2009.

Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1996.

Uluçay, Çağatay. *Harem'den Mektuplar I*. İstanbul: Vakit Matbaası, 1956.

Uluçay, Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985.

Uluçay, Çağatay. *Harem II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

Umay, Fuat. *Seçmenlerimle Başbaşa*. Ankara: Yeni Matbaa, 1950.

Umay, Fuat. *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bir Devrimci Doktorun Anıları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Unat, Faik Reşit. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: MEB Yayınları, 1964.

Ungan, Suat ve Fadime Yiğit. "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Süreli Çocuk Yayınları". *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*. 10 (2014): 184-198.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Ünal, Vehbi. "Osmanlının Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları". *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 36/2 (2012): 1-27.

Üstel, Füsun. *Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Üstel, Füsun. *Makbul Vatandaşın Peşinde.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Yalkut, Cemil. *10 Temmuz, Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*. 43-44 (1330)'dan Akt. Cüneyd Okay, *Meşrutiyet Dönemi Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: Medyatek, 2002.

Yaltkaya, Şerafettin. *Tanzimat'tan Evvel ve Sonra Medreseler*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

Yamak, Sanem. "Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz İd-i Millisi". *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 38 (2008): 323-342.

Yavuztürk, Pınar. "Mahallede Bir Tören: Âmin Alayı ve İlk Ders". *Kültür*. 12 (2008): 18-21.

Yazıcı, Nesimi. "Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler". *Diyanet Dergisi*. 27/4 (1991): 55-123.

Yazıcı, Nesimi. "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 1 (2007): 1-46.

Yazıcı, Nesimi. "Niş Islahhanelerinden Haber Var". *Kültür Dergisi*. 12 (2008): 2-31.

Yerasimos, Marianna. "16. - 19. Yüzyıllarda Gravür ve Suluboyalarında Osmanlı Çocuk Figürleri". İçinde *Toplumsal Tarihte Çocuk*, 65-75. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Yıldırım Nuran. "Etfal Hastanesi". İçinde *İstanbul Ansiklopedisi*, 3: 220. İstanbul: NTV Yayınları, 1994.

Yıldırım, Nuran. *İstanbul Dârülaceze Müessesesi Tarihi*. İstanbul: Dârülaceze Vakfı Yayını Numune Matbaacılık, 1996.

Yıldırım Nuran. *Hamidiye Etfal Hastanesi*. Ülke Erkenin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye Sağlık Kurumları, 2002.

Yıldırım, Nuran. *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı: Hamidiye Etfal Hastanesi*. İstanbul: AjansFa Yayıncılık, 2010a.

Yıldırım, Nuran. "Dârülaceze". İçinde *İstanbul Ansiklopedisi,* 329-332. İstanbul: NTV Yayınları, 2010b.

Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.

Yıldız, Özgür. "Kuruluşundan II. Meşrutiyet'e Kadar Hamidiye Etfal Hastanesi Üzerine Bir Değerlendirme". *The Journal of Academic Social Science Studies*. 5/5 (2012): 391-411.

Yılmaz, Şadiye. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009.

Yörükoğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2011.

Yücel, Hasan Ali. *Türkiye'de Ortaöğretim.* İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.

Zeyrek, Suat ve Ali Erken. "Bir Saray Okulu: Enderun". İçinde *I. Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 348-351. Sarajevo: Bosnia and Herzegovina, 2009. http://docplayer.biz.tr/10843371-Bir-saray-okulu-enderun.html

Zürcher, Erik Jan. *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: (1908- 1928).* Çeviren Ergun Aydınoğlu. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çeviren Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

3. Elektronik Kaynaklar

Erişim Tarihi: 24.12.2020.

https://ailevecalisma.gov.tr/nigde/hakkimizda/tarihce/

Erişim Tarihi: 24.12.2020.

https://ailevecalisma.gov.tr/nigde/hakkimizda/tarihce/

Erişim Tarihi: 24.12.2020.

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/T%C3%BCrkiye_Himaye-i_Etfal_Cemiyeti

Erişim Tarihi: 24.12.2020.

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/T%C3%BCrkiye_Himaye-i_Etfal_Cemiyeti

Erişim Tarihi: 24.12.2020.

https://birsanatbirkitap.com/sanat/sanat-tarihi/ortacag-avrupasinin-homunculus-isasi/

Erişim Tarihi: 08.12.2020.

https://core.ac.uk/download/pdf/50614049.pdf

Erişim Tarihi: 12.12.2020.

https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce

Erişim Tarihi: 10.12.2020.

https://www.ensonhaber.com/galeri/osmanli-padisahlarin-gorulmemis-fotograflari#2

Erişim Tarihi: 20.05. 2020.

http://www.eskiistanbul.net/4572/darulaceze#lg=0&slide=0

Erişim Tarihi: 10.12.2020.

https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/sultan-abdulhamidin-fotograf-arsivinden-osmanli-sehzadeleri/8

Erişim Tarihi: 20.05. 2020.

https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/sultan-abdulhamidin-fotograf-arsivinden-osmanli-sehzadeleri/16

Erişim Tarihi: 20.05. 2020.

https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/osmanlida-cocuk-olmak/3
Erişim Tarihi: 20.05. 2020.
https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/osmanlida-padisah-cocuklari-nasil-yetistirilirdi/5
Erişim Tarihi: 20.05. 2020.
https://www.fikriyat.com
Erişim Tarihi: 08.01.2021.
https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/devletin-merhamet-eli-darulaceze/11
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/devletin-merhamet-eli-darulaceze/18
Erişim Tarihi: 08.12.2020.
https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/devletin-merhamet-eli-darulaceze/20
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.fikriyat.com/tarih/2018/04/23/tarihimizin-ilk-cocuk-hastanesi-hamidiye-etfl
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.fikriyat.com/tarih/2018/04/23/tarihimizin-ilk-cocuk-hastanesi-hamidiye-etfl
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.fikriyat.com/tarih/2018/04/23/tarihimizin-ilk-cocuk-hastanesi-hamidiye-etfl
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/abdulhamidin-emriyle-osmanlida-acilan-ilk-yetimhane/2
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/amin-alayi-nedir-edebiyatin-unlu-yazarlarinin-amin-alaylari-nasil-gerceklesti/3
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/amin-alayi-nedir-edebiyatin-unlu-yazarlarinin-amin-alaylari-nasil-gerceklesti/9
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/amin-alayi-nedir-edebiyatin-unlu-yazarlarinin-amin-alaylari-nasil-gerceklesti/8
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/amin-alayi-nedir-edebiyatin-unlu-yazarlarinin-amin-alaylari-nasil-gerceklesti/11
Erişim Tarihi: 1.12.2020
https://www.fikriyat.com/fikriyat-ozel/2018/08/28/osmanlinin-ilk-kiz-ogretmen-okulu-drulmuallimt
Erişim Tarihi: 08.01.2021.
https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/kiz-cocuklarinin-egitimi-icin-kurulan-drulmuallimt/3
Erişim Tarihi: 08.01.2021.
https://www.fikriyat.com/tarih/2018/03/27/osmanlinin-yetimler-yurdu-druleytm

Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/osmanli-sibyan-mekteplerinde-egitim-sistemi/4
Erişim Tarihi: 20.05.2020.
https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/osmanli-sibyan-mekteplerinde-egitim-sistemi/3
Erişim Tarihi: 20.05. 2020.
https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/sultan-abdulhamidin-fotograf-arsivinden-osmanli-sehzadeleri/18
Erişim Tarihi: 20.05.2020.
https://www.gzt.com/jurnalist/osmanlida-ve-cumhuriyetin-ilk-yillarinda-darulaceze-2953027
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://insanvehayat.com/savas-yetimleri-buyuk-savasin-kucuk-kurbanlari/
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://islamansiklopedisi.org.tr/darulaceze
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.istanbulmuzayede.com/en/product/1061225/himaye-i-etfal-cemiyeti-1333-tarihli-kp
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://istanbultarihi.ist/137-osmanli-istanbulunda-cocuk-olmak Erişim Tarihi: 05.10.2020.
Erişim Tarihi: 08.01.2021.
https://loc.getarchive.net/media/students-art-school-for-girls-uskudar-kiz-sanayi-mektebi-abdullah-freres-photographes-1
Erişim Tarihi: 12.01.2021.
https://www.milligazete.com.tr/haber/2852695/turkiyenin-ilk-kadin-universitesi-inas-darulfununu-1914te-kuruldu
Erişim Tarihi: 20.05. 2020
https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/sarayda-cocuk-olmak-padisah-cocuklarinin-egitimi
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.modamuzayede.com/urun/459050/fotokart-fukara-perver-cemiyeti-sehit-cocuklari-yasam
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.moment-expo.com/tr/dergiler/74/makine-tarihi/anadolunun-mesleki-egitim-merkezi-bursa-islahhanesi-sanayi-mektebi-
Erişim Tarihi: 08.01.2021.
https://www.nkfu.com/inas-mektebi-nedir/
Erişim Tarihi: 10.12.2020.
https://www.peramezat.com/urun/himaye-i-etfal-tabela-tutan-cocuklar-cocuk-yurdun-temelidir-ona-hurmet-etmeli_2
Erişim Tarihi: 20.05. 2020.
https://tr.pinterest.com/pin/426575395930918654/
Erişim Tarihi: 08.12.2020.

https://tr.pinterest.com/pin/129619295514865641/
Erişim Tarihi: 12.01.2021.
https://tr.pinterest.com/pin/509117932854748333/
Erişim Tarihi: 10.01.2021.
https://tr.pinterest.com/pin/396457573428299380/
Erişim Tarihi: 20.05. 2020.
https://www.reddit.com/r/Turkey/comments/cpesj4/vahdeddinin
Erişim tarihi: 12.01.2021.
https://sarkac.org/2018/03/kadin-universitesi-sergisi/
Erişim Tarihi: 22.12.2020.
https://www.tarihtebugun.org/tarihyazar/24/subat/2018/gunun-fotografi/gunun-fotografi-topkapi-fukaraperver-cemiyeti-326073
Erişim Tarihi: 08.01.2021
https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2014/11/20141128.pdf
Erişim Tarihi: 14.12.2020.
https://yedikita.com.tr/osmanlida-cocuk-olmak/
Erişim Tarihi: 20.05. 2020.
https://yedikita.com.tr/

BENZERLİK RAPORU ÖZET SAYFASI

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE ÇOCUKLUK DÖNEMİNE BAKIŞ (TARİHSEL DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK)

ORİJİNALLİK RAPORU

%28	%27	%10	%9
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	%9
2	dspace.yildiz.edu.tr İnternet Kaynağı	%2
3	doczz.biz.tr İnternet Kaynağı	%1
4	www.researchgate.net İnternet Kaynağı	%1
5	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	%1
6	www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	%1
7	nek.istanbul.edu.tr:4444 İnternet Kaynağı	%1
8	kitaplar.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
9	cocukvemedeniyet.cocukvakfi.org.tr İnternet Kaynağı	<%1

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı **:** Nazlı Geylani

Doğum Tarihi

E-mail **:**

Öğrenim Durumu **:**

Derece	Anabilim Dalı/ Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Tarih	Mersin Üniversitesi	2008
Yüksek Lisans	Tarih	Mersin Üniversitesi	2012
Doktora	Tarih	Mersin Üniversitesi	2023

ESERLER

1. Bozkurt, İbrahim, Birgül Bozkurt ve Nazlı Geylani. *Düziçi Köy Enstitülü Yıllar*. İzmir: Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Dergi Yayınları, 2015.
2. Geylani, Nazlı. *1923-1950 Arası Mersin'de Gündelik Hayatın ve Sosyal Mekânların Dönüşümüne Yönelik Bir Sözlü Tarih Çalışması*. Mersin: Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
3. Bozkurt, İbrahim ve Nazlı Geylani. "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Boş Zamanı Geçirme Alışkanlıkları ve Sosyal Mekânlar: Mersin Örneği". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31 (2018): 345-359.
4. Geylani, Nazlı. (2019). "Erken Cumhuriyet Döneminde Mersin: Sosyal Mekânlar Üzerinden Bir Modern Kent Okuması". Mersin Tarihi Kent Sempozyumu.
5. Bozkurt, İbrahim ve Nazlı Geylani. "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Tahayyül Edilen Çocukluğun Politik Yapılandırılmasına İlişkin Değerler Aktarımı". *Belgi Dergisi*, 23 (2022): 169- 195.